



LUND UNIVERSITY

Med våldsam hand : hustrumisshandel i 1800-talets Sverige. En studie av rättsliga, kyrkliga och politiska sammanhang

Lindstedt Cronberg, Marie

2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Lindstedt Cronberg, M. (2009). *Med våldsam hand : hustrumisshandel i 1800-talets Sverige. En studie av rättsliga, kyrkliga och politiska sammanhang*. Lund University (Media-Tryck).

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Med våldsam hand

Hustrumisshandel i 1800-talets Sverige

En studie av rättsliga, kyrkliga och politiska sammanhang

Marie Lindstedt Cronberg



LUNDS
UNIVERSITET

MEDIATRYCK

LUNDS UNIVERSITET

LUND 2009

Marie Lindstedt Cronberg

I husbondemaktens tid

– hustrumisshandel i 1800-talets religiösa,

politiska och rättsliga

diskurser och praktiker

ISBN 978-91-628-7699-9

© Marie Lindstedt Cronberg

Alla rätter förbehållna

Kopiering efter tillstånd från författaren

Omslagsbild: Alexandra Sältin, 1859 ”Thomas i Brännby”

Tryck: Mediatryck, Lunds universitet

Lund 2009

Innehåll

Förord	5
1. Hustrumisshandel som historiskt fenomen	7
Våldets plats i kulturen	15
Män, manlighet och våld	18
Sekularisering	21
Undersökningen	24
2. Hustrumisshandel i ett långt västerländskt perspektiv	28
3. Forskning på svensk botten	34
4. Våld inom äktenskapet i världslig och kyrklig lagstiftning	36
Den patriarkala familjen – naturrätt, hustavla och rättslig uppfattning	36
Husbonderätten	40
Våld mellan makar enligt 1734 års Missgärningsbalk och 1861 års förordning	43
Giftermålsbalkens och Kyrkolagens regler vid osämja	49
Vägen ut ur en våldsam relation – skilsmässa	53
Sammanfattande diskussion	57
5. Hustrumisshandel i 1800-talets statistik	60
Hustrumisshandel i 1800-talets skilsmässostatistik	60
Hustrumisshandel och hustrumord i 1800-talets brottsstatistik	63
”Kiv och missämja mellan makar” i 1800-talets brottsstatistik	66
6. 1800-talets politiska samtal om äktenskap, skilsmässa och hustrumisshandel	69
Revolutionsriksdagen 1809–10	72

Synen på äktenskap, skilsmässa och hustrumisshandel i det politiska samtalet vid 1800-talets mitt	86
Sammanfattande diskussion	97
7. De kyrkliga instansernas handläggning av hustrumisshandel	101
Forskningen kring kyrkans syn på äktenskapet, mannen och hustrun	101
Kyrkorådens roll vid osämja mellan makar	111
Kyrkorådens hantering av hustrumisshandel i Lunds stift	114
De varnande och förmanande orden	132
Sammanfattande diskussion – kyrkoråden i Lunds stift	133
Domkapitlet	140
Forskningen kring domkapitlens hantering av äktenskapskonflikter	141
Hustrumisshandel inför domkapitlet i Lund	144
Sammanfattande diskussion – domkapitlets varningar	170
8. Världslig rätt	175
Forskning om rättsliggjord hustrumisshandel	175
”Osämja i äktenskapet” i 1800-talets rättspraxis	179
Sammanfattande diskussion – ”osämja” i världslig rätt	206
Världslig rätt – åtal rubricerade som hustrumisshandel	210
Sammanfattande diskussion – misshandelsmål i världslig rätt	242
Världslig rätt – mord och dödligt våld mot hustrun	251
Sammanfattande diskussion, mord och dödligt våld mot hustrun	280
9. Hustrumisshandel i 1800-talets kyrkliga, politiska och rättsliga diskurser och praktiker – Sammanfattande diskussion	289
Källor och litteratur	304
Bilaga, Personförteckning	316

Förord

Våld mot kvinnor i nära relationer är en tematik som berör men också upprör. Den väcker många känslor men också ibland motstridiga åsikter kring tolkningar.

Som historiker har man den oskattbara fördelen att befinna sig på distans. Att förhålla sig blir enklare när man själv står utanför skeendet som oberoende observatör och tidsresenär. Distansen i tid ger också en bedräglig känsla av att ha utrustats med facit – att veta vilka ståndpunkter som ledde fram till det vi idag håller för sant. Som forskare har jag gläntat på dörrar till ståndsriksdagens sammanträdesrum, till domkapitlets kammare och till häradsrätter och rådhusrätter. Jag har lyssnat på den politiska striden kring hustrumisshandel för 150 år sedan och till hur domkapitlets teologer resonerat kring mäns våld inom äktenskapet. Den tidsmässiga distansen till trots har de enskilda människornas öden kommit riktigt nära, krupit under huden, och i några fall har berättelserna vållat motstånd att läsa. Nu har jag försiktigt stängt dörrarna som stått på glänt och läsandet och tankarna har nått sitt slut.

Denna bok är resultatet av ett treårigt forskningsprojekt *Från husbondemakt till jämställda makar* som har utförts inom ramen för en fakultetsfinansierad forskarassistenttjänst vid Historiska institutionen i Lund.

Forskningsresultaten har till viss del publicerats även i artikelform i tre olika sammanhang:

”I husbondemaktens tid. Hustrumisshandel i 1800-talets Sverige” i red. E. Österberg & M. Lindstedt Cronberg, *Våldets mening. Makt, minne, myt*, (2004)

”Mäns våld mot kvinnor i 1800-talets Sverige. Hustrumisshandel som manlig ritual” i red. E. Österberg & M. Lindstedt Cronberg, *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturbild*, (2005)

”Husbondenvåldets undergång. Retoriken och metaforiken i 1800-talets riksdagsdebatter” i red. E. Österberg & M. Lindstedt Cronberg, *Våld i representation och verklighet*, (2006).

Dessa publiceringar har skett inom ramen för forskarnätverket *Våldets gränser* som utkommit med tre antologier kring kulturella perspektiv på våld. Nätverkets konferenser och publikationer har finansierats av Riksbankens Jubileumsfond.

Jag vill rikta ett varmt tack till professor Eva Österberg för alla fruktbara synpunkter och kommentarer under diskussionerna på våldsnätverkets konferenser. Mitt tack går också till övriga deltagare på dessa konferenser, för värdefulla synpunkter och inte minst för god gemenskap inom våldsnätverket – Kenneth Johansson, Christopher Collstedt, Eva Bergenlöv, Joachim Östlund, Catharina Stenqvist, Malin Lennartsson, Marie Eriksson och många fler.

Jag vill också särskilt tacka professor Yvonne Maria Werner som läst och kommenterat manuskriptet med avseende på det kyrkohistoriska perspektivet.

Och slutligen ett djupt känt tack till Nils som inte bara engagerat sig i bokens innehåll utan även bistått med att layouta texten. Tack!

1. Hustrumisshandel som historiskt fenomen

Hustrumisshandel, det våld en man utövar mot en kvinna han stadigvarande lever tillsammans med, förekommer runt omkring oss här och nu. Vi läser om det i morgontidningen som händelser med ett visst nyhetsvärde. Och kvinnomisshandel diskuteras återkommande som ett rättsligt och samhälleligt problem i politiska, vetenskapliga och mediala sammanhang.¹ Historiskt betraktat har hustrumisshandel förekommit så långt tillbaka vi kan överblicka genom bevarade rättsliga protokoll. I den bemärkelsen framstår hustrumisshandel som en historisk konstant. Men i varje tid har våldet också uppfattats på ett tidsbundet sätt och det omgivande samhället har tolkat händelsen utifrån tidens föreställningar om man och hustru. Historien i sig ger oss därmed inte skäl att skapa en schablonbild av hustrumisshandel. Tvärtom visar historien att det finns en tydlig kulturell dimension i hur förövare och offer ser på våldet, liksom i omgivningens tolkningar och reaktioner.² Förutom en kulturell dimension har våldet även en politisk aspekt. Våldet som utspelar sig mellan makarna är uttryck för en maktkamp och de kämpar om verkliga resurser och förmåner.³ Detsamma gäller när frågan lyfts till ett samhällsplan. Det som då förhandlats har varit maktbalansen mellan könen i samhället.

Den uttalade makthierarki mellan könen som religion och lag historiskt sett påbjudet äkta makar kan ha framstått som problematisk för den enskilda individen. Att underordna sig en annan människas vilja är alltid svårt och hur långt mannens rättsligt, religiöst och kulturellt grundade krav på underordning och lydnad faktiskt sträckt sig har förblivit en tolkningsfråga

¹ Våld mot kvinnor i nära relationer definierades som ett problem på 1970-talet, se Monika Olsson & Gunilla Wiklund, 1997. Under 1980-talet förändrades samhällets syn på hustrumisshandel/våld i nära relationer, från brott mot den enskilda kvinnan till brott mot hela samhället. Därmed kom brottet under allmänt åtal precis som annan misshandel.

² För en genomgång och diskussion kring skilda forskningsperspektiv på mäns våld se Inger Lövkrona, 2001, s. 9-32. Lövkrona visar hur biologism står mot konstruktivism inom vetenskapen. För radikalfeminister ter sig våldet som en avspegling av ojämlika maktrelationer i samhället, skriver Lövkrona, och ett sätt att vidmakthålla dessa maktrelationer. (Lövkrona, 2001, s. 5)

³ Se exempelvis Linda Gordon, (1988) 2002, s. 3.

i den vardagliga samvaron. Även att åstadkomma och upprätthålla auktoritet kan te sig svårt.

Denna undersökning behandlar hustrumisshandel i 1800-talets Sverige, en tid som av flera skäl framstår som väsentlig att studera. Min hypotes är att det var en successiv sekularisering av samhället som möjliggjorde en förändrad syn på man och hustru och på äktenskapsbandet, och som ledde vidare till att mäns våld inom äktenskapet under 1800-talet kom att omdefinieras från ett kyrkligt fält för tukt och religiöst grundade förmaningar till ett straffrättsligt problem. I 1800-talet lades grunden för det moderna sekulariserade äktenskapet och fröet till en ny tanke om jämställda makar. På ett övergripande plan genomgick samhället en sekulariseringsprocess under längre tid, med början i 1700-talet, men relationen mellan äkta makar liksom äktenskapsbandet uppfattades av tradition som kyrkans särskilda intresseområde och ansvar och förblev länkat till kyrkliga instanser och religiös ideologi långt fram i 1800-talet. Tanken här är således att det initialt var en sekularisering i synen på äktenskapet som öppnade för en förändrad och skärpt attityd till mannens våld inom äktenskapet.

Reformationens program hade inneburit ett uppvärderande av äktenskapet. Äktenskapet uppfattades inte bara som samhällets grund utan också som den relation Gud önskade att människan skulle inordnas i. Individens frälsning gick genom uppfyllandet av de plikter som tillkom var och en som man och hustru. Kyrkans lära blev samtidigt grunden för hur makarnas inbördes relation utformades, där mannen blev kvinnans huvud med yttersta bestämmanderätt över hushållet och utåt mot samhället, medan hustrun förpliktigades till lydnad och omsorg om hushåll, man och barn. Med den yngre naturrätten och 1700-talets upplysning och förnuftstro banades vägen för ett ifrågasättande av kyrkans inflytande i samhället. Men det var först under 1800-talet kyrkans äktenskapsuppfattning utmanades och ifrågasattes i politisk diskussion och rättsliga reformer i Sverige.

Med 1800-talets liberalism följde ett ifrågasättande av det gamla ståndssamhällets maktrelationer och individens generella ofrihet. Man reste kritik mot husbondeväldet, det vill säga den manlige hushållsföreståndarens pat-

riarkala makt. Initialt tog kritiken sikte på relationen till tjänstefolket, men efter hand uppmärksammades även mannens välde över hustrun.

Undersökningens övergripande mål är att studera hur lagstiftningen kring hustrumisshandel utformats och omformats och hur den tillämpats i den rättsliga praktiken. Har lagen inneburit ett reellt skydd för hustrun mot makens våld, i tider då den gifta kvinnan stod under makens målsmanskap? Vidare syftar undersökningen till att utreda hur den religiösa kontexten kring äktenskapet återverkat på hur hustrumisshandel uppfattats och hanterats under den del av 1800-talet då kyrkliga instanser fortfarande ansvarade för frågor som berörde äktenskapets inre liv. Hur har kyrkans instanser – församlingspräst, kyrkoråd och domkapitel – uppfattat och hanterat mäns våld inom äktenskapet? Vidare är den politiska debatten och det politiska reformarbetet under 1800-talet föremål för undersökningen. När och hur uppmärksammades hustrumisshandel i Sverige och utifrån vilka tankeströmningar fördes debatten och inträdde förändringar?

Förevarande undersökning har en rättshistorisk karaktär men även ett kulturhistoriskt och ett genushistoriskt perspektiv. Detta leder till frågor om hur våldet rent konkret hanterats av de kyrkliga och rättsliga samhällsinstitutioner som haft till uppgift att befatta sig med våld inom äktenskapet men också frågor om hur våldet uppfattats av parterna själva och av den nära omgivningen. Bokens kulturhistoriska perspektiv medför en betoning på berättelserna om våldet och de koder människor haft. Här intar kyrkans berättelser, koder och föreställningar om våldet en framträdande plats, men även berättelser hämtade från det rikspolitiska planet och de allmänna domstolarna analyseras. Våld inom äktenskapet utgör en liten men betydelsebärande komponent i den föreställningsvärld som existerade kring äktenskapet – kring vad det innebar att vara man och hustru inklusive rättigheter, skyldigheter, roller och ideal. Berättelser är språkliga konstruktioner där händelser sätts in i sammanhang som skapar och ger mening, som tillrättalägger och erbjuder förklaringar med syftet att framstå som rimliga. Mitt mål är att utvinna kunskap ur berättelser där våldet flätats in – kyrkliga myndigheters protokoll och allmänna domstolars, vittnesberättelser och

partsinlagor – genom det sammanhang berättelsen skapar. Det är inte våldet i sig som studeras, utan dess plats i kulturen, hur det tolkats och omnämnts samt vilka meningsskapande berättelser det gett upphov till.⁴

Undersökningen är även på ett uppenbart sätt genushistorisk. Med genus avser jag här socialt och kulturellt konstruerade föreställningar länkade till könstillhörigheten.⁵ Begreppet genus markerar även att dessa konstruktioner inrymmer en maktdimension. Samhällets och kulturens övergripande föreställningar om könen återspeglas i individens medvetande, dess insikt om att vara man eller kvinna, vilken är historiskt föränderlig. Undersökningen är inte kvinnohistorisk, det vill säga det är inte kvinnan som står i centrum för undersökningen, och inte heller mannen, utan relationen dem emellan. Vilken i och för sig återverkar på vad det innebär att vara just kvinna och man.

Genus handlar således inte enbart om kvinnor utan naturligtvis även om män eller manlighet. Manlighet skall uppfattas som historiskt konstruerat och föränderligt och som genus.⁶ Medan manlighet ofta framställs inom mansforskningen som något som utvecklas män emellan inom en manlig homosocialitet kommer denna undersökning att rikta fokus mot relationen man-kvinna och hur genus kommer till uttryck i samvaron i parre-

⁴ Paul Ricoeur, (1988) 1993; Alasdair MacIntyre, 2001, s. 241–263. Uttrycket berättelse indikerar att människans verklighet är språkligt orienterad. Ricoeur betonade tidigt att människan inordnar händelser och upplevelser i berättelser och att berättelsen är det sätt varigenom människan förstår och tolkar världen. Att redan det enskilda subjektet föreställer sig sitt liv som en från vaggan till graven-berättelse, påpekar filosofen MacIntyre. Samtidigt utgör berättelsen inte bara ett tillrättaläggande av händelser utan berättelserna finns med i och beaktas i vårt handlande och vår upplevelse av världen. En given tid och plats tillhandahåller en rad berättelser åt den enskilda individen. Den lutherska kyrkans berättelse om äktenskapet och om mannens och hustruns skilda roller är ett exempel på en berättelse som samhället erbjöd sina medlemmar under lång tid och som bidragit med element och tolkningsförslag till individernas egna berättelser/tolkningar/förståelse av verkligheten. På svensk botten har exempelvis historikern Lina Sturfelt gjort en nyanserad genomgång av berättelsebegreppet i sin avhandling *Eldens återsken*, som behandlar samtida berättelser om Första världskriget och krigets föreställningsvärld. Sturfelt, 2008, s. 14–17.

⁵ För en grundlig genomgång av genusbegreppet se Åsa Carlsson 2001.

⁶ David Tjeder, ”Maskulinum som problem: genusforskningen om män”, (2002), 2008, som även innehåller en forskningsöversikt. Se även John Tosh's monografi *A Man's Place*, 1999, som bland annat betonar vikten av mannens auktoritet i hemmet. Även om medelklassmannen i det viktorianska England förknippades med det offentliga livet och kvinnan med hemmets sfär, förblev mannens roll i hemmet viktig, enligt Tosh.

lationen och i föreställningar om denna samvaro. Genus skapas och förmedlas i kyrkoråden och konsistorierna runt om i landet vid den här tiden men också i ständsriksdagens politiska debatt, och genom dess lagstiftande funktion. Genus skapas även i den rättsliga praktiken när man rannsakar och bedömer äkta makars handlingar mot varandra och slår fast hur samhällets lagar ska tillämpas i konkreta situationer.

Denna bok handlar om hustrumisshandel i Sverige under 1800-talet, alltså en tid som ligger relativt nära vår egen tid och som omedelbart föregick det moderna samhället. Det var en dynamisk tid där gamla traditionella uppfattningar om mannen, kvinnan och äktenskapet kontinuerligt bröts mot nyare uppfattningar. Här återfinns många av de föreställningar vi förknippar med det äldre traditionella samhället och det är därför angeläget att i framställningen även ge en djupare bakgrund till 1800-talets förhållanden. Den gifta kvinnan stod fortfarande under mannens målsmanskap och han förvaldade familjens ekonomiska tillgångar. Hustrumisshandel utgjorde ingen lagstadgad grund för skilsmässa och den kvinna som lämnade hemmet och äktenskapet kunde fortfarande hämtas tillbaka med handräckning. Skilsmässor var sparsamt förekommande och samhällets ambition var inte inriktad på att hjälpa den misshandlade hustrun att undkomma våldsmannen. Samhällets målsättning var istället att genom kyrkans påtryckningar och tukt förmå äkta makar att stanna kvar i sina äktenskap och samsas. Det skyddsvärda objektet var långt fram i tiden äktenskapet, inte kvinnan – eller mannen för den delen. Mycket har efter hand förändrats i vårt sätt att uppfatta hustrumisshandel men kunskaper om hur samhället hanterat detta våld i den tid som föregått vår egen tillför perspektiv på nuet och visar vad som utgör förändring respektive kontinuitet.

Det finns en synnerligen rik sociologisk forskning kring våld mot kvinnor i nära relationer med fokus på nutid, som uttalar sig om grunderna för mäns våld mot kvinnor. Dessa kunskaper kan med fördel prövas i en historisk undersökning. Den engelska sociologen Sylvia Walby har både sammanfattat egna forskningsresultat och uppsummerat ett omfattande forskningsläge

på ett förtjänstfullt sätt.⁷ Denna forskning berör inte hustrumisshandel som historiskt fenomen men resultaten framstår som allmängiltiga och tidlösa. Följande grunder anses utgöra riskfaktorer för våld mot kvinnor i nära relationer:

ett ekonomiskt beroende
brister i rättssystemet
avsaknad av supportsystem för kvinnor
den rådande diskursen – attityden till våldet

Att kvinnan är ekonomiskt beroende av mannen utgör en riskfaktor för våld enligt Walby. Risken att utsättas för våld i relationen ökar med beroendegraden och förekomsten av våld är högst i ojämlika hushåll. Att mannen besitter den ekonomiska makten inom familjen gör kvinnans situation utlämnad. Detta är en kunskap inom dagens sociologiska forskning som framstår som angelägen att reflektera över i en undersökning av 1800-talets förhållanden. Vad har det inneburit för förekomsten av våld inom äktenskapet att mannen varit ensam förvaltare av boets ekonomiska tillgångar och att hustrun varit i ekonomiskt avseende omyndig? Kvinnans ekonomiska beroende har samtidigt korresponderat med en religiöst och politiskt grundad underordning, där hon placerats under mannens välde. Vad har detta inneburit för förekomsten av våld? Parallellt framstår det som väsentligt att även uppmärksamma faktorer som kan ha motverkat förekomsten av hustrumisshandel. Tillhandahöll religionen och samhället i övrigt ett fördömande av våldet som kan ha verkat i mildrande riktning?

Brister i rättssystemet utgör enligt Walby ofta en försvårande faktor i samband med kvinnomisshandel. Walby menar att de rättsliga systemen oftast utgör ett problem och hinder istället för att tillhandahålla lösningar. Här syftar Walby på såväl lagstiftningens utformning som polisens och domstolars agerande. I denna undersökning av 1800-talets förhållanden framstår det som befogat att granska själva lagstiftningen – hur var den ut-

⁷ Muntligt anförande av Sylvia Walby vid konferensen *Kön och våld i Norden*, Køge, Danmark 2001 samt Walbys artikel i den tryckta konferensrapporten, 2002. Se även Marie Lindstedt Cronberg, 2004.

formad? Framstår den som ett effektivt verktyg för att rättsliggöra och straffa hustrumisshandel? Kriminaliserade lagen generellt våld inom äktenskapet? Och ställde lagen eller samhället upp någon form av säkerhet för våldsutsatta hustrur som önskade rättsliggöra misshandel och undkomma maken? Var lag och rättssystem konstruerat utifrån att samhället önskade, och faktiskt gjorde, ingripande mot våld inom äktenskapet? Och hur fungerade mannens rätt att som husbonde utdela ager i förhållande till hustrun och hur bedömdes sådant straffande våld vid ett eventuellt åtal om hustrumisshandel?

Kvinnor som utsätts för våld i nära relationer behöver enligt Walby *support service*, det vill säga stöd från omgivningen för att undkomma våldet och erhålla skydd. Även i en undersökning om hustrumisshandel på 1800-talet framstår det som väsentligt att granska vilken tillgång till *support service* kvinnorna hade då. I vilken utsträckning har släkt och kringboende, församlingspräst och polisväsendet bistått våldsutsatta hustrur och utgjort en trygghet? Man kan även uppfatta omgivningens reaktioner på våldet som uttryck för tidsbundna föreställningar och som utslag av den rådande diskursen. Hur har den rådande diskursen inverkat på omgivningens tolkning och förhållning till våldet – som en kriminell handling eller ett bråk; som ett privat spørsmål eller en offentlig angelägenhet?

Enligt Holly Johnson, som även hon uppsummerar ett större forskningsläge, och resultatet av en kanadensisk offerundersökning, sker kvinnomisshandel i nära relationer idag inom ramarna för: 1. mannens äganderättskänslor, 2. svartsjuka, 3. krav på och kritik mot kvinnans hushållsarbete och 4. krav på dominans/underkastelse.⁸ Och enligt Rebecka Dobash & Russell Dobash sker kvinnomisshandel i nära relationer även utifrån mannens känsla av att ha rätt att straffa sin hustru eller sambo, samt mannens uppfattning om vikten av att upprätthålla manlig auktoritet.⁹ Det framförs också i forskningen att våldet handlar om kvinnoförakt med grund i föreställningar om kvinnors lägre värde och om mäns rätt att kontrollera kvinnor.¹⁰ Som historiker kan man konstatera att nästan alla ”sanningar” i da-

⁸ Holly Johnson, 1997.

⁹ Rebecka Dobash & Russell Dobash, 1980.

¹⁰ Margareta Wadstein, 1997, s. 155.

gens vetenskapliga diskurs kring kvinnomisshandel indikerar att äldre tiders sammanlevnad vilat på grunder som idag anses legitimerade eller medföra ökad risk för mäns våld mot kvinnor. Kvinnan var på flera sätt utlämnad till maken: hon var ställd under hans målsmanskap, hennes position i hemmet var underordnad hans, mannen hade den yttersta bestämmanderätten och den ekonomiska kontrollen, lagen uppställde inget nämnvärt grundskydd och legitimerade eventuellt bestraffande våld mot hustrun.

Det kan framstå som anakronistiskt att applicera moderna sociologiska teorier på en annan tid och ett historiskt material. Men samtidigt framstår de kunskaper som den sociologiska forskningen utvunnit som generella och inte relaterade till en given kontext. Dessutom antas ofta hustrumiss-handel emanera från historiskt traderade föreställningar om kvinnors underordning och patriarkala samhällsstrukturer.¹¹ En historisk undersökning kan kanske tillföra ett nytt perspektiv på den moderna vetenskapliga diskursen och visa om dess antaganden är generaliserbara eller tidsbundna och om den bygger på fördomar om dess förhistoria. Men det är också viktigt att bedöma den historiska verkligheten på dess egna premisser och på allvar leta efter dess egen förståelse av våldet, dess tolkningar och berättelser.

Min egen nyfikenhet som historiker har sin grund i nuet och den svårighet att framgångsrikt bekämpa våld mot kvinnor i nära relationer som finns i det moderna samhället. Vår egen tids hantering av kvinnomisshandel framstår som dubbeltydig och paradoxal. Trots att mäns våld mot närstående kvinnor starkt fördöms, politiseras och tillmäts ett högt straffvärde i lag, finns en medvetenhet om att kvinnomisshandel detta till trots, är vanligt förekommande ute i samhället. Vi vet också att mäns våld mot närstående kvinnor oftast inte leder till anmälan och att få av de anmälningar som görs leder vidare till åtal, fällande dom och straff.¹² Straffets preventiva effekt

¹¹ Prop. 1997/98:55 *Kvinnofrid*, s. 2.

¹² Enligt BRÅ:s statistik uppgick antalet anmälda fall av kvinnomisshandel till 26.900 år 2007. Enligt BRÅ:s uppskattning anmäls endast vart femte fall. I 81% av fallen är förövaren en nära bekant, vanligen en man som kvinnan har eller har haft en nära relation med. Endast 21% av de anmälda fallen klarades upp dvs. att åklagaren beslutade om åtal, åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande.

riskerar därmed att gå förlorad liksom den kvinnofrid lagen skulle borga för. Varför är det så? Och behöver det vara så? Hur var det förr?

Det nutida våldet mot kvinnor är svårt att uppskatta till omfång,¹³ det samma gäller våldets förekomst i äldre tid – men hur vi talar om det, våra tolkningar och attityder till det, liksom vårt sätt att hantera våldet, går att jämföra med likvärdiga händelser i det förflutna. Min utgångspunkt för denna studie har varit att historien ska hjälpa oss att förstå nuet. Dock har den historiska undersökningen ett eget självklart värde utöver ändamålet att skapa insikt och perspektiv här och nu. Äktenskapet har historisk sett varit samhällets grundläggande organisationsprincip och institution och för den enskilda människan har äktenskapets verkningar och inre förhållanden varit avgörande för hur livet gestaltat sig. De äktenskap som varit våldsamma har sannolikt utgjort en minoritet och den misshandlade hustruns livsöde har inte varit varje kvinnas lott i 1800-talets Sverige. Men våldsamma äktenskap belyser även generella aspekter av vad det inneburit att vara äkta makar, inte minst beträffande makarnas inbördes maktpositioner och vilka roller och plikter som religion och övrig kultur lagt på man och hustru. Dessutom har historikern James Hammerton träffande framhållit att rättegångar om våld inom äktenskapet visserligen var sällsynta men uppmärksammades av det omgivande samhället och gav eko i en vidare diskurs.¹⁴ Våldsamma äktenskap synliggör även hur gränsen mellan den privata och offentliga sfären sett ut. Att studera ett avvikande beteende kan, med andra ord, hjälpa oss att se och förstå tidstypiska generella mönster. Hur manlighet kopplats till dominans och våld och kvinnlighet till offerskap blir också en viktig aspekt i undersökningen.

Våldets plats i kulturen

Det är lätt att uppfatta våld som något ociviliserat, rått, ohämmat och primitivt – som något som står i motsats till civilisation och kultur. Men en

¹³ Den största undersökning av förekomsten av våld mot kvinnor i nära relationer i Sverige utgör omfångsstudien *Slagen dam* av Eva Lundgren m.fl. Det massmediala ifrågasättande som rapporten utlöste visar på ett tydligt sätt att vår hållning till genusrelaterat våld inte är konformistisk. Se även Gudrun Nordborg, 2002; Monika Olsson 1997, s. 56f.

¹⁴ James A. Hammerton, 1995, s. 4.

viktig utgångspunkt för detta arbete är att våldshandlingar i själva verket utövas *inom* kulturen och att våldet får sin innebörd och tolkas i sitt kulturella och tidsmässiga sammanhang.¹⁵ Våld har både en fysisk och en kulturell dimension. Fysiskt våld utövas mot kroppar och resulterar i smärta och lidande för den som drabbas, men både den som utövar våldet och den som utsätts för det, liksom den omgivande världen, tolkar händelsen utifrån situationen och de kulturella uppfattningar som händelsen tangerar. Våld säger oss ofta något väsentligt om maktrelationer, hierarkier och grundläggande värdesystem i den kultur där det utspelas och blir därmed en ingång, en nyckel, till förståelse. För den holländske antropologen Anton Blok framstår våld som generellt sammanvävt med maskulinitet och människokroppen får tjäna som ett kulturellt medium, ett metaforiskt material som symboliserar maktrelationen.¹⁶ Även i denna undersökning är tanken att våldet mot kroppen skall uppfattas både som en fysiskt kännbar handling som vållar lidande *och* som en symbolisk handling. Mannens våld är meningsskapande och har en bestämd riktning och en intention. Som symbolisk handling uttrycker våldet makt och synliggör hierarki.

Ett annat synsätt som lyfter maktrelationen över individplanet återfinns hos Michel Foucault.¹⁷ Foucault uppfattar makt som relationer och makten existerar genom att utövas. Med Foucaults synsätt placeras makten inte hos individen/subjektet, utan i relationen – i detta fall relationen mellan makarna. Makt kan även framträda i historiska mönster och ideologisk dominans.¹⁸ I en historisk undersökning framstår det som uppenbart att våld mellan äkta makar och maktrelationen mellan dem bör betraktas som något annat och mer än som enskilda individers handlingar.¹⁹ Genom att inte uppfatta våldet som kaotiskt, privat och individuellt utan betrakta det i dess tidsmässiga och meningsbärande sammanhang ökar våra kunskaper om

¹⁵ Blok, 2001. För svenskt vidkommande se t.ex. Christopher Collstedt, 2007, s. 29–33; Inger Lövkrona, 2001, s. 34.

¹⁶ Blok, 2001, s. 113. Blok diskuterar dock inte specifikt könsrelaterat våld.

¹⁷ Michel Foucault, *Vetandets arkeologi*, 1972; *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta*, 1980.

¹⁸ John Gavenata, "Makt och deltagande", 1997, s. 35 f.

¹⁹ Jfr. Margareta Hydén, 1997, s. 14f. som betonar att våld är den mest effektiva handling en man kan företa för att behålla sin maktposition och kontroll över kvinnan och befästa sin maskulinitet.

våldet och vår förståelse för dess plats i kulturen. Jag menar också att våld är ett medel för att skapa och upprätthålla maktrelationer och därmed viktigt att studera. Etnologen Inger Lövkrona diskuterar i inledningen till en antologi om kön och våld, vad ett kulturellt perspektiv egentligen är. Hon menar att ett kulturellt perspektiv innefattar frågeställningar som utgår från individen såväl som samhället. Lövkrona betonar att det handlar om ett postmodernt konstruktivistiskt kulturbegrepp där kulturer ses som konstruktioner och inte som funktioner av människans biologi.²⁰ Med en sådan förståelse blir allt mänskligt handlande kulturellt – även våld. Utifrån samma utgångspunkt finner jag det relevant att undersöka individers inställning till våld – förövaras och offers syn på våldet, hur våldet motiveras, våldets form och innebörder och människors reaktioner på våldet. Ur ett samhällsligt eller strukturellt perspektiv blir det väsentligt att undersöka hur samhället organiserat sina reaktioner på våldet, vilka instanser som haft till uppgift att hantera och bemöta våldet, om samhället erbjudit skydd mot våld exempelvis i form av effektiva lagar och straff, hur man definierat våldet och om det funnits en acceptans för det.²¹

Med ett sådant kulturellt perspektiv på hustrumisshandel blir det enskilda fallet väsentligt att studera inte bara för att det återspeglar samhällets sociala strukturer och överordnade värderingar utan också för att kulturen utspelar sig som levda liv. Mannens möjlighet att utöva makt över hustrun och den motmakt hon kunde prestera, makten i relationen, bestämdes inte av den enskilda individen. I denna undersökning av våld i nära relationer i ett historiskt perspektiv betonas således *samspelet* mellan händelser på individnivå (upplevelser av våld) och samhällsnivå (bemötandet) så att individers handlingar analyseras i ett kulturellt strukturellt sammanhang.²² Hur såg då det svenska samhälle ut inom vilket hustrumisshandel förekom/möjliggjordes, rättfärdigades eller fördömdes och straffades?

²⁰ Inger Lövkrona, 2001, s. 34.

²¹ Beträffande ett strukturellt perspektiv på våld se även Gudrun Nordborg som menar att ”strukturerna måste ses som en (föränderlig) ram inom vilken övergreppen möjliggörs, sker och därefter tolkas och bemöts av omvärlden”, Nordborg, 2002, s. 189.

²² Med influens från bland andra sociologen Nea Mellberg som använder detta perspektiv i sin studie av sexuella övergrepp mot barn, 1997.

Den engelska historikern Elisabeth Foyster har diskuterat förklaringar till hustrumisshandel. Ofta är det männen själva som får ge svaret på varför de utsatt hustrun för våld. De uppger att de varit alkoholpåverkade, varit tyngda av ekonomiska problem eller av olika skäl känt frustration. Men sådana svar förklarar egentligen inte varför våldet riktats mot just den egna hustrun och inte mot andra personer i omgivningen, exempelvis arbetskamrater eller grannar. Förklaringen bör, menar Foyster, sökas i tidens tankar kring äktenskapet, om mannens och kvinnans skilda roller. Utan att förstå dessa tankar förblir våldets innebörd för dåtidens människor okänd.²³

När vi förflyttar oss bakåt i tiden, till 1800-talets värld, möter vi en annan värdering av fysiska bestraffningar än den vi omfattar idag, som innebär att våld kunde uppfattas som berättigat. Vi möter även en annan, positivt värderande syn på hierarkier som kristliga och samhällsnyttiga och väsentliga att upprätthålla. I detta sammanhang kunde våld inom äktenskapet tolkas på fler och andra sätt än idag.²⁴

Män, manlighet och våld

Den norske historikern Erling Sandmo har betonat att våld är en dynamisk kategori och att vad som betraktas som våld varierar mellan kulturer och epoker.²⁵ Sandmo menar också att det moderna begreppet våld uppstår i samband med den moderna nationalstatens framväxt. Statsmakten skapar begreppet vålds moderna betydelse för att legitimera det våldsmonopol som statsmakten tillskansar sig för att trygga sin egen existens. Det finns således en spänning redan i begreppet våld och en kamp om innebörden. Att en handling kategoriseras som våld kommer med tiden att indikerar att handlingen är illegitim och olaglig.²⁶ En annan konnotation har ordet aga

²³ Elisabeth Foyster, *Marital Violence. An English Family History, 1660–1857*, 2005.

²⁴ Marie Lindstedt Cronberg, 2004 s. 91; Malin Lennartsson 2004 s. 62; Alvar Nelson 1987/88; Jonas Liliequist 2001, s. 90.

²⁵ Erling Sandmo, 1999.

²⁶ Historikern Kenneth Johansson har i en begreppshistorisk analys av ordet våld visat hur ordet i medeltiden haft två betydelser. I första hand syftade våld på kraft, styrka, auktoritet och makt vilket motsvarar latinets *potestas*, *potentia*. Samtidigt förekom uttrycket våld i betydelsen övergrepp som motsvarar latinets *violentia*. Johansson, 2004.

som också åsyftar fysiskt våld men samtidigt signalerar att våldet är befogat och legalt. Mannens våld mot sin hustru har bedömts inom detta spänningsfält mellan legitim åga och kriminaliserad misshandel.

Den norske filosofen Knut Kolnar använder begreppet ”kreativt våld”.²⁷ När en man upplever sin position som hotad eller reducerad i könshierarkin kan han svara med att tillgripa våld. Kolnar menar att våldet är kreativt i bemärkelsen att individen använder våldet som ett medel för att återupprätta det kränkta jaget och reducera förlusten av manlighet. Våldet förmår dock inte alltid restituera maskuliniteten. Våldet kan även få helt andra verkningar. Kolnar använder två begrepp ”peripetalt våld” och ”centripetalt våld”. Begreppen refererar till den rörelse våldet försätter det manliga jaget i. Våld som inte återupprättar den hotade maskuliniteten fungerar peripetalt och slungar ut mannen i periferin till en allt mer marginaliserad tillvaro i samhällets sociala utkant. Det är således våldsformer som marginaliserar på olika nivåer. Det kan handla om våld som utövas i fel kontext eller våld som inte är offentligt sanktionerat av våldsmonopolet. Det är det illegitima våldet, det straffbara. Det centripetala våldet däremot bekräftar maskuliniteten, återupprättar den hotade manligheten, och leder våldsutövaren in mot samhällets sociala centrum. Det tillför jaget ett nytt manlighetskapi- tal. Det centripetala våldet upprättar en manlighet som är offentligt godkänd och sanktionerad. Avgörande för hur våldet uppfattas är vem som utsätts för det och om våldet betraktas som samhällsbevarande eller desintegrerande – som ”ont” eller ”gott”.²⁸ Om man applicerar detta tänkesätt på mannens våld mot hustrun i äldre tid kan man föreställa sig att en man kunde tillgripa våld mot sin hustru för att befästa sin överordnade position inom äktenskapet och återta herraväldet om han uppfattade sin position som hotad eller reducerad på grund av hennes beteende eller handlande. Våldet kunde återupprätta det kränkta jaget och häva mannen över hustrun. Men hur våldshandlingen bedömdes och vad den gjorde med mannens maskulinitet är beroende av hur våldet uppfattades av det om-

²⁷ Knut Kolnar, ”Volden” i *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, 2006, s. 219 ff. samt Knut Kolnar, ”Kreativ vold” i: (red.) Gerrard & Melby: *Kultur og kjønn*, 2004, s. 105–136.

²⁸ Knut Kolnar, 2004, s. 115.

givande samhället. Var våldet legitimt i betydelsen icke straffbart ledde det inte omedelbart till sanktioner. Kolnar påpekar även att våldet sällan är så entydigt som dessa två kategorier. En och samma våldshandling kan inrymma både centripetala och peripetala rörelser. Och för den enskilde mannen kan våldet vara en källa till konflikt och splittring i jaget. Det både tar och ger manlighet. Fördelen med en sådan förståelse av mannens våld är, som jag ser det, att den relaterar våldet både till individens känsla/uppfattning och till det specifika historiska sammanhanget.

Kolnars teoretiska modell kring hustrumisshandel framstår som användbar i denna studie genom att den förbinder den strukturella nivån, samhällsnivån, med agerande på individnivån. Det är den enskilde mannen, som handlande subjekt, som brukar våld som medel för att hävda sin maktställning i könshierarkin, men det är det omgivande samhället och de formella och informella normer det tillhandahåller, som avgör om mannens strategi blir framgångsrik och vilka konsekvenserna blir för mannen. Så länge samhället har en positiv eller överseende hållning till mannens våld kan hans strategi bli framgångsrik. Om våldet på ett värdeplan övervägande fördöms hotas mannen däremot av marginalisering och utanförskap även om han inte skulle straffas i en rättsprocess. Därmed blir det fruktbart att analysera äktenskapsmålen även utifrån tecken på social marginalisering och omgivningens avståndstagande från mannen.

Historikern Jonas Liliequist har påpekat att mannens regemente över hustrun i tidigmodern tid uppfattades som ett tvingande projekt att förverkliga, som en manlig plikt, som samtidigt kunde vara svår att realisera. Den man som inte erhöll respekt i sitt äktenskap kunde känna sig misslyckad. Respekt utgjorde samtidigt själva kärnan i det patriarkala manlighetsidealet, menar Liliequist, det var mannens anseende som man som stod på spel.²⁹ Liliequists resonemang om manlighet och våld bygger dock på tidigmoderna texter och förhållanden, och frågan är i vilket relation manlighet stod till våld i 1800-talet.

Ett svar på den frågan erbjuder historikern David Tjeder som på djupet undersökt manlighetsideal bland borgerlighetens män i 1800-talets Sverige,

²⁹ Jonas Liliequist, 2001, s. 92, 95.

en grupp med hastigt växande inflytande i samhället. Enligt Tjeder var karaktärsfasthet och förmåga till självbehärskning och kontroll över passioner som vällust, vrede och aggressioner grunden i manlighetsidealet. Det var genom denna affektkontroll medelklassens män distanserade sig från tidigare manliga eliter och i synnerhet från de lägre samhällsklassernas män. Den borgerlige mannen skulle kunna utöva och upprätthålla auktoritet men utan att använda sig av fysiskt våld. Han skulle vara den perfekta fadern och den dygde maken och ta sig iakt för dryckenskap och spel. Här blir den negativa hållningen till våld ett kännetecken på grupptillhörighet och exklusivitet. Tjeders undersökning bygger till stor del på handböcker och rådgivningslitteratur till män, självbiografiska material och dylikt.³⁰ I vilken utsträckning de borgerliga männens (och andra mäns) avståndstagande från våld även visar sig i de politiska, kyrkliga och rättsliga praktikerna är en öppen fråga.

Sekularisering

Sekularisering betyder förvärldsligande och avsåg ursprungligen att kyrkliga egendomar och territorier övergick i världslig ägo. Under 1800-talet kom begreppet att användas som ett slagord i de radikala och liberala rörelser som kämpade för att frigöra samhället från kyrkligt inflytande. Som vetenskapligt analysredskap har begreppet utvecklats av sociologerna Émile Durkheim och Max Weber som såg sekularisering som en process där religionen successivt förlorade sin ställning som samhällets fundament och som ett viktigt led i utvecklingen mot det moderna samhället.³¹ Forskningen kring samhällets sekularisering är numera omfattande och den tolkning som kommer till uttryck här utgör en bland många.

Sekulariseringsprocessen beskrivs allmänt som en utveckling från ett tillstånd där stat och kyrka är lierade och religionen genomsyrar statsapparatur, vetenskap och politik – till den moderna staten där statsapparaten skilts

³⁰ David Tjeder, 2003, s. 90f, 116ff samt 2004.

³¹ Angående sekulariseringsbegreppet och dess utveckling jfr Hermann Lübbe, *Säkularisierung. Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs*, Freiburg 2003.

från religionen.³² Det råder dock delade meningar om när sekulariseringsprocessen inleddes och vad som egentligen avses med sekularisering. Medan man i äldre forskning betraktat sekulariseringen som en fortskridande process som inleddes med reformationen och tog fart med 1700-talets europeiska upplysning och dess kritik av religionen, har man i nyare forskning lyft fram de motrörelser i form av väckelser, inre mission och konfessionalisering som sekulariseringsprocesserna utlöste.³³ Sekularisering kan enligt José Casanova, som företräder en mer traditionell syn på sekularisering, uppfattas på i huvudsak tre olika sätt.³⁴ För det första som att en världslig sfär skiljs ut från de religiösa institutionerna och från religiösa normer. Statsapparat, ekonomi och vetenskap frigörs från religionen och en självständig ny religiös sfär upprättas. För det andra kan sekularisering uppfattas som en generell tillbakagång för religiös tro och praxis.³⁵ En tredje utgångspunkt är att sekularisering uppfattas som en privatisering av religionen där trosutövningen reduceras till den privata sfären och successivt förlorar sin samhällsrelevans.³⁶ I denna undersökning är den första utgångspunkten av störst intresse, eftersom den åskådliggör att statsapparaten, dess politik och lagstiftning, som berör denna undersökning, successivt kom att baseras på en sekulariserad äktenskapsuppfattning så att en omdirigering av äktenskapsproblem från kyrkliga till världsliga instanser blev möjlig.

³² För en överskådlig framställning om sekulariseringsprocessen se Nina Javette Koefoed, 2008, s. 55–63 som analyserar sekulariseringsprocessens betydelse för synen på utomäktenskaplig sexualitet i Danmark.

³³ Hartmut Lehmann, "Religion, Säkularisierung und Kultur": Lehmann (red.), *Säkularisierung, Dechristianisierung, Rechristianisierung im neuzeitlichen Europa. Bilanz und Perspektiven der Forschung*, Göttingen 1997, s. 9-16. Se också Hugh McLeod & Werner Ustorf (red), *The Decline of Christianity in Western Europe, 1750–2000*, Cambridge 2003.

³⁴ Se Nina Javette Koefoed, 2008, s. 57 som utgår ifrån José Casanova. Se även José Casanova, 1994, s. 19ff.

³⁵ Beträffande detta perspektiv se även Hanne Sanders diskussion och forskningsöversikt, 1995, s. 17, 254ff.

³⁶ En annan syn på sekularisering har presenterats av historikern Hanne Sanders som i anknytning till historikern C. John Sommerville beskriver sekularisering som övergången från att religionen utgjort samhällets kultur och statsbärande ideologi, till att bli ett uttryck för individens personliga tro (Sanders, 1995, s. 16–17). Härvid övergår religionen från att vara gemensam för hela samhällskollektivet och icke-individuell till att bli personlig och privat. Sekulariseringen medför, enligt Sanders, att samhällets världsbild upphör att vara religiös. Även om religionen kan förbli viktig för den enskilda människan har den förlorat sin betydelse som det som förklarar världen och binder samhället samman.

Utvecklingen i de lutherska länderna har på ett distinkt sätt skildrats av den danske kyrkohistorikern Per Ingesman. I medeltiden hade kyrkan, som självständig institution, formerat som projekt att omskapa samhället i kristen riktning. Den kristna kyrkan försökte förverkliga ett samhälle där människor levde efter kristna normer och ideal och där de kristna normerna var de officiella.³⁷ I medeltiden fanns ingen motsättning mellan kyrka och stat, målet för båda var att genomföra kyrkans projekt.³⁸ Reformationen innebar att kyrkan från att ha varit en självständig organisation nu blev lagd under statsmakten med kungen som ledare. Ingesman betonar att statsmakten inte la kyrkan under sig med målsättningen att komma över kyrkans jord och rikedomar, även om detta också blev följden, utan för att man ansåg att kyrkan misslyckats med att förverkliga sitt projekt och behövde reformeras, alltså reorganiseras. Men statsmaktens projekt var inte ett annat än kyrkans – tvärt om, genom reformationen gjordes kyrkans projekt till den världsliga maktens och regenten kände sig starkt förpliktigad gentemot den kristna tron.³⁹ Det blev statsmaktens uppgift och ansvar att slå vakt om de kristna värdegrunderna och tillse att människor levde i enlighet med den religiösa tron. Staten använde sin kontrollapparat i form av kyrkliga ämbetsutövare men också de rättsliga institutionerna till att övervaka religionens efterlevnad. Sekularisering blir i detta perspektiv den process var statsmakt och kyrka åter separeras och statsapparat, vetenskap och politik åtskils från religionen. Enligt Ingesman förändrades statens projekt under 1700-talets lopp under inflytande av pietismen och upplysningen. Projektet innebar fortfarande att skapa ett samhälle med goda kristna men också att skapa goda och nyttiga samhällsmedborgare.⁴⁰ Pietismen tillförde tanken att religionen är en privatsak som staten inte ska lägga sig i samtidigt som upplysningen hävdade tanken att staten inte ska vara religiös, utan bör stå fri från kyrkliga band. Slutligen förändrades statsmaktens projekt. Att skapa det kristna samfundet var inte längre statens mål. Istället formulerades ett

³⁷ Per Ingesman, 2000, s. 71f. Det är genom Javette Koefoed som jag uppmärksammas på Per Ingesmans forskning, som även hon relaterar till i beskrivningen av samhällets sekulariseringsprocess.

³⁸ Per Ingesman, 2000, s. 74.

³⁹ Per Ingesman, 2000, s. 79f., 82.

⁴⁰ Per Ingesman, 2000, s. 82f.

projekt som enbart avsåg att skapa nyttiga samhällsmedborgare med vikt på värden som fosterlandskärlek, kungatrogenhet och borgerliga dygder.⁴¹ Det goda kristna samhället som ideal avlöstes av ett ideal där samhällets mål var sekulariserat.

Min undersökning vilar på antagandet att det var en sekularisering av statsmakten och dess institutioner, och slutligen även en sekularisering av äktenskapet, som öppnade för en förändrad syn på hustrumisshandel. Med detta menar jag att äktenskapets kärna, det vill säga föreställningar kring man och hustru, kring deras inbördes relation, maktförhållande och roller successivt distanserades från den religiösa ideologin och uttolkningar av Bibeln. Att äktenskapet sekulariseras medför även att själva bandet mellan makarna sekulariseras. Från att ha uppfattats som ett ovillkorligt löfte till Gud och församling om att leva tillsammans livet ut, övergår det till att uppfattas som ett avtal mellan makarna som kan brytas även på grund av orsaker som saknar stöd i religionen.

Med en sekulariseringsprocess avses här, slutligen, att religionens betydelse för och inflytande på politik och rättsväsende försvagas. Sekulariseringsprocessen innebar att politiken och därmed även exempelvis rättsliga reformer kunde legitimeras utifrån andra värdegrunder än religionens. I denna undersökning innebär detta konkret att det som undersöks, hustrumisshandel, övergår från att handhas av kyrkan till att bli föremål för det allmänna rättsväsendet. Förändringar i religionens roll och inflytande i samhället har öppnat för andra synsätt i politiken.

Undersökningen

Som historiker känns det angeläget att historisera det som undersöks och att kontextualisera, det vill säga att sätta in det enskilda fallet i sitt tidsmässiga sammanhang. Det handlar om att se det stora i det lilla och det generella i det specifika. Undersökningen innehåller bland annat ett närgånget återgivande av en rad fall som vart för sig utgör parenteser i vårt förflutna.

⁴¹ Per Ingesman, 2000, s. 84.

Händelserna har inte gjort några större avtryck i historien men dock tilldragit sig så pass mycket intresse i sin samtid att de lämnat spår efter sig i form av rättsprotokoll eller noteringar i någon kyrklig instans. Jag ser, med andra ord, ingen motsättning i att undersöka våld på individnivå och ett intresse för historiska strukturella förhållanden eller en motsättning i att söka förstå individuella handlingar utifrån historiska sociala strukturer.

Hur samhället i stort hanterar hustrumisshandel, vilka lagar man stiftar, liksom vad man avstår från att lagstifta om, och vilka instanser som har till uppgift att hantera våldet, avslöjar redan i sig mycket om synen på hustrumisshandel. Långt fram på 1800-talet var äktenskapets inre liv, och därmed även hustrumisshandel, i första hand en angelägenhet för kyrkan, och inte som i senare tid primärt en fråga för polis och rättsväsende. Detta innebar att det i stor utsträckning var kyrkans ämbetsmän och instanser som befattade sig med våldsamma makar och misshandlade hustrur. Därmed kom den kyrkliga läran och kyrkans normer att utgöra vägledning vid de möten och samtal som ägde rum. Fram till 1800-talets andra hälft förblev statsmaktens strategi att blanda sig så lite i äktenskapets inre liv som möjligt, medan kyrkan av hävd upprätthöll sin gamla äktenskapsvårdande funktion. Därför framstår det som centralt att undersöka hur kyrkan hanterat hustrumisshandel, hur den bemött gärningsman och våldsoffer, vilka råd kyrkan gett man och hustru och vilket stöd den förmedlat till den drabbade. Parallellt med det kyrkliga förfarandet existerade möjligheten för kvinnan att istället anmäla misshandeln direkt till världslig domstol. Båda förfaringsätten var möjliga och för att ge en samlad bild av hur hustrumisshandel hanterades i 1800-talets Sverige blir det därför nödvändigt att undersöka både kyrkliga instanser och allmänna domstolar.

Undersökningen omfattar således hustrumisshandelsfall i kyrkliga och rättsliga arkiv. Dessutom innefattar den en genomgång och analys av de riksdagsdebatter som på olika sätt anknöt till våld mot hustru i samband med revideringar av skilsmässolagstiftningen. Undersökningen gäller även hur parterna själva, mannen och hustrun, och deras närmaste omgivning, förhållit sig till våldet. Eftersom rättsliggjord hustrumisshandel var en

ovanlig händelse i förhållande till den totala ärendemängden i landets domstolar, ligger det ett omfattande arbetet bakom att återfinna målen i världslig rätt. Det har varit en betydligt enklare uppgift att lokalisera äktenskapsmål med inslag av hustrumisshandel i de kyrkliga arkiven.

Undersökningen bygger följaktligen på en genomgång av:

- Lagstiftning, rättsutveckling och juridisk litteratur
- Skilsmäso- och rättsstatistik
- Den politiska debatten kring hustrumisshandel och skilsmässa under 1800-talet
- Församlingarnas kyrkorådsprotokoll i Lunds stift
- Domkapitlets protokoll i äktenskapsmål i Lunds stift
- Världslig rätts protokoll och domar:
 - vid mål rubricerade som ”osämja mellan makar” som inkluderat misshandel
 - vid mål rubricerade som hustrumisshandel
 - vid dödligt våld mot hustrun

1800-talets Sverige var en tid av stark förändring. Samhället omvandlades i grunden från ett traditionellt agrart samhälle till ett samhälle där stadslivet ökade i betydelse parallellt med en begynnande industrialisering. En fortlöpande proletariseringsprocess på landsbygden och en sjunkande äktenskapsfrekvens i synnerhet i de högre samhällsskikten kan ha bidragit till en förändrad syn på äktenskapet.⁴² Även på värdeplanet blir förändringarna tydliga. Under århundradet förändrades kyrkans position i samhället och det framstod efter hand inte längre som självklart för alla att kyrkan och religionen skulle ha så stort utrymme i samhället. Individens rätt att själv bestämma över sitt liv lanseras efter hand starkare. Detta blir märkbart i diskussioner kring rätten till skilsmässa. Även mannens maktposition i hemmet och hans bestämmanderätt över hustrun kom att diskuteras och ifrågasättas under 1800-talet, i den politiska debatten och i samband med revideringar av lagen. Det är med andra ord inget statiskt eller stillastående

⁴² Gunnar Qvist 1960; Christer Winberg 1977; Sten Carlsson 1977.

samhälle som möter oss i denna undersökning, utan tvärt om, en turbulent tid av snabb och genomgripande förändring.

I äktenskapsmålen i olika instanser återges de äkta makarnas namn med förnamn samt initialen från efternamnet. Även om händelserna utspelat sig för länge sedan och personerna inte längre är i livet eller omfattas av formell sekretess finns det inget skäl att exponera deras namn i den löpande texten. För den som av forskningsmässiga skäl har intresse av att identifiera personerna i äktenskapsmålen finns en bilaga med personförteckning sist i boken.

2. Hustrumisshandel i ett långt västerländskt tidsperspektiv

Hustrumisshandel som problem har då och då uppmärksamats under historiens lopp. Det sporadiskt uppdykande intresset återspeglar dock inte förekomsten av faktisk misshandel och har alltså inte varit reaktioner på en ökad våldsfrekvens. Istället har reformer och agitation mot hustrumisshandel uppstått som ett svar på initialt religiösa och senare sociala och politiska rörelser. Problematiken har länkats till andra intressen.⁴³ Rättsliga reformer har genererats ur andra mer övergripande föreställningar om samhället och politiken.

Mannens rätt att fysiskt bestraffa hustrun för begångna fel, har varit allmänt förekommande i Europa och uppfattats som en självklar del i hans auktoritet som husbonde. I det antika Rom var husfaderns rätt över familjemedlemmarna näst intill total och omfattade i vissa fall även rätten över hustruns liv, exempelvis vid otrohet. Mannens bestämmanderätt över hustrun minskade sedan påtagligt under medeltiden men hans rätt att fysiskt bestraffa henne kvarstod allmänt. Denna rätt var länkad till mannens målsmanskap över hustrun, hans skyldighet att ansvara för hennes begångna brott och fel.⁴⁴ Mäns våld mot sina hustrur har lämnat spår efter sig i de rättsliga källmaterialen men historiker har dragit delvis motstridiga slutsatser av den ofullständiga information som lagar och rättsfall förmedlar, framhåller den engelske historikern Roderick Phillips. Exempelvis drar han själv slutsatsen att hustrumisshandel var långt ifrån ovanligt förr och att mannens våld mot hustrun var allmänt accepterat och uppfattades som ett normalt inslag i äktenskapet. De fall där man trots allt reagerade var sådana där mannen ansågs ha brutit mot rådande normer och mot förväntat beteende.⁴⁵ Fysiska tillrättavisningar uppfattades inte som oförenliga med ett fungerande och tolerabelt äktenskap, menar Phillips. Även Edward Shorter har hävdat att den genomsnittlige mannen i en mindre engelsk stad eller by

⁴³ Anna Clark, 1992, s. 187, med hänvisning till Gordon 1989, Pleck 1987, s. 4–5 samt Lambert 1990.

⁴⁴ Roderick Phillips, 1988, s. 324ff.

⁴⁵ Roderick Phillips, 1988, s. 324–326.

slog sin hustru.⁴⁶ En engelsk historiker som dragit den motsatta slutsatsen är Keith Wrightson som istället menar att hustrumisshandel visserligen var ett välkänt fenomen på 1600-talet men att detta inte betyder att våldet var ett accepterat inslag i de lägre samhällsskiktens äktenskap.⁴⁷

I England, precis som i Sverige, ansågs äkta män ha rätt att fysiskt bestraffa sina hustrur men inte på ett våldsamt, grymt eller uppenbart förnedrande sätt. Makens rätt att fysiskt bestraffa hustrun erkändes såväl i den kanoniska lagen som i sedvanerätten under medeltiden och var den gängse uppfattningen runt om i västerländsk lagstiftning långt fram i tiden. Kriminaliseringen av mannens våld mot sin hustru handlade således om inskränkningar i hur grovt våldet tilläts vara och motivet – det legitima våldet skulle avse bestraffning, alltså aga.⁴⁸ Moderata bestraffningar var inte kriminaliserade. Det var först under 1500- och i synnerhet 1600-talet som mannens våld mot hustrun började uppmärksammas som problem och då av reformationens präster, som började agitera mot äkta mäns tyranni. Mannen skulle styra sin hustru med kärlek och inte genom hugg och slag.⁴⁹ Det var dock inte mannens auktoritet över hustrun som ifrågasattes under vare sig 1500-, 1600- eller 1700-talen utan tillvägagångssättet, att skapa auktoritet och lydnad genom våld. Vid denna tid dömdes dock sällan män för våld mot den egna hustrun eftersom domstolarna hyste uppfattningen att mannen hade laglig rätt att straffa henne.⁵⁰

De flesta västerländska lagar upprätthöll uppfattningen att mannen hade rätt att fysiskt bestraffa sin hustru fram till 1800-talet då denna ståndpunkt utmanades på allvar och rättsliga reformer kom till stånd. I Sverige valde lagstiftarna dock att tåga om makens rätt att bestraffa, näpsa, hustrun redan i 1734 års lag eftersom man inte önskade uppmuntra till sådant.⁵¹ Makens rätt att bestraffa sin hustru ansågs dock fortfarande gälla. På liknande sätt utelämnades mannens rätt att bestraffa hustrun i den preussiska *Algemeines Landrecht* i slutet av 1700-talet, även om det inte innebar att allt

⁴⁶ Roderick Phillips, 1988, s. 324–326.

⁴⁷ Roderick Phillips, 1988, s. 324.

⁴⁸ Roderick Phillips, 1988, s. 326.

⁴⁹ Anna Clark, 1992, s. 187.

⁵⁰ Anna Clark, 1992, s. 187.

⁵¹ Se kapitlet ”Våld inom äktenskapet i världslig och kyrklig lagstiftning”.

våld mot hustrun kriminaliserades.⁵² Samtidigt bibehölls makens uttryckliga rätt att fysiskt bestraffa sin hustru i den bavariska lagstiftningen och i andra regionala lagverk i Tyskland. I Frankrike, efter franska revolutionen, skärptes synen på mäns våld mot kvinnor 1790 då dubblade böter infördes för våld riktat mot kvinnor jämfört med våld riktat mot män. Dock fortsatte hustrumisshandel att bedömas mildt i rättspraxis. Om våldet riktats mot den egna hustrun kunde böterna uppgå till en fjärdedel jämfört med om samma våld förövats mot annan kvinna, vilket visar att mannens våld mot hustrun alltså uppfattades på ett annat sätt än våld riktat mot annan person.⁵³

Under 1700-talet minskade acceptansen generellt för våld i samhället, vilket också medförde en minskad rättslig acceptans för hustrumisshandel.⁵⁴ Och under 1800-talet började hustrumisshandel uppfattas som ett både socialt och rättsligt problem vilket ledde till att rättsliga reformer och även förändrad rättspraxis successivt kom till stånd i västvärlden. Hammerton hävdar att den folkliga acceptansen för hustrumisshandel minskade under 1800-talet och Martin Wiener som studerat dödligt våld i 1800-talets England hävdar att mäns våld mot kvinnor både uppmärksammades mer än någonsin förut och fördömdes starkare än någonsin tidigare.⁵⁵

I England uppmärksammades hustrumisshandel som ett allvarligt problem av sociala reformförespråkare som framträdde sporadiskt från slutet av 1840-talet.⁵⁶ Häribland märks i synnerhet kvinnorättskämparna John Stuart Mills och Harriet Taylors kamp. För dem symboliserade hustrumisshandel kvinnans politiska och rättsliga handikapp i äktenskapet.⁵⁷ I *The Subjection of Women* (1869) skrev John Stuart Mill följande om hustrumisshandel:

Det saknas aldrig kvinnor som klagar på att deras män behandlar dem illa. De skulle bli oändligt mycket fler om inte klagomål vore det som provocerade till återkommande och utökad misshandel. Det är detta som gör det omöjligt att bevara makten, och samtidigt skydda kvinnan från dess missbruk. Aldrig annars

⁵² Roderick Phillips, 1988, s. 330.

⁵³ Roderick Phillips, 1988, s. 333.

⁵⁴ Anna Clark, 1992, s. 189.

⁵⁵ Martin Wiener, s. 5, 2004.

⁵⁶ Jan Lambertz, 1990, s. 27.

⁵⁷ Jan Lambertz, 1990, s. 27.

(utom när det gäller barn) blir den person som juridiskt bevisats ha lidit skada på nytt ställd under den skyldiges fysiska makt.⁵⁸

Agitationen mot hustrumisshandel ledde till en rad successivt skärpta lagar mot hustrumisshandel i England under 1800-talet, varav den första kom 1853 och stadgade 20 pund i böter eller straffarbete i upp till sex månader för hustrumisshandel. 1868 skärptes straffmaximum till ett års fängelse och genom ännu en skärpande lag, *The Wife Beaters Act* 1882, kunde maken straffas offentligt med prygel.⁵⁹ Trots denna skärpning i synen på hustrumisshandel var det först genom lagar 1878 och 1886 som grovt våld erkändes som grund för rättslig separation med rätt till ekonomiskt underhåll, och inte förrän 1937 blev misshandel en lagstadgad grund för skilsmässa i England. Det kontinuerliga reformarbetet visar att hustrumisshandel – och därmed den samhälleliga diskussionen om könsrelationen – fanns på den politiska agendan under avsevärd tid i 1800-talets England.

I England och även i USA⁶⁰ uppfattades hustrumisshandel under 1800-talet som ett socialt problem med huvudsaklig hemvist i arbetarklassen.⁶¹ Lagändringar i skärpande riktning ger uttryck för en minskad acceptans för hustrumisshandel inom samhällets elit och medelklass som omfattade tanken att hustrumisshandel var vanligast i den farliga underklassen. Man antog även att arbetarklassen var vand vid ett hårt liv och att dess kvinnor lättare uthärdade och tolererade fysiskt våld från sina äkta män.⁶² Här konstruerades en stereotyp bild av hustrumisshandlaren – som en man ur den urbana arbetarklassen, en känslökall drinkare, brutal och primitiv.⁶³ Det politiska angreppet på arbetarklassens män dölde samtidigt det faktum att äktenskapet i sig var en ojämlik institution, menar Anna Clark.⁶⁴

⁵⁸ Johan Stuart Mill, *Förtrycket av kvinnorna* (1869) 1995, s. 15. Boken utkom i svensk översättning redan samma år.

⁵⁹ Roderick Phillips, 1988, s. 331.

⁶⁰ Elizabeth Pleck, (1987) 2004, s. 5.

⁶¹ För engelskt vidkommande analyseras detta perspektiv bland annat av James Hammerton, 1995. Hammerton s. 3ff.

⁶² Roderick Phillips, 1988, s. 341.

⁶³ Jan Lambertz, 1990, s. 27.

⁶⁴ Anna Clark, 1992, s. 187.

I USA har hustrumisshandel historiskt betraktat uppmärksammas och lett till reformer under tre tidsperioder. Den första inföll 1640–80, den andra reformperioden 1874–90 och den tredje inträdde i början av 1970-talet. Den första reformperioden var följden av en religiös rörelse och uppstod bland puritanerna i Massachusetts som uppfattade våld inom familjen som en synd.⁶⁵ Man antog en uttrycklig lag mot hustrumisshandel och onaturlig hårdhet mot barn som möjligen var den första i sitt slag i världen. Vägledande var den religiösa uppfattningen att det skulle råda fred och frid inom familjerna liksom i församlingen. Den andra vågen av uppmärksamhet riktad mot hustrumisshandel startade 1874 och var av sekundär natur. Här stod istället barnen i centrum för samhällsdebatten och en önskan om reformer som skyddade barn från misshandel och sexuella övergrepp. Men genom *Societies for the Prevention of Cruelty to Children* som startade på 1870-talet kom man efter hand även att uppmärksamma hustrumisshandel genom att barnmisshandel och hustrumisshandel ofta förekom parallellt.⁶⁶ I USA fokuserade den tidiga kvinnorörelsen, som i och för sig var stark, på medborgerliga rättigheter och drev aldrig en samlad kampanj mot hustrumisshandel. Möjligen berodde detta på att kvinnor i USA redan initialt hade större inflytande i hemmen än europeiska kvinnor. En mindre kampanj mot hustrumisshandel, som drevs av män, startade dock i slutet av 1870-talet. Män började helt enkelt uppfatta mäns våld mot kvinnor som oacceptabelt, som omanligt och fegt. Det nya borgerliga manlighetsidealet byggde på självkontroll och förmågan att styra genom personlig auktoritet, utan att använda våld.⁶⁷ Att aga hustrun var inte längre generellt tillåtet utan förbjudet i flertalet amerikanska stater 1870.⁶⁸ Den tredje vågen av uppmärksamhet mot kvinnomisshandel initierades av kvinnorörelsen i USA på 1970-talet.

I flertalet tyska stater existerade rätten till skilsmässa under 1800-talet. Och i flertalet lagar utgjorde våld en lagstadgad grund för skilsmässa alter-

⁶⁵ Elizabeth Pleck, (1987) 2004, s. 4, 17f.

⁶⁶ Linda Gordon, (1988) 2002, s. 3.

⁶⁷ Linda Gordon, (1988) 2002, s. 254f. Jämför David Tjeder, 2003, som kommer till samma slutsats beträffande det borgerliga mansidealet i 1800-talets Sverige.

⁶⁸ Linda Gordon, (1988) 2002, s. 5.

nativt en grund för rättslig separation under 1800-talet. Lagstiftningen var generellt sett liberal i jämförelse med England och Frankrike. I exempelvis Preussen identifierade 1794 års lag (*Allgemeines Landrecht*) elva olika grunder för skilsmässa. Hustrumisshandel uppfattades dock inte som våld mot person utan som ett brott mot äktenskapet, vilket fick till följd att hustrun inte kunde väcka straffrättsligt åtal mot sin make. 1875 infördes en ny skilsmäsolagstiftning, gemensam för hela riket och baserad på den preussiska, som gjorde våld till lagstadgad skilsmässogrund i hela Tyskland. Redan tjugofem år senare, 1900, antogs dock en ny civillag för hela riket där våld inte längre gav generell rätt till skilsmässa. Härefter blev det upp till domstolarna att beakta samtliga omständigheter i målen, inklusive våldets omfattning, för att avgöra om skäl för skilsmässa förelåg. Detta medförde att våldsutsatta hustrurs väg till skilsmässa, som under ett sekel varit liberal, plötsligt försvårades.⁶⁹

Fram till modern tid har problematiken hustrumisshandel varit oupplösligt förknippad med föreställningen om mannens auktoritet och rätt inom hushållet och äktenskapet. Hans rätt att bestraffa hustrun ska ses som en konsekvens av att han var överordnad och hon underordnad. Makens rätt att straffa hustrun utgjorde samtidigt bara ett exempel på den överordnades rätt att bestraffa underordnade och den hierarkiska principen om lydnadsplikt uppåt.⁷⁰ Generellt har hustrumisshandel dock alltid uppfattats annorlunda än annat våld. Motståndet mot hustrumisshandel innebär, när det väl artikuleras politiskt i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, ett utmanande av traditionella uppfattningar om familj och äktenskap. En officiell kritisk hållning till hustrumisshandel utmanar också tanken att äktenskap och familj ska hållas ihop till varje pris.⁷¹

Den svenska rättsutvecklingen kring hustrumisshandel och rätten till skilsmässa vid våld kommer att belysas ingående i det följande.

⁶⁹ Lynn Abrams, 1999, 118ff.

⁷⁰ Anna Clark, 1992, s. 187.

⁷¹ Jmf. Elizabeth Pleck, (1987), 2004, s. 27.

3. Forskning på svensk botten

Den svenska historiska forskningen kring våld inom äktenskapet är tämligen begränsad men intresset förefaller ha ökat påtagligt under senare år, främst under 2000-talet. Vi tycks ha fått en tillbakablickande nyfikenhet på hur maktrelationen sett ut mellan äkta makar och intresset har särskilt gällt 1600- och 1800-talen.

Birgitta Odén var en föregångare när det gäller att undersöka våld som utspelat sig mellan familjemedlemmar i flergenerationshushåll, med fokus på vuxna barns våld mot sina föräldrar och svärföräldrar.⁷² Och historikern Eva Bergenlöv har undersökt en annan aspekt av våld inom familjen, nämligen det våld som riktats mot barnen, i ett långt historiskt perspektiv.⁷³ Mer närliggande denna undersökning är Marja Taussi Sjöbergs studie kring skilsmässor i norra Sverige, *Skiljas*, som utkom redan 1988. Taussi Sjöberg har på ett lättillgängligt sätt i flera publikationer berört skilsmässor i svenskt 1800-tal och därvid även tangerat problematiken hustrumisshandel.⁷⁴

Under senare år har Marie Eriksson, parallellt med denna studie, drivit ett avhandlingsprojekt kring hustrumisshandel i det sena 1800-talet och det tidiga 1900-talet. Eriksson har hittills publicerat tre artiklar inom området som har stor relevans för denna undersökning. I antologibidraget ”Fly, fäkta, förlikas eller förbliva i mannens våld” behandlar Eriksson mäns våld mot kvinnor i ett klassperspektiv men framhåller även de misshandlade kvinnorna som aktörer med egna strategier, något som är tämligen ovanligt i historisk forskning kring genusrelaterat våld. Hon rekonstruerar misshandlade kvinnors handlingsvägar och strategier utifrån rättsliga protokoll. Eriksson lyfter fram de hinder som fanns för hustrun att undkomma mannens våld och visar hur kvinnan kunde hämta stöd från omgivningen.⁷⁵

Även historikern Christine Bladh berör problematiken hustrumisshandel i sin forskning om skilsmässor i Stockholm under perioden 1750–

⁷² Birgitta Odén, exempelvis ”Kyrkan och relationen mellan generationerna, 2001.

⁷³ Eva Bergenlöv, *Drabbade barn. Åga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*, 2009.

⁷⁴ Marja Taussi Sjöberg, 1988; 1993.

⁷⁵ Marie Eriksson, 2005, s. 49–70.

1860.⁷⁶ Denna artikel av Bladh aviserar ett större kommande arbete på området.

När det gäller synen på mannens våld mot den egna hustrun över tid – från reformationen till 1800-talets begynnelse – utgör Jonas Liliequists studie av det offentliga talet om detta våld en hörnsten. I antologitexten ”Mannens våld och välde inom äktenskapet” skisserar Liliequist utvecklingen utifrån en genomgång av lagstiftning, uppfostringsskrifter, skådespel och pamfletter.⁷⁷ Det är den offentliga samtalsordningen som är undersökningens föremål hos Liliequist, alltså inte faktiskt våld, och undersökningens tyngdpunkt ligger tidsmässigt på 1600- och 1700-tal.

I boken *I hans hus* (2004) undersöker historikern Andreas Marklund hur manlighet har definierats i förhållande till föreställningar om ”Det goda äktenskapet” i 1700- och det tidiga 1800-talets Sverige. Marklund analyserar manligheten så som den framträder i kyrkligt och rättsligt material från Uppland och hustrumisshandel förekommer som en aspekt i undersökningen.

Även andra historiker har behandlat hustrumisshandel som inslag i undersökningar och under andra tidsperioder. Historikern Malin Lennartsson har gjort en ingående analys av en prästmans våld mot den egna hustrun i 1600-talets Sverige och visat hur prästen genom att tillgripa våld i sitt äktenskap kom att utgöra ett dåligt exempel för sin församling och de konsekvenser detta fick. Bruket av våld gjorde prästen till en dålig förebild och i förlängningen kunde våldet diskvalificera honom för ämbetet.⁷⁸

Ovan nämnda arbeten och annan forskning kommer att presenteras och diskuteras fortlöpande i boken.

⁷⁶ Christine Bladh, 2003.

⁷⁷ Jonas Liliequist, 2001, s. 88–123.

⁷⁸ Malin Lennartsson, 2004.

4. Våld inom äktenskapet i världslig och kyrklig lagstiftning

Den patriarkala familjen – naturrätt, hustavla och rättslig uppfattning

Naturrätten har långa rötter från grekisk filosofi och romersk rätt via medeltida teologi, men en ny variant av naturrätten uppstod efter reformationen, vars inflytande var starkt under 1600-talet och framåt. Hugo Grotius (1583–1645), Thomas Hobbes (1588–1679), Samuel Pufendorf (1632–1694) och Kristian Thomasius (1655–1728) ses som grundare av denna naturrätt. 1600-talets naturrätt försökte initialt harmoniera naturrätten med Bibeln. Detta ledde till att skilsmässa uppfattades som tillåten endast i den mån den var förenlig med Bibelns hållning, vilket innebar vid otrohet och övergivande. Men naturrättens utgångstanke, att äktenskapet var grundat på ett kontrakt eller avtal, ledde vidare till tanken att äktenskapet också borde kunna upplösas om endera parten allvarligt bröt mot äktenskapets målsättning. Eftersom äkta makar skulle vara varandra till hjälp och inte vara varandras plågoandar kunde våld uppfattas som ett kontraktsbrott. Den inflytelserike naturrättsläraren Samuel Pufendorf diskuterade bland annat om kvinnan borde få rätt till skilsmässa vid misshandel och om mannen kunde kräva detsamma vid olydnad.⁷⁹ Detta säger i sig självt mycket om den tidens äktenskapsdiskurs där manligt tyranni och kvinnans brist på lydnad uppfattades som hot mot den goda äktenskapliga ordningen. Enligt Pufendorf var det inte orimligt att acceptera våld och grymhet som skilsmässogrund.

Naturrätten bar på tanken om en differentiering mellan stat, civilt samhälle och familj. Dessa tre sfärer skulle regleras på olika sätt. Män agerade som fria individer i staten och i det civila samhället med förmåga att bedöma sitt beteende och sin moralitet. Mannen blev en medborgare och en ekonomisk och social aktör. Familjen, och kvinnan i familjen, hörde där-

⁷⁹ Se Roderick Phillips, 1988, s. 210–226; Hanne Marie Johansen, 2001, s. 83.

emot till ”naturen”.⁸⁰ Naturrättens inflytelserika ståndpunkt erbjöd därmed män och kvinnor, man och hustru, helt olika livsprojekt. Samuel Pufendorf, som var verksam som professor i naturrätt och folkrätt vid det nya universitetet i Lund 1668–76, beskrev maktfördelningen mellan makarna på följande sätt:

Det är i bästa överensstämmelse med vardera könets naturliga egenart inte bara att mannen har en överordnad ställning i äktenskapet, utan dessutom att den äkte mannen är överhuvud för den familj som ju också har bildats av honom. Följaktligen bör hustrun i alla de angelägenheter som rör äktenskapet och hushållet underordna sig mannens ledning.⁸¹

Citatet är hämtat ur Pufendorfs *De mänskliga och medborgerliga plikterna enligt naturrätten* som utgavs på latin i Lund 1673 och som kom att läsas av flertalet europeiska jurister från slutet av 1600-talet till början av 1800-talet.⁸² Vid slutet av 1600-talet angreps dessutom hustruns maktsfär i hemmet. Den makt som enligt gammalt ansetts tillkomma hustrun som matmor, husfrudömet,⁸³ med befogenhet att styra över den inre hushållningen, nyckelmakten, attackerades i det sena 1600-talets juridiska diskussioner. Man eftersträvade att utöka mannens bestämmanderätt i allt som rörde hushållets ekonomi.⁸⁴ Samtidigt betonades mannens rätt och plikt att vårda egendomen i äktenskapet så att den gav avkastning som tryggade försörjningen av familjens barn.⁸⁵ Mannens auktoritet inom familjen framstår här som nära förbunden med hans försörjningsansvar. Dessa förhållanden tycks bli bestående under lång tid framöver.

Även den så kallade *hustavlan*, som bestod av fem sidor bibelcitats och var fogad till Luthers lilla katekes, innehöll anvisningar om den världsliga och andliga ordning som skulle råda i samhället. Hustavlan utgjorde grunden i all utbildning och fanns i så gott som varje hem. I hustavlans schema inordnades alla i tre stånd; läroståndet, överhetsståndet och hushållsståndet.

⁸⁰ Kari Melby m.fl. 2006, s. 42f, 48f.

⁸¹ Samuel Pufendorf, (1673) 2001, s. 149.

⁸² Inledning av Kjell Å. Modéer i Samuel Pufendorf, (1673) 2001, s. 11.

⁸³ David Gaunt, 1996; Lizzie Carlsson 1942.

⁸⁴ Kari Melby m.fl. 2006, s. 46, 49.

⁸⁵ Kari Melby m.fl. 2006, s. 48, med hänvisning till 1669 års Förmyndarförordning.

Hustavlan gav en fast ram åt vardagen samtidigt som allt, inklusive relationer och sysslor, blev ett led i en religiös livshållning till Guds ära och den egna saligheten.⁸⁶ Hustavlans ideologi gav samtidigt den världsliga ordningen en religiös förankring. Enligt denna ideologi skulle var och en tillhöra ett hushåll som stod under en husbondes ansvar och ledning. Det ålåg husbonden att ansvara för hushållsmedlemmarnas fostran, kristendomskunskaper och sedlighet. Husbonden tilldelades bestämda rättigheter och skyldigheter. Hustavlan utstakade således ett visst självstyre och ett bestämt ansvar åt husbonden. Han var i första hand ansvarig för sitt styre inför Gud, i andra hand inför kung och präst. Följaktligen skulle statsmakten lämna hushållets styrelse åt husbonden och endast ingripa om det framstod som nödvändigt.⁸⁷ Hemmet utgjorde följaktligen inte en privat sfär, som det senare kommit att uppfattas som, men hemmet/hushållet utgjorde i viss mån en egen jurisdiktion under husbondens välde. Om överheten ingrep var det ofta genom de andliga ledarna i socknen. Endast om överträdelsen var av allvarlig art eller husbonden framstod som obotfärdig skulle den lokala världsliga domstolen ingripa.⁸⁸ Hustavlan kan betraktas som den tidens metaberättelse som förklarade hur samhället skulle organiseras och varför, utifrån en bestämd religiös ideologisk ståndpunkt. Hustavlan gav en religiös förklaring till varför det var gott att mannen styrde i hushållet och varför det var önskvärt att hustrun underordnade sig hans ledning, det var helt enkelt Guds vilja. Hustavlan förefaller ha haft relevans under 1600- och 1700-talet och långt in på 1800-talet.⁸⁹

Inom naturrätten uppfattades, som framgått, äktenskapet som grundat i ett ömsesidigt avtal och denna tanke öppnade för en mer tillåtande syn på skilsmässa redan under 1600-talet och det tidiga 1700-talet. Under 1700-talet kom naturrätten att förnyas. Denna så kallade yngre naturrättsskola som vann insteg runt om i Europa under 1700-talets upplysning var radikallare och kritisk till kyrkans inflytande i samhället. Samtidigt artikulerade den

⁸⁶ Agneta Helmius, 1999, s. 137.

⁸⁷ Hilding Pleijel, 1970, s. 66ff; Jan Sundin, 1982, s. 46ff.

⁸⁸ Jan Sundin, 1982, s. 48.

⁸⁹ För en kritisk uppfattning se dock Peter Aronsson, 1993, samt Eva Österberg 1995, som ifrågasätter hustavlans genomslag som folklig mentalitet.

individens fria val och rätt till lycka starkare. I denna vidareutveckling av naturrätten betonades att äktenskapet var ett bolag grundat på ett kontrakt som avspeglade individens fria vilja och inte ett religiöst sakrament. Denna ståndpunkt banade väg för en revidering av skilsmässolagstiftningen runt om i Europa från slutet av 1700-talet. Men även denna yngre naturrätt konsoliderade mannens ledande ställning inom äktenskapet och hustruns underordning och lydnadsplikt. Den äkta maken tilldelades makt och myndighet att leda och kontrollera hushållet och till att representera det utåt. Samtidigt balanserades rättigheter mot skyldigheter. Mannen pålades en ekonomisk underhållsskyldighet gentemot hustru och barn, medan hustrun pålades samlivs- och lydnadsplikt och tillerkändes rätt till beskydd och försörjning.⁹⁰

I 1800-talets Sverige var äktenskapets rättsverkningar fortsatt olika för man och hustru och byggde alltjämt på principen om mannen som familjens överhuvud och kvinnan som underställd mannen. Deras inbördes befogenheter och skyldigheter reglerades av gällande lagstiftning men också av religiösa normer och kulturella sedvänjor. De religiösa normerna kring man och hustru har både inverkat på den världsliga lagstiftningens innehåll och utgjort ett komplement till densamma genom att äktenskapliga konflikter i första hand uppfattades som kyrkans ansvarsområde. Enligt lag var mannen familjens överhuvud och sin hustrus och sina barns målsman.⁹¹ Det innebar att maken hade rätt att kära och svara för sin hustru i domstol. Hon var dock i stor utsträckning skyldig att inställa sig personligen i rätten om hon stod åtalad för brott. Mannen förvaltade all egendom som fanns i boet, även hustruns enskilda, och i stort sett var det endast mannen som kunde sluta bindande avtal för boets räkning. Mannens husbondevälde inkluderade även rätten att genomdriva sina beslut inom hushållet, och att sätta kraft bakom sina ord.⁹² Makens maktposition och befogenhet att som husbonde använda våld i tillrättavisande syfte och för att åstadkomma lydnad har fått juristen Gudrun Nordborg att beskriva familjen i äldre tid som

⁹⁰ Se Inger Dübeck, 2003, s. 176.

⁹¹ 1734 års lag, GB 9:1. Om äktenskapets rättsverkningar se Gerhard Hafström, 1964, s. 31 ff. Mannens målsmanskap över hustrun upphörde först med nya Giftermålsbalken 1920:405.

⁹² Margareta Matovic, 1984, s. 33.

”ett rättstomt rum.” Ute i samhället upprätthölls lag och ordning men inom hushållet var den rättskipande makten delegerad till den enskilde mannen. Han bestämde över hustruns tid, arbetskraft, ekonomi, kropp och sexualitet, menar Nordborg.⁹³ Som framgår av det följande saknades dock inte lagstiftning för det som utspelades i hemmen, men husbondemakten och vad som låg i mannens position inom familjen gjorde hustruns och barnens situation utlämnad. Det är angeläget att undersöka hur rättsväsendet och de kyrkliga instanserna uppfattade och förhöll sig till den gråzon beträffande våld som mannens husbondevælde utgjorde. Och den generella rätt till fysisk trygghet som den allmänna lagen uppställde, aktualiserades den vid mäns våld inom äktenskapet?

Husbondeväldet, som inkluderade mannens befogenhet att utdela husaga, uppmärksammades efter hand som ett missförhållande och problem i 1800-talets politiska och rättsliga debatt, vilket jag återkommer till längre fram.⁹⁴

Husbonderätten

Fram till modern tid var samhället således organiserat efter hushållsprincipen med en husbonde som förestod och representerade hushållet. Husbonderätten betecknade de rättigheter och skyldigheter den manlige hushållsföreståndaren hade. Det ålåg honom att upprätthålla lag och ordning inom sitt hushåll och att fullgöra plikter och uppbära rättigheter utåt mot samhället. Husbondemyndigheten var samtidigt grunden för politiskt inflytande. Den grundläggande doktrinen inom husbonderätten var kravet på lydnad inom hushållets hierarki. Lydnaden var obetingad, vilket innebar att i stort sett alla fordringar från hushållets överhuvud skulle åtlydas.⁹⁵ Alla former av protester mot husbondens myndighet straffades stängt. Att sätta

⁹³ Gudrun Nordborg, 2002, s. 186.

⁹⁴ Den politiska debatten behandlas också i Marie Lindstedt Cronberg, ”Husbondeväldets undergång. Retoriken och metaforiken i 1800-talets politiska debatt”, 2006.

⁹⁵ Denna framställning bygger på den danska historikern Anette Faye Jacobsen som gjort en omfattande analys av husbonderätten för danskt vidkommande i *Husbondret. Rättighetskulturer i Danmark 1750–1920*. Någon motsvarande forskning har inte gjorts för svenskt vidkommande. Se särskilt s. 34.

sig upp mot sin husbonde med vanvördiga ord eller åthävor var belagt med fängelsestraff, och okvädningsord mot husbonden straffades med dubblade böter jämfört med okvädningsord generellt, och slag riktat mot husbonden straffades enligt lag med stränga kroppsstraff eller fängelse vid vatten och bröd.⁹⁶ Samhället stöttade således husbondemakten med stränga lagar. Att sätta sig upp mot husbondeauktoriteten uppfattades som ett hot mot själva samhällets bas.⁹⁷

Det är alltså i denna vidare kontext vi skall betrakta mannen och hans relation till hustrun historiskt sett, en relation som således skiljer sig markant mot den moderna eftersom mannens roll som husbonde rymde så mycket mer. Husbonderätten står central fram till mitten av 1800-talet.

Det moderna familjebegreppet som omfattar mannen, hustrun och deras barn är av relativt sent datum. Under exempelvis 1600-talet kunde, enligt SAOB, begreppet "familj" beteckna hela hushållet med betjäning, husfolk och underlydande. Successivt går utvecklingen mot den moderna definitionen av familj där kärnfamiljen skiljs ut och hamnar i fokus. Den danska historikern Anette Faye Jacobsen har i sin studie av husbonderätten i Danmark visat hur ett skifte härvidlag ägde rum i den rättsliga diskursen. Genom den "historiska skolan", med Friedrich Carl von Savigny (1779–1865) som ledande figur, avlöstes 1700-talets pliktbaserade rättslära av en betoning av den enskilda människan. Familjerelationerna betraktades av Savigny på ett nytt sätt, som väsensskilda från de övriga och som en helt annan typ av rättsrelation. Mannen, hustrun och deras barn kom nu att skiljas ut från övriga medlemmar i hushållet. För husbonden kom därmed två typer av relationer att bli skarpt åtskilda – den ena var den kortvariga, kontraktsmässiga relationen till tjänstefolket och den andra sidan var de familjemässiga relationerna.⁹⁸

⁹⁶ Se Missgärningsbalken i 1734 års lag 15:2, 15:3, jämfört med 1833 års tjänstehjonsstadga.

⁹⁷ Anette Faye Jacobsen visar att sådant även i Danmark betraktades som mycket allvarliga händelser som straffades med vatten och bröd-fängelse eller arbete i tukt- eller förbättringshus. Jacobsen, 2008, s. 168.

⁹⁸ Anette Faye Jacobsen, 2008, s. 245 ff. Angående Historiska skolans inflytande i Sverige se Sundberg *Fr. Eddan t. Ekelöf*, 1978, s. 163-186.

Med en ny fokusering på individen kom hustrun och barnen och deras bristande rättstrygghet att uppmärksammas i samband med 1800-talets omfattande översyn av lagstiftningen i Sverige. Hustrun och barnen hade befunnit sig under mannens husbondevälde liksom tjänstefolket. I takt med att både äktenskapsrelationen och tjänsterelationen började uppfattas som frivilligt ingångna kontrakt mellan fria individer ifrågasattes den patriarkala makten i relationen. Med dessa nya synsätt kom husbondens rätt att aga sitt tjänstefolk att livligt diskuteras i den svenska riksdagen runt mitten av 1800-talet. Det var först nu som husbondens rätt att fysiskt bestraffa ifrågasattes politiskt.

Hustruns position i hushållet hade dock varit en annan än tjänstefolkets och inneburit att även hon haft en myndighet gentemot anställt tjänstefolk och kunnat inträda i husbondens ställe vid hans frånvaro.⁹⁹ Hon var underställd maken men överordnad tjänstefolket.

Denna sida av äktenskapet, som en hierarkisk relation inom ett hushåll, har varit av betydelse för hur mannens våld mot hustrun uppfattats – som en integrerad del i hans husbondemakt och som medel för att upprätthålla ordning inom sitt hushåll. Faye Jacobsens undersökning av husbonderätten i Danmark visar att husbondens våld mot tjänstefolk sällan rättsliggjordes i 1700- och 1800-talets Danmark och att målen inte innehåller något allmänt fördömande av våld mot tjänstefolket när det förekommer.¹⁰⁰ Någon grund för fördömande existerade inte eftersom husbondens rätt att bestraffa var sanktionerad i gällande förordningar. I Sverige avskaffades husagan för vuxet tjänstefolk 1858.¹⁰¹ Denna lagändring och förändring i attityden till husaga bör ha inverkat även på inställningen till mannens rätt att aga hustrun såsom en fullvuxen medlem i hushållet. Ett par år senare, 1861, kriminaliserades allt våld mellan äkta makar i Sverige.

⁹⁹ Se t.ex. Anna Hansen, 2006, s. 13f; Gudrun Andersson, 1998, s. 138.

¹⁰⁰ Anette Faye Jacobsen, 2008, s. 175.

¹⁰¹ Marie Lindstedt Cronberg 2006; Hilding Pleijel, 1961. I Danmark avskaffades husagan 1846 för manligt tjänstefolk över 20 år och för kvinnligt över 16. Se Anette Faye Jacobsen, 2008, s. 241.

Våld mellan makar enligt 1734 års Missgärningsbalk och 1861 års förordning

Kvinnans underordnade position i äktenskapet kommer inte alltid till explicit uttryck i de kyrkliga och rättsliga instansernas protokoll. Det är snarare en självklar utgångspunkt som bedömningen vilat på vid äktenskapliga konflikter och hustrumisshandel i gångna tider. För att rätt förstå och tolka det som sägs är det dock nödvändigt att beakta det ojämlika förhållandet mellan man och hustru som var uppenbart för tidens handläggare. Det var som underordnad maken hon trädde in för kyrkoråd, domkapitel och domstolar och det var i egenskap av underordnad sin make inom hushållet som hennes handlingar bedömdes. Att hustrun hade en skyldighet att foga sig i de beslut maken tog medförde samtidigt att hustruns klagomål mot maken kunde falla tillbaka på henne själv och tolkas som brist på lydnad. Och våldet hon åberopade var inte nödvändigtvis straffbart.

Vad sa då lagen om mannens våld mot den egna hustrun? Lagen i sig är en självklar utgångspunkt som uttrycker det omgivande samhällets hållning till våldet, dess tolkningsperspektiv och gränssättning. Både vad lagen innehåller och vad den utelämnar är av intresse här. Medan systematiska undersökningar av rättstillämpningen saknas, har själva lagtexterna uppmärksamats mer i forskningen. Det kan dock vara befogat att granska lagtexterna ur nya perspektiv och ställa nya frågor.

Problematiken våld inom äktenskapet behandlades i två skilda sammanhang i 1734 års lag, dels som ”misshandel å maka” i Missgärningsbalken 36:1, och dels som ”kiv och missämja emellan makar” i Giftermålsbalken och i 1686 års Kyrkolag.

Mannens lagliga rätt att aga hustrun anses ha förelegat ända fram till 1861.¹⁰² Det är dock inte enkelt att fastslå att en sådan rätt verkligen förelåg i 1800-talets Sverige eller att få kunskap om dess räckvidd.

Lagstiftningen uppmärksammade redan tidigt den risk att utsättas för våld som kvinnor löpte i sina äktenskap. I Kristoffers landslag från 1400-

¹⁰² Gerhard Hafström, 1964, s. 32.

talet, som senare ersattes av 1734 års lag, stadgades följande om hustrumisshandel:

Även om Gud har givit åt mannen kvinnan till hjälp och underdånighet, så har han likväl icke givit henne åt mannen till träl eller till fotapall, utan bör vardera älska den andra, hon honom som huvud och han henne som lem. Och därför, om en man av hat eller ondska, i dryckenskap eller för annan kvinnas skull, som han älskar, slår sin hustru blå eller blodig, lam eller lytt, det skall bötas dubbelt, och hennes närmaste fränder skola vara målsägande därvid. Näpsa han henne måttligt för brott hon begått, vare han saklös.¹⁰³

Detta lagrum citeras ofta när man vill skildra förhållandet mellan man och hustru i äldre tid.¹⁰⁴ Men hur lagrummet tillämpats och i vilken utsträckning det kom i bruk har inte varit föremål för någon systematisk undersökning. Sannolikt har lagtexten inte fungerat som ett rättsligt skydd för gifta kvinnor att åberopa inför domstol – utan bör snarare uppfattas som en ideologisk utläggning om hur ordningen inom äktenskapet skulle vara.¹⁰⁵ I lagrummet fixeras mannens överordnade och kvinnans underordnade position inom äktenskapet. Hustrumisshandel skulle straffas, men endast om den skedde: av hat eller ondska, eller i dryckenskap, eller på grund av kärlek till en annan – och om våldet var grovt. Den man som ”näpste” hustrun, det vill säga bestraffade henne, ”måttligt” hade inte brutit mot lagen. Historikern Jonas Liliequist har föreslagit att det är makens rätt och kanske till och med hans skyldighet att aga som lagen ger uttryck för här.¹⁰⁶ Som tidigare framgått återfanns denna rätt för mannen att aga sin hustru även i andra europeiska länder vid denna tid.

Denna rättsregel inflöt i 1734 års lag dock med den förändringen att sista meningen om mannens rätt att näpsa hustrun måttligt ströks. Istället

¹⁰³ Sveriges rikes landslag, Kristoffers, 1726, Såråmålsbalken med våda, kap. 19. Enligt juridikprofessor Per-Edwin Wallén, 1962, torde denna rättsregel dock ha tillkommit i syfte att förbättra kvinnors situation.

¹⁰⁴ Rättsregeln finns återgiven i bl.a. SOU 1995:60 *Kvinnofrid* och Jonas Liliequist, 2001, s. 90.

¹⁰⁵ Att så var fallet beträffande den äldre våldtäktslagstiftningen framhåller Karin Jansson, 1996.

¹⁰⁶ Jonas Liliequist, 2001, s. 90.

gjordes tillägget ”slå hustrun man sin, stånde samma rätt”.¹⁰⁷ Denna nya könsneutrala utformning har Liliequist tolkat som ett utslag av en ny misogyn trend i det tidiga 1700-talet där talet om hustyrannen tystades ned och ersattes av en ny fokusering på onda hustrur.¹⁰⁸ Lagstiftaren valde nu att tåga om makens rätt att åaga hustrun, vilket är talande i sig, men frågan är om en sådan rätt ändå kvarstod. David Nehrman, 1700-talets mest framstående jurist vars föreläsningar över Giftermålsbalken trycktes 1747, ansåg inte att det förelåg någon rätt för mannen att bära hand på hustrun enligt 1734 års lag. Nehrman framförde att ”vår nya lag giver ej heller mannen lov att bruka näverätten mot sin hustru” och hänvisade till att Missgärningsbalken 36:1 skärper straffet vid misshandel mellan makar.¹⁰⁹ Samtidigt menade han att denna regel, 36:1, gällde vid ”större slag” ej vid ”mindre slag”.¹¹⁰ De senare ”vill lagen ej belägga med något straff; alldenstund den skam och blygd, som på sådan handaverkan följer, är straff nog för dem, som hava någon eftertanke, och hos andra skulle lagsökandet förorsaka hat och bitterhet”. Kontentan blir då att maken ej längre hade lagligt stöd för att åaga hustrun men att endast grövre våld var straffbart. Lindrigt våld, ”mindre slag”, som maken utdelade till sin hustru var således inte straffpliktiga och inte något som den dömande makten skulle befatta sig med. Ur moralisk synvinkel fördöms även mannens lindrigare våld mot hustrun och beskrivs som något som bör väcka skam och blygsel, men det lämnas utan sanktioner, enligt Nehrman, vid 1700-talets mitt. Frågan är då hur lagen och den rättsliga litteraturen ställde sig till hustrumisshandel under 1800-talet. Professorn i laghistoria Carl Johan Schlyter (1795–1888), som behandlat detta lagrum, menade att mannen även efter 1736 ägt rätt att åaga hustrun men att lagstiftaren valt att tåga om detta eftersom man inte önska-

¹⁰⁷ Sveriges rikes lag ... 1734, Missgärningsbalken 36:1.

¹⁰⁸ Jonas Liliequist, 2001, s. 107.

¹⁰⁹ David Nehrman, 1747, s. 211, föreläsningar över Giftermålsbalken. Nehrman (1695–1769) adlad Ehrenstråle, svarade så gott som ensam för den juridiska undervisningen i Lund. I hans offentliga föreläsningar förklarades och kommenterades lagtexterna. Det är dessa föreläsningar som tryckts och som följaktligen säger oss hur lagen tolkades vid denna tid. Om Nehrman se Gösta Hasselberg, 1977, s. 99f.

¹¹⁰ Jmf. Jonas Liliequist, 2001, s. 108f.

de uppmuntra till det.¹¹¹ I en lärobok i familjerätt tryckt 1849 har Fredrik Schrevelius beskrivit det personliga rättsförhållandet mellan makarna på följande sätt:

[De personliga rättsförhållandena mellan makarna], åtminstone de viktigaste av dem, äro dock mera av moralisk än rent juridisk natur. De äro därför av en så delikat och ömtålig beskaffenhet, att de med yttersta varsamhet måste vidröras, och just häri har, om jag icke mycket bedrager mig, vår Lag ett stort företräde framför de flesta andra, även nyaste, Europeiska Lagar. I stället nämligen, att dessa genom stela rättsregler, som icke sällan vittna om en nog stor råhet i tänkesätten, försökt att reglera dessa förhållanden, har i stället vår Lagstiftare antingen visligen kastat en slöja över de delikataste av dessa förhållanden, eller rätteligen hänvisat dem till själasörjarens jurisdiktion; ett förfarande, som onekligen vittnar om stor lagstiftande klokhet.¹¹²

Citatet är träffande. Att kasta en slöja över det som utspelade sig inom äktenskapet och att hänvisa makarna till själasörjaren och till kyrkans jurisdiktion blev lagstiftarens förhållningssätt vid äktenskapliga konflikter och våldsamheter, vilket givetvis inte var något nytt utan ett månghundraårigt förfarande, som nu placerades i en ny kontext. Familjen omgavs av en ny avskildhet från övriga samhällslivet och kyrkotukten, som i äldre tid exekverats offentligt, hade spelat ut sin roll. Historikern Andreas Marklund har pekat på den inspiration som förekom i tiden från idealister som Hegel och Schleiermacher beträffande *Familie* som en fristad, helgad från all form av statlig intervention.¹¹³ Samma inställning möter vi hos Schlyter 1836 som varnar lagstiftaren för att tränga in i den husliga kretsen, vilket vanligen tillförde mer ont än gott.¹¹⁴ Äktenskapliga missförhållanden borde hanteras av kyrkliga instanser som nu uppfattades som mer slutna och insynsskyddade än de världsliga domstolarnas offentliga scen. Därmed blev också kyrkans uppfattning kring mannens och kvinnans skilda roller och positioner inom

¹¹¹Här hämtat från Gerhard Hafström, 1964, s. 32 som inte anger någon exakt referens till Carl Johan Schlyter.

¹¹² Fredrik Schrevelius, 1849, s. 56 f.

¹¹³ Andreas Marklund, 2004, s. 72 med hänvisning till den tyske historikern Dieter Schwab.

¹¹⁴ Jonas Liliequist 2001, s. 114 med hänvisning till Carl Johan Schlyter *Juridiska Afhandlingar*, Första häftet, 1836, s. 174. Schlyter tillhörde ideologiskt det konservativa lägret och hade tagit starkt intryck av den tyska historiska skolan som betonade värdet av det historiska arvet på rättens område. Se Gösta Hasselberg, 1977, s. 156; Stig Jägerskiöld, 1982, s. 57ff.

äktenskapet avgörande vid äktenskapliga konflikter och makarna mötte en konservativ syn på den äktenskapliga relationen grundad på Bibeln och Luthers katekes. Schrevelius lärobok i familjerätt ger även en beskrivning av husbondeväldets status runt mitten av 1800-talet:

Mannens husbondevälde. Han är nämligen familjens huvud, styresman och ledare av dess angelägenheter. Men nu förhåller det sig med denna styrelse på samma sätt, som med var och en annan. Om den skall vara god, så måste däri finnas enhet och planmässighet. Detta vore åter icke möjligt, om hustruns vilja skulle gälla lika mycket som mannens. I de fall därför då mannens och hustruns vilja icke överensstämmer, är det alltid han, som deciderar. Visserligen har en förständig och tyvärr även en oförständig hustru mångfaldiga medel, att inverka på mannens vilja, och i det hänseendet är i de flesta fall hennes makt så stor, som den någonsin behöver vara; men kan hon med vänlighet och övertalande intet uträtta, så bör och måste hon foga sig efter mannens vilja. Är hon motspänstig, ligger det till och med i sakens natur, att mannen till en viss grad måste hava rätt, att själv med egen makt ställa sina beslut i verket. [...] endast om mannen överskrider de naturliga gränserna för sitt husbondevälde, då, men också först då, är han underkastad statens för sådana överträdelser givna strafflagar.¹¹⁵

Det var alltså mannen i egenskap av familjens överhuvud som hade bestämmanderätten inom familjen. Om hustrun inte kunde komma någon vart med ”vänlighet och övertalande” hade hon att foga sig efter hans vilja. Var hon ”motspänstig” hade maken rätt att sätta makt bakom sina ord. Om han använde våld, vilket väl måste vara den underförstådda meningen här, var det först om han överskred de ”naturliga gränserna” för sitt husbondevälde som det var straffbart och som lagen gav kvinnan skydd. Ett tillrättavisande våld gentemot hustrun förefaller alltså ha setts som lagligt ännu vid mitten av 1800-talet. Denna rätt för mannen att måttligt aga hustrun om hon var motspänstig och inte fogade sig i hans beslut som uteslöts ur lagtexten redan 1734 finns således ändå belagd i den rättsliga litteraturen så sent som kring mitten av 1800-talet. Den rättsliga litteraturen förmedlar en klar bild av mannens överhöghet inom familjen och tillskriver honom rätten att genomföra sina beslut utan samråd med hustrun eller hennes instämmande. Den position som reserveras för hustrun är underordnad

¹¹⁵ Fredrik Schrevelius, 1849, s. 62.

mannen i allt. Ingen sfär vare sig utom eller inom hushållet märks ut som hustruns egen och hon beskrivs dessutom i negativa termer som ett potentiellt hot mot mannens styre.

Den rättsliga litteraturen ger således uttryck för en medvetenhet om att våld inom äktenskapet förekom men någon önskan att ingripa mot allt våld inom äktenskapet förelåg inte. Exakt var gränsen gick för det våld mannen kunde bruka inom husbondemaktens ramar, för att exekvera sina beslut och sätta sig i respekt, framgår inte av lagen eller litteraturen men ”stora slag” som Nehrman uttryckte det eller med lagens ord i Missgärningsbalken 36:1 ”blå eller blodig, lam eller lytt” tycks ha utgjort en övre gräns där våldet blev straffbart. Omvänt kan man, utifrån lagtexten och den juridiska litteraturen, dra slutsatsen att allt våld som inte ledde till att hustrun blev blå eller blodig, lam eller lytt, var straffritt.

En historiskt betraktat ny hållning kom till uttryck i den kungliga förordningen 1861 *Om mord, dråp och annan misshandel* som var en delreform som föregrep den kommande 1864 års Strafflag.¹¹⁶ Genom 1861 års förordning kriminaliserades allt våd mellan äkta makar, även lindrigt våld som inte gav synliga skador. Som tidigare framgått debatterades hustrumisshandel runt om i Europa vid denna tid, inte minst i England, med skärpande lagstiftning som följd. Straffskärpningarna i Sverige följde således den generella västeuropeiska utvecklingen. Enligt 1861 års förordning innebar det en synnerligen försvårande omständighet att misshandeln var riktad mot den egna maken/makan och straffet fick inte bli lindrigare än fängelse. Samtidigt hamnade misshandeln under enskilt åtal och fick endast initieras av allmän åklagare såvida misshandeln ägt rum på allmän plats.¹¹⁷

Juristen Gudrun Nordborg har framfört synpunkten att reformen visserligen var symboliskt betydelsefull men att den var av begränsad praktisk betydelse eftersom få kvinnor var i stånd att ange maken till åtal. Att maken dömdes till fängelsestraff gagnade inte familjen så länge den var beroende

¹¹⁶ SFS 1861, nr 11. Kongl. Maj:ts nådiga förordning, den 29 januari 1861, angående mord, dråp och annan misshandel, § 38. Denna paragraf inflöt sedermera i 1864 års Strafflag som § 14:36.

¹¹⁷ Strafflagen 14:45 jmf. med 11:9 och 11:15.

av hans fortsatta försörjning.¹¹⁸ Nordborgs antagande bygger visserligen inte på någon empirisk undersökning men förefaller rimligt. En jämförelse med 1800-talets rättsstatistik visar att anmäld hustrumisshandel ökade efter reformen men till blygsamma nivåer (se kapitel 5). Att misshandeln placerades under enskilt åtal innebar att andra som ägde kunskap om våldet blev förhindrade att rättsliggöra det. Misshandel i hemmet fick nu en mer privat karaktär än tidigare.¹¹⁹

Giftermålsbalkens och Kyrkolagens regler vid osämja

”Osämja” har historiskt betraktat fått beteckna alla former av konflikter mellan äkta makar. Osämja uppfattades som ett allvarligt tillstånd som hotade den goda ordningen och det gudfruktiga livet inom hushållet. Osämja var i svåra fall även ett hot mot hushållets överlevnad. Att stävja osämja var därför en viktig angelägenhet för både kyrka och samhälle. Osämja behövde inte inkludera fysiskt våld, men gjorde det ofta. Hur var då lagstiftningen kring osämja i äktenskapet utformad? Eftersom samhället uppfattade äktenskapet och dess inre liv som en angelägenhet för kyrkan i första hand så är det Kyrkolagen som reglerar äktenskapliga konflikter vid tiden för denna undersökning:

När hat, vrede och bitterhet uppkommer emellan äkta folk, och mer och mer tager överhanden, så att varken förmaningar, åtvarningar, eller förlikningar vid högt vite, kunna hjälpa, utan de i dagligt slagsmål och oläte framhärda; skall predikanten göra sin högsta flit, att förnimma orsaken till samma oenighet, och om endera, eller båda finnas brottsliga, ställa dem för ögonen, huru illa de av djävulen äro besnärjda, att de träta och slitas med sitt eget kött, och således fördärva sig själva inbördes. Om därmed intet uträttas, skola sådana stämmas till domkapitlet, och saken där tillbörligen rannsakas och förhöras. Vill inte det heller hjälpa, så angives det för världslig rätt.¹²⁰

Gärningsbeskrivningen i 1686 års Kyrkolag gäller dels känslor ”hat, vrede och bitterhet”, dels hur dessa känslor manifesteras i konkreta handlingar

¹¹⁸ Gudrun Nordborg, 2002, s. 186.

¹¹⁹ Se även Jonas Liliequist, 2001, s. 114; Marie Eriksson 2005, s. 52.

¹²⁰ 1686 års Kyrkolag, 16:11.

”dagligt slagsmål och oläte”. Det straffvärda är såväl känslorna som de handlingar de ger upphov till. Äkta makar skulle enligt det kristna budskapet leva i kärlek och sämja och hatet, vreden och bitterheten utgör kärlekens negationer medan slagsmålet och olätet signalerar att sämjan gått förlorad. Det straffvärda är således utebliven kärlek och sämja och de tillstånd detta ger upphov till. Våld finns med i beskrivningen över tecken på osämja men intar inte en särställning när det gäller straffbart beteende. Det är prästen som skall tala de stridiga makarna till rätta, varna och förmana dem och hjälper inte detta skall makarna hänvisas till domkapitlet och förmanas av biskopen och teologerna runt honom. Om inte heller domkapitlets varningar och förmaningar hjälpte skulle ärendet hänskjutas av domkapitlet till världslig rätt.

I Giftermålsbalken i 1734 års lag står följande om hur domstolen skulle förfara med de äktenskapliga konflikter som domkapitlet hänsköt dit:

Där hat och bitterhet emellan man och hustru så råda får, att de, efter varning, ej sämjas kunna; då skall rätten pröva, vad endera, eller bägge det vålla, och böte den brottslige av sin lott i boet, första gången tjugofem daler, och andra gången dubbelt. Vållar annandera, mer och annandera mindre; varde straffet därefter lämpat. Låta de sig ej heller därav rätta; döme då Rätten till skillnad på någon tid till säng och säte.¹²¹

Även Giftermålsbalkens gärningsbeskrivning handlar om känslor, om ”hat och bitterhet”, alltså kärlekens negationer, men till skillnad från i Kyrkolagen omnämns inte konkreta uttryck som hatet och bitterheten skulle ta sig. Således markeras inte heller här att lagstiftningen tar sikte på att bestraffa just våld. Våld utmärks, kort sagt, inte som särskilt straffbart i sammanhanget. Osämjan och hatet kunde ta sig många olika uttryck, som kunde ställas mot varandra; slagsmål, okvädningar, munhuggeri, missunnsamhet och så vidare. Lagen tar vidare sikte på relationen mellan makarna. Osämjan är ett relationellt brott och gärningen består i hur makarna förhåller sig till varandra. Deras brott är att de inte lever som det anstår kristna makar och brottet är inte i första hand ett brott mot person utan mot äk-

¹²¹ 1734 års lag Giftermålsbalken 14:1.

tenskapet. Dock skulle domstolen även rannsaka parterna för att finna ut om endera parten bar större skuld till osämjan än den andra och fördela straffet rättvist. Straffet, 25 daler silvermynt, utgjorde ett betydande belopp och markerar att brottet var allvarligt. Som jämförelse var straffet för lönskaläge, det vill säga att en ogift man förförde en ogift kvinna, 5 daler för kvinnan och 10 daler för mannen vid samma tid. 25 daler var straffet även för den make eller maka som lämnade äktenskapet och höll sig borta eller om endera maken fördrev den andra från hemmet. Upprepades osämjan dömdes till dubblade böter och slutligen kunde domstolen döma till skillnad till ”säng och säte” på viss tid, det vill säga en tidsbegränsad separation.

Lagtexterna om ”osämja” synliggör således att våldet inte uppfattades som det centrala problemet, utan fokus för det offentliga intresset har varit dysfunktionella äktenskap och den oro och oreda som missförhållandena vållade. Lagens utgångspunkt är inte att erbjuda skydd åt den våldsutsatta parten utan snarare att disciplinera makarna till ett ordentligt liv. Ur ett religiöst perspektiv uppfattades ovänskap mellan äkta makar som stridande mot Guds vilja och den religiösa ordningen.

Hur användes då denna lagstiftning i praktiken? Kunde den användas som ett vapen mot hustrumisshandel?

Vi vet inte mycket om hur lagstiftningen om kiv och missämja mellan makar användes i praktiken. Någon sådan systematisk undersökning har aldrig gjorts.¹²² Från och med 1830-talet finns dock rikstäckande rättsstatistik som ger en bild av hur ofta lagen tillämpades. Under perioden 1841–56 varierade antalet anmälda fall per år mellan 55 och 136 i hela riket. Antalet sakfällda personer varierade under samma tid mellan 63 och 150.¹²³ Osämja var således en liten brottskategori. För vissa år redovisas statistiken även efter kön, vilket är av stort intresse här. Till exempel åtalades år 1857 69 män och 58 kvinnor för ”kiv och missämja emellan makar.” Av dessa dömdes 57 män och 46 kvinnor till bötesstraff och 2 män dömdes till fäng-

¹²² Se dock Marja Taussi Sjöberg, 1988 och 1993, som kommer in på problematiken oenighet i äktenskap i sin studie av skilsmässor på 1800-talet. Se även Beata Losman, 1982 och pågående forskning av Christine Bladh.

¹²³ Bidrag till Sveriges officiella statistik. Rättsväsendet. B. 1830–1856, Justitie-statsministerns underdåniga berättelse, s. 113, Tab. 28 samt s. 144, Tab. 29.

elsestraff.¹²⁴ Statistiken indikerar att brottet uppfattades som ett brottsligt förhållande till varandra, som ett relationellt brott, och att både man och hustru straffades för brist på sämja. Även om andelen fällda män är något större än andelen kvinnor så förefaller inte lagen ha använts som ett medel för att komma åt våldsamma män under 1800-talet, utan just som ett brott mot äktenskapet. Den diskurs som framträder vid den här tiden känns främmande på flera sätt. En snabb jämförelse med dagens diskurs kring våld inom äktenskapet visar att fokus har förskjutits, från uppfattningen att våld inom äktenskapet var ett led i en relationstvist mellan två jämstarka individer över till kunskapen om kvinnans utsatthet i hemmet, som den svagare parten. Redan brottsbenämningen *Kiv och missämja mellan makar* avslöjar att det inte var våldet som betonades som det straffbara utan ovänskapen, kivet mellan man och hustru. Lagen var också könsneutral i sin utformning. Ingendera part framställdes som mer skyddsvärd än den andra, vilket, utifrån dagens perspektiv och kunskaper om hustrumisshandel som fenomen, framstår som misogynt när lagen inte tog hänsyn till de uppenbara skillnader i fysisk styrka och den lagstadgade maktobalansen mellan makarna.¹²⁵ Med ett annat synsätt tillhandahöll dock makthierarkin en lösning på problemet – det var förutbestämt vems vilja som skulle råda och vem av makarna som borde ge efter. Det fanns ett schema för konfliktlösning som makarna bortsåg ifrån och det talade inte till hustruns fördel.

I den offentliga utredningen kring våld mot kvinnor SOU 1995:60 *Kvinnofrid*, berörs just själva lagens betydelse på detta område:

Våra kunskaper utgår i första hand från det som är tydligt och lätt att belägga, nämligen våra lagar. [...] Lagarna utgör alltid en spegling av och ett uttryck för samhällets värderingar. Samtidigt verkar lagarna konserverande och förstärkande på och i samhällslivet. Kvinnornas liv påverkas i hög grad av det sätt på vilket lagarna tolkas.¹²⁶

¹²⁴ Bidrag till Sveriges officiella statistik. Rättsväsendet. B. 1857–1858, Justitie-statsministerns underdåniga berättelse 2-a avd. s. 152.

¹²⁵ Samma osynliggörande av maktobalansen finner man t.ex. vid incestbrott fram till modern tid. Se Marie Lindstedt Cronberg, 2002.

¹²⁶ SOU 1995:60, *Kvinnofrid*, s. 95.

Vägen ut ur en våldsam relation – skilsmässa

Idag anses skilsmässa/separation vara den naturliga vägen ut ur ett våldsamt förhållande. Den ”rätta” och ”önskvärda” reaktionen på våldet är att lämna relationen och att rättsliggöra våldet.¹²⁷ Äldre tiders hållning till hustrumisshandel har byggt på helt andra ståndpunkter:

Äktenskapet uppfattades i princip som livslångt och oupplösligt
Lagen upptog inte misshandel som laga skäl för skilsmässa
Mannens våld mot hustrun var inte strikt kriminaliserat

Sedan skilsmässa infördes genom 1500-talets reformation, och trehundra år framåt, existerade endast två lagstadgade skillnadsgrunder om äktenskapet var korrekt ingånget och fullbordat, nämligen ”egenvilligt övergivande” samt ”hor”.¹²⁸ Både otroheten och övergivandet var brott mot själva äktenskapets grund. Egenvilligt övergivande tolkades sträng och innebar att den övergivande parten inte gick att uppspana och återföra till äktenskapet. Våld var däremot inte en lagstadgad skilsmässogrund. Undersökningar av 1600-talets domkapitels verksamhet visar att dessa inte heller i praktiken beviljade skilsmässa vid våld men att man ibland dömde till skillnad till säng och säte på viss tid. När skillnadstiden löpt ut förväntades makarna återuppta sitt äktenskap.¹²⁹ Från 1600-talets senare decennier och framåt började kungen bevilja skilsmässa inom sin dispensrätt. Här öppnade sig således en möjlighet att erhålla skilsmässa vid våld även om dispens ytterst

¹²⁷ Dagens diskurs utgår också från kunskaper om att det är svårt för offret att ta sig ur en våldsam relation eftersom våldet på sikt bryter ner självförtroendet och skapar isolering. I den moderna diskursen finns också kunskaper om att offer för våld i nära relationer tenderar att skuldbelägga sig själva och ta över gärningsmannens perspektiv. Detta har lett till att lagstiftningen bland annat tar sikte på våldets normaliseringsprocess och den sammanlagda psykiska effekten av smärre men upprepade kränkningar. Se Eva Lundgren, 1989; SOU 1995:60 *Kvinnofrid*. I dagens diskurs betonas också samhällets ansvar för att ge kvinnan/offret nödvändigt stöd vid anmälan och rättegång. Det finns även en medvetenhet om glappet mellan samhällets/lagens uttryckta målsättning och ideologi – och den sociokulturella verklighet många kvinnor lever i. Detta synliggörs bl.a. i den stora omfångsundersökning av våld mot kvinnor, som presenteras i Eva Lundgren m. fl. *Slagen dam*, 2001.

¹²⁸ Gerhard Hafström, 1964, s. 56.

¹²⁹ Se Annika Sandén, 2005, s. 182f; Anna Hansen, 2006, s. 93.

sällan beviljades med våld som grund.¹³⁰ Genom 1810 års reform¹³¹ erkändes fler grunder för skilsmässa och möjligheterna att erhålla skilsmässa vid våld ökade. I fall där ena maken ”stämplat eller anställt försåt mot den andres liv” fick nu allmän domstol befogenhet att döma till skilsmässa, vilket tidigare krävt kunglig dispens. Här inkluderades misshandel av livshotande slag samt resande av livsfarligt vapen.¹³² En ny skillnadsgrund var ”slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag” varvid Kungl. Maj:t kunde bevilja skilsmässa via dispens. I dessa fall gällde dock att samtliga varningsgrader samt skillnad till säng och säte föregått ansökan om skilsmässa (se kapitel 6).

Möjligheterna att erhålla skilsmässa vid våld ökade således under 1800-talet men om man beaktar lagstiftningens utformning framstår den inte som ett effektivt redskap för att skydda kvinnor mot våld inom äktenskapet. Vägen mot skilsmässa vid ”osämja”, som kunde inkludera fysiskt våld, samt vid ”våldsamt sinnelag” innehöll följande steg:¹³³

- När ryktet om oenigheten mellan makarna blev allmänt känt kallades parterna till prästen för varningar och förmaningar. Parterna kunde även själva be om ett sådant möte med sin själasörjare.
- Om den första förmaningen och varningen inte hjälpte kunde prästen kalla makarna till fler samtal.
- Om prästens enskilda förmaningar inte haft avsedd verkan kallades makarna till vidare förmaningar inför kyrkorådet, det vill säga präst och förtroendevalda lekmän i församlingen.

¹³⁰ Ivar Nylander, 1961, som visar att äktenskapsskillnad via kunglig dispens vid osämja uppgick till någon enstaka per år, ibland ingen vid 1700-talets slut då dispenserna var som flest under tiden fram till 1810 års reform.

¹³¹ Förordning utfärdad den 27 april 1810, se Årstrycket... 1810. Se även Stjernstedt, 1934, s. 79 ff.

¹³² Alfred Winroth, 1898, s. 134.

¹³³ Min uppställning bygger på reglerna i Giftermålsbalken 14 kap. samt 1686 års Kyrkolag 16 kap. och 1810 års förordning om äktenskapsskillnader, se Årstrycket ... den 27 april 1810. motsvarande uppställning förekommer även i Lindstedt Cronberg, 2004.

- Den man och hustru som levde i oenighet, eller på eget initiativ flyttat från varandra kunde utestängas från församlingens nattvardsgemenskap, vilket innebar en press på parterna att enas.
- Om prästen erfor att makarna fortsatte att leva i osämja och att förmaningarna varit verkningslösa, skulle han anmäla ärendet till domkapitlet. Parterna kallades då till domkapitlet i stiftet för att erhålla ytterligare varning och förmaning.
- Förhöret i domkapitlet benämndes sista varningsgraden. Om domkapitlet under förhöret erfor att parterna inte kunde enas till fortsatt sammanlevnad och sämja, hänsköt domkapitlet ärendet till världslig rätt.
- Världslig rätt dömde till böter efter rannsaking om vem av makarna (endera eller båda) som bar skulden till osämjan.
- Om osämjan kvarstod dömde världslig rätt till dubblade böter efter ny lagsökning.
- Om inte bötesstraffen fått parterna att enas dömde världslig rätt efter ny lagsökning till skillnad till säng och säte på viss tid, som ej var fastställd i lagen men som i praxis vanligen blev ett år.¹³⁴
- Om osämjan kvarstod när tiden för skillnad till säng och säte löpt ut kunde skilsmässa beviljas dispensvis av Kungl. Maj:t efter ansökan.
- Om Kungl. Maj:t biföll ansökan kunde parterna ansöka om skiljebrev hos domkapitlet.

Uppskattningsvis tog den lagstadgade vägen till skilsmässa vid osämja och våldsamt sinnelag åtminstone ett par år i anspråk.¹³⁵ Det var varken en enkel eller snabb väg att gå och så var inte heller tanken. Det som liknar en väg mot skilsmässa var egentligen avsett som ett åtgärdsprogram för att räta upp havererade äktenskap. Härmed kom den som önskade bryta upp ur ett våldsamt förhållande att i flera steg utsättas för påtryckningar att stanna kvar i relationen. Under tiden var den våldsutsatta kvinnan hänvisad till att stanna kvar i hemmet fram till domen om skillnad till säng och säte.

¹³⁴ Alfred Winroth, 1898, s. 118.

¹³⁵ För en jämförelse med förfarandet vid ”osämja” mellan äkta makar på 1600-talet se Marja Taussi Sjöberg, 1986, s. 44 som refererar till beslut från stiftssynoden i Uppsala 1665.

Alldeles uppenbart har det långdragna förfarandet gjort situationen ohållbar och riskabel för kvinnan.

Genom en förordning utfärdad den 20 november 1860 förenklades dock förfarandet för att erhålla skilsmässa. Varningen i domkapitlet avskaffades. Vid osämja mellan makar fördes ärendet istället direkt från kyrkorådet till världslig domstol vilken dömde till skillnad till säng och säte på ett år utan föregående bötesstraff i två omgångar. Skillnad till säng och säte var ursprungligen inte ämnad som ett steg mot skilsmässa, och lagen gav inte heller uttryck för detta, utan som en åtgärd som syftade till att åstadkomma sämja. Men i praktiken fick skillnad till säng och säte allt mer den karaktären efter hand som det blev vanligt att skilsmässa beviljades dispensvis av Kungl. Maj:t om tiden löpt ut utan att makarna försonats.¹³⁶ Genom reformen 1860 förkortades således förfarandet betydligt och vägen till skilsmässa blev både snabbare och mindre kostsam. Reformen ledde till att osämja blev en allt vanligare skilsmässogrund. 1860 års förordning signalerade samtidigt en mer accepterande syn på skilsmässa, även om den inte innebar en fri rätt till skilsmässa. Mellan 1860 och 1915 utvecklades följaktligen en liberal rättspraxis som har beskrivits som två vägar. Om makarna var överens om att skiljas valdes den korta vägen, varvid ena maken reste till en känd utrikes ort medan den hemmavarande ansökte om äktenskapskillnad med övergivande som grund. Domstolen dömde då omedelbart till skilsmässa utan egentlig prövning av omständigheterna. Detta förutsatte att parterna i förväg enats om en ekonomisk lösning. I annat fall förlorade den övergivande parten sin giftorätt i boet. Om makarna inte var ense tillämpades den så kallade långa vägen som innebar att samtliga lagstadgade varningsgrader iakttoogs, men nu på ett nytt summariskt sätt där inte ens personlig inställelse fordrades. Efter skillnad till säng och säte under ett år dömde Kungl. Maj:t utan vidare undersökning till äktenskapsskillnad. Båda makarna erhöll då sin giftorätt i boet.¹³⁷

¹³⁶ Georg Stjernstedt, 1934, s. 79; Alfred Winroth, 1898, s. 116; Marja Taussi Sjöberg 1988, s. 52f.

¹³⁷ Om rättspraxis 1860–1915, se Göran Inger, 1980, s. 201f.

Sammanfattande diskussion: Naturrätten banade väg för en ny syn på äktenskapet som ett frivilligt ingånget kontrakt som också borde kunna upplösas om endera maken agerade på ett sätt som stred mot kontraktets intentioner. Härmed kom våld och tyranni att diskuteras som tänkbar skillnadsgrund. Någon lagstadgad rätt att erhålla äktenskapsskillnad vid misshandel har dock aldrig förelegat i Sverige. Endast genom kunglig dispens kunde den hustru som utsattes för allvarlig misshandel i sitt äktenskap erhålla skilsmässa.

Det är uppenbart att lagen inte var konstruerad på ett sätt som hjälpte den våldsdrabbade hustrun att varaktigt undkomma gärningsmannen. Äktenskapsrelationen uppfattades som i grunden oupplöslig och livslång och den hjälp samhället tillhandahöll syftade långt fram i tiden endast till att förmå makarna att bättra sin relation och att börja leva i sämja tillsammans.

Genom den religiösa ideologi som omgav man och hustru förmedlad i bland annat *Hustavlan*, och via naturrättens inflytande på juridiken tillerkändes mannen en överordnad position inom äktenskapet även under 1800-talet. Det var mannen som hade den yttersta bestämmanderätten i hushållet och som ensam förvaltade makarnas ekonomiska tillgångar. Hustrun hade lydnadsplikt och rätt till försörjning.

Den kulturella dimension som våldet utspelades inom benämndes osämja och förmedlade tolkningen att mannens våld mot hustrun var ett led i en konflikt mellan makarna. Det omedelbart straffbara var osämjan, det kiv och oordning som konflikten skapade, inte våldet. I ett religiöst sammanhang var osämja något som misshagade Gud och som relaterades till dragkampen mellan Djävul och Gud.¹³⁸ Äkta makar skulle leva och verka i sämja. Kvinnan skildes inte ut som den särskilt utsatta och därmed skyddsvärda parten i äktenskapet. Det skyddsvärda objektet var äktenskapet och ordningen i hushållet och församlingen. Om osämjan blev djupgående och långvarig hotade den att slå sönder hushållet. Därmed utgjorde den i förlängningen även ett hot mot samhället och dess skattebärande enheter.

¹³⁸ För en djupsinnig analys av osämja i tidigmodern tid se Anna Hansen, 2006, s. 92f som betonar det religiösa perspektivet såväl som det ekonomiska.

Den makt och det ansvar som samhället lagt på den manlige hushållsföreståndaren, husbonden, backades upp av dess lagar. Till husbonden hade samhället delegerat bestraffningsrätten beträffande brott och oordning inom hans hushåll. Husbondens rätt att fysiskt bestraffa den egna hustrun för begångna fel finns redan tidigt belagd i lagen och även om den inte längre uttrycktes explicit i 1734 års lag framgår det av den rättsliga litteraturen att husbonden fortsatt ansågs ha rätt att aga hustrun fram till 1861 års förordning. Den kulturella förståelsen av hustrumisshandel blir därmed att mannens våld mot sin hustru uppfattades som ett led i en äktenskaplig konflikt, eller kiv, där hustrun hade äktenskaplig plikt att lyda sin make. Det våld som övergick kvinnan var därmed inte omedelbart straffbart utan kunde från mannens sida framställas som legal aga – och även tolkas som detta av omgivningen. Våldets plats i kulturen kan, om det inte var allt för grovt, uppfattas som ett medel för husbonden att upprätthålla sitt husbondevälde. Gränsen mellan legal bestraffning och illegal misshandel gick enligt lagen vid ”blå eller blodig, lam eller lytt” fram till 1861.

Den kulturella förståelsen av hustrumisshandel var således, långt fram i tiden, en helt annan än den moderna och utspelades inom en helt annan kontext. För dagens historiker blir våldet osynligt eller svåråtkomligt och det har flätats in i berättelser där den röda tråden är en annan än idag. Medan vår tids berättelse handlar om kvinnomisshandel handlade dåtidens om osämja.

Var då lagen i sig sådan att den gynnade förekomsten av hustrumisshandel om vi jämför med moderna sociologiska teorier kring grunderna för mäns våld mot kvinnor? Äktenskapsrelationen i sig, som ojämlik enligt lag, där mannen kontrollerade familjens ekonomiska tillgångar och tilldelades makt gentemot hustrun, bör enligt dessa teorier ha verkat för en hög förekomst av genusrelaterat våld, liksom misogyn föreställningar om kvinnans underordning och lydnadsplikt och en lagstiftning som tillät bestraffande våld. Detta skall dock vägas mot religiösa föreställningar om att man och hustru borde leva i kärlek och sämja, mot samhällets aversion mot osämja och slutligen det faktum att lagen stadgade dubblade böter vid våld mellan äkta makar. Frågan blir då hur man i rättskipningen balanserat mellan för-

dömandet av äktenskapligt våld och ett erkännande av det bestraffande våldet. Och var maken i rättsliga sammanhang fredad genom sin position som husbonde eller straffades han verkligen för våld mot sin hustru?

Under 1800-talets lopp uppmärksammades den enskilda individen allt starkare, och därmed också kvinnan i äktenskapet, på ett nytt sätt. Vid seklets mitt fick man upp ögonen för den rättslöshet och utlämnade situation hustrun levde i. Genom ny lagstiftning reducerades mannens husbondevälde både över tjänstefolket och över hustrun. Mannens rätt att aga hustrun upphörde definitivt med 1861 års förordning mot mord, dråp och annan misshandel, som innebar en skärpt syn på våld mellan äkta makar – men som också gjorde det till hustruns ensak om hon önskade rättsliggöra våldet som ägt rum inom hemmet eller ej.

5. Hustrumisshandel i 1800-talets statistik

Hustrumisshandel i 1800-talets skilsmässostatistik

Möjligheten att varaktigt bryta förbindelsen med förövaren har sällan varit en realitet för våldsutsatta kvinnor förrän i modern tid. Skilsmässor har varit tillåtna i Sverige från 1500-talets reformation och framåt men skälen för att beviljas skilsmässa har varit noga reglerade och misshandel utgjorde inte en lagstadgad grund för skilsmässa. Vid misshandel och mordförsök kunde hustrun dock ansöka om skilsmässa via kunglig dispens från 1600-talets slut och framåt. Ivar Nylanders genomgång av de kungliga dispenserna visar att våld som skillnadsgrund varit sparsamt förekommande och då vanligen rubricerats som osämja. Det är först från 1831 och framåt vi har tryckt rikstäckande statistik att tillgå.

Genom 1810 och 1860 års förordningar ökade möjligheten att uppnå skilsmässa vid våld (se kap. 4).¹³⁹ Men trots dessa reformer var det få äktenskap som årligen upplöstes genom skilsmässa under 1800-talet.¹⁴⁰ (Se tabell 1.) Påpekas bör dock att den statistik som finns att tillgå avser skilsmässor där makarna begärt skiljebrev av konsistorierna. Äktenskapsskillnader som beviljats av domstol eller Kungl. Maj:t men där makarna underlåtit att begära skiljebrev bortfaller. Skiljebrevet var den formella bekräftelsen på skilsmässan och ett nödvändigt dokument för möjlighet till omgifte.

¹³⁹ Årstrycket, Kongl. Maj:ts nådiga Förordning [...] den 27 April 1810 samt Förordning den 20 november 1860. Se även Georg Stjernstedt, 1934; Marie Lindstedt Cronberg 2004.

¹⁴⁰ För en kritisk diskussion kring den officiella skilsmäso- och äktenskapsstatistiken se Christina Eriksson, 1996.

Tabell 1 Med skiljebrev upplösta äktenskap i hela riket, 1831–1900, i årligt medeltal

1831–1855	108
1846–1850	114
1851–1855	116
1856–1860	125
1861–1865	136
1866–1870	124
1871–1875	175
1876–1880	210
1881–1885	219
1886–1890	249
1891–1895	296
1896–1900	380

Källa: Bearbetning av statistik hämtad ur: Bidrag till Sveriges officiella statistik, A, Befolkningsstatistik, Tabellkommissionens underdåniga berättelse för åren 1851–1855 tab. 8, s. VII; Bidrag till Sveriges officiella statistik, A, Befolkning, Statistiska Centralbyråns underdåniga berättelse för åren 1856–1860; samt a.a. respektive år 1861–1870; Sveriges officiella statistik i sammandrag, åren 1870–1906.

Under 1800-talets första hälft uppgick antalet skilsmässor i Sverige till drygt 100 per år. Från 1870-talet och framåt låg skilsmässorna på en högre nivå, runt 200 skilsmässor om året, för att åter stegras på 1890-talet. Det största antalet äktenskapsskillnader under seklet noterades år 1898 då 409 äktenskap upplöstes genom skiljebrev. Mot dessa 409 äktenskapsskillnader kan dock ställas de 23.065 äktenskap som samma år upplöstes genom döden.¹⁴¹ Fortfarande kring sekelskiftet 1900 gällde alltså i hög grad det avlagda löftet ”tills döden skiljer oss åt”. Som jämförelse uppgick antalet skilsmässor i Sverige år 2000 till 21.502.¹⁴²

1800-talets statistik redovisar även fördelningen mellan olika skilsmässogrunder (se tabell 2). De två ursprungliga, lagstadgade skilsmässogrunderna, egenvilligt övergivande och horsbrott, förblev de dominerande skilsmässogrunderna även under 1800-talet. Dessa skäl var också enklast att åberopa då de utgjorde den snabbaste vägen till äktenskapsskillnad genom

¹⁴¹ Sveriges officiella statistik i sammandrag, 1903, s. 6 tab. 9.

¹⁴² Statistisk årsbok för Sverige, 2002.

dom i världslig rätt följt av utfärdande av skiljebrev efter ansökan hos domkapitlet.

Tabell 2 Grunder för utfärdande av skiljebrev, 1837–1877, hela riket*

Orsak	antal	
Egenvilligt övergivande	2 620	(1.690 m. o. 930 kv.)
Horsbrott	1 452	
Slöseri, dryckenskap, våldsamt sinnelag o. stridighet i lynne o. tänkesätt	624	(126 m. 52 kv. 446 båda)
Nesligt brott	345	
Galenskap	123	
Lägersmål m. annan före vigseln	56	
Livstids fängelse	41	
Stämpling mot makes liv	14	(12 m. o. 2 kv.)
Obotl. sjukdom	11	
Tvegifte	1	
Summa:	5 287	

Källa: Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, för år 1877. Tabell nr 23, s. 99 i bilagorna.

*Tabellen avser endast upplösning av äktenskap fullbordade med vigsel.

Den gamla lagstadgade rätten till skilsmässa vid egenvilligt övergivande, som tidigare behandlats strängt, började under 1800-talet utnyttjas av människor på ett annorlunda och standardiserat sätt för att erhålla skilsmässa. Det egenvilliga övergivandet utvecklades till en form av tillfälliga utlandsresor, där man via brev deklarerade sin avsikt att inte återkomma och fortsätta äktenskapet. Som framgår av statistiken var det dock främst män som ”egenvilligt” lämnade äktenskapet.¹⁴³

Hur många äktenskap upplöstes då på grund av mannens våld mot hustrun? Den statistik som trycktes under 1800-talet särredovisar inte våld som skillnadsgrund, och lämnar därmed inget direkt svar på frågan. Äktenskap som upplöstes på grund av mannens våld mot hustrun sorterades i statistiken under kategorin ”slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag”, samt ”stridighet i lynne och tänkesätt”. För hela kategorin uppgick de beviljade

¹⁴³ Se Marja Taussi Sjöberg, 1986, s. 106.

skilsmässorna till ca 15 om året under perioden 1837–77 och de utgjorde 12 procent av det totala antalet beviljade skilsmässor. Antalet skilsmässor med hustrumisshandel som grund bör därmed ha varit få. En genomgång av skiljebreven i domkapitlet i Lund utfärdade under tioårsperioden 1861–70 visar exempelvis att endast 4 av de 289 utfärdade skiljebreven explicit omnämner misshandel som grund för beviljandet av skilsmässan.¹⁴⁴ Skiljebreven är dock en dålig värdemätare på hur ofta våld i verkligheten legat till grund för ansökan om äktenskapsskillnad. Skiljebrev som utfärdades på grund av ”oenighet i äktenskapet” kan i många fall ha inkluderat våldshandlingar och givetvis kan även en förrymd hustru ha flytt undan våld. Väsentligt i sammanhanget är att våld sällan synliggjordes i samband med skilsmässor och inte heller lyftes fram som en lagstadgad skilsmässogrund av statsmakten.

Den lilla kategorin stämplingar mot makes liv innehöll sammantaget 14 fall under fyrtioårsperioden 1837–77. Tolv män hade utgjort ett hot mot sina hustrurs liv medan två kvinnor stämplat mot sina mäns liv.

Den låga förekomsten av skilsmässor under 1800-talet visar att skilsmässa var en extraordinär händelse. Den ideologiska, religiöst grundade föreställningen om äktenskapet som livslångt och som ett löfte till Gud och församlingen har utgjort en starkt tillbakahållande faktor liksom de konkreta svårigheterna att erhålla skilsmässa på laglig väg. Förutom religiösa värderingar och rättsliga och byråkratiska hinder fanns givetvis också ofta ekonomiska tvingande skäl för kvinnor, och män, att stanna kvar i sina äktenskap liksom omtanken om barnens uppfostran och försörjning.

Hustrumisshandel och hustrumord i 1800-talets brottsstatistik

Misshandel mellan äkta makar redovisas som en egen brottskategori i 1800-talets rättsstatistiken endast för åren 1863–78. Därmed är det endast för denna period det finns säkra uppgifter att tillgå på omfattningen av rätts-

¹⁴⁴ LLA, Lunds domkapitels arkiv, BI:132-141, skiljebrev. Skiljebrev rörande trolovade har exkluderats.

liggjord hustrumisshandel liksom i vilken utsträckning män dömts till straff vid anmäld misshandel. Rättsstatistiken visar att hustrumisshandel var en liten brottskategori i domstolarna. I genomsnitt anklagades 41 män per år för hustrumisshandel varav i genomsnitt 34 dömdes till någon av påföljerna straffarbete, fängelse eller böter. Fängelse var den vanligaste påföljden medan bötesstraff sällan kom ifråga för detta brott, helt i enlighet med 1861 års förordning.

I 1861 års förordning om mord, dråp och annan misshandel behandlades ”misshandel mot maka” i paragraf 38 och senare i 1864 års Strafflag 14:36:2. Lagen var könsneutralt utformad och både män och kvinnor anklagades och dömdes enligt detta lagrum. Andelen kvinnor som dömdes för våld mot make utgjorde dock endast ca 4 procent under denna period. Av de sammanlagt 576 personer som dömdes till straff för detta brott var 552 män och 24 kvinnor (se tabell 3).

Tabell 3 Misshandel inom äktenskapet, antal anklagade samt dömda till straff 1863–1878

Årtal	anklagade	straffarbete	fängelse	böter
1863	74 m. 2 kv.	67 m. 2 kv. (straffarb. el. fängelse)	—	—
1864	58 m. 4 kv.	48 m. 2 kv. (straffarb. el. fängelse)	—	—
1865	63 m. 4 kv.	3 m.	45 m. 4 kv.	—
1866	40 m. 5 kv.	1 m.	27 m. 4 kv.	1 kv.
1867	39 m. 4 kv.	6 m.	27 m. 2 kv.	—
1868	35 m. 2 kv.	3 m.	22 m. 1 kv.	1 m.
1869	30 m. 2 kv.	4 m.	20 m. 1 kv.	—
1870	28 m. 1 kv.	1 m.	20 m.	1 m.
1871	36 m.	5 m.	25 m.	1 m.
1872	35 m. 2 kv.	3 m.	28 m. 1 kv.	—
1873	35 m. 2 kv.	4 m.	38 m. 2 kv.	—
1874	36 m.	3 m.	25 m.	—
1875	37 m.	4 m.	26 m.	1 m.
1876	36 m. 2 kv.	5 m. 1 kv.	29 m.	—
1877	32 m. 1 kv.	2 m.	23 m. 1 kv.	—
1878	39 m. 1 kv.	1 m.	32 m. 1 kv.	1 m.
Summa:	653 m. 32 kv.			

Källa: Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, andra avd. för åren 1863–1878.

Den högsta nivån på rättsliggjord hustrumisshandel noterades år 1863 då 74 män stod åtalade och 67 män dömdes till straffarbete eller fängelse. Det finns skäl att förmoda att 1863 års nivå på rättsliggjord hustrumisshandel också var den högsta dittills i historien, även om statistik saknas som belägger detta (se tabell 3).

För tiden före 1863 samredovisas våld förövat mot den äkta maken/maken med våld mot föräldrar eller annan anförvant i rätt uppstigande led. Man kan se en ökning i antalet anmälningar åren 1861 och 1862 men om denna skall hänföras till anmälningar av hustrumisshandel eller till våld mot föräldrar eller båda kategorierna förblir ovisst (se tabell 4). Sammantaget finns det dock skäl att tolka statistiken som en ökad benägenhet att rättsliggöra hustrumisshandel runt tiden 1861–65. Därefter följer en nedgång. Sannolikt uppmärksammades fenomenet hustrumisshandel särskilt i samband med straffrättsreformen 1861 vilket kan ha gjort kvinnor mer benägna att anmäla misshandel vid denna tid.

Tabell 4 Misshandel eller slag å skyldeman i rätt uppstigande led, eller å maka

årtal	anklagade	straffarbete el. fängelse	böter
1859	38 m. 3 kv.	22 m. 2 kv.	—
1860	48 m. 4 kv.	31 m. 1 kv.	—
1861	61 m. 4 kv.	38 m. 3 kv.	—
1862	78 m. 4 kv.	55 m. 3 kv.	—

Källa: Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, Justitiestadsministerns underdåniga berättelse, andra avdelningen, för åren 1857–1862. För åren 1857 och 1858 saknas uppgifter.

Om vi sätter 1800-talets statistik över hustrumisshandel i relation till dagens brottsstatistik blir skillnaden iögonfallande. År 2007 anmäldes ca 26.900 fall av misshandel riktad mot kvinnor. Av dessa var förövaren en nära bekant i 81 procent av fallen, vanligen en man kvinnan har eller haft en nära relation med, enligt BRÅ:s statistik.¹⁴⁵ En genomgång av polisanmälda brott i Stockholm 1978, som omnämns i *Kvinnofrid* visade att minst hälften av de kvinnor som anmälde misshandel till polisen hade misshand-

¹⁴⁵ Brottsförebyggande rådet:s (BRÅ) hemsida. <http://www.bra.se>

lats av sin make, sambo eller dylikt, medan motsvarande siffra för män var knappt en procent.¹⁴⁶ Antalet anmälda fall av hustrumisshandel samt misshandel förövad av manlig sambo/partner uppgår således idag till åtskilliga tusen årligen att jämföra med 28–74 anmälningar årligen av hustrumisshandel i 1860- och 1870-talets Sverige. Jämförelsen illustrerar en utomordentlig förändring i benägenhet och möjlighet för kvinnor att reagera mot våld i hemmet.

När det gäller dödligt våld inom familjen angavs i årsmedeltal 9 dråp med vilja under perioden 1841–1855, det vill säga dråp på anhörig i rätt uppstigande led såsom förälder eller far- och morförälder samt maka eller barn.¹⁴⁷ Samtidigt sakföllades 6 personer i årsmedeltal för samma brott. Hur många av dessa dråp som innebar mord på make/maka går alltså inte att utläsa av statistiken men man kan dra slutsatsen att dödligt våld riktat mot make/maka var sällsynt och att det inte förekom mer än högst en handfull fall per år i 1800-talets Sverige, trots svårigheten att erhålla skilsmässa.

”Kiv och missämja mellan makar” i 1800-talets brottsstatistik

En annan brottskategori som återfinns i 1800-talets brottsstatistik är ”kiv och missämja emellan makar”. Utifrån de lagtexter som ligger till grund för kategorin ”kiv och missämja” består brottet i ”hat och bitterhet” (1734 års lag, GB. 14:1) eller ”dagligt slagsmål och oläte” (Kyrkolagen 16:11) mellan äkta makar. Kategorin ”kiv och missämja” blir därmed en samlingskategori för fall där äkta makar levde illa tillsammans och inte bättrade sig efter varningar från kyrkligt håll. Uppenbarligen rymmer brottskategorin våld mellan makar men även handlingar av helt annat slag. Kiv och missämja mellan makar hänfördes i statistiken till andra klassens brott, det vill säga lindrigare brott som ansågs ”utmärka immoralité och vanart”.¹⁴⁸ Häri ingick till exempel gäckeri med den offentliga gudstjänsten, mened, förbrytelser mot föräldrar, tjänstefolks förbrytelser mot husbönder, försök till självmord och stöld och snatteri. Det fanns även en tredje klass som benämndes ”mindre

¹⁴⁶ SOU 1995:60, *Kvinnofrid*, s. 78.

¹⁴⁷ Bidrag till Sveriges officiella statistik. B. Rättsväsendet. 1830–1856, tab. 29 s. 129.

¹⁴⁸ Bidrag till Sveriges officiella statistik. B. Rättsväsendet. 1830–1856 s. 113, 144.

förbrytelser” varpå böter i regel följde. Därmed får vi en viss uppfattning om hur man under 1800-talets tidigare del uppfattade konflikter mellan makar. Detta kiv mellan makar räknades varken till de grävsta brotten eller till de lindrigaste, utan hänfördes till en mellankategori i rättsstatistiska sammanhang. Denna uppdelning övergavs dock 1840.

Tabell 5 Sakfällda för ”kiv och missämja emellan makar” i årligt medeltal 1841–1855

År	antal
1841–45	124
1846–50	86
1851–55	85

Källa: Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, för åren 1830–1856, tab. 29 s. 144.

Tabell 5 visar att antalet sakfällda för ”kiv och missämja,” runt mitten av 1800-talet, var något fler än för ”våld mot maka”, men i dessa mål stod våldet inte centralt utan den äktenskapliga konflikten och oviljan mot att fortsätta äktenskapet. Påföljden vid detta brott var normalt böter. Intressant att lägga märke till är att andelen kvinnor som dömdes till böter för ”kiv och missämja” var relativt stor när statistiken börjar redovisas utifrån kön. Av de personer som dömdes under perioden 1857–1864 var 40 procent kvinnor (se tabell 6). ”Kiv och missämja” uppfattades av allt att döma som ett relationellt brott där även kvinnan ofta hölls ansvarig.

Tabell 6 ”Kiv och missämja” emellan makar 1857–1864

Årtal	anklagade	fängelse, avbön etc.	böter
1857	69 m. 58 kv.	2 m.	57 m. 46 kv.
1858	uppgift saknas		
1859	48 m. 29 kv.	1 m. 2 kv.	44 m. 24 kv.
1860	49 m. 33 kv.		35 m. 23 kv.
1861	26 m. 10 kv.		13 m. 5 kv.
1862	33 m. 18 kv.		22 m. 15 kv.
1863	32 m. 23 kv.		27 m. 18 kv.
1864	15 m. 10 kv.		5 m. 6 kv.
Summa:	272 m. 181 kv.	3 m. 2 kv.	203 m. 137 kv.

Källa: Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, 1857–1864, tab. 29 s. 144.

Sammantaget kan man konstatera att rättsliggjort våld mellan äkta makar var sparsamt förekommande under 1800-talet. Även om vi summerar antalet fall i kategorierna ”våld å maka” och ”kiv och missämja” (som är en förvid kategori) så förblir antalet fall obetydligt jämfört med det rättsliggjorda våld som ägde rum utanför familjen. Om vi jämför med brottskategorin ”slagsmål i allmänhet” samt ”våld emot person, ej urbota, varigenom allmän frid brytes” så anmäldes exempelvis sammanlagt 5.079 sådana händelser i årligt medeltal under femtonårsperioden 1841–55 och 4.279 personer sakfölldes i årsmedeltal under samma tid.¹⁴⁹ Våld inom äktenskapet har uppskattningsvis inte utgjort mer än någon enstaka procent av det rättsliggjorda våldet under 1800-talet.

¹⁴⁹ Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, 1830–56, s. 149 f., tab. 29.

6. 1800-talets politiska samtal om äktenskap, skilsmässa och hustrumisshandel

Som framgått kom hustrumisshandel att uppmärksammas och bli en politisk fråga i en rad europeiska länder under 1800-talet. I Storbritannien och USA kom man att uppfatta hustrumisshandel som ett socialt problem som framför allt drabbade arbetarklassens hustrur.¹⁵⁰ Medelklassens män antogs ha ett annat förhållningssätt till våld och en bildning och karaktärsdaning som medförde att de tog avstånd från våld mot kvinnor. Den stereotype hustrumisshandlaren framställdes som en förråad man ur arbetarklassen som i samband med överkonsumtion av brännvin tog till nävarna i hemmet. Genom att framställa hustrumisshandel som ett underklassproblem blev rättsliga reformer till skydd för gifta kvinnor ett socialt projekt initierat av borgerligheten med udden riktad mot arbetarklassens män.

Hur såg då det politiska samtalet om hustrumisshandel ut i Sverige? Uppmärksammades problematiken över huvud taget politiskt och utvecklades i så fall en motsvarande schablonbild av hustrumisshandlaren? Hustrumisshandel uppmärksammades i synnerhet vid två tillfällen i den svenska ständsriksdagen. Det första tillfället var vid riksdagen 1809–10 då man fann tiden mogen för en revidering av skilsmässolagstiftningen och det andra tillfället var vid riksdagen 1859–60 då man explicit diskuterade en förenklad väg till skilsmässa vid hustrumisshandel.

Rätten till skilsmässa infördes med reformationen men, som tidigare nämnts, var de lagstadgade grunderna för skilsmässa få. Medan den äldre inflytelserika naturrätten uppfattat äktenskapet som ett kontrakt som av hänsyn till den allmänna moraliteten borde vara för evigt, om inte otrohet och egenvilligt övergivande gjorde detta omöjligt, kom den yngre naturrätten snarare att uppfatta äktenskapet som ett kontrakt som avspeglade individens fria vilja. I takt med att äktenskapet allt mer diskuterades som ett världsligt kontrakt uppstod också tanken att avtalet mellan makarna borde kunna sägas upp om förutsättningarna förändrats. Under 1700-talet ökade

¹⁵⁰ Elizabeth Pleck, (1987) 2004, s. 5; Roderick Phillips, 1988, s. 341; Jan Lambretz, 1990, s. 27; Anna Clark, 1992, s. 187.

antalet äktenskapsskillnader genom kunglig dispens i Sverige i synnerhet efter Gustav III:s död. Här betonar forskningen att det sena 1700-talet och det tidiga 1800-talet framstår som en liberal period.¹⁵¹ En liberal skilsmässopraxis var dock inte ett nordiskt särdrag vid denna tid utan ett brett europeiskt fenomen. Den var följden av upplysningen, den världsliga naturrättstanken och en kritisk hållning till Bibelns inflytande över juridiken, menar Kari Melby med flera i boken *Äktenskap och politik i Norden 1850–1930*.¹⁵²

I revolutionens Frankrike slog man 1791 fast att äktenskapet i rättsliga sammanhang inte var att betrakta som något annat än ett civilt kontrakt vilket innebar en uttalad brytning med katolska kyrkans uppfattning att äktenskapet var ett sakrament. Härmed skapades förutsättningen för att tillåta skilsmässa, vilket också blev följden redan 1792. I linje med kontraktstänkandet kunde äktenskap upplösas efter parternas gemensamma beslut. Be-
träffande hustrumisshandel erkände den franska lagen bland annat grymhet och hård behandling som skilsmässogrund. Antalet skilsmässor blev mycket stort i Frankrike de följande åren. Redan 1804 inskränktes dock antalet skillnadsgrunder kraftigt genom Code Napoléon och antalet skilsmässor minskade drastiskt. Code Napoléon erkände otrohet och brott som ledde till vanhedrande straff som skillnadsgrunder men även, vilket är av intresse här, grymhet. Genom Code Napoléon återupprättades mannens auktoritet i äktenskapet och kvinnans skyldighet att visa honom lydnad. År 1816 blev skilsmässa åter förbjudet i Frankrike.¹⁵³ Utvecklingen i Frankrike följdes med stort intresse runt om i Europa och så även i Sverige.

Kari Melby med flera beskriver skilsmässopraxis i Sverige som liberal genom hela 1800-talet men också som särpräglad i vissa avseenden.

¹⁵¹ Kari Melby m. fl. 2006 s. 92f.

¹⁵² Kari Melby m. fl. 2006, s. 94. Se även Ivar Nylander, 1961, s. 110 som härleder den mildring i den tyska protestantiska äktenskapsskillnadsrätten som uppstod vid slutet av 1600-talet och början av 1700-talet till tanken att äktenskapet var ett borgerligt avtal. Se även Inger Dübeck, 2003, s. 175ff.

¹⁵³ Roderick Phillips, 1988, s. 176–186.

Inom loppet av 17- och 1800-talet hade alla tre länderna [Sverige, Norge, Danmark] etablerat en praxis med att kungen beviljade skilsmässa och gav dispens från lagen, något som gav grunden för att äktenskap kunde upplösas administrativt. Detta var säreget internationellt betraktat.”¹⁵⁴

Hur man i Sverige sett på hustrumisshandel som skillnadsgrund är dock föga undersökt. Ivar Nylanders undersökning av Kungl. Maj:ts dispensgivning beträffande i synnerhet 1700-talet och tiden fram till 1810 års skilsmässoreform, refererar flera fall med våld, varav även fall med livsfarligt våld mot hustrun, som inte ledde till beviljad skilsmässa.¹⁵⁵ Någon garanti att erhålla kunglig dispens vid hustrumisshandel förelåg således inte och inte heller något som indikerar att våld betraktades som särskilt tungt vägande skäl vid dispensgivningen i denna så kallade liberala period. Även om antalet skilsmässor via dispens ökade i slutet av 1700-talet, uppgick antalet dispenser på grund av osämja mellan makarna, som alltså inkluderade misshandel, inte till fler än en, två eller några få om året, vissa år ingen alls.¹⁵⁶ Någon strid ström av skilsmässodispenser har det inte handlat om och helt klart har hustrumisshandel sällan legat till grund för de beviljade skilsmässorna.

När det gäller hustrumisshandel har historikern Christine Bladh, i sin undersökning av skilsmässor i Stockholm åren 1755, 1810 och 1860, framhållit att det förblev svårt att erhålla skilsmässa på grund av våld trots liberaliseringen i synen på skilsmässor.¹⁵⁷

Den skilsmässodiskurs som återfinns i det politiska samtalet i Sverige under 1800-talet bestod av en rad tankestrukturer på kollisionskurs: I första hand den lutherska ortodoxa äktenskapssynen med dess tankar kring mannens auktoritet i hemmet och hustruns underordning som utgjorde den konservativa ståndpunkten, samt den utmanande liberala tanken om varje människa som en fristående individ, och rätten till frihet och jämlikhet. Det politiska samtalet kring skilsmässa aktualiserade den djupgående meningsmot-

¹⁵⁴ Kari Melby m.fl. 2006, s. 102.

¹⁵⁵ Ivar Nylander, 1961, s. 140.

¹⁵⁶ Ivar Nylander, 1961, s. 157f.

¹⁵⁷ Christine Bladh, 2003, s. 27.

sättning som fanns i samhället och som brukar förstås som en kamp mellan konservatism och liberalism, som dominerade den politiska scenen under större delen av 1800-talet. Vid 1809–10 års riksdag slog de konservativa vakt om det nya statsskicket och det i stort sett bevarade gamla ståndssamhället med en personlig kungamakt. De konservativa värnade också om kyrkan och dess patriarkala familjesyn. Här blev religionens position och dess inflytande på samhället och dess lagar en viktig aspekt. Medan den konservativa sidan kunde tänkas åberopa Bibeln som stöd för sina ståndpunkter kunde man från liberalt håll välja att bortse från densamma. Den liberala sidan eftersträvade fortsatta reformer och på civilrättens område gällde det reformer för jämlikhet, lika arvsrätt och av särskild vikt i detta sammanhang, att äktenskapsrätten skulle sekulariseras.¹⁵⁸ Även en liberal kristen ståndpunkt utvecklades där vissa delar av Bibeln uppfattades som kontextbundna och därmed möjlig att bortse ifrån.¹⁵⁹ Familjen och bevarandet av den lutherska äktenskapsrelationen blev en kärnfråga för det konservativa lägret och sågs som själva grunden för en god samhällsordning medan liberalismen som arvtagare till upplysningen och franska revolutionens idéer om jämlikhet och individens frihet slogs för fortsatta reformer i sådan riktning. Den lutherska samhällssynen fortfor att ha relevans under en stor del av 1800-talet även om den kontinuerligt utmanades och underminerades i det politiska samtalet.¹⁶⁰

Revolutionsriksdagen 1809–10

I början av seklet, vid den så kallade revolutionsriksdagen 1809–10, framstod den svenska skilsmässolagstiftningen som föråldrad och som allt för begränsande. Initiativet till en omarbetning av skilsmässolagstiftningen togs av riddaren och ledamoten av Högsta domstolen Henning Adolf von Storkirch. Ridderskapet och adeln ställde sig bakom motionen som lämnades

¹⁵⁸ Se Stig Jägerskiöld, 1982, s. 59.

¹⁵⁹ Den religiösa liberalismen byggde på upplysningens världsbild och innebar att religionen skulle betraktas med samma förnuft som världen i övrigt. Se Tore Frängmyr, 2000, s. 79.

¹⁶⁰ Inger Hammar, 1999, s. 51–54 samt Hammar, 2001, s. 117.

vidare till ständernas lagutskott.¹⁶¹ Lagutskottet utarbetade ett förslag till ny lag som därefter kommunicerades till stånden, men det är framför allt inom adeln och prästeståndet som diskussionerna blev omfattande. Genom motion, lagförslag och diskussioner synliggörs hur äktenskap och skilsmässa uppfattades vid seklets ingång. Våld inom äktenskapet diskuterades som en av flera nya tänkbara grunder för skilsmässa men det framstår som slående hur liten vikt man lade vid just våld både i diskussionen och i lagförslaget. Synen på fysiskt våld som grund för skilsmässa framstår också som ambivalent och väckte både farhågor och misstänksamhet.

von Strokirchs motion handlade om en generösare skilsmässolagstiftning som erkände fler grunder för skilsmässa än de fåtaliga lagstadgade. Hans motion var löst formulerad och grundade sig på hans tjugofemåriga erfarenheter som domare. Han uppgav att han sett människor begå både mord och självmord för att undkomma olyckliga äktenskap och hans engagemang gällde i första hand människor som genom äktenskap var länkade till moraliskt föraktliga individer. von Strokirch beskrev två fall. I det första framställdes en make som var ”uppbragd av passioner och [som] förhastat sig vid dess utbrott; men för övrigt äga alla de egenskaper vilka lämna en slags ersättning i sammanlevnaden.”¹⁶² Här tycks von Strokirch syfta på makar som fick våldsamma utbrott med inslag av fysiska och verbala kränkningar. När detta ”tåles med lugn, kan det ofta kallas en moralisk styrka”, skrev von Strokirch. Helt annorlunda förhöll det sig i det andra typfallet där ena parten gjort sig skyldig till ”vanarter av andra slag, [som] kunna ådraga nesliga bestraffningar, ärans förlust, spö, ris eller längre fängelse”. Att fördrå en sådan make/maka sågs inte som ett prov på moralisk styrka utan som moralisk svaghet. Ju sämre moraliskt begrepp den andra parten ägde desto lättare bars bördan. Det var alltså i första hand äktenskap där den ena parten gjort sig skyldig till brott ute i samhället, brott som uppfattades som vanärande och som medförde utanförskap och förakt, von Strokirch hade för ögonen. Men hans förslag innehöll också tanken att man vid de befintliga stadgandena om äktenskapsskillnad skulle göra tillägget:

¹⁶¹ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 1, den 9 juni, s. 646-654.

¹⁶² *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 1, den 9 juni, s. 650.

”att konungen må härom förordna och giva sitt lov, enär ömmande omständigheter förekomma”.

Det som utmärker motionen på ett överordnat plan är ett ifrågasättande av äktenskapsbandets livslånga varaktighet, och mer specifikt ståndpunkten att en moraliskt oklanderlig person inte borde vara länkad på livstid till en person som mist sin heder i omgivningens ögon. Det var således inte händelser i den egentliga sammanlevnaden mellan makarna och äktenskapets inre liv som var utgångspunkten för motionsställaren. Det handlade istället om det allmänna omdömet om personen och känslan av brist på aktning som härleddes därur.

Lagutskottet formulerade ett betänkande i motionens riktning som innebar större frihet för individen. Man ansåg det befogat att revidera den befintliga restriktiva skilsmässolagstiftningen genom att uppta fler lagstadgade skäl för skilsmässa, men det framgår också tydligt att man fortfarande såg allvarligt på skilsmässor och de effekter en utvidgad skilsmässorätt kunde ha på samhället. Frågan var uppenbart känslig eftersom den vete både mot religionen och moraliteten i samhället. I betänkandets inledning slog lagutskottet fast att äktenskapet var samhällets grund: ”så är äktenskapet för samhället ett föremål, vars helgd bör genom alla de tjänliga medel, som stå i Lagens makt, befästas. Härtill hör att staten uti alla offentliga förfaranden visar aktning för denna förening”.¹⁶³ Det var därför förståeligt att tidigare lagstiftare varit restriktiva, skrev lagutskottet, men:

Lagutskottet, som inser att lagstiftaren förut kan till en sådan inskränkning haft goda skäl, har dock därjämte övervägt, att villkoret för den moraliska förening, som utgör äktenskapet, är inbördes aktning och att, enär densamma försvunnit, har äktenskapet således i makarnas inre känsla och medvetande redan upphört.¹⁶⁴

Betänkandet speglar härmed en genomgripande attitydförändring till äktenskapsskillnad där makarnas uppfattning om varandra och deras förändrade känsla för varandra accepterades som grund för skilsmässa. Dock på objektiva grunder. I romantikens tidevarv med dess betoning av känslor kunde

¹⁶³ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 2, den 24 aug. s. 1255. Lagutskottets betänkande är daterat den 10 aug. 1809.

¹⁶⁴ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 2, den 24 aug. s. 1275.

makarnas bristande ”inbördes aktning” accepteras som grund för skilsmässa. Omoral som ledde till vanära och omgivningens förakt antogs ta död på den aktning makar borde hysa för varandra. Det är den oskyldiga individens rätt att undkomma skam och vanära som står i förgrunden, och religionens påbud att i med- och motgång leva sida vid sida tills döden skiljer makarna åt får lämna plats för andra värderingar kopplade till samhällsmedborgaren. Under 1700-talets senare del växte en ny syn på äktenskapet fram som betonade känslan mellan makarna, tycket eller kärleken, medan de materiella intressena blev mindre dominerande i sammanhanget.¹⁶⁵ Att äktenskapsbandet blev moraliskt och känslomässigt istället för religiöst under 1800-talet betonar även Kari Telste för norskt vidkommande.¹⁶⁶ Äktenskapet blev ett etiskt band i Hegeliansk anda och skulle bygga på ”kärlek, tillit, förtrolighet och gemenskap”. Även Luther hade på sin tid betonat kärleken mellan två makar men då snarast som kallelse och plikt och som gåva av Gud.¹⁶⁷ Den personliga kärleken såsom en uppgift och ett etiskt problem i det begynnande 1800-talet framträder också i 1815 års förslag till ny giftermålsbalk, en handfull år senare.¹⁶⁸

Men, som påpekats, är det inte händelser i relationen mellan makarna som diskuteras här utan händelser kopplade till omvärlden. Lagutskottet slog fast att endast ”de viktigaste skäl” kunde ligga till grund för skilsmässa.¹⁶⁹ Utöver tidigare lagstadgade skäl föreslogs att en make/maka kunde beviljas skilsmässa då den andre maken:

1. blivit dömd till livstids fängelse eller landsflykt
2. dömts för fullt uppsåt till tidelag
3. dömts till livets förlust och benådats eller ärans förlust oavsett om äran genom kunglig nåd återskänkts
4. dömts för att ha stämplat eller anställt verkligt försåt mot den andres liv

¹⁶⁵ Arne Jarrick, 1997 s. 71ff; Lawrence Stone, 1977; Andreas Marklund, 2004.

¹⁶⁶ Kari Telste, 1999, s. 529.

¹⁶⁷ Stig Hellsten, 1951, s. 101.

¹⁶⁸ Stig Hellsten, 1951, s. 105.

¹⁶⁹ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 2, den 24 aug. s. 1256.

5. råkat i galenskap som varat uti två år och där läkare intygade att hopp ej var om tillfrisknande¹⁷⁰

Dessa fem omständigheter skulle anses som lagstadgade skäl för äktenskapsskillnad och målet skulle avgöras direkt i underrätt. Men motionen upptog även andra skäl som grund för äktenskapsskillnad som lagutskottet inte fann omotiverade men inte heller av sådan beskaffenhet att de omedelbart borde betinga rätt till skilsmässa. Dessa skäl omfattade att den andre maken dömts till spöstraff, risstraff eller fängelsestraff på bestämd tid samt vid slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag. Att döma till skilsmässa i dessa fall var inte stridande mot lagens avsikt, slog lagutskottet fast, utan i fall där ”synnerligt viktiga och ömmande skäl skulle förekomma” kunde målet hänskjutas till Kungl. Maj:t som efter Högsta domstolens hörande kunde fatta beslut. Införandet av ”slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag” som skillnadsgrunder har av Andreas Marklund beskrivits som statsmaktens strävan att förädla befolkningen. Detta var karaktärsdefekter som konstituerade en särskild amoralisk karaktärstyp, önskad i såväl äktenskapet som i det nya samhället, menar Marklund.¹⁷¹ Samtidigt utgör ”slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag” en beskrivning av en ohållbar äktenskapssituation där såväl hushållets ekonomiska som moraliska bas är i upplösning och där en skilsmässa och bodelning eventuellt kunde trygga den icke-felande makans och eventuella barns fortsatta existens. Det framstår dock som oklart i förslaget huruvida alla tre kriterierna behövde föreligga samtidigt.

”Våldsamt sinnelag” föreslogs alltså nu som möjlig grund för skilsmässa men fortfarande endast genom ett dispensförfarande, och, vilket slogs fast i den nya lagstiftningen, efter att samtliga varningsgrader först blivit iakttagna.¹⁷² Detta medförde, som tidigare behandlats, en långdragen process i kyrkliga och rättsliga instanser i åtskilliga steg.

¹⁷⁰ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 2, den 24 aug. s. 1257 f.

¹⁷¹ Andreas Marklund, 2004, s. 136, 296f.

¹⁷² *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 2, den 24 aug. s. 1260. Ivar Nylander gör tolkningen att samtliga tre orsaker skulle föreligga samtidigt alltså slöseri, dryckenskap samt våldsamt sinnelag i kombination (Nylander, 1961, s. 215). Om dessa kriterier mäs-

Medan motionsställare och lagutskott förespråkade en relativt varsam utvidgning i skilsmässolagstiftningen och samtidigt gav uttryck för en stor värddnad för äktenskapet som institution, blir man varse den stora spännvidd i åsikter som existerade i tiden när man läser lagmannen och medlemmen i adelsståndet Carl Gustaf von Hauswolffs yttrade över lagförslaget.¹⁷³ von Hasuwolff hade en annan, naturrättsligt grundad, och för flertalet uppenbart provocerande syn på äktenskapsbandet. Han hävdade att äktenskapet varken kunde eller borde betraktas som något annat än ett frivilligt ingånget kontrakt mellan personer av olika kön, där kontrahenterna påtagit sig ömsesidiga förbindelser, mot vissa fördelar och rättigheter. Efter som bolag och kontrakt kunde upphävas om kontrahenterna var överens om detta borde även äktenskap kunna upplösas på likvärdig grund, menade von Hauswolff.¹⁷⁴ Om båda makar önskade skilsmässa borde de gemensamt kunna ansöka om och beviljas äktenskapsskillnad. von Hauswolff förespråkade med andra ord en radikalt friare skilsmässolagstiftning där beslutet om skilsmässa hamnade hos makarna själva om dessa var ense och inte hos någon instans i det omgivande samhället. Han var också en av de få riksdagsledamöter som kommenterade våld som skilsmässogrund. von Hauswolff menade att skilsmäsoansökningar grundade på fylleri, slöseri, utsvävningar och bodräkt och det fall då någon burit hand på sin maka så att blånader och blodviten uppstått borde avgöras av domare i underrätt. von Hauswolff förespråkade således ett betydligt enklare och mer lättillgängligt förfarande än det dispensförfarande som lagutskottet föreslagit. Vad våld beträffade föreslog von Hauswolff att man skulle göra ett tillägg till den 4:de punkten, som handlade om stämpling mot den andre makens/makans liv, med orden: ”eller ock enär den ena makan av arghet burit

te föreligga samtidigt för att beaktas framstår som oklart i lagförslaget och rättstillämpningen blev inte sådan.

¹⁷³ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 3, den 6 september 1809, s. 144 ff.

¹⁷⁴ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 3, den 6 september 1809, s. 146 f. I borgarståndet deklarerade köpmannen C. G. Kindgren samma tanke, att äktenskapet var ett profant kontrakt och att det därmed borde kunna upplösas efter ömsesidig överenskommelse. *Wällofliga Borgarståndets protocoller ... 1809-1810*, band 2, s. 652ff. Se även Ivar Nylander, 1961, s. 204.

hand å den andra, samt blånad och blodvite tillfogat”.¹⁷⁵ Därmed skulle misshandel utgöra en lagstadgad rätt till skilsmässa om bevis förelåg, och avgöras i allmän underrätt, istället för en prövning av alla omständigheter som eventuellt kunde leda till äktenskapsskillnad av nåd. Kriterierna ”blånader och blodviten” korresponderade med Missgärningsbalken 36:1 om straffbart våld mellan äkta makar.

von Hauswolffs syn på äktenskapet som ett uppsägbart kontrakt var radikal och genomsyrades av den yngre naturrätten. Han var möjligen även inspirerad av den franska lagen med motsvarande innebörd från 1792.¹⁷⁶ Denna lagstiftning var dock, som nämnts, redan upphävd genom Code Napoléon 1804. Det är värt att notera det fördömande von Hauswolffs kontraktstänkande rönte på revolutionsriksdagen 1809. Tanken att ett äktenskapsavtal som ingåtts frivillig av två individer även skulle kunna sägas upp genom ett gemensamt beslut framstod fortfarande som provocerande för de flesta i Sveriges riksdag i det tidiga 1800-talet.

von Hauswolffs förslag fick varken stöd i det egnaståndet eller i ständernas lagutskott. Men hans förslag och den attitydförändring till äktenskapet generellt som det gav uttryck för är intressant att beakta framför allt för att det visar att det fanns en stor spännvidd i de uppfattningar som kunde komma till uttryck från religiöst förankrade konservativa ställningstaganden, till mer moderata ståndpunkter som motionsställaren representerade över till direkt radikala uppfattningar där äktenskap och skilsmässa inte bara frikopplades från religionen utan även från samhällets omedelbara kontroll som civila kontrakt. Lagutskottets svar på von Hauswolffs förslag var en kommentar författad av O. Hambræus. Att äktenskapet skulle uppfattas som ett kontrakt väckte starka reaktioner hos Hambræus. ”[J]ag ryser för vad därav skulle bli följderna för Religion, Moralité och Samhälle-levnaden”, skrev Hambræus.¹⁷⁷ Av störst intresse i sammanhanget är dock

¹⁷⁵ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 3, den 6 september 1809 s. 145 f.

¹⁷⁶ Äktenskapet jämställdes i Frankrike med ett civilt kontrakt som kunde upplösas genom parternas samtycke, lag den 20 september 1792.

¹⁷⁷ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 4:1, s. 790.

Hambræus/lagutskottets kommentar till förslaget att låta blånader och blodviten tillfogade av arghet utgöra grund för skilsmässa:

Att för varje förbrytelse av mindre svår beskaffenhet, ända till en i brådskillnad givna blånad, vilja stadga ett ovillkorligt upplösande av äkta bandet, det synes mig vara att driva frihetsnitet litet för vitt, och lämna fältet öppet för de mest otyglade begär och all slags lättsinnighet och frivolité, samt att vilja helt och hållet omstörta Skaparens visa inrättning till människosläktets förädling och därav beroende lycksalighet.¹⁷⁸

Tanken att blåmärken och blodflöden skulle kunna utgöra en lagstadgad grund för skilsmässa väckte bestörtning och följderna utmålades som förödande för samhällsmoralen och för äktenskapet som institution.

Utöver adelsståndet var det framför allt prästeståndet som förde en ingående diskussion kring lagförslaget. För prästeståndet var frågor om äktenskap och skilsmässa kärnfrågor direkt relaterade till religionen och av betydelse för religionens ställning i samhället. I synnerhet teologiprofessorn Wilhelm Faxé opponerade sig kraftfullt mot förslaget om utvidgningar i skilsmässolagstiftningen. Hans ställningstagande i frågan är särskilt intressant för denna undersökning eftersom han under en dryg fyrtioårsperiod, 1811–54, kom att verka som biskop i Lunds stift, och därmed även som ledare för domkapitlet, den instans som stiftets oeniga makar ställdes inför. Faxé önskade inte se fler lagstadgade skäl för äktenskapsskillnad. För Faxé var det viktigare att slå vakt om äktenskapets livslånga fortbestånd som han uppfattade som själva grunden för ett välordnat samhälle. När äktenskapet framstod som oupplösligt för makarna kom de att sträva efter ”enighet, tillgivenhet, och oinskränkt förtroende, som utgör denna förbindelses prydnad”¹⁷⁹, värden som alltså äventyrades av en generösare skilsmässolagstiftning. ”Förbindelsens prydnad”, ”enighet, tillgivenhet och oinskränkt förtroende” framstår som positiva värden som dock får en något annan laddning om man till samma värden lägger den religiöst grundade och i lagstadgade underordning som tillkom hustrun. För den kvinna som var län-

¹⁷⁸ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 4:1, s. 789.

¹⁷⁹ Skrivelse till lagutskottet av professor Faxé, införd i *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 4:1, den 18 november, s. 775.

kad till en våldsbenägen och utsvävande man kunde krav på enighet, tillgivenhet och oinskränkt förtroende framstå som en ytterligare börda.

”När än en, än en annan omständighet kan göra slut på denna förbindelse, vad är det som då skall förmå kontrahenterna, att så ivrigt, ömt och nitiskt hand i hand arbeta för gemensam välfärd?” undrade Faxe. Det Gud sammanfogat skulle människan inte åtskilja. Och denna bibliska tanke var djupt känd i vårt kristliga folk, menade Faxe. ”Jag har åtminstone å min ort haft den erfarenheten att äktenskapsskillnader av vad orsak som helst, väckt uppmärksamhet och avsky”.¹⁸⁰ Faxes önskan om en fortsatt starkt restriktiv skilsmässolagstiftning mötte ett omfattande stöd i prästeståndet som beslutade att bifoga en avskrift till lagutskottet och till de övriga stånden.¹⁸¹

Lagutskottet kommenterade de synpunkter som inkommet från respektive stånd i en skrivelse i november 1809. I denna skrivelse kommenteras särskilt varför Lagutskottet inte ansåg att ”fylleri, bodräkt och våldsamt sinnelag” borde utgöra lagstadgade grunder för skilsmässa. Dessa skäl ansågs inte generellt vara av samma dignitet som de övriga kategorierna i förslaget och dessutom mer svårbedömda. Därför hade man valt att lämna avgörandet till Kungl. Maj:t utifrån en samlad bedömning. Här förtydligade nu lagutskottet sin ståndpunkt:

Vad de förra osederna beträffar [fylleri, slöseri, utsvävningar och bodräkt], så kunna de ofta genom den andra makans goda lämpor och ömma bemötande rättas; följderna av sådana fel också en dels förekommas genom felaktiga makans ställande under förmyndarskap, m.m. Beträffande sistnämnda förolämpanden [våld], så är det väl ostridigt, att hos en del folkklasser är, efter sådana uppträden, försoning svår att bemedla; men hos mängden av människor, som med mindre förfinade känslor till äventyrs dömer rättast, då de mera ser på det inre i hjärtat än på tillfälliga utbrott av en lätt övergående passion, äro sådana händelser lättare glömda; varför, och då, så väl i dessa sista som i de nyss förut omrörda fall, den

¹⁸⁰ Skrivelse till lagutskottet av professor Faxe, infört i *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 4:1, den 18 november, s. 776 f.

¹⁸¹ Enligt protokollet instämde biskoparna Weideman, Tingstadius, Stagnelius och Nordin liksom flera andra namngivna ledamöter med Faxe.

ena maken ofta kan genom sitt uppförande vara vållande till den andres fel, utskottet icke kunnat antaga dessa såsom allmänt giltiga skäl till skillnad.¹⁸²

I denna sekvens förmedlas och sammanfattas tidens allmänna attityd till hustrumisshandel. I de breda folklagen förväntades kvinnan ha överseende med tillfälliga vredesutbrott även med inslag av fysiskt våld. Hon skulle se mer till det inre i hjärtat än till tillfälliga utbrott. Och den maka som drabbades av våld bar ”ofta” själv skulden. Den våldsutsatta uppfattades som vållande snarare än offer. I det svenska politiska samtalet om hustrumisshandel beskrevs inte våldet som ett underklassproblem vid denna tid, men kvinnans reaktion på våldet uppfattades som klassbunden. Man föreställde sig att kvinnor från enklare förhållanden hade lättare att finna sig i våld eller bortse från det. För kvinnor med mer förfinade känslor fick våldet djupare konsekvenser.

Ständernas lagutskott valde även att ta fasta på professor Faxes påpekande insänt från prästeståndet om att den som ville åberopa slöseri, dryckenskap eller ondskefullt och våldsamt bemötande som skäl för äktenskapsskillnad inte bara skulle bifoga bevis om att samtliga lagstadgade varningsgrader iakttagits utan att även ett ytterligare steg skulle tillföras genom att ansökan om äktenskapsskillnad skulle inlämnas till domkapitlet istället för direkt till Kungl. Maj:t. Domkapitlet skulle foga ett eget utlåtande till ansökan innan den slutligen insändes för avgörande till Kungl. Maj:t. Utan utlåtande från domkapitlet skulle ansökningen inte få föredragas för Högsta domstolen, föreslog Faxe. Lagutskottet såg positivt på förslaget och skrev att:

så finner utskottet dessa tillstyrkanden fullkomligen överensstämma med de grundsatser det trott i dessa ämnen böra tjäna till rättesnöre, samt bidra till det ändamål, att sådana ansökningar icke må obetänksamt göras och Kungl. Maj:t utan att i oträngda mål därmed besväras, i övrigt om alla omständigheter vinna tillräcklig underrättelse.¹⁸³

Det är intressant i sammanhanget att Högsta domstolen, som senare kommenterade lagförslaget, tvärt emot påpekade det olämpliga i att kyrkans

¹⁸² *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 4:1, den 18 nov., s. 768f.

¹⁸³ *Protocoller hållne hos högloflige Ridderskapets ... 1809*, band 4:1, den 18 november, s. 770f.

ämbetsmän, som skulle verka för äktenskapets fortbestånd, deltog ”i befordrandet av äktenskaps upplösande”.¹⁸⁴ Det förefaller uppenbart att Högsta domstolen, jämsides med det argument man uppgav, inte önskade delges domkapitlets ställningstagande. Frågan berörde uppenbart kyrkans inflytande i skilsmäsoärenden men ständernas lagutskott vidhöll uppfattningen att skilsmäsoärenden även i framtiden borde vara länkade till den kyrkliga instansen. Mot Högsta domstolens påpekande svarade lagutskottet att:

Den övertygelse hos allmänheten, att Eder Kungl. Maj:t alltid tackes över skillnadsansökningar i nåder inhämta domkapitlets och vederbörande prästerskaps utlåtande och intyg, synes i stor mån kunna bidra till bibehållande av det religiösa begrepp, som vid äktenskap varit och bör vara fäst; varför ock emedan de vid varje särskilt tillfälle förekommande omständigheter kunna förtjäna att av Kungl. Maj:t i nåder övervägas, vilka merendels av prästerskapet kännas, Riksens Ständer för deras del även i underdånighet önska, att stadgandet om domkapitlets och prästmäns hörande bleve så uttryckt, att det alltid ansågs för nödvändigt.¹⁸⁵

Medan Högsta domstolen markerade att man inte fann det lämpligt att domkapitlet medverkade menade riksdagen via sitt lagutskott att kyrkans vägledning var viktig i dessa fall. Ständernas förslag till formulering löd: ”och vill Kungl. Maj:t, sedan domkapitlet med vederbörande prästerskaps betyg och eget underdånigt utlåtande inkommit, över ansökningarna, efter Högsta domstolens hörande, sitt beslut i Statsrådet fatta”,¹⁸⁶ vilket också blev gällande lag.

Högsta domstolen tillfogade även en ytterligare skillnadsgrund som kom att införas i den nya lagstiftningen:

Bland dessa [skilsmässogrunderna] saknas tydligen uttryckt den stridighet i lynne och tänkesätt, vilken under beständiga tillfällen till utbrott slutligen övergår till avsky och hat, som, efter vad erfarenheten visar, djupare än all annan olycka förbitt-

¹⁸⁴ Utdrag ur protokoll i justitieärenden, Stockholms slott den 8 februari 1810, infört i *Hederwärda Bonde-ståndets protocolle ... 1809–1810*, band 8, s. 656.

¹⁸⁵ *Wällofliga Borgare-ståndets protocolle ... 1809–1810*, band 6, den 11 april, s. 231.

¹⁸⁶ *Wällofliga Borgare-ståndets protocolle ... 1809–1810*, band 6, den 11 april, s. 232.

rar varje minut av tvenne makars sammanlevnad, och genom inga böter eller varningsgrader låter sig rättas.¹⁸⁷

Härmed skapade Högsta domstolen en ny kategori som utgick från parternas förändrade och negativa känslor för varandra, vilket återspeglar tankeströmningar som kommit att förknippas med romantiken och dess betoning på känslan, men som ligger det gamla osämjebegreppet nära och som kom att täcka dessa fall. När den enskilda individens känsla inte längre gjorde det möjligt att fortsätta äktenskapet erbjöds härefter en uttrycklig väg att upplösa förbindelsen. Formuleringar som ”beständiga tillfällen till utbrott” samt ”avsky och hat” väcker även associationer till våld och öppnar för att våldsamma relationer skulle kunna inkluderas i denna kategori, om man inte valde att åberopa kategorien ”våldsamt sinnelag”. Även här var det förbehållet Kungl. Maj:t att besluta om äktenskapsskillnad och alla varningsgrader skulle dessförinnan ha avverkats.¹⁸⁸

I en programmatiskt formulerad deklaration skriver Högsta domstolen om sin syn på äktenskapsskillnader att: ”äktenskapsskillnader äro i sin natur ett ont, som lagen likväl måste tillåta, såsom botemedel för ett värre, men ingen vis lag, även som ingen upplyst nations efterdöme, uppmanar därtill genom tvingande föreskrifter eller underlättar dem genom erbjudna biträden.”¹⁸⁹ Vid 1800-talets ingång betraktade den högsta rättsliga instansen skilsmässor som ett ont och fann det inte vara statsmaktens uppgift att bistå eller hjälpa någon till äktenskapsskillnad. Utgångspunkten blir därmed att den som utsatts för våld i sitt äktenskap och behövde hjälp att undkomma våldet hade föga hjälp att förvänta från statliga myndigheter och institutioner. Den individ som önskade ta sig ur ett våldsamt äktenskap behövde agera kraftfullt och målmedvetet på egen hand och under lång tid.

¹⁸⁷ Utdrag ur protokoll, hållet över justitieärenden i Kungl. Maj:ts högsta domstol den 16 januari 1810. Infört i *Hedervärda Bonde-ståndets protocolle ... 1809–1810*, band 8, s. 565.

¹⁸⁸ Proposition från Kungl. Maj:t till rikets ständer, daterad den 8 februari 1810. Skrivelsen är införd i *Hedervärda Bonde-ståndets protocolle ... 1809–1810*, band 8, s. 646ff.

¹⁸⁹ Utdrag ur protokollet, hållet över justitieärenden i Kungl. Maj:ts högsta domstol den 16 januari 1810, infört i *Hedervärda Bonde-ståndets protocolle ... 1809–1810*, band 8, s. 655.

Sammanfattningsvis kan man säga att riksdagen vid 1800-talets ingång inte visade något större intresse för våld inom äktenskapet i samband med den omarbetning och utvidgning av skilsmässolagstiftningen som ägde rum, även om lagförslaget upptog ”våldsamt sinnelag” som en av de grunder varpå man kunde ansöka om skilsmässa via dispens. Det var främst andra skilsmässogrunder som väckte motionsställarens, lagutskottets och ständernas engagemang. När våld berördes i lagförslag och diskussioner synliggjordes främst två förhållanden. För det första att man inte ansåg att fysiskt våld borde medföra någon omedelbar rätt till skilsmässa. Tvärt om intog man ståndpunkten att kvinnor borde ha överseende med fysiska kränkningar och att det var moraliskt föredömligt att med lugn finna sig i utbrott från maken. För det andra synliggörs en rädsla i ständernas lagutskott för att en lagstadgad rätt till skilsmässa vid våld kunde få omfattande och samhällsskadliga konsekvenser. Människor kunde begära skilsmässa av skäl som man med tidens allvarliga syn på äktenskap och skilsmässa uppfattade som lättvindiga och som man ansåg att människor istället skulle anpassa sig till och uthärda, vilket framträder tydligast i prästeståndets debatt. Skilsmässa kunde bara komma ifråga vid verkligt allvarliga händelser och tillstånd där medömkan med den drabbade parten övervägde samhällets starka aversion mot skilsmässor. Vid våld fordrades därför en granskning och bedömning av omständigheterna utförd av rikets högsta instans. Något egentligt samtal fördes inte, vad vi kan se i de tryckta riksdagsprotokollen, kring våldsamma äktenskap, kring vad våldet innebar för den som utsattes för det eller vad våldet stod för. Att det kunde förekomma ett våld som inte gick på livet men som innebar ett kontinuerligt och svårt fysiskt och psykiskt lidande diskuterades aldrig i sammanhanget. Denna bagatellisering av mäns våld inom äktenskapet – med åtföljande uppvärdering av den hustru som stilla fann sig i sin lott, framstår som väsentlig för förståelsen av hur man såg på hustrumisshandel i det tidiga 1800-talet.

Även om våld inte intog en framskjuten plats i lagförslag och diskussioner kom man dock att lagstifta om en möjlighet till skilsmässa vid en mer generell våldsbenägenhet, uttryckt som ”våldsamt sinnelag”. Om maken visade prov på ett ”våldsamt sinnelag” var det härafter möjligt att efter ge-

nomgångna varningsgrader erhålla skilsmässa av nåd via kunglig dispens om omständigheterna i det enskilda fallet talade för en sådan. Någon enkel väg till äktenskapsskillnad eller någon garanti för att verkligen erhålla sådan vid misshandel existerade med andra ord inte under 1800-talets tidigare del. Förfarandet med skilsmässa genom kunglig dispens förekom även före 1810 års lagstiftning, och innebar därmed inget egentligen nytt, utan snarare en reglering och uppstyrring av en gammal kunglig befogenhet. Förordningen gällde tills den avlöstes av 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning, även om den kom att revideras.

Om man relaterar den politiska debatten, och den syn på hustrumiss-handel som framkommer i denna, till den enskilde mannen och hans våldsanvändning finner man få indikationer på att våldsbenägna män fördömdes och diskvalificerades vid denna tid. För att återkoppla till Knut Kolnars teori om kreativt våld kan den man som upplever sin position som hotad eller reducerad i könshierarkin svara med att tillgripa våld för att reducera förlusten av manlighet och återupprätta sitt kränkta jag. Våldet kan dock även få helt andra konsekvenser och försätta honom i en rörelse ut mot samhällets marginal, beroende på hur omgivningen uppfattar och bedömer våldet. I det politiska samtalet framställdes den våldsamme maken inte som en särskilt avvikande eller marginaliserad man och man tog inte heller explicit avstånd från hans våld. Istället kunde man visa förståelse för att män ibland överilade sig och tog till fysiskt våld, ett våld som antogs ofta ha provocerats fram av hustrun. I vilket fall borde hon hellre se till hans hjärta än till hans uppbrusande våldsamhet. Hustrumisshandlaren skiljs således inte ut som en särskild lastbar, förråad och fördömlig individ vid denna tid. Om lagförslagets ”slöseri, dryckenskap och våldsamt sinnelag” däremot var menade som förhållanden som skulle föreligga samtidigt – vilket förblir oklart – blir istället våldet en faktor av flera som beskriver en ohållbar äktenskapssituation. Mannen hade då diskvalificerat sig på samlevnadsplanet men också som hushållsföreståndare, försörjare och förvaltare av boets tillgångar.

Synen på äktenskap, skilsmässa och hustrumisshandel i det politiska samtalet vid 1800-talets mitt

Det skulle sedan dröja femtio år innan våld inom äktenskapet som skilsmässogrund kom att diskuteras på nytt i Sveriges riksdag. Under en rad av riksdagar hade den liberala falangen kämpat för att få husagan avskaffad, det vill säga den lagstadgade rätten för hushållsföreståndaren att fysiskt bestraffa sitt tjänstefolk vilket slutligen lyckades 1858.¹⁹⁰ Man kan således se att mannens våld inom hushållet uppmärksammades i skilda sammanhang vid denna tid och att det fanns en ökad uppmärksamhet och en förändrad attityd till sådant våld. Vid 1800-talets mitt var äktenskapet som institution under stormig debatt både ur ett moraliskt och ett jämlikhetsperspektiv. Hur skulle maktförhållandet mellan makarna se ut och hur borde den gifta kvinnans ställning vara? Carl Jonas Love Almqvists bok och programförklaring *Det går an* utgjorde ett litterärt startskott på 1840-talet.¹⁹¹ Ett annat viktigt debattinlägg kring kvinnans ställning i samhället var Fredrika Bremers tendensskrift *Herta, eller en själs historia. Teckningar ur det verkliga livet* som utkom 1856.¹⁹² Romanen blev ett viktigt vapen i kampen för kvinnans frigörelse. De litterärt utformade debattinläggens betydelse skall inte underskattas i denna tid. Dessutom bör de svenska politiska representanterna också ha varit medvetna om den diskussion som fördes i andra länder och som placerade hustrumisshandel på den socialpolitiska agendan i Europa och USA.¹⁹³

I den svenska forskningen visas hur ett nytt borgerligt mansideal växer fram under 1800-talet. De i och för sig fåtaliga borgerliga männen, som inte utgjorde mer än ca 3 procent av befolkningen, blev en mäktig minoritet som nästan kom att äga monopol på det offentliga samtalet, menar historikern David Tjeder. Det borgerliga mansidealet var relaterat till mannens medborgerliga plikter och den karaktärstyp som den borgerlige mannens roll i samhället fordrade och som gjorde det möjligt för honom att i mora-

¹⁹⁰ Marie Lindstedt Cronberg, 2005; Hilding Pleijel, 1961; Alvar Nelson, 1988.

¹⁹¹ Kari Melby m.fl., 2006, s. 52.

¹⁹² Inger Hammar, 2001, s. 127ff.

¹⁹³ James Hammerton, 1994, s. 66f; Roderick Phillips, 1988, s. 340ff; John Tosh, 1999, s. 61ff; Andreas Marklund, 2004, s. 61.

listiskt hänseende höja sig över andra män. I detta mansideal betonades karaktärsstyrka, auktoritet och framför allt självbehärskning och självkontroll. Samtidigt betonades betydelsen av det goda hemmet och de verkligt lyckliga familjerna i borgerliga mäns självsyn. Den borgerlige mannens motbild blev den affektstyrde mannen, drinkaren och spelaren som saknade karaktär, den notoriske hustrumisshandlaren och dålige fadern.¹⁹⁴ Denna motbild applicerades, enligt Tjeder, på underklassens män men det blev också ett viktigt projekt för varje man inom borgerligheten att distansera sig från den denna vrågbild. Den ”fallne borgerlige mannen” existerade som en reell hotbild.

Vid riksdagen 1859–60 väckte Per Staff, medlem i borgarståndet, en motion som tog sikte på att förenkla och förkorta vägen till skilsmässa vid hustrumisshandel. Både i samband med husaga-debatten och i Per Staffs motion 1859 framträder en ny aversion mot fysiskt våld och ett ifrågasättande av den makt samhället placerat i den manliga hushållsföreståndarens händer. Motionen visualiserade manligt maktmisbruk inom äktenskapet och det våldsregemente maken kunde utöva över hustrun utan sanktioner från samhället. Mannen som samhället delegerat en rättskipande makt till var inte den som upprätthöll lag och ordning inom sitt hushåll, istället träder den stereotype hustrumisshandlaren fram.

Per Staffs motion väckte Lagutskottets gillande, som formulerade ett betänkande utifrån motionen. I betänkandets inledning beskrivs i positiva ordalag den förbättring och humanisering som lagstiftningen generellt genomgått under senare tid. Som en motbild till denna utveckling tecknas därpå den våldsutsatta hustruns situation:

[E]huru på senare tid mycket blivit gjort till förbättrande av våra lagar och borttagande av onödig stränghet i desamma, någon uppmärksamhet likväl ej blivit ägnad åt den del av lagstiftningen, i följd varav en stackars kvinna, fastkedjad vid en rå, utsvävande och våldsam man, vore urståndsatt att göra något för att skydda sig själv för misshandling samt att för sig och barnen rädda något av boets egendom, utan tvärt om ofta vore den, som ensam finge underhålla även sin lastbare make.

¹⁹⁴ David Tjeder, 2006, s. 48–76 samt Tjeder 2003; 2004.

Vilken domare, yttrade motionären, har ej mångfaldiga gånger upprörts vid anblicken av två makar, mötande varandra inför domstolen, *kvinnan* nedtryckt av misshandling, svält, arbete och nattvak, *mannen* försupen och rå, – *kvinnan* fruktande och rädd, *mannen* fräck och våldsam! Domaren nödgas likväl ofta, i anseende därtill att de många i lagen stadgade varningsgrader ej blivit genomgångna, avvisa kvinnans klagan, huru upprörande han än funnit mannens behandling av henne och barnen. Han måste säga till henne: sedan du, efter att förgäves hava haft din man inför församlingens präst, förgäves låtit honom varnas inför konsistorium, ytterligare mot honom vunnit tre rättegångar å rad, så kan du, därest du ännu lever, några år härefter påräkna att, – icke genom min åtgärd, men av Kungl. Nåd – befrias från vidare misshandlingar och undfå skilsmässa. Det låge dock ett hån mot den värnlösa kvinnan i den lagstiftning, som ej medgäve annat svar; och många tusende vore de kvinnor, som varje år gjorde en bitter erfarenhet därav.¹⁹⁵

I Per Staffs motion och lagutskottets förslag skildras skilsmässolagstiftningens konsekvenser för den våldsutsatta hustrun, och den vanmakt en domare kunde uppleva i samband med äktenskapsmål vid 1800-talets mitt till följd av rådande lagstiftning. Lagen tvingade domaren att avge domar som stred mot hans rättskänsla. Motionens exempel (*exemplum*) framstår kanske mer som en renodlat retorisk figur än som en beskrivning av en konkret social verklighet, men motionen förmedlar oavsett detta den närmast hopplösa situation som lagen försatte våldsdrabbade kvinnor i. Att fortsätta sammanlevnaden med våldsmannen samtidigt som hon försökte erhålla skilsmässa och drev en rättsprocess mot honom försatte offret i en omöjlig, och i svåra fall livshotande situation. Hur många kvinnor som utsattes för misshandel i äktenskapet vid denna tid är förstås okänt men påståendet att ”många tusende vore de kvinnor, som varje år gjorde en bitter erfarenhet därav” framstår som missvisande om vi jämför med brottsstatistiken. Antalet anmälningar om misshandel mot maka uppgick vid denna tid till färre än 40 om året.¹⁹⁶ Därmed ligger det nära till hands att avfärda

¹⁹⁵ Lagutskottets betänkande nr 19 ”Betänkande i anledning av väckt motion om antagandet av ny lag angående skillnad i äktenskap” införd i *Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1859 och 1860, 7:de samlingen 1:avd. Lag-utskottets memorial, utlåtanden, betänkanden*, s. 1f.

¹⁹⁶ *Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, 1857–1862*. Fram till 1863 samredovisades ”våld å maka” med våld mot föräldrar och år 1859 anklagades totalt 38 män för dessa båda brott.

uppgiften som ren retorik. En annan och fullt möjlig tolkning är dock att motionsställaren menat att tusentals kvinnor befann sig i samma situation som den i motionen beskrivna men utan att se sig i stånd att agera på grund av lagstiftningens utformning.

Lagutskottets betänkande diskuterades inom samtliga stånd men det var framför allt inom adelsståndet som debatten blev livlig. I debatten aktualiserades äldre konservativa men ännu relevanta föreställningar kring man och hustru – men även nydanande och utmanande föreställningar. Härigenom synliggörs de motstridiga uppfattningar om man och hustru som dominerade och konkurrerade vid seklets mitt. Motionens exempel med den lidande hustrun, det rena offret, som önskade skilsmässa från sin tyranniske make, väckte skilda reaktioner.

I adelsståndet kom friherren Steffan Creutz att argumentera emot lagreformen på ett sätt som synliggör de ideologiska grunderna för den rådande hierarkin mellan könen.¹⁹⁷

Motionären har, såsom mig synes, framställt mannen såsom den egentliga anledningen till fiendskap och därav följande orsaker till skilsmässa. [...] Ja väl, en stackars kvinna, fastkedjad vid en utsvävande och våldsam man, är i sanningen beklagansvärd; i synnerhet där brännvinslustan hos mannen är överhandtagande, måste förhållandet vara gräsligt, och vi se därpå ofta exempel i vårt land; men jag hemställer likväl om man, såsom motionären vill påstå, kan uteslutande skjuta skulden till det olyckliga äktenskapet på mannen, och helt och hållet anse kvinnan såsom den lidande, den förorättade och oskyldiga parten. Jag för min del tvivlar på att så är fallet, allra helst som dagliga erfarenheten visar, huru kvinnan icke eftergiver sin försupne man uti den anförda dryckenskapen och därav följande råhet. Om man ser in i familjerna och undantager det fall, då brännvinssupandet tagit överhand, tror jag man skall finna, att vid de flesta tillfällen är det kvinnan, som givit anledning till bitterhet och fiendskap, om sådan mellan makarna äger rum, samt åstadkommit benägenheten för skilsmässa. Och detta är icke heller att undra på; ty vad har Staten gjort för kvinnans uppfostran? Ingenting! – då den däremot har gjort allt för manens.¹⁹⁸

¹⁹⁷ *Protokoll hållna hos högloflige ridderskapet och adeln vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1859–1860*, band 4, s. 102f.

¹⁹⁸ a.a. s. 103.

Creutz vände sig mot bilden av den oskyldiga, utsatta och lidande kvinnan i motionens exempel. Visserligen beklagar han den våldsutsatta hustrun men bara för att i nästa vändning deklarerar att skulden till osämjan oftast vilade på henne själv. Om mannen förde ett utsvävande liv eller blev våldsam var det allt som oftast kvinnan själv som genom bitterhet och fiendskap drev honom dithän. Creutz inlägg visar hur man kunde resonera kring våld inom äktenskapet. Om mannen brukade våld mot sin hustru, om han söp och var tyrannisk, riktades misstanken mot hustrun, att det i själva verket var hon som förorsakade hans beteende. Därmed riskerade den hustru som beklagade sig över makens våldsamhet att dra på sig andras förakt i stället för medkänsla. Creutz menade sig veta var roten till problemet stod att finna:

Man kan således icke begära, att kvinna, i saknad av den uppfostran, man kunde önska, skall inverka välsignelserikt på familjen [...] Hon får aldrig lära sig att intaga sin rätta ställning, som naturen henne anvisat, i förhållande till mannen, till samhället. Hon får aldrig lära sig den lydnad och undergivenhet, som naturens och kristendomens djupa överensstämmelse anger för riktningen av hennes liv, varför allmänneligen återfinnes motsatsen till dessa de skönaste kvinnliga dygder. I stället uppenbarar sig ett visst högmod, som ständigt utbrister i en stickighet, en hetsighet, som väcker mannens vrede och driver honom att kasta sig i utsvävningar, medan han icke trives hemma, utan önskar undvika beständiga fejder i huset; ty mannen vill vara herre i sitt hus, och kvinnan vill vara detsamma. Därför vore det av vikt att lagstiftningen ingrep i familjelivet, så att den ställde mannen på sin rätta plats och kvinnan på sin; mannen på den ståndpunkt, att han är herre i sitt hus, liksom i samhället, och kvinnan såsom det underordnande elementet.¹⁹⁹

Enligt Creutz var det i själva verket mannen, inte hustrun, som behövde ett ökat skydd i lagen så att han tillförsäkrades rollen som herre i sitt hus. Creutz försvarar den rådande könshierarkin men beskriver den samtidigt som vacklande och i behov av statsmaktens stöd. När kvinnan bröt mot sin plats i hierarkin, bröt hon mot sin bestämning som kvinna. Om hustrun istället intog sin rätta position och visade maken tillbörlig lydnad och undergivenhet skulle trivseln komma tillbaka i hemmet och mannen inte dri-

¹⁹⁹ *Protokoll hållna hos högloflige ridderskapet och adeln vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1859–1860*, band 4, s. 103f.

vas till ett utsvävande liv. Skulden, som först såg ut att ligga hos den råa och försupna mannen, visade sig istället ligga hos den våldsutsatta hustrun som inte visste sin plats i hierarkin. Våldets symboliska dimension framträder i Creutz resonemang. Våldet var ett uttryck för mannens vanmakt och den aggression han kände när hustrun inte underordnade sig hans auktoritet.

Creutz påhopp på den våldsutsatta hustrun väckte dock protester och Creutz blev tvungen till försvar. Han önskade främja kvinnan när det gällde hennes rätt som människa men:

Mitt förra yttrande avsåg icke att försvara mannen, utan att ställa honom på hans rätta ståndpunkt i livet, och likaså kvinnan, på det hon måtte komma till en rätt bildning och insikt därom, att hon är ett underordnat väsende under mannen. Detta är naturens ordning och i full överensstämmelse med kristendomen.²⁰⁰

Creutz hävdade att det fanns och borde finnas en ordning mellan könen, mellan man och hustru, som var grundad i naturen och som dessutom stod i överensstämmelse med kristendomen. Att kvinnans underordning under mannen framställdes som ”naturlig” gjorde det svårt att ifrågasätta densamma och att mannens överordning understöddes av Bibel och Katekes konserverade en sådan ståndpunkt. Creutz, och andra som delade hans uppfattning, kunde därmed få sin åsikt att framstå som både förnuftig och sann, och själva framtona som rättroende när de förespråkade mannens överordning visavi kvinnan. Den som tillbakavisade denna ståndpunkt måste därför också tillbakavisa de auktoriteter som legitimerade den. Gustaf Montgomery²⁰¹ begärde ordet:

Beklagligen måste jag åter uppträda för att försvara kvinnans rätt och bästa mot sista talaren. Jag tror icke att det inom intelligensens område finnes något underordnat väsende; utan tvärt om anser jag att kvinnan i det fallet skulle hava en bättre del än själva mannen, och därför kallas hon även med full rätt den ädlare delen av mänskligheten. [...] så kan jag intyga, att det oftast varit mannen fel, om äktenskapet ej blivit så lyckligt, som det borde bliva. Jag ber således att den sista talaren

²⁰⁰ *Protokoll hållna hos högloflige ridderskapet och adeln vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1859–1860*, band 4, s. 105f.

²⁰¹ Gustaf Montgomery (1791–1861), militär, författare, skribent och senare även en tid landshövding.

måtte låta sig övertygas därom, att han har i högsta måtto orätt, om han yrkar eller framkastar förslag därom, att ett kvinnans underordnade förhållande under mannen skulle ens kunna äga rum, eller med andra ord, att kvinnan vore i intellektuellt hänseende mindre begåvad än mannen. Lika oriktigt, ehuru bibliskt, är hans påstående, att kvinnan är skapad för mannens skull och att synden genom henne kommit i världen. I förra fallet äro i verkligheten man och kvinna skapade för varandra, och i senare har mannen, djävulen i ormens skepnad i själva paradiset, vad han alltsedan och ännu och i all framtid troligen gör, förlett och förleder kvinnan till synd och otukt i allmänhet. Sådan är sanningen, som ej kan undertryckas av den bibliska eller mormonska ensidigheten.²⁰²

Montgomery tillbakavisar att kvinnan på något sätt skulle vara mannen underlägsen – tvärt om menar han att kvinnan besatt samma intelligens som mannen eller till och med var utrustad med ett bättre förstånd. Något objektivt skäl för kvinnan att vara underordnad mannen existerade inte och Montgomery avvisar såväl ”naturen” som Bibeln som grund för en hierarki mellan man och hustru. Med uttrycket ”lika oriktigt, ehuru bibliskt” underkänner han Bibeln som auktoritet. Och han ironiserar över Bibelns framställning av kvinnan som mannens förlederska i paradiset och menar att det istället var mannen i ormens förklädnad som förledde kvinnan och så har gjort allt sedan dess. Bibelns framställning var ensidig och verkligheten vittnade om ett helt annat förhållande. Montgomery och Creutz representerar uppfattningar i konflikt vid 1800-talets mitt, där den ena stödjer sig på gamla invanda auktoriteter och ett reaktionärt könstänkande medan den andra underkänner den rådande könsmaktsordningen såväl som dess grunder.

Ett sista belysande citatet ur adelsståndets debatt är hämtat från Enar Nordenfelt som ställde sig på Montgomerys och lagutskottets sida.

Jag frågar då, är det billigt, att en människa, som icke har fred i sitt hus, som ser att, genom mannens slöseri, fattigdom och uselhet för henne och barnen stå för dörren, skall uthärda flera årtal, innan hon kan bliva skild från vad som är rätta bilden av ett helvete på jorden; ty ett helvete är det att vara bunden vid ett hus, där man förutser sina barns vårdslösa och dåliga uppfostran till avbilder av den fader,

²⁰² *Protokoll hållna hos högloflige ridderskapet och adeln vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1859–1860*, band 4, s. 106.

som man avskyr. Alla dess skäl äro för mig så talande, att jag för min del önskar bifall till vad Utskottet framställt. För övrigt instämmer jag fullkomligt i vad Hr Montgomery yttrade. Det är icke allenast min tro, utan min fasta övertygelse, att det är mannens fel 9 gånger bland 10, om äktenskapet icke är lyckligt. Han har så ofantligt många medel att inverka på sin hustru; han kan avlägsna sig, då han behagar; han bör genom sin större bildning kunna mera styra sitt sinne; han kan leda och rätta henne, och kan han det icke, så må han skylla sig själv. Däremot vill jag påstå att felet sällan är kvinnans, som, då hennes tårar, hennes undergivenhet icke förmå rätta mannen, saknar nästa alla andra medel; hon är underlägsen i kroppskrafter och i alla hänseenden beroende av hans godtycke. Går hon ut, så säger man att hon rymt ur huset och kan lagligen återhämtas; men om mannen går sin väg, säger man därom ingenting. Det olyckliga äktenskapet bör sålunda icke tillskrivas henne. Jag anhåller om bifall till Utskottets förslag.²⁰³

Även Nordenfelt argumenterar utifrån motionens och lagutskottets exempel och förhåller sig till detta som en möjlig verklighetsbeskrivning. Han bättrar dessutom på bilden genom att nu beskriva den som ”ett helvete på jorden”. Han fångar den rådande maktrelationen mellan äkta makar i en snabbskiss. Det var inte kvinnans fel om sämjan inom äktenskapet gått förlorat utan oftast mannens. Det var han som hade övertaget i relationen, han besatt makten, han var fysiskt starkare och han hade möjlighet att avlägsna sig från hemmet. Kvinnan däremot var på alla sätt beroende av mannens godtycke och hade bara sin undergivenhet och sina tårar att ta till för att blidka honom.

I riksdagen vid 1800-talets mitt finner vi således en vilja till förändring som syftar till att förenkla vägen till skilsmässa för våldsdrabbade kvinnor men också något annat och mer, vi finner ledamöter som avvisar den rådande könsmaktsordningen i samhället och yttrar sig för en mer jämställd ordning i äktenskapet. Frågan om en ändring i skilsmässolagstiftningen ledde således vidare till en debatt kring relationen mellan makarna och dess grunder. Det finns en tydlig öppning mot ökad jämställdhet vid 1800-talets mitt, samtidigt som konservativa krafter istället förespråkade en fortsatt och även tydligare hierarki mellan man och hustru.

²⁰³ *Protokoll hållna hos högloflige ridderskapet och adeln vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1859–1860*, band 4, s. 107.

I lagutskottets betänkande skisserades en förenklad väg till skilsmässa vid dryckenskap, slöseri och våldsamt sinnelag liksom vid stridighet i lynne och tänkesätt hos bägge makarna, som enligt 1810 års förordning skulle avgöras av Kungl. Maj:t och där skilsmässa kunde beviljas av nåd efter hörande av Högsta domstolen. I lagutskottets förslag skulle dessa mål i fortsättningen avgöras av allmän domstol. För att ytterligare förenkla och förkorta förfarandet föreslogs att varningen inför domkapitlet skulle slopas och att proceduren i världslig rätt dessutom skulle förenklas genom att förfarandet med bötfällande i två omgångar avskaffades för makar som levde i oenighet så att domstolen på ett tidigare stadium kunde döma till skillnad till säng och säte. Härmed öppnades möjlighet för långt fler våldsutsatta hustrur att erhålla skilsmässa om de kunde frambringa bevis om våldet. Våld skulle därmed övergå från att vara en orsak som kunde leda till äktenskapskillnad av nåd till att bli en lagstadgad skillnadsgrund. Lagutskottet framhöll också att det dithills inte funnits något förbud för makarna att besöka varandra under den tid de varit dömda till skillnad till säng och säte.²⁰⁴ Lagutskottet konstaterade att ”[d]ärigenom har en våldsam man det yppersta tillfälle att under hela denna tid fortsätta sin misshandling av en svag och värnlös hustru”, vilket man nu önskade ändra genom att införa möjlighet till besöksförbud.²⁰⁵ Tiden för skillnad till säng och säte fixerades i förslaget till ett år. Som skäl för att slopa varningen inför domkapitlet uppgav lagutskottet att dessa förhör ”i de flesta fall visat sig ingenting uträtta”. Dessutom tvingades människor i de mer vidsträckta stiftens ibland färdas ”hundra mil” för att ta sig fram och tillbaka till domkapitlet varvid de nödgades lämna barnen utan vård och eventuellt förbrukade det lilla kapital de ägde till ingen nytta.

Lagutskottets förslag väckte starka reaktioner i prästeståndet. I prästeståndets debatt möter vi ett strängt religiöst perspektiv på skilsmässa. I centrum står den högre ordning människan ingår i och som inte får rubbas.

²⁰⁴ *Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid [...] 1859 och 1860, 7:de samlingen 1:a avd. [...]* Lagutskottets betänkande nr. 19, s. 12.

²⁰⁵ *Ibid.*

Individens själviska önskan att ta sig ur relationen för att undkomma våldet var i detta perspektiv inte värd att beakta:

[U]tgångspunkten för den förra [betänkandet] är en ganska krass individualism och i full överensstämmelse därmed utgångspunkten för de senare en lika krass sensualism. Ty vad är det väl annat än en så beskaffad individualism, då *individens rätt* såsom sådan säges vara den vördnadsvärda makt, som bör bestämma över äktenskapslagarnas innehåll, men *samhällets rätt* och samhällets *plikt* att låta lagen vara ett sant uttryck för och en vårdare av den sedliga institutionens egen okränkbara helgd däremot lämnas åsido eller sättes blott i andra rummet? Och vad är det väl annat än en sensualism av nyssnämnda beskaffenhet, då den enskildes trevnad, hans sällhet, hans jordiska lycka, hans välbefinnande skall avgöra om det äktenskapliga bandets varaktighet eller ovaraktighet, men däremot det gudomliga budets krav på att icke för vad orsaks skull som helst sönderslita detta band, som på Guds ord och i Hans namn är knutet, lämnas åsido [...].²⁰⁶

I detta inlägg av professor Sundberg lyser inget medlidande med den våldsutsatta hustrun igenom. Hennes välbefinnande och jordiska lycka borde underordnas det högre målet att upprätthålla äktenskapets okränkbara helgd. Vad som sägs i prästeståndet är av stor vikt att beakta eftersom det var detta stånds medlemmar som våldsutsatta hustrur i första hand hade att vända sig till. Professor Sundbergs ståndpunkt är dessutom särskilt intressant i denna undersökning eftersom han förutom att vara professor i teologi vid Lunds universitet även ingick i domkapitlet i Lunds stift. Frågan gav upphov till en lång och vidlyftig debatt i prästeståndet som återspeglar den vikt man tillmätte frågan. För talarna var äktenskapslöftet heligt och en utvidgning av skilsmässolagstiftning uppfattades som ett allvarligt hot mot den aktning och religiositet som människor i samhället kände inför äktenskapet. Man ansåg att redan 1810 års lagstiftning fört för långt, men så länge Kungl. Maj:t använde sin dispensrätt med varsamhet utgjorde denna ändå en fördämning. Om avgörandet istället överfördes på domare i under rätt fruktade man att skilsmässorna skulle öka lavinartat. Sundberg, som polemiserar mot motionen, såg framför sig hur domstolarna i ”mångtusen fall” skulle bli skyldiga att döma till skilsmässa så fort man uppfyllde lagens

²⁰⁶ *Högvördiga presteståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1859–1860*, band 3, s. 319, professor Sundberg.

kriterier.²⁰⁷ Av riksdagsprotokollet framgår att flera medlemmar instämde i hans synpunkter, bland andra en domprost Björling som deltagit i lagutskottet under frågans behandling. I prästeståndet väckte frågan således starka reaktioner och man menade att de nya reglerna förde så långt att äktenskapet härefter skulle omvandlas ”från en religiös och sedlig institution” till ett civilt kontrakt som kunde upplösas efter kontrahenternas godtycke. Men det är framför allt en grundläggande tanke om äktenskapet som lyser igenom och som återkommer i anförandena och det är tanken att äktenskap som fungerar dåligt inte skall upplösas utan de problem som uppstår skall lösas efter ett givet mönster. Makarna skall lära sig att acceptera och leva med varandras fel och brister och genom ett gott kristet föredöme bättra sig och räta upp sina liv. Genom ömsesidig aktning och kärlek och en ihållande strävan efter endräkt och sämja skall de äkta makarna arbeta för ett gott äktenskap, inte ge upp. Att äktenskapet kunde innebära prövningar och till och med ett stort lidande, var varken oväntat eller något som berättigade till ett upplösande av detsamma, tvärt om, äktenskapet skulle vara i både lust och nöd. Utifrån detta perspektiv anförde kontraktsprosten Rundgren att utskottets betänkande vilade på en teoretisk villfarelse ”att när nöden begynner, skall äktenskapet upplösas, ty eljest bliver den förbindelsen en straffanstalt. Det finns nämligen enligt utskottets förmenande ingen stilla förbidan, ingen försakelse, intet lidande, ingen uppoffring inom äktenskapet.”²⁰⁸ I prästeståndet anfördes även invändningar mot motionens och betänkandets utgångspunkt, exemplet med den misshandlade hustrun och den despotiske maken. Kontraktsprosten Källström gav uttryck för tankar som ligger nära dem som friherre Creutz uttryckte i adelsståndet:

Med anledning av det myckna, som blivit filantropiskt yttrat om den ”oskyldiga” maken, den ”förtryckta och av sin brutala man misshandlade” kvinnan såsom motiv för en lättare och bekvämare upplösning av äktenskapsbanden, än som nu gällande lagar medgiva, anser jag mig böra fästa uppmärksamhet därpå, att när missämja inkommit i ett äktenskap, det icke kan tagas för så alldeles avgjort, att hust-

²⁰⁷ *Högvördiga presteståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1859–1860*, band 3, s. 321.

²⁰⁸ *Högvördiga presteståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1859–1860*, band 3, s. 327f.

run alltid är den oskyldiga, därför att hon är den svagare och såsom sådan bliver av den starkare mannen förtryckt eller våldsamt behandlad. Det vanligaste torde vara, att våldsamhet å ena sidan framkallas av retsamhet å den andra eller åtminstone inte avväpnas av någon kvinnans bemödande att genom kärlek och undergivenhet återställa och upprätthålla den inbördes friden.²⁰⁹

Även här möter ståndpunkten att mannens våldsamhet vanligen framkallades av kvinnan själv, här uttryckt som av hennes ”retsamhet”. Och om det inte var hon själv som framkallade mannens våldsamhet så brast hon i alla fall genom att inte lyckas parera hans våld med kärlek och undergivenhet så att den inre friden återställdes. Det var således på kvinnans lott det föll att stifta fred i äktenskapet och de medel hon antogs förfoga över för att uppnå sämja i äktenskapet var sin egen underordning och att bemöta våld med kärlek. Den kvinna som kom och klagade över att maken utsatte henne för våld var därmed dömd på förhand. Felet var hennes eget.

Det yppades också en besvikelse över lagutskottets förslag att makar som levde i osämja inte längre skulle inställa sig för domkapitlet för att motta varningar och förmaningar. Flera talare yttrade sig för domkapitlets ”rättighet och skyldighet” att varna och förfarandet beskrevs även med orden ”domkapitlets stundom välgörande varningsrätt”.²¹⁰ Det rådde visserligen en medvetenhet om att domkapitlets varningar i flertalet fall var fruktlösa, men flera talare påpekade att varningen trots allt i vissa fall hade avsedd verkan, vilket dock påstods vara vanligare på landsorten än i städerna.

Sammanfattande diskussion: Lagutskottets betänkande vid riksdagen 1859–60 tog sin utgångspunkt i den våldsutsatta hustruns prekära situation. Vägen till skilsmässa omfattade många steg och tog i enlighet med då gällande lag flera år i anspråk för en våldsutsatt hustru. Någon lagstadgad rätt till skilsmässa existerade inte vid misshandel utan det var upp till Kungl. Maj:t att efter utlåtande från prästerskap och domkapitel och efter Högsta domstolens yttrande bevilja äktenskapsskillnad av nåd, om man fann det befogat. Vid riksdagen 1859–60 diskuterades ett med tidens ögon tämligen

²⁰⁹ Högvördiga preteståndets protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1859–1860, band 3, s. 336.

²¹⁰ Israel Bergman (1795–1876), biskop i Härnösands stift 1848–64.

omfattande ändringsförslag som innebar att skilsmäsoansökan på grund av misshandel, liksom vid flera andra omständigheter, skulle avgöras i under rätt. Förfarandet skulle enligt förslaget dessutom förenklas genom att flera led togs bort såsom varningen inför domkapitlet och det upprepade bötfällandet i domstol. Den del av förslaget som syftat till att låta allmän domstol döma till äktenskapsskillnad vid "slöseri, dryckenskap och våldsamt sinne lag" och vid "stridighet i lynne och tänkesätt" avvisades dock av ständerna. Våldsutsatta hustrur förblev därmed hänvisade till att ansöka om kunglig dispens om de önskade skilsmässa från maken. Riksdagen betonade fortfarande att dessa skäl, som inkluderade misshandel inte utgjorde en *rätt* till skilsmässa att åberopas vid domstol utan istället medförde en fri prövningsrätt för konungen att av nåd meddela skilsmässa om det framstod som skäligt. Och så önskade man att det skulle förbli. Våld ansågs fortfarande, liksom dryckenskap och slöseri, vara för vida kategorier för att kunna medföra en lagstadgad rätt till skilsmässa.

Diskussionen om hustrumisshandel vid 1800-talets mitt öppnade även för en vidare diskussion om relationen mellan könen i samhället, hur denna skulle vara utformad och på vilka grunder en hierarki mellan könen var befogad. Uppmärksammandet av våldet visade sig vara intimt förknippat med ett ifrågasättande av mannens maktposition i äktenskapet gentemot kvinnan. Den yrkesgrupp som hade till uppgift att möta makar som levde illa tillsammans, prästerskapet, kommer också tydligt till tals i det politiska materialet. För kyrkans män framstod skilsmässa fortfarande vid 1800-talets mitt som något som på alla vis borde avstyras och förhindras. I deras världsbild var det andra värden än individens rätt till lycka som stod högst. För den kvinna som blev våldsamt hanterad av sin make gällde det att själv verka för ett bättre äktenskap genom underordning, visad kärlek och böner. Att hon utsattes för våld kunde även tas som intäkt för att hon brast i rollen som hustru genom att inte underordna sig och verka för enighet och kärlek. Denna tanke som återfanns både i adelsståndets diskussioner och i prästeståndets, och som hade sin grund i en patriarkal hierarkisk äktenskapssyn utmanades av motionsställarens och lagutskottets bild av hustrun som offer. I de sistnämnda utgjorde mannens maktposition och hustruns

underordning en risk för maktmissbruk som krävde åtgärder från lagstiftaren.

Det politiska samtalet 1859–60 om rätten till skilsmässa vid hustrumiss-handel är ett ideologiskt samtal som återspeglar de ståndpunkter som var möjliga att inta och uttala och den mångfald av åsikter som existerade inom ständsriksdagen. Men frågan är om det politiska samtalet också säger något mer substantiellt om den sociala verkligheten vid samma tid, om de villkor män och kvinnor levde under. Speglar motionens schablonbild våldsutsatta kvinnors faktiska villkor i 1850-talets Sverige? Utifrån lagstiftningens bokstav kan det mycket väl ha varit så, men vi behöver också veta hur lagstiftningen tillämpats i de instanser som iscensatte den; församlingspräster, kyrkoråd, konsistorier och allmänna domstolar.

En intressant iakttagelse är att antalet anmälningar om hustrumiss-handel ökar påtagligt de följande åren, möjligen som en reaktion på den politiska debatten men säkert också till följd av 1861 års förordning som medförde att allt våld mellan äkta makar kriminaliserades.²¹¹ En genomgripande översyn och omarbetning av civil- och brottslagstiftningen skedde under 1800-talets lopp, vilken även beaktades av ständernas lagutskott 1859. I detta revideringsarbete uppmärksammades att familjen dittills i stor utsträckning varit utlämnad åt familjefaderns godtycke och att samhället visat obenägenhet att blanda sig i familjens inre liv. Synen på mannens våld mot hustrun förändrades uppenbarligen på normativ nivå.

Vid 1800-talets mitt hade en ny uppmärksamhet riktats mot män som misshandlade sina hustrur, en medvetenhet och ett intresse som inte tycktes finnas i det politiska samtalet vid seklets början. Intressant i sammanhanget är den uppenbara likhet som motionens exempel (*exemplum*) från år 1859 uppvisar med den fiktiva bild av den alkoholmissbrukande och därigenom förråade och brutale mannen som David Tjeder påvisat att borgerliga män odlade, och som de hänförde till underklassen män och till hotet om den fallne mannen inom sin egen krets. Motionens exempel ligger sam-

²¹¹ Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, 1863–1878. År 1863 kom toppnoteringen 74 anklagade män varav 67 dömdes för hustrumisshandeln. På 1870-talet sjönk anmälningarna till runt 35 årligen. Beträffande lagändringen se Kungl. förordning den 29 jan. 1861, SFS 1861 nr. 11.

tidigt nära den stereotypa bild av hustrumisshandlaren som lanserades i den politiska debatten i England och USA. Sannolikt appellerade motionen till en redan etablerad föreställning bland riksdagens män, en bild de var förtrogna med och som de visste hur de skulle förhålla sig till. Att motionen väcktes av borgarståndet faller även väl in i bilden. Dock höjdes även motröster som bottnade i en annan värdering av kön och där denna bilds autenticitet ifrågasattes. Genom den nya bilden av hustrumisshandlaren riskerade, trots ambivalensen i tiden, den man som slog sin hustru nu att jämföras med den stereotypa hustrumisshandlaren, en man som förtjänade att mista hustru, barn och hushållsföreståndarskap. Omslagsbilden till denna bok är en bokillustration som härrör från samma år, 1859, och som ingår i en bildsvit som beskriver en från början skötsam mans vandring på ett slutande plan – via alkoholmissbruk, benägenhet för spel, slutligen mord och hustrumisshandel.

Tanken att mannens våld kunde ha föränletts av hustruns agerande och brist på underordning lever dock fortfarande kvar 1859. Den samtida diskursen bestod av konkurrerande och divergerande uppfattningar och tolkningar som å ena sidan anknöt till liberalism, individens frihet och borgerliga värderingar och å andra sidan till konservatism, vaktslående om en hierarkisk könsordning och en restriktiv skilsmässopolitik. Även om motionen ledde vidare till en rättslig reform så är det noterbart att reformen endast innebar en halv seger för motionen. Det fanns en konservativ motmakt. Så länge misogynia föreställningar om kvinnans egen skuld till det våld som vederfors henne kunde uttryckas öppet i ett politiskt samtal bör det också ha varit möjligt för den enskilde våldsmannen att åberopa samma sak till sitt försvar. Det fanns ett sammanhang som han kunde placera sitt handlande inom och vinna sympati. Om vi återkopplar till Kolnars modell kunde den enskilde mannen fortfarande tillgripa våld för att hävda sin position inom könshierarkin, för att vinna återupprättelse och reducera förlusten av manlighet – och mötas av förståelse, vid seklets mitt.

7. De kyrkliga instansernas handläggning av hustrumisshandel

Forskningen kring kyrkans syn på äktenskapet, mannen och hustrun

Kyrkans syn på äktenskapet och på man och hustru har varit av största vikt för kvinnor som drabbats av våld inom äktenskapet eftersom församlingsprästen var den ämbetsman på lokal nivå som handlade äktenskapliga problem.²¹² Nästa nivå var kyrkorådet och den tredje nivån var domkapitlet, det vill säga tre kyrkliga instanser som i sekvenser vägledde kvinnan och mannen innan ärendet eventuellt hänvisades vidare till världslig rätt. Detta förutsatt att våldet inte anmälades som misshandel direkt till världslig rätt, vilket var ovanligt, möjligen på grund av att skilsmässa vid ”våldsamt sinne-lag” förutsatte att de kyrkliga varningarna iakttagits. Kyrkans äktenskapsideologi förmedlades därmed till makar som ”levde i osämja” och blev en måttstock och ett rättesnöre för hur kvinnan skulle agera i utsatta situationer och för hur hon skulle lösa sina problem. Detsamma gällde för mannen, som fick höra vad som ålåg honom att iaktta som make och hur man från kyrkligt håll såg på hans eventuella våldsamhet.²¹³ Hur var då kyrkans äktenskapsideologi utformad?

I forskningen kring den svenska kyrkans äktenskapsideologi har historikern Jonas Liliequist skisserat hur denna förändrats över tid från 1600-talets ortodoxi fram till det begynnande 1800-talet. Han betonar, i likhet med många andra, att mannens herravälde inom hushållet och äktenskapet hade en religiös grund i det tidigmoderna Sverige. Till skillnad mot idag då det offentliga samtalet handlar om jämställdhet mellan könen handlade det

²¹² Eva Österberg, 1988, s. 146ff, diskuterar kyrkans ingripande i äktenskapskonflikter redan i det sena 1500-talet utifrån en analys av ärkebiskop Abrahams räfst där biskopen gick synnerligen hårdhänt fram mot bl.a. män som identifierades som hustyranner. Hennes slutsats blir att hustrumisshandel inte framstod som vanligt alternativt att det endast är toppen på isberget som syns. I vilket fall straffades männens maktmisbruk hårt vilket tyder på att det alls inte var accepterat av kyrkan vid denna tid.

²¹³ Historikern Annika Sandén har träffande lyft fram kyrkan som äktenskapsrådgivande institution i tidigmodern tid. Annika Sandén, 2008.

offentliga samtalet istället om upprätthållandet av ”mannens och hushållens herravälde som garant för en kristlig och förnuftig hushållsordning”.²¹⁴ Mannens patriarkala maktställning kom till uttryck i *hustavlan* där hustrun genom olika bibelcitater förmanades att vara maken underdånig. Men mannen skulle samtidigt älska och respektera sin hustru. Kvinnan framställdes som det svaga könet i både fysisk och andlig mening.²¹⁵ Liliequist påpekar att hustavlan uttryckte den officiella lutherska äktenskapsideologin som kom till uttryck i predikningar och vigselformulär och som spreds vidare i populariserade jungfru- och dygdespeglar.²¹⁶ Mannen skulle ”regera” över hustrun men också försvara henne och fostra henne. I äktenskapet var mannen hustruns huvud. I det tidigmoderna materialet finner Liliequist uppfattningen att den fromma hustrun ansågs ha makt att beveka maken till gott medan den onda hustrun, som anfördes som varnande exempel, var den som satte sig upp mot mannens välde.²¹⁷ Det fanns således, redan här, ett betonande av kvinnans känslomässiga överlägsenhet eller förmåga, vilket annars brukar associeras med 1800-talets romantik. Samtidigt var det varje mans plikt att upprätthålla sitt välde och inte låta sig regleras av hustrun – ett krav som kunde visa sig problematiskt för den enskilde mannen att leva upp till. Trots den uppenbara, ideologiskt betingade, maktskillnaden mellan könen och mannens rätt att tvinga hustrun till lydnad, betonades att mannen skulle styra i endräkt med hustrun och osämja mellan makarna var en skam. Mannen skulle hålla efter sin hustru men också visa tålamod med henne och overse med hennes fel och brister. Den äktenskapliga sämjan var, enligt Liliequist, ett gemensamt projekt som drevs långt i vissa texter.²¹⁸ Trots att mannen hade den yttersta beslutanderätten i hushållet utstakades ändå ett eget ansvarsområde för hustrun. Mannen skulle inte bestämma i allt utan lämna ansvaret för hushållets inre sysslor till hustrun.²¹⁹

²¹⁴ Jonas Liliequist, 2001, s. 89, 90.

²¹⁵ Se även Andreas Marklund, 2004, s. 39.

²¹⁶ Jonas Liliequist, 2001, s. 91.

²¹⁷ Jonas Liliequist, 2001, s. 92.

²¹⁸ Jonas Liliequist, 2001, s. 93.

²¹⁹ Jonas Liliequist, 2001, s. 96.

Flertalet historiker som studerat äktenskapet och kvinnans ställning anser att den Lutherska hustavlan och treståndsläran var ett betydelsefullt tankestoff och rättesnöre i ortodoxins tidevarv, som sammanfaller med svensk stormaktstid.²²⁰ Exempelvis betonar Eva Österberg att religionen, i denna tid, inte enbart var ideologi utan också djupt liggande mentalitet, vilket innebar att kyrkans äktenskapsideologi hade absolut genomslagskraft i befolkningen.²²¹ Österberg ser också att den religiösa diskursen formulerade ett dygdeideal som i stor utsträckning var detsamma för mannen och kvinnan även om kvinnans frälsning låg i hennes uppgifter gentemot man och barn, medan mannen i sin tur vände ansiktet utåt.²²² Samtidigt var äktenskapet och dess inre liv inte en privatfråga utan genom reformationens program i högsta grad politik och den brännpunkt varur samhällsförändringen förväntades ske, menar Lyndal Roper. Reformationen innebar för kvinnans del att hon bands till hushållsståndet vilket skapade en predestinering för underordning.²²³ Med reformationen detroniserades jungfrudomen och istället blev det kyska äktenskapliga livet varje kvinnas mål. Att vara hustru till en man och fullgöra sina plikter som sådan var vägen till kvinnans frälsning och det eviga livet, menar historikern Kenneth Johansson.²²⁴ På motsvarande sätt var mannens väg till frälsning, enligt reformationens budskap, att som fader och hufader ägna huset och hushållet sin omsorg. Avgörande var således hur man skötte sina respektive roller som man och hustru, och hur väl man fullgjorde sina äktenskapliga åligganden. Den man som utövade ett terrorvälde i sitt hus äventyrade därmed sitt eviga liv, liksom den hustru som inte levde upp till hustruidealet, det vill säga den hustru som misskötte sina husliga uppgifter eller satte sig upp mot sin make. Det lilla livet var avgörande i det stora perspektivet. Även Barbro Bergner, som studerat 1600-talets likpredikningar och de kvinnliga dygdeideal som fram-

²²⁰ Se t.ex. Jan Sundin, 1982, s. 48f.; Rudolf Thunander, 1992, s. 60f.; Malin Lennartsson, 1999, s. 21-24; Anders Jarlert, 1999, s. 59-67; Andreas Marklund, 2004, s. 39; Daniel Lindmark, 1995, Anna Hansen, 2006, s. 35f.

²²¹ Eva Österberg, 1997, s. 7.

²²² Eva Österberg, 1997, s. 22.

²²³ Lyndal Roper, 1989, s. 1ff; Marja Taussi Sjöberg, 1996, s. 139ff samt Kenneth Johansson 1997. För en diskussion kring reformationens betydelse för kvinnan och Luthers syn på kvinnans plats se Inger Hammar, 1999, s. 26-31 samt s. 57-65.

²²⁴ Kenneth Johansson, 1997, s. 40.

träder i dessa, ser att familjen var föremål för en kult och att familjen sakraliserades.²²⁵ Det dygdeideal som framträder är den stillsamma, blida kvinnan som underordnad sin man idogt arbetade i huset. Den gifta kvinnan skulle förhålla sig till sin make nästan som till sin Gud, skriver Bergner. Hon skulle ”näst efter Gud, ära, älska och *frukta* sin herre och äkta man.”²²⁶ Genom religionens starka ställning i samhället, och dess äktenskapsideologi, blev ett uppror mot makens välde liktydigt med att sätta sig upp mot Gud. Att den patriarkala ordningen sågs som både naturlig och av Gud given, menar också historikern Anna Hansen.²²⁷

Samtidigt påpekar 1600-talsforskaren Lars-Olof Larsson att kvinnans underordning under mannen inte skall överdrivas – även hustrun besatt makt inom hushållet:

Visserligen rådde en övergripande patriarkal ordning, med mannen som familjens överhuvud. Men denna ordning i den lutherska hustavlans mera teoretiska värld förutsatte också en arbetsdelning och ett ömsesidigt hänsynstagande. Ensidiga föreställningar om 1600-talets förtryckta kvinnor har kommit att nyanseras rejält, när historisk forskning har trängt på djupet under senare decennier. [...] Den gifta kvinnans ’nyckelmakt’ var både omfattande och krävande.²²⁸

Undersökningar som bygger på andra källtyper, främst rättsligt källmaterial, visar att hustrun intog en aktad roll och att hon kunde träda i mannens ställe vid behov – vilket indikerar att hon ansågs ha den kompetens som krävdes för detta. Detta förhållande betonas i synnerhet av historikern Anna Hansen som menar att husbondens och matmoderns roller var likartade om än inte identiska och att man och hustru utgjorde hushållets ledarpar som kompletterade varandra. Tillsammans fyllde de rollen som bonde.²²⁹ Religionen betonade vikten av sämja och kärleken mellan makarna, och att osämja var djävulens verk. Det fanns en hel del incitament för maken att inte bruka våld mot sin hustru, konkluderar Hansen.²³⁰ När osämja ändå in-

²²⁵ Barbro Bergner, 1997, s. 83, 103.

²²⁶ Barbro Bergner, 1997, s. 123, med hänvisning till Avenarii bönbok som var mycket spridd och läst.

²²⁷ Anna Hansen, 2006, s. 36.

²²⁸ Lars-Olof Larsson, 2007.

²²⁹ Anna Hansen, 2006, s. 49.

²³⁰ Anna Hansen, 2006, s. 92.

träffade kunde det uppfattas som att hela hushållet höll på att raseras. Problemet var makarnas gemensamma osämja, bitterhet och slagsmål som innebar att ordningen i hushållet inte kunde upprätthållas.²³¹ Betonandet av ett specifikt kvinnligt ansvarsområde i hushållet, ett område där mannen saknade bestämmanderätt, är återkommande i forskningen kring den tidigmoderna äktenskapsrelationen. Historikern Annika Sandén menar dessutom att själva könsarbetsdelningen blev ett led i Guds ordning.²³² Andra forskare betonar istället det begränsande i nyckelmakten. Hustrun hade rätt till lås och nycklar men nyckelmakten syftade endast på hemmets tillsyn och skötsel medan mannen fritt kunde avyttra och pantsätta egendomen i det gemensamma boet.²³³

Äktenskapsrelationen i tidigmodern tid är numera väl belyst i forskningen. Det relativt stora utrymme den getts här, i en studie med fokus på 1800-talets äktenskapsrelation, betingas av den lutherska ortodoxins fortsatta betydelse som ideologisk grundplåt för kyrkans syn på äktenskapet, mannen och hustrun. Den lutherskortodoxa äktenskapsideologin genomgick visserligen förändringar men utgör en nödvändig förståelsebakgrund till 1800-talets kyrkliga äktenskapsuppfattning. Kyrkohistorikern Daniel Lindmark har i sin studie av husförhören påvisat att den lutherska hustavlan hade sin största genomslagskraft så sent som vid sekelskiftet 1800, vilket kan framstå som oväntat.²³⁴

Vilka förändringar skedde i det offentliga samtalet om äktenskapsrelationen under 1700-talets upplysning? Jonas Liliequist iakttar en ny fokusering på hustrun och i synnerhet på vad han benämner ”grymsinta” hustrur under 1700-talet, medan bilden av den tyranniske mannen, som missbrukar sin ställning, tonar bort. Mot 1700-talets slut betonas känslor och kvinnan uppmärksammas som mer känslös än mannen. Hustrun ansågs kunna utöva ett emotionellt välde men detta behövde inte uppfattas som negativt

²³¹ Anna Hansén, 2006, s. 93.

²³² Annika Sandén, 2008.

²³³ Margareta Matovic, 1984, s. 33.

²³⁴ Dag Lindmark, 1995, s. 188f. samt Andreas Marklund, 2004, s. 40. Se även Hilding Plejel, 1970. Agneta Helmius anför för 1700-talets del att treståndsläran i Luthers Lilla Katekes, hade stor betydelse för 1700-talets människors sätt att förhålla sig till varandra, till samhället och till Gud. Helmius, 1999, s. 137.

om målet var äktenskaplig lycka. Genom kärlek kunde kvinnan binda mannen till sig och mildra och förädla hans sinne.²³⁵ Påpekas bör att detta är tankar som Liliequist återfinner i tidens äktenskapslitteratur och alltså inte i kyrkligt material. Hemmet framställs som mannens rekreationsplats där hustrun kan verka, dock utan att inkräkta på mannens myndighet. Könrelationen formas utifrån tankar om komplementaritet och känslsamhet och familjelivets privata karaktär förstärks i kontrast till det offentliga livet. Samtidigt avstannade alltså talet om mannens våld. I den mån mannens våld kommenterades betraktades det som ett underklassfenomen. Liliequists undersökning slutar, som nämnts, i det begynnande 1800-talet.

Andreas Marklund, som undersökt kyrkliga instanser i Uppsala stift, betonar en förändring i det lutherska husets relationer i det tidiga 1800-talet som innebar att den hierarkiska relationen mellan man och hustru omvandlades till en huslig sfär under kvinnlig ledning. Denna ”kvinnliga husmakt” var dock moralisk snarare än politisk, säger Marklund. Den äktenskapliga sämjan utpekades därmed som hustruns ansvarsområde. Här görs således en koppling mellan den feminisering av hemmet som sker under 1800-talet och en ny moralisk maktposition för hustrun. Även den norska historikern Kari Telste betonar att äktenskap, familj och hem kom att uppfattas som en kvinnlig sfär under 1800-talet, där kvinnan symboliserade hemmet – i motsats till tidigare synsätt där mannen, husbonden, symboliserade huset.²³⁶ Frågan kvarstår dock vad denna feminisering av hemmet innebar för kvinnans position inom detsamma.

Eva Åsbrink, har i sin omfattande undersökning av kyrkans syn på kvinnans ställning under perioden 1809–66, utifrån bland annat predikningar och prästeståndets politiska argumentation, kartlagt den kvinnosyn som kyrkan representerade vid denna tid.²³⁷ Åsbrink finner att kyrkans kvinnosyn var påfallande enhetlig och att den under hela perioden fortfor att vila på den luthersk-ortodoxa treståndsläran. I treståndsläran infogades kvinnan i hushållets fasta former i uppgiften som maka, mor och husmor. Varje individ hade sin plats tydligt anvisad med en klart utformad föreställ-

²³⁵ Jonas Liliequist, 2001, s. 112.

²³⁶ Kari Telste, 1999, s. 530.

²³⁷ Eva Åsbrink, 1962.

ning om formen för ett ”manligt” respektive ”kvinnligt” beteendemönster, skriver Åsbrink. Kvinnans plats var i den privata sfären, medan mannens plats var kopplad till den offentliga sfären. Detta mönster reproducerades konsekvent både i kyrkan och i samhället.²³⁸ Detta var föreställningar som levde kvar från den lutherska ortodoxins tid och som dessutom förstärktes under 1850-talets nyortodoxi, i kampen mot nya liberala idéer. De liberala tankar om jämlikhet som diskuterades vid riksdagarna, uppfattades av prästeståndet som ett hot mot samhällsordningen, det vill säga ett hot mot den samhällsordning som utgjorde ett värn för den lutherska kyrkan. Åsbrinks undersökning sammanfaller tidsmässigt med denna undersökning och sätter in kyrkans agerande och försvar av ett traditionellt könstänkande i ett politiskt sammanhang där liberalismens idéer ledde till en konservativ motreaktion och ett vaktslående kring äldre tiders värderingar. Mannens och kvinnans positioner i äktenskapet blev ånyo dagsaktuell ideologisk debatt och politik. Äktenskapet var den lutherska kyrkans och hela det traditionella samhällets grundsten och att ordningen mellan makarna, och det kristna hemmet upprätthölls uppfattades som en avgörande fråga för kyrkan vid 1800-talets mitt. Beträffande kyrkans syn på äktenskapet i 1800-talets första del visar Stig Hellstens granskning av tryckta predikningar på temat äktenskapet att detta fortfarande framställdes som oupplösligt och att äktenskapsskillnad i huvudsak behandlades i samband med teckningar av tidens ondska och förfall.²³⁹ Även historikern Inger Hammars forskning betonar att det lutherska äktenskapsidealet, där kvinnans underordning ytterst grundades på skapelsemytens utpekande av kvinnan som mannens fresterska och fall, hade stor relevans under större delen av 1800-talet och genomsyrade de reformdiskussioner som fördes.²⁴⁰

När det gäller historisk forskning som berör kyrkans syn på äktenskapsrelationen i 1800-talets Sverige märks i synnerhet Andreas Marklunds arbete *I hans hus*, som tidigare berörts.²⁴¹ Marklund har undersökt manlighet i förhållande till äktenskapsidealet utifrån Uppsala domkapitels protokolls-

²³⁸ Eva Åsbrink, 1962, s. 367–368.

²³⁹ Stig Hellsten, 1951, s. 115f.

²⁴⁰ Inger Hammar, 2001, s. 118ff.

²⁴¹ Andreas Marklund, *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*, 2004.

böcker för perioden 1770–1834. Hans undersökning har beröringspunkter med denna undersökning, vilken dock gäller Lunds stift, och en senare tidsperiod, med början på 1840-talet. Vad är det då för manlighet och äktenskapsideal som Marklund finner i Uppsala stift i slutet av 1700-talet och i det tidiga 1800-talet? Marklund finner att referenser till husfadern och husbondeväldet försvinner under 1820- och 1830-talen även om referenser till mannens myndighet lever vidare.²⁴² Att husbondeväldets terminologi rensats ut i det kyrkliga källmaterialet vid denna tid är ett intressant fynd som kan indikera att gamla rättigheter som förknippats med husbondeväldet omvärderats och kanske däribland mannens rätt att aga hustrun vid begångna fel. Beträffande våld finner Marklund att myndigheterna generellt sett uttryckte sitt ogillande när de konfronterades med husbönder som använde fysiskt våld och att detta gällde oavsett om våldet var riktat mot hustrur, tjänstefolk eller barn.²⁴³ Han finner också i det uppländska källmaterialet att hustrumisshandel var ett konstant problem under de 70 år som undersökningen omfattar, men att våldshandlingar doldes ”bakom husbondeväldets maskerade terminologi” som exempelvis ”hugg och slag”.²⁴⁴ Under 1820- och 1830-talen förändras dock de kyrkliga ämbetsmännens beskrivningar till att också omfatta mer detaljerade redogörelser för fysiskt våld. Möjligen återspeglar detta en förändrad attityd till våldet. Marklund finner också i materialet från 1830-talet att hustrur, grannar och sockenpräster initierar rättsliga processer vid hustrumisshandel.²⁴⁵ Det förefaller därmed Marklund som att mannen som brukade våld mot hustrun utvecklades ”till en kriminaliserad karaktärstyp i 1830-talets äktenskapsideologi.”²⁴⁶ En granskning av de uppländska kyrkorådsprotokollen från 1830-talet påvisar, enligt Marklund, en formalisering av sockenrättskipningen där kyrkoråd och sockenpräster försökte utföra sina disciplinära uppgifter som instanser i det nationella juridiska systemet med vittnesintyg och referenser

²⁴² Andreas Marklund, 2004, s. 41.

²⁴³ Andreas Marklund, 2004, s. 46.

²⁴⁴ Andreas Marklund, 2004, s. 47, 50.

²⁴⁵ Andreas Marklund, 2004, s. 53. Marklund nämner att han funnit 14 fall på 1830-talet där hustrur, grannar eller präster initierat rättsliga processer mot våldsamma män, vilka även straffades för våldet mot sina hustrur. Fallen härrör från Uppsala stift.

²⁴⁶ Andreas Marklund, 2004, s. 54.

till rättsliga ämbetsmän i dokumenten.²⁴⁷ Därmed kom också exempelvis äktenskapligt våld att synliggöras, dessutom med större exakthet i beskrivningarna än tidigare. Hustrurna framträdde som rättsliga subjekt och hustrumisshandel urskildes som ett brott.

Även historikern Marie Eriksson har undersökt hustrumisshandel i 1800-talets Sverige, utifrån material från Växjö stift. Eriksson menar att mannens våld mot hustrun uppfattades som ett legitimt tillrättavisande våld om hustrun brutit mot genusordningen i äktenskapet eller inte infriat rollförväntningarna på henne som husmor och hustru.²⁴⁸ Hon finner, i likhet med annan forskning, att hustrun hade ett större ansvar för den äktenskapliga harmonin och att hustrun exempelvis kunde uppmanas att bemöta sin make med tålamod och kärlek även i fall med alkoholmissbruk och åtföljande våldsamhet från mannens sida.²⁴⁹ Eriksson finner vidare att äktenskapsmålen kunde anmälas till kyrkorådet från sockennämnden på grund av den förargelse som makarna väckt i församlingen och att detta kan ses både som en kontroll och en omsorg om makarna. Marie Eriksson betonar även lokalsamhällets oro för att bli ekonomiskt belastat genom den misshandlade, våldsamma eller alkoholmissbrukande mannen som en förklaring till ingripande och anmälningar till kyrkorådet.²⁵⁰

Historikern Rosemarie Fiebranz har analyserat kyrkorådets funktion och de hushållsstrategier som synliggörs i dess protokoll i Bjuråker 1750–1850. Hon fann 11 fall av äktenskaplig misshandel och våldsamhet som behandlats i kyrkorådet under perioden och gör flera intressanta iakttagelser. Just våld framstod som en vanlig anledning till kyrkorådsbehandling av konflikter trots periodens officiella sanktion av husbondens rätt att utöva måttlig husaga, konstaterar Fiebranz.²⁵¹ Det blev då kyrkorådets omdöme som fick avgöra ramarna för det måttliga. Fiebranz finner vidare att husbondens disciplinrätt vägdes mot hustruns uppfyllande av sina plikter i äktenskapet. Fiebranz intryck är att kyrkoråd och omgivningen hade en låg

²⁴⁷ Andreas Marklund, 2004, s. 56f.

²⁴⁸ Marie Eriksson, 2002, s. 32.

²⁴⁹ Marie Eriksson, 2005, s. 53; 2006, s. 262.

²⁵⁰ Marie Eriksson, 2006.

²⁵¹ Rosemarie Fiebranz, 2002, s. 299.

toleransnivå för husbönders rätt att utdela fysiska bestraffningar, men om denna slutsats grundar sig på att de anmälda fallen som inkluderade våld var relativt många eller att det våld som framträder i fallen i sig var mildt, framgår inte.²⁵² Vid äktenskapskonflikter som hanterades i kyrkorådet var jordfattiga grupper överrepresenterade. Även bland icke-bönder var problematiken med husbondemakten och mannens bestraffningsrätt gentemot hustrun aktuell och Fiebranz finner att män verkligen åberopade sin husbonderätt att aga hustrun. Detta sätt att argumentera återfinns hon i exempel både från 1767 och så sent som 1850. Fiebranz anar en kontinuitet samtidigt som en förändring i genusuppfattningarna pågick.²⁵³

Även Björn Furuhagen berör flyktigt sockenstämmans hantering av äktenskapskonflikter och kvinnomisshandel på 1700-talet i sin avhandling.²⁵⁴ Han finner 19 fall av osämja mellan makar som behandlades på sockenstämmorna i de åtta socknar han undersökt. Furuhagen konstaterar att antalet fall faktiskt är litet. I några av fallen, vilka ej finns återgivna, handlade det enligt Furuhagen om uppenbarligen grov kvinnomisshandel. Vem som anmält misshandeln framgår sällan av protokollen men Furuhagen finner det sannolikt att det var kvinnorna själva som på något vis initierade rannsakningarna då de utsatts för övergrepp. Någon reell möjlighet att erhålla skilsmässa vid osämja fanns inte vid den här tiden och Furuhagens tolkning blir att hustrun önskade få fallet behandlat på sockenstämman för att erhålla upprättelse och få hedern och äran offentligen bekräftad – att hon var en ärbar hustru trots mannens övergrepp. Kvinnor som inte lydde sina män blev däremot förmanade till lydnad och underkastelse. Vid denna tid var exempelvis stockstraffet ett reellt hot för den som levde i osämja och sockenstämmans funktion som dömande i dessa mål blir därför reell. Furuhagen beskriver också verksamheten som rannsakingar. Han uppmärksammar att 1700-talets sockenhantering av hustrumisshandel gav kvinnan en instans dit hon kunde vända sig för att få bekräftat att felet inte var hennes, genom grannarnas vitsord, och utverka en påtryckning på maken att bättra sig genom de sanktioner sockenstämman kunde ådöma honom. Under

²⁵² Rosemarie Fiebranz, 2002, s. 299.

²⁵³ Rosemarie Fiebranz, 2002, s. 336f.

²⁵⁴ Björn Furuhagen, 1996, s. 186–189.

motsvarande tid finner Furuhagen endast tre fall av bråk och oenighet mellan makar i den världsliga rätten. Endast en bråkdel av äktenskapskonflikterna vidarebefordrades således till världslig rätt.²⁵⁵

Forskningen kring kyrkorådets verksamhet i samband med äktenskapsmål och hustrumisshandel är sparsam. Ann Catrin Östman har undersökt elva fall av osämja inför kyrkorådet i en församling i finska Österbotten mellan åren 1738–83. Några av fallen innefattar våld mot hustru. Kyrkorådsmötena protokollfördes i en bok benämnd kyrkotuktsboken, vilket i sig tydliggör den kontext äktenskapliga problem vid denna tid hanterades inom.²⁵⁶ Flertalet fall i denna studie från finska Österbotten på 1700-talet, togs upp efter anmälan från de särskilda uppsyningsmän som övervakade församlingsmedlemmarnas levnadssätt. Det handlar med andra ord om social kontroll. För de oeniga makarna hotade vid denna tid förutom varningar och förmaningar också verkliga straffsanktioner som böter och stockstraff för båda eller endera maken. I de elva fall Östman undersökt finns exempel på båda straffformerna. Östman finner att det vi idag benämner hustrumisshandel tolkades som träta och oenighet och att det fysiska våldet inte gavs central betydelse.²⁵⁷ Även hustruns underdånighet betonades starkt i 1700-talets protokoll, enligt Östman, och det var i första hand hustruns ansvar att upprätthålla sämjan. Beträffande våld finner Östman att 1700-talets kyrkoråd i finska Österbotten anmälde hustrumisshandel direkt till världslig rätt om det fanns övertygande vittnesmål, vilket framstår som synnerligen intressant i sammanhanget.

Kyrkorådets roll vid osämja mellan makar

Vägen ut ur ett våldsamt äktenskap kan, som framgått tidigare, liknas vid en trappa som började med samtal och varningar inför prästen i församlingen. Om parterna inte hörsammade prästens förmaningar fördes fallet vidare till kyrkorådet som bestod av kyrkoherde, kyrkvärdarna samt fyra till

²⁵⁵ Björn Furuhagen, 1996, s. 65.

²⁵⁶ Ang. kyrkotukten – som bl. a. omfattade missämja inom äktenskapet men också sabbatsbrott, dryckenskap och svordomar se Erik Petré 1994, s. 168ff; K. H. Johansson, 1937, s. 249ff. Se även Andreas Marklund 2004, s. 22f.

²⁵⁷ Ann Catrin Östman, 2001, s. 75.

åtta av socknens bofasta invånare, beroende på socknens storlek. Det är alltså inte de äktenskapskonflikter som var av snabbt övergående natur, utan sådana som framstått som långvariga konflikter i lokalsamhället som finns bevarade i kyrkorådens protokoll. Kyrkoråd fanns i en del församlingar redan på 1600-talet och förekom i många svenska församlingar vid mitten av 1700-talet. Genom en förordning 1817 var kyrkorådet en särskild del av sockenstämman med ansvar för kyrkodisciplinen samt ”vad till religions och sedernas vård hör”.²⁵⁸ I socknarna utsågs särskilda övervakare av kyrkotukten benämnda *sexmän*.²⁵⁹ Sexmännen skulle hålla ett vakande öga på sina grannar i byarna och rapportera missförhållanden till kyrkorådet. I sin verksamhet skulle kyrkorådet använda sig av varningar och förmaningar men kunde också döma till vite och stockstraff. Stockstraffet avskaffades dock 1840. Kyrkorådet skulle inte befatta sig med egentliga lagbrott eller sådant som sorterade under domstolarna. Just äktenskapskonflikter blev ett ansvarsområde för kyrkorådet eftersom äktenskapet hörde till den religiösa moralens domäner och samtidigt utgjorde en del i kyrkotukten. Det mindre forum som kyrkorådet utgjorde medförde också en viss diskretion i förhållande till sockenstämman som var den större arenan där alla män i socknen som ägde egendom och erlade skatt närvarade. Den övervakande verksamhet som sexmännen hade på landsbygden och rotemästarna i staden visar på en viss kontroll och insyn i hushållen. Av forskningen framgår att sexmännen ibland eller rent av ofta låg bakom anmälningar om äktenskapskonflikter.²⁶⁰ I det material som undersöks här, från Lunds stift, nämns sexmännen inte, vilket kan tolkas som att kyrkotukten gått mot sin upplösning. En sådan tolkning är dock inte alls säkerställd. Kanske meddelade

²⁵⁸ Förordning om sockne-stämmor och kyrko-råd, den 26 februari 1817.

²⁵⁹ I K.H. Johansson, 1937, s. 267–279, behandlas sexmännens funktioner i församlingen ingående från 1600-tal till 1800-tal. Deras uppdrag var av skiftande natur och var initialt förtroendeposter med hög status som senare sjönk i anseende. Bland annat föll det på sexmannens lott att kalla personer som skulle ställas inför kyrkorådet. Vid visitationerna i församlingen skulle sexmännen svara på frågor om det sedliga tillståndet i församlingen, vilket innebär att sexmännen måste ha hållit sig informerade om detta (s. 273). För att församlingsprästen inte skulle uppfattas som en angivare eller åklagare ålåg det sexmännen att föra ärenden till domstol som rörde händelser som stred mot Guds ord och Kyrkolagen. Det kan vara detta förhållande som leder till uppfattningen att ”grannar” anmälde hustrumisshandel till domstol.

²⁶⁰ Se Ann Catrin Östman, 2001.

sexmännen sina iakttagelser direkt till församlingsprästen som sedan lät sammankalla kyrkorådet utan att sexmännen omnämns i protokollet.

Enligt Kyrkolagen skulle prästen då ”hat, vrede och bitterhet” uppkom mellan äkta makar, och som materialiserades som ”dagligt slagsmål och oläte”, ”göra sin högsta flit” för att leta reda på orsaken. Prästens uppdrag var vidare, med 1600-talets svulstiga språkbruk, att upplysa dem om att ”de träta och slita med sitt eget kött” och därmed ”fördärva sig själva inbördes”.²⁶¹ Det var med andra ord en upptuktelse de äkta makarna skulle undergå och deras konflikt sattes in i ett större sammanhang utifrån den matris som hustavlan utgjorde. Förhöret i kyrkorådet innebar också ett utletande av vem av makarna som gav upphov till konflikten – endera eller båda. Därmed blir förhöret i kyrkorådet och de råd och förmaningar makarna erhöll, en projektion av det ideala äktenskapet. Vi kan förvänta att den man som anklagas för att ha misshandlat sin hustru försvarar sig utifrån tidsbundna uppfattningar om legalt respektive illegalt fysiskt våld och motanklagelser baserade på tidens hustruideal – och vice versa.

Om inte heller kyrkorådets varningar och förmaningar ledde till sämja mellan makarna hänsköts ärendet till domkapitlet. De enskilda prästernas varningar och förmaning, som utgör första steget i denna trappa, protokollfördes inte och har därmed inte lämnat några spår till eftervärlden. Vi befinner oss därmed nu på trappans andra steg, kyrkorådets varningar och förmaningar.

Kyrkorådets medlande och förmanande verksamhet finns i viss utsträckning bevarad i form av protokoll från förhör med makarna som förvaras i kyrkoarkiven, men också i form av avskrifter i domkapitlet som sänts in i samband med att ärendet hänsköts dit. Protokollen, som ofta är utförliga och innehåller både mannens och hustruns svar på frågor om missförhållandena, återspeglar den kyrkliga kontext som äktenskapsmål hanterades inom.

Äktenskapet var instiftat av Gud och äktenskapets inre liv och etik var en central fråga för kyrkan. Det var också prästens uppgift att undervisa församlingsmedlemmarna om hur äkta makar skulle leva tillsammans. Det-

²⁶¹ 1686 års Kyrkolag, 16:11.

ta beskrevs på följande sätt i 1686 års Kyrkolag, som fortfarande var den gällande:

Prästerna skola, om äktenskapsmål, undervisa sina åhörare i gemen, och särdeles dem, som sig i äkta stånd vilja begiva, av vad vikt och värde äktenskapsbandet är, och huru man och kvinna uti mot och medgång, i trofast kärlek och sämja, skola bo tillsammans, och vara varannan till råd, tröst och bistånd.²⁶²

Om man inte levde i ”kärlek och sämja,” som Kyrkolagen uttrycker det, kunde båda eller endera maken vända sig till prästen för samtal. Det ålåg då prästen att förklara för mannen och hustrun hur de skulle leva tillsammans och varna och förmana dem. Om missförhållandena kvarstod efter ett eller flera samtal kunde prästen hänskjuta ärendet till kyrkorådet i församlingen. Undersökningen av kyrkorådsprotokollen har 1860 som slutår. Efter lagändring 1860 skulle kyrkoråden inte längre vidareremittera äktenskapsmål till domkapitlet och efter denna ändring i instansgången ändrar kyrkorådsprotokollen karaktär och blir summariska. Detta visar att de utförliga kyrkorådsprotokoll som man finner före 1860 har haft domkapitlet som tänkt adressat och varit ämnade som underlag för domkapitlets bedömning. Troligen har även en nyväckt tanke om makarnas rätt till integritet spelat in. Denna nya tystlåtenhet i kyrkorådsprotokollen hindrar oss från att vidare ta del av fall med hustrumisshandel i denna instans, varför undersökningen i denna del stannar vid 1860. Hur hanterade då präster och kyrkoråd våldssamma äktenskapsrelationer i 1800-talets Sverige?

Kyrkorådens hantering av hustrumisshandel i Lunds stift

Ett exempel från Lunds Landsförsamlings kyrkoråd från år 1849 kan illustrera hur hustrumisshandel hanterades i denna instans:²⁶³

Sedan åbo på no 16 Ö. Torn Ola B. och dess hustru Karna M. åtskilliga gånger blivit av församlingens prästerskap enskilt varnade utan att därav hava låtit förmå

²⁶² 1686 års Kyrkolag 15:2.

²⁶³ LLA, Lunds stadsförsamlings kyrkorådsprotokoll, i Lunds domkyrkoförsamlings arkiv KI-IIa:1. Protokoll vid sammanträde med Lunds landsförsamlings kyrkoråd den 26 februari 1849. Närvarande var domprosten samt fyra bönder.

sig till fortfarande sämja och endräkt, och då deras oenighet nu gått ända därhän att hustrun, enligt vad hos pastorsämbetet blivit anmält, övergivit hem, man och barn, så vore ifrågavarande oeniga äkta makar idag inkallade för att inför kyrkorådet förhöras och emottaga ytterligare föreställningar och förmaningar angående den dem emellan rådande osämjan.

Av ingressen framgår att varningen inför kyrkorådet föregåtts av ett flertal enskilda möten mellan församlingsprästen och makarna. Hur lång tid dessa fruktlösa samtal pågått framgår inte – det kan ha handlat om veckor, men troligare månader och möjligtvis år. Det som nu föranleder kyrkorådet att skrida in är en anmälan till pastorsämbetet om att hustrun ”övergivet” hemmet. Vem som gjort denna anmälan framgår inte. Det kan vara maken som använder kyrkorådet för att försöka tvinga eller förmå hustrun att återvända och fortsätta äktenskapet. Anmälan kan alternativt ha gjorts av sexmännen eller en myndighetsperson som länsmannen. Av ingressen framgår också att det handlar om ”oenighet” mellan makarna och en ”dem emellan rådande osämja”. Terminologin betonar alltså den relationella aspekten helt i samklang med lagstiftningens formuleringar. Därigenom hamnar skulden för den uppkomna situationen inledningsvis på båda parter. Men hustrun, som uppges ha lämnat hemmet, skuldbeläggs särskilt. Hon har ”egenvilligt övergivit” man, hem och barn. I fortsättningen får man veta varför:

Ola B. och dess hustru företrädde, och uppgav hustrun på tillfrågan, varför hon egenvilligt övergivit sin man och sina barn, att hon, som flera gånger skall ha blivit av mannen misshandlad, vid ett tillfälle för omkring 3-ne veckor sedan av honom fått flera slag i huvudet, varav hon ännu kände följderna, samt att hon därför sistl. tisdags eftermiddag begivet sig till staden i ändamål att söka läkarhjälp, varefter hon, av fruktan för nya misshandlingar, ej vågat sig hem.

Hustruns skäl för att lämna hem, man och barn är, enligt henne själv upprepad misshandel och fruktan för förnyad misshandel. Misshandeln synliggörs därmed i kyrkorådets protokoll men vagt och oprecist. Misshandeln uppges ha skett ”flera gånger”, men antalet misshandelstillfällen fixeras inte i texten och våldet beskrivs inte. Vi får inte heller veta något om de situationer där våldet ska ha förekommit. Endast den senaste misshandeln, den

som föranledde hustrun att lämna hemmet och förbli borta, beskrivs i protokollet med orden ”flera slag i huvudet”. Vi får också veta att misshandeln föranledde henne att söka läkarhjälp och att hon fortfarande hade kännningar av våldet mot huvudet. Kyrkorådsprotokollen i Lunds stift vid mitten av 1800-talet liknar därmed inte de allmänna domstolarnas rannsaking och protokollföring i misshandelsmål såsom Andreas Marklund funnit beträffande 1830-talets kyrkliga instanser i Uppland. Och målsättningen här är inte heller att utdöma disciplinära straff utan att kort och gott förmår äkta makar att leva bättre tillsammans.

Av protokollet framgår således att hustrun flytt hemmet på grund av misshandel och fruktan för fortsatt misshandel men trots detta formuleras denna omständighet på två ställen som att hustrun ”övergivet man och barn” respektive ”egenvilligt övergivet sin man och sina barn”. Här markeras att hustrun begått ett fel när hon lämnade hemmet. Hon har avvikit från sitt ansvar och sina plikter som hustru och mor. Den historiska ordboken, *Svenska akademiens ordbok*, uppger att ”egenvilligt” betyder ”frivilligt” men också ”efter eget behag”, ”egenmäktigt” och ”självsvåldigt”. Uttrycket har således en negativ laddning och uttrycker i sammanhanget att hustrun följt sin egen vilja på tvärs mot givna regler. Hustruns plats var i hemmet och det var där hon hade sina arbetsuppgifter och sitt ansvarsområde. I en tid då äktenskapet uppfattades som ett livslångt åtagande fanns inget utrymme för individen att lämna äktenskapsrelationen och dra sig ur förhållandet efter eget gottfinnande. Uttrycket *egenvilligt övergivande* var samtidigt benämningen på den ena av de två ursprungliga lagstadgade skilsmäsogrunderna. I den rättsliga kontexten var begreppet egenvilligt övergivande kopplat till fullständig förlust av giftorätten i boet och förlust av vårdnaden om barnen. Ordvalet får därmed en ytterligare dimension.²⁶⁴ Kyrkorådets protokoll frammanar en förnimmelse av ofrihet och tvång. Inte ens uppenbar fara för misshandel eliminerade hustruns skyldighet att stanna kvar i makens våld. Hennes främsta plikt och skyldighet tycks istället ha varit att finnas till hands för man och barn och att befinna sig i hemmet. 1734 års

²⁶⁴ Sveriges rikes lag [...] 1734, Giftermålsbalken, 13:4. Se även Georg Stjernstedt, 1934, s. 74–77.

lag Giftermålsbalken 14:1 erbjöd dock ett annat perspektiv på saken. Den part som fördrev den andre ur huset skulle straffas med böter i två omgångar och dessutom ersätta den skada han eller hon vållat den andre. Att kvinnan tvingades lämna hemmet för att undkomma misshandel skulle därmed även ha kunnat tolkas i linje med detta stadgande. Exemplet visar att lagen vid denna tid inte tillämpades på ett kvinnovänligt sätt.

Maken förhördes av kyrkorådet angående misshandeln:

Ola B. erkände att han flera gånger för längre tid tillbaka tilldelat sin hustru slag, vilka han dock förmenade icke hava varit av särdeles svår beskaffenhet, och förnekade Ola B. helt och hållet den av hustrun omnämnda senaste misshandlingen, varemot han mot henne hade att anföra åtskilliga tillvitelser, vilka han nu i en skriftlig uppsats till Kyrkorådet inlämnade Bil. Litt A [som saknas]. Av de uti denna nu upplästa skrivelse emot hustrun framställda beskyllningar erkände hon endast, att hon en gång av mannens penningar och honom ovetande tillgripit 10 riksdaler vilka hon använt till kläder åt sig själv och barnen, samt att hon en annan gång även utan mannens vetskap låtit köra sig till kvarnen omkring 4 skäppor säd för att till hushållet användas.

Maken erkände att han slagit hustrun vid flera tillfällen men åberopade att våldet inte varit ”särdeles svårt” vilket är intressant i sammanhanget. Ansåg maken att han hade rätt att slå hustrun förutsatt att våldet inte överskred vissa gränser? Är det föreställningen om husbondens rätt att utdela husaga som skymtar fram i protokollet? Kanske ansåg maken att våldet hållit sig inom gränser som rättsväsendet accepterade som straffritt. Den misshandel som hustrun åberopade, som bestått av flera slag i huvudet och som hon fortfarande tre veckor senare hade kännning av, förnekade han däremot fullständigt. Istället kontrade maken med motanklagelser som han överlämnade skriftligen till kyrkorådet, men som tyvärr inte finns bevarade. Av hustruns svar på makens anklagelser tycks dessa ha handlat om ekonomiska överträdelser – att hustrun tagit pengar för att köpa kläder till sig och barnen och att hon låtit mala säd till hushållet. Därmed kan vi också utläsa att de ekonomiska tillgångar som fanns i boet låg under makens dispositionsrätt och att hustrun, trots ansvar för den inre hushållningen, inte hade dispositionsrätt över den säd som fanns på gården eller ens rätt att ombesörja att säden maldes till mjöl för hushållets räkning. Hustruns inflytande och

befogenheter i familjen framstår som ytterst snäva, så som de framtonar i detta kyrkorådsprotokoll. Hon tillerkänns ingen rätt att bruka de ekonomiska medel som familjen förfogar över och inte heller att belasta hushållet med nödvändiga kostnader som härrör från den inre hushållningen. Hennes nyckelmakt, att med aktning styra över den inre hushållning, som framställts i forskningen, framstår därmed som starkt kringskuren vid denna tid, i detta äktenskap.

Medan hustrun åberopar förhållandevis grov fysisk misshandel svarar maken med att åberopa handlingar av ekonomiskt slag och våldet blir därmed endast ett led i en osämja och konflikt där handlingar av helt olika slag vägs mot varandra. Våldet intar således inte en särställning gentemot andra handlingar utan kan uppvägas av att kvinnan brutit mot hierarkin i äktenskapet och sin underordnade position. Det var, enligt lagen, mannen som hade den ekonomiska makten och beslutanderätten inom hushållet och i det här fallet blir det tydligt att lagen kunde användas mot hustrun inom äktenskapet och att den därmed fick konsekvenser i det levda livet.

Vilka varningar och förmaningar fick mannen och hustrun av kyrkorådet? Hur såg man på våldet respektive hustruns övergivande av det gemensamma hemmet?

Sedan ordf. på det allvarligaste föreställt så väl Ola B. som dess hustru det felaktiga och okristliga i deras förhållande mot varandra samt lagt dem på hjärtat deras inbördes plikter såsom äkta makar, föräldrar och husbondefolk, huruvida de ville i frid och endräkt fortsätta sitt äktenskap samt utlova att för framtiden undvika allt, som skulle kunna underhålla eller förnya den dem emellan hittills rådande osämjan. Ola B. förklarade sig villig att åter emottaga hustrun och lovade avhålla sig från vidare misshandlingar, varemot hustrun ihärdigt vägrade att till sin man återvända, föregivande att hon ej kunde lita på hans löfte och att hon fruktade att blottställa sitt liv, om hon till honom återflyttade. – Till följd av denna hustrun Karna M:s vägran, fattade Kyrkorådet, efter någon övervägning, det beslutet, att hustrun skulle erhålla en veckas betänketid, varefter och så vida hon icke då kunnat förmås att åter begiva sig till sitt hem, saken skulle i högvörd. Domkapitlet anmälas, vilket beslut för Ola B. och dess hustru tillkännagavs.

Kyrkorådet valde att klandra båda makarna och framhålla att deras förhållande till varandra var felaktigt och okristligt. Att makens misshandel av

hustrun betraktas som ett felaktigt beteende framgår av att han får lova inför kyrkorådet att ”avhålla sig från vidare misshandlingar”. Kyrkorådet godtar inte fysiskt våld från mannens sida, men utöver detta är våldet svagt betonat i kyrkorådets förmaningar och ingen särskild förmaning har nedtecknats beträffande våldet. Hustruns vägran att återflytta till maken noteras däremot på ett sätt som indikerar starka påtryckningar från kyrkorådets sida för att förmå henne återvända till maken – man noterar att hon ihärdigt vägrar. Kyrkorådet ger dock inte omedelbart upp, utan ger hustrun en veckas betänketid innan ärendet remitteras vidare till domkapitlet.

Till skillnad från ett misshandelsmål i världslig rätt rannsakade inte kyrkorådet efter de närmare omständigheterna kring misshandeln, man kallade inte vittnen och man dömde inte till någon disciplinär påföljd för våldet. Istället såg man det som sin uppgift att övertala makarna att fortsätta sitt äktenskap och att förmå dem att leva bättre tillsammans. Den misshandel som låg till grund för hustruns flykt från hemmet anmäldes inte heller till världslig domstol så som Östman och Marklund funnit exempel på i sina respektive undersökningar avseende tidigare perioder. Av hustruns berättelse i kyrkorådet framgår att våldssituationen inte på något vis var ringa eller något som gick att leva med och att hon fruktade för sitt liv. Trots att detta ärende handlar om till synes grov misshandel upptar våldet litet utrymme i protokollet. Hustrun intar inte ställning som brottsoffer eller framhålls som mindre ansvarig för den uppkomna situationen. Våldet tenderar därmed att bagatelliseras. Inga åtgärder vidtas heller för att trygga hustruns situation. Istället söker kyrkorådet förmå hustrun att återvända till hemmet och fortsätta sitt äktenskap. Kyrkorådets enda åtgärd mot misshandeln består i att ta löfte av gärningsmannen att i framtiden avhålla sig från att misshandla sin hustru. Kyrkorådets enda strävan och ambition tycks vara att förmå makarna att fortsätta den äktenskapliga relationen och att bilägga striden mellan sig. Uppenbarligen tar inte heller kyrkorådet endera makens parti utan skuldbelägger dem båda för att de inte lever i sämja tillsammans.

Hur gick det sedan för makarna Ola och Karna som 1849 varnades av kyrkorådet i Lunds landsförsamling? Ledde prästens och kyrkorådets för-

maningar till att maken slutade misshandla sin hustru och att äktenskapsrelationen förbättrades – eller ledde händelserna vidare till skilsmässa enligt den svårforcerade trappstegsmodell som tidigare tecknats där förmaningar från kyrkorådet utgjorde det andra steget? Vi återfinner Ola B. och Karna M. i kyrkorådets protokollsbok åtskilliga år senare, den 20 april 1867.²⁶⁵ De är fortfarande, arton år senare, gifta med varandra och hustrun klagar fortfarande över att maken misshandlar henne och att hon upplever att hennes liv svävar i fara trots att hon ”jämt varit med mannen inför kyrkorådet och fått löfte av honom att icke vidare bliva misshandlad”. Karna berättar vidare att maken sätter lås på allt ”så att någon gång även brödet saknades för henne”. Hon yrkar nu på skilsmässa. Mannen däremot klagar på att hustrun inte uppför sig som en hustru bör, att hon sällan är hemma och att hon är ”otrogen [slösaktig] och slarvig”. Han motsätter sig inte skilsmässa men uppger att han kan tänka sig att fortsätta äktenskapet om hustrun bättrar sig. Hustrun hävdar dock att ”hon gjort allt vad på henne såsom hustru kunnat ankomma”.

Vi kan inte säkert veta vad som fick paret att fortsätta äktenskapet efter varningen inför kyrkorådet 1849, men som tidigare nämnts var inte varningar inför präst, kyrkoråd eller domkapitel ämnade som steg mot skilsmässa utan som en medlande och förmanande verksamhet ämnad att räta upp äktenskap som fungerade dåligt. Den trappa som ledde fram till skilsmässa, kanske inte var synlig för människorna i 1800-talets agrarsamhälle och vi måste också föreställa oss att människor tog intryck av de uppmaningar att stanna kvar i sina äktenskap som förmedlades till dem av prästerskapet och av andra församlingsbor i kyrkorådet. Men som tidigare framgått förenklades vägen till skilsmässa vid ”kiv och missämja” år 1860. Detta innebar att Karna, som nu anhöll om skilsmässa, inte längre behövde inställa sig för domkapitlet och inte heller behövde hon stämma maken tre gånger till allmän domstol. Med intyg från kyrkorådet om att hon undergått varning kunde hon nu direkt ansöka om skillnad till säng och säte i dom-

²⁶⁵ LLA, Lunds stadsförsamlings kyrkorådsprotokoll, i Lunds domkyrkoförsamlings arkiv KIIIa:1. Protokoll vid sammanträde med Lunds Landsförsamlings kyrkoråd den 20 april 1867.

stol. När det gäller misshandeln som framtonar i detta fall framgår att de insatser som samhället erbjöd i form av samtal, varningar och förmaningar via de kyrkliga instanserna inte utgjorde något skydd eller hjälp mot fortsatt misshandel och att insatser från rättsväsendet inte integrerades i hanteringen. Präst, kyrkoråd och domkapitel anmälde inte generellt hustrumisshandel som kom till deras kännedom till världslig rätt. Vidare framgår att man inte skilde ut våldshandlingar som mer fördömliga än andra uttryck för osämja och att man inte omedelbart ställde sig bakom den part som uppgav sig bli misshandlad. Det finns dock inget i detta fall som lämnar vägledning om hur man mer exakt uppfattade mannens våld mot hustrun – om det uppfattades som direkt olagligt eller endast beklagligt och felaktigt eller hur man såg på den risk som hustrun tog när hon exponerades för makens våld. Ur kyrklig synvinkel uppfattades äktenskapslöftet som i princip obrytbart och kyrkan värnade om äktenskapet som institution. Mot dessa betydelsefulla värden kunde individens välbefinnande bli av underordnad betydelse.

Ett annat exempel som visar hur kyrkorådet agerade vid hustrumisshandel återfinns i ett protokoll från Lunds domkyrkoförsamling år 1859.²⁶⁶ Kyrkoherden förklarade inledningsvis för kyrkorådet att det sammankallats för att försöka ”åstadkomma förlikning emellan tvenne oeniga äkta makar”. Kyrkorådets uppdrag var alltså redan inledningsvis klart preciserat och uppgiften var att bilägga en konflikt mellan man och hustru. Vi får också veta av protokollet att Jonas A. och hans hustru Karna L. redan varnats flera gånger enskilt av kyrkoherden, dock utan resultat. Precis som i fallet ovan valde kyrkorådet att beskriva missförhållandena i äktenskapet med begrepp som ”oeniga makar” och ”deras fortfarande osämja”. Därmed betonas att problemet ligger i relationen mellan makarna och att det är en konflikt som båda ger upphov till. Kyrkorådet inleder med att utfråga hustrun om orsakerna till ”osämjan” och hon uppger att den främsta anledningen till denna är makens besvärliga lynne och att han ”överfallit henne” med ”kindpushtar”. Här är orden ”hugg och slag” överstrukna i protokollet vilket kanske

²⁶⁶ LLA, Lunds domkyrkoförsamlings arkiv, Kyrkorådsprotokoll, KIII a:1 (1859–1887).

kan tolkas som att man mer noggrant förhört sig om våldets art och enats om att det handlat om slag i ansiktet. Därpå följer tillägget ”varpå hon även varit nödsakad att övergiva honom”. Våldet har med andra ord varit tillräckligt allvarligt för att hustrun skulle se sig tvingad att lämna mannen. Mannen har även beskyllt hustrun för bodräkt, det vill säga stöld ur det gemensamma boet. Sedan följer en intressant passage:

Jonas A. erkände sanningsenligheten av sin hustrus uppgift att han burit hand på henne, men sade sig uppriktigt ångra sin överilning och tillkännagav därjämte att han önskade att hustrun skulle till honom återflytta.

Maken förnekade således inte våldet mot hustrun utan tillstod att det var sant att han slagit henne men uppgav samtidigt att han ångrade sig och att våldshandlingen var en ”överilning”. Vi får inte veta mer än så: en hustru hade blivit slagen av sin make och på grund av mannens våld sett sig nödsakad att lämna hemmet. Gärningsmannen tillstår våldet och uttrycker ånger. I uttrycket överilning markeras att slagen utdelats i hastigt mod. Efter denna korta resumé av sakens beskaffenhet följer kyrkorådets ställningstagande: ”Sedan ordförande med anledning av vad sålunda förekommit allvarligt förehållit dem båda sitt oskickliga uppförande och uppmanat dem att leva i fred och endräkt med varandra, lovade Karna L. slutligen att till mannen återvända för att med honom sitt äktenskap fortsätta.” Av protokollet framgår således att kyrkorådet höll båda parter lika ansvariga för den uppkomna situationen. Kyrkorådet tog inte uttryckligen avstånd från våldet eller förebrädde maken särskilt för att han brukat fysiskt våld mot hustrun, i alla fall inte vad protokollet anger. Båda makarna uppförde sig ”oskickligt”. Kyrkorådet gav inte heller uttryck för någon oro och ängslan över hustruns säkerhet om hon återvände till maken och man vidtog inga åtgärder för att skapa trygghet. Våldet som maken utövade mot hustrun ledde inte till några sanktioner av något slag och inte heller till att han utpekades som mest klandervärd. Kyrkorådets målsättning tycks helt enkelt ha varit att få hustrun att återvända hem och att förmå makarna att leva i ”fred och endräkt”. Denna målsättning uppfylldes genom att hustrun lovade att återvända hem till den man som slagit henne. Mycket talar också för att den fred och endräkt som kyrkoherden/kyrkorådet ålade makarna vilade tyngst

på hustrun. När han var ”huvudet” och hon ”lemmen” var det hans vilja som skulle råda i hemmet och det ålåg henne att foga sig. Om det inte rådde endräkt mellan makarna så var det troligen hustrun som felade genom att inte göra hans vilja till sin.

I ett annat kyrkorådsprotokoll, från 1861, framgår att mannens våld mot hustrun benämns ”förseelse” och att kyrkoherden ”på det hjärtligast” uppmanade mannen att i framtiden avhålla sig från att slå sin hustru.²⁶⁷ Fallet behandlades i kyrkorådet på begäran av hustrun, Bengta J., som anmält att hon ”blivit illa slagen” av sin make slaktaren Niklas S. Även om kyrkorådet sammankallats för att ta ställning till en allvarlig misshandel så benämns mannen och hustrun ”de oeniga makarna”. Av protokollet framgår att förhöret med makarna pågått ”en längre stund” varefter hustrun Bengta ”medgav det hon burit hand på sin man” och i nästa sekvens att då ”erkände Niklas S. det han i rusigt tillstånd gjort sig skyldig till samma förseelse”. Det var efter detta tillstånd från båda parter som kyrkoherden ”på det hjärtligaste” uppmanade slaktaren att i framtiden avhålla sig från att slå sin hustru. Något mer än detta sägs inte om våldet. Hustruns våld kommenteras inte av kyrkorådet utan det är mannens våld som sätts i fokus vilket antagligen ska tolkas som att detta varit grövre, men någon beskrivning av våldets beskaffenhet ges ej. Mötet med kyrkorådet motsvarade inte på något vis en rättegång i världslig rätt där våldet kartlades och vittnen förhördes. Det relativt kortfattade protokollet avslutas med en upplysning om vad kyrkorådets insats bestod i: ”sedan de oeniga makarna var för sig blivit uppmanade att icke giva anledning till osämja inom deras äktenskap; de avskedades med förmaningen att genom flitigt bruk av Guds hel.[-iga] ord söka att vinna ett förändrat sinnelag.” Kyrkorådet intog en uppenbart medlande och rådgivande roll med det kristna äktenskapsidealet som utgångspunkt. Det tycks ha framstått som önskvärt att rikta förmaningarna till båda makarna och inte peka ut endera maken som ensamt vållande.

²⁶⁷ LLA, Lunds domkyrkoförsamlings arkiv, KIIIa:1 (1859–1887) §2.

I ett brev från församlingsprästen i Everöd till Lunds domkapitel år 1855 återfinns en redogörelse för hur präst och kyrkoråd handlagt ett fall med hustrumisshandel.²⁶⁸ Prästen nämner inledningsvis att husmannen Per J. och hans hustru Hanna ”i många år levat i kiv och oenighet med varandra”. På ett sätt som utmärker tidens hållning till det som utspelas inom äktenskapet kläs händelser och handlingar i ord som uttrycker att mannen och hustrun har problem med att komma överens, att de kivar och är oeniga. Kiv och oenighet blir här, liksom i många andra fall, den metafor som döljer handlingar som våld och övergrepp. Den nya tendens som Andreas Marklund fann i uppländska kyrkliga instanser på 1830-talet där man övergav stereotypa uttryck och istället lämnade exakta beskrivningar av våldshändelser återfinns inte i materialet från Lunds stift vid mitten av 1800-talet.

Av prästens skrivelse framgår att de förmanande samtalen kunde initieras av prästen själv om han fick vetskap om missförhållanden mellan makar. Detta återges med orden: ”Många gånger hava de på kallelse inställt sig hos mig och erhållit tjänliga förmaningar och tillrättavisningar”. Men ännu oftare hade makarna ”än den ena än den andra, självvilligt kommit till mig och då alltid med bittra klagomål över den frånvarandes förhållande”. Uppenbarligen framstod äktenskapliga problem inom församlingen som prästens ansvarsområde och det var han som intog äktenskapsrådgivarens roll fram till modern tid. Församlingsprästens engagemang i det enskilda paret kunde också, som här, vara omfattande. Men hans utgångspunkt som rådgivare var samtidigt kyrkans ståndpunkt och värnandet om äktenskapets fortbestånd. Den äktenskapsrådgivning som fanns att tillgå inkluderade inte skilsmässa som möjlig lösning. Att anmäla hustrumisshandel till världslig rätt gagnade inte heller äktenskapets fortsatta existens och banade inte heller väg för en framtida enighet mellan makarna. Prästens makt och inflytande, inte bara som själasörjare utan också som myndighetsperson framstår som vittgående. Prästen skriver vidare att ”då hustrun enständigt förklarade sig ej kunna uthärda mannens hårda behandling, gav jag henne vid

²⁶⁸ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:133, den 17 oktober 1855, s. 463–468. Brev från församlingsprästen daterat den 13 september 1855. Sammanträdet i domkapitlet ägde rum den 17 oktober 1855.

vårtiden 1853 tillåtelse att på någon kortare tid flytta ifrån honom”. Hustrun hade således lämnat hemmet med prästens ”tillåtelse”, vilken dock bara gällde för en kortare tid. Efter denna tid återvände hustrun till maken men lämnade sedan åter hemmet tillsammans med sina två döttrar och förblev borta under ett år. Mannen ”påyrkade” att hustrun skulle flytta tillbaka till honom men hustrun ”nekade bestämt därtill och sade, sig ej våga det”. I det läget sammankallades kyrkorådet. Prästens skrivelse innehåller ingen närmare beskrivning av makens våld men att våldet fördömdes av kyrkorådet framgår indirekt genom prästens formulering att mannen ”nu lovade att aldrig vara häftig och våldsam emot hustrun och således aldrig giva henne anledning att vilja lämna hemmet”. Kyrkorådets förfaringssätt vid hustrumisshandel innebar således även i detta fall att man lät maken avlägga ett löfte om att inte framöver vara våldsam mot sin hustru. Men, löftet till trots, kunde prästen konstatera att hustrun som ”väl kände beskaffenheten av hans löften, aldrig ville flytta till honom”. Utifrån sina tidigare erfarenheter vågade hustrun alltså inte återvända till det gemensamma hemmet.

Hur ställde sig då kyrkorådet till den uppkomna situationen? Vems parti tog man? Kyrkorådets ställningstagande framgår klart av brevet: ”Kyrkorådet ålade henne då, att genast jämte barnen återflytta till mannen, samt genom ett omtänksamt ombesörjande av sina sysslor och genom ett vänligt och stilla väsende, söka att återvinna hans kärlek.” I den uppkomna situationen ställde sig kyrkorådet helt klart på mannens sida och agerade för äktenskapets fortbestånd. Vad som ligger i uttrycket ”ålade” hustrun att återflytta är oklart. Avsåg man att tvinga henne att återvända hem, med handräckning av länsmannen i sista hand? Äkta makar hade inte rätt att överge sina äktenskap och i brevet står även att ”mannen påyrkade” att hustrun och barnen skulle flytta tillbaka till honom. Kyrkorådet ställde sig alltså bakom makens och samhällets ståndpunkt vid den här tiden att hustrun saknade rätt att lämna det gemensamma hemmet och dessutom klargjorde kyrkorådet för hustrun hur hon skulle förhålla sig i äktenskapet framöver – hon skulle vara vänlig och stilla och koncentrera sig på att utföra sina sysslor omtänksamt. Dessutom borde hon arbeta aktivt på att återvinna makens kärlek. Den ideala hustrun vid 1800-talets mitt fixeras i prästens brev

till en stillsam kvinna som gör föga väsen av sig, som omtänksam, arbetsam vinner sin makes kärlek. Vi får också veta att hustrun, trots att hon var ”bestämd” när hon uppgav att hon aldrig ville flytta tillbaka till mannen, faktiskt hörsammade kyrkorådets befallning och återvände till det gemensamma hemmet. Vad kyrkorådet uppmanade makarna att göra inverkade uppenbarligen på deras faktiska handlande. Hustrun återvände således hem, troligen i november månad, men redan i maj lämnade hon hemmet igen, denna gång utan barnen och ”har sedan icke vågat återvända” skriver prästen. Nu önskade hon bli skild från mannen. Hon ”påyrkade nu, såsom hon gjort i flera år, att hon vill bliva skild från mannen, vartill han aldrig velat samtycka”. Fysiskt våld från mannens sida och kvinnans upprepade flykt från hemmet hade således pågått under flera år utan att hustruns önskan om skilsmässa hörsammats. Hon hade uppenbarligen gjort vad en gift kvinna kunde göra vid den här tiden, uppmärksammat församlingsprästen på missförhållandena och vid upprepade tillfällen framfört sin önskan om skilsmässa från mannen, men vägen till skilsmässa var långdragen och kontrollerades inte av den våldsdrabbade själv utan av de kyrkliga instansernas inställning till saken. I detta fall från 1855 förmedlas dessutom annan information om synen på man och hustru i tiden. Maken, Per J., var ingen ogudaktig man utan tvärtom ägde han ovanligt god kunskap om Guds ord. Prästen konstaterar att han ”har en synnerlig förmåga att lägga sitt tal väl, men har en stark övertygelse om kvinnans skyldighet att vara mannen underdånig, och begagnar sin förmenta övermakt på ett kärlekslöst och stundom våldsamt sätt.” Per J. inspirerades således av kyrkans egen äktenskapsideologi till att bli en hård make som pretenderade på sin hustrus underdånighet, vilket visar att hustavlans budskap om mannens och hustruns skilda roller och positioner kunde ge upphov till en sådan hållning i det levda livet. Samtidigt underkänner kyrkans representant makens tolkning av ideologin och anför att den tillämpats kärlekslöst och våldsamt. Per J. var, enligt prästen, nykter och arbetsam och med goda kristendomskunskaper men samtidigt omöjlig att umgås med och ”egen”. Trots denna kunskap om mannen, att han var kärlekslös och våldsam och att han av andra uppfattades som avvikande och omöjlig, blev kyrkorådets ställningstagande att

hustrun skulle återvända till maken och svara med att förhålla sig vänligt och stilla och försöka återvinna hans kärlek – vilket alltså ligger helt i linje med det underdånighetsideal som maken uppenbarligen missbrukade. Skälet till att församlingsprästen nu hänsköt ärendet till domkapitlet var att hustrun Hanna ”enträget begär det, för att kunna bliva skild från mannen”. När ärendet behandlades i domkapitel hade två och ett halvt år förflutit sedan hustrun första gången lämnade hemmet med prästens tillåtelse. Skilsmässa på grund av våld, eller ”osämja” som var tidens förståelse och tolkning av händelsen, var, som framgår av detta fall, en långdragen process. För den som forskar om hustrumisshandel i 1800-talets samhälle känns det frustrerande att våldet ges så litet utrymme i protokollen. Oftast behandlas våldet endast i någon enstaka mening och återges i stereotypa ordalag som ”hugg och slag”, ”kindpustar” eller ”våldsamt sinnelag” och ”hårdhet”. Mer exakt vad som inträffat, och om våldet varit allvarligt eller ofta förekommande förblir oftast oklart för läsaren. Detta måste samtidigt tolkas som att kyrkoråden inte såg våldet som angeläget att utreda närmare utan snarare som något man skulle lämna bakom sig utan allt för mycket ordande. Mannen kunde uppmanas att avhålla sig från våld i framtiden men eftersom syftet var att skapa enighet mellan makarna tycks man ha avhållit sig från att förhöra sig närmare om våldet, eller i vart fall varit obenägen att fästa det som framkommit på pränt. I detta mål tycks i alla fall hustrun själv ha tillmätt våldet stor betydelse vilket blir uppenbart när hon senare inför domkapitlet i Lund visade upp en avslagen käpp och berättade att maken slagit sönder den mot hennes kropp.²⁶⁹

Kyrkoråden har spelat en medlande roll vid ”osämja” inom äktenskapet, även i fall där osämjan inkluderat hustrumisshandel. Man har sökt förmå mannen och hustrun att förlikas och att återuppta den äktenskapliga samvaron, om denna varit avbruten. Man har också i flertalet fall förebrått båda parter för att deras äktenskap inte fungerat och varnat dem för följderna av deras handlingar och inställning till varandra. Det ålåg gifta personer att

²⁶⁹ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:133, den 17 oktober 1855, s. 463–468. Se vidare nästa avsnitt.

leva i "sämja" som är nyckelordet som betecknar det goda äktenskapet medan uttrycket "osämja" fått beteckna det dåliga äktenskapet. Man kan dock även finna exempel på fall där kyrkoherde och kyrkoråd tagit parti för hustrun mot en våldsam man. Följande exempel är från Lunds domkyrkoförsamling år 1845.²⁷⁰ I brevet till domkapitlet skriver kyrkoherden att arbetskarlen Lars A. och hans hustru Anna blivit varnade och förmanade men "sådant oaktat ännu framhärdar i sin osämja". Formuleringen är alltså inledningsvis den för tiden och sammanhanget sedvanliga med osämja som den angivna orsaken, men sedan följer uppgiften att maken "enligt hustruns uppgift, så misshandlat henne, att hon måst övergiva hus och hem, för att undkomma hans våldsamhet". Här tas hustruns uppgifter som utgångspunkt i skrivelsen och därpå ansluter sig prästen till hennes perspektiv. Kyrkoherden har visserligen försökt att "förlika" makarna men därvid funnit mannen "så bunden i tredsken och så vrång i sitt sinne, att jag måst övergiva hoppet att dem emellan åstadkomma enighet och samdräkt". Med dessa ord hänsköts ärendet till domkapitlet. Prästen placerar skulden på mannen som är vrång i sitt sinne. Bristen på sämja och endräkt beror på honom, inte på hustrun. Skrivelsen avslutas med en precisering som gör det sannolikt att våldet antingen varit mycket grovt eller på sikt nedbrytande, utan att något närmare sägs om dess art. "Till sakens ytterligare upplysning" skriver prästen, "anser jag mig för högvördiga domkapitlet böra nämna, att ifrågavarande hustru Anna O. för någon tid sedan, sannolikt till följd av mannens misshandlingar, varit svagsint, och att fara för hennes förstånd även nu torde vara för handen, därest hon ålägges att mot sin vilja till honom återflytta". Prästen argumenterar här utifrån principen att hustrur som övergett sitt hem borde eller i alla fall kunde tvingas, "åläggas", att återvända, men att han i detta fall avråder från ett sådant ställningstagande eftersom hustrun då löpte risk att förlora förståndet. För hundrafemtio år sedan saknade människor i Sverige rätten att själva besluta om skilsmässa men också rätten att i fysisk mening överge hemmet. Detta gällde kvinnor i första hand eftersom den gifta kvinnans arbetsuppgifter var kopplade till

²⁷⁰ LLA, Lunds domkapitels arkiv, äktenskapsmål, FII f:136, år 1845.

hemmet och dess skötsel och till omvårdnaden om barnen ifall sådana fanns.

Prästen avråder således, i detta speciella fall, domkapitlet från att ålägga hustrun att återvända till maken, vilket annars är det förväntade vid den här tiden. Detta innebär en anpassning av reglerna till de särskilda omständigheterna. Men härutöver finns det inget i skrivelsen som antyder att några åtgärder vidtagits för att trygga hustruns situation vare sig av praktiskt eller ekonomiskt slag. Om hustrun lämnade hemmet lämnade hon också sannolikt merparten av sina tillhörigheter och ekonomiska tillgångar i mannens händer. Var hon uppehöll sig anges inte – kanske hade hon återvänt till sitt föräldrahem eller till andra anhöriga.

Ett annat fall som just belyser de ekonomiska konsekvenserna för hustrun av att behöva lämna hemmet för att undkomma makens våld återfinns 1846 och härstammar från Blentarps socken.²⁷¹ Hustrun Edela N. från Råsåkra i Blentarp hade anmält till kyrkoherden att hon inte kunde leva tillsammans med sin man eftersom han överfallit henne ”med hugg och slag” och dessutom kört henne och deras gemensamma barn ur huset. Det som förefaller vara hustruns främsta skäl för att vända sig till kyrkoherden och kyrkorådet är att maken behållit hennes kista och gångkläder och andra ”varor” som hon fört med sig i boet, trots flera anmodningar från hustrun att lämna ut hennes saker. Av prästens brev framgår att man och hustru kallats till kyrkoherden ”för undfående av nådiga varningar och uppmuntningar att i sämja och endräkt fortsätta sitt äktenskap”, vilket de också lovat att rätta sig efter. Prästen konstaterar dock att löftet brutits och att varningarna varit ”fåfänga” eftersom mannen på nytt kört bort hustrun och dessutom utan att hon fått med sig det hon tillfört boet. Parterna kallades då inför kyrkorådet. Vid detta möte förnekade mannen att han slagit sin hustru och uppgav såsom skäl till att han behöll hennes ägodelar att han gjorde detta för att förmå henne att återvända till sig och fortsätta äktenskapet. Hustrun höll dock fast vid sina tidigare påståenden om ”mannens våld-

²⁷¹ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:124, den 20 maj 1846, kyrkoherdens brev finns bifogat i domkapitlets protokoll.

samhet och obändiga sinnelag” och hon förklarade att hon var obenägen att återvända till maken och yrkade på att återfå sina gångkläder och annat hon haft med sig i boet. Även i detta fall intar kyrkorådet ett ställningstagande för den ena parten, som i detta fall blir hustrun. Man anger i skrivelsen till domkapitlet att orsaken till ”missämjan” huvudsakligen ”består i mannens begär till starka drycker” och att han är obenägen att avhålla sig från dessa.

I detta fall från 1846 finns även hustruns egna ord bevarade genom det brev hon skrev till prästen och som så småningom blivit inbundet i domkapitlets protokollsbok:

Inför högärevördige Herr Prosten, nödgas jag aller ödmjukast fast med stor ängslan tillkännagiva uti vad öde både jag och mitt lilla barn råkat genom min mans otillbörliga och barbariska uppförande emot oss, ty han icke allenast mig med hugg och slag flerfaldiga gånger mig illa och omänskligt bemött, utan tillika emot mig yttrat sådana ting för vilka alla som hava samvete borde fasa. Slutligen steg hans ondska till sin höjd, att han piskade mig ifrån sig i början av sistlidna december månad och icke fick vara värdig att erhålla minsta klädespersedlar för att därmed skyla varken mig eller vårt lilla sammanavlade barn [...]²⁷²

I hustruns brev, som inte behöver vara skrivet av hennes egen hand även om det är undertecknat av henne, är våldet betydligt mer uttalat än i kyrkorådets skrivelse. Hustruns brev talar om upprepad misshandel som dock beskrivs med det standardiserade uttrycket ”hugg och slag” men också med det målande uttrycket ”piskat mig ifrån sig”. Dessutom antyds verbala hot eller kränkningar. Det förefaller således ha handlat om upprepad och grov misshandel eventuellt med tillhyggen. Hustrun har tvingats lämna hemmet och hon har tagit deras lilla barn med sig. Det som försvårar hennes situation ytterligare är att hon inte fått med sig kläder till sig själv och barnet och inte heller några andra ägodelar. Mannen, smeden Johan, är kvar i det gemensamma hemmet och väljer att behålla alla ägodelar som finns i boet. Hustrun skildrar situationen som att mannen tvingat bort henne från hemmet med våld snarare än att hon själv övergett detsamma. Skillnaden

²⁷² LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:124, den 20 maj 1846, hustruns brev finns inbundet i protokollet.

kan tyckas hårfin men kan ha varit av betydelse. I hustruns brev framtonar också att hon uppfattar prosten och kyrkorådet som en instans som skall hjälpa henne rent konkret genom att tala mannen till rätta och förmå honom att överlämna hennes ägodelar till henne. Med orden ”nödgas jag att till högvördiga Herr prosten taga min tillflykt, med ödmjuk anhållan, att prosten täckes så fort sig göras låta samman kalla kyrkorådsledamöterna, och min man kallas, att över sitt lastbara förhållande inför kyrkorådet stånda ansvar” frammanas bilden av kyrkorådet som en instans med verkställande makt. I brevet framställs kyrkorådet inte bara som en medlande och förmanande och varnande instans utan också som en instans med befogenhet att förmå maken att lämna ifrån sig sin hustrus ägodelar. Hustrun framställer detsamma som ett konkret yrkande: ”Därför yrkas att min man smeden Johan A. från Råsagra måtte åläggas att alla de varor och penningar jag haft till honom må mig återlämnas.” Det är dock sällan de undersökta kyrkorådsprotokollen innehåller uppgifter om konkreta åtgärder eller handlingar utöver de varnande och förmanande samtal som kyrkorådet förde i äktenskapsmål. I kyrkorådets protokoll formuleras uppdraget i detta fall med orden: ”blev kyrkorådet till idag sammankallade, för att meddela de varningar som lag och författningar påbjuda, samt vidtaga de åtgärder, som omständigheterna eljest kunna föranleda.” Vilka åtgärder som åsyftades framgår inte av protokollet och inget nämns om att man vidtagit några åtgärder för att förmå mannen att överlämna hustruns ägodelar till henne. Istället noteras att fallet i enlighet med vad lagen föreskrev hänsköts till konsistorium eftersom makarna inte kunnat förlikas. Hustrun Edelas förhoppning om snabb hjälp i sin besvärliga situation förefaller inte ha infriats av kyrkorådet.

Att det som försiggick inom äktenskapet och inom hemmets väggar inte var en privat angelägenhet utan tvärt om välkänt för omgivningen i 1800-talets agrarsamhälle, indikeras av slutorden i hustruns brev till prostten: ”Även för att intyga min mans okynne yrkas alla hans närboende grannar och hustrur må tillkallas, för att inför kyrkorådet sanningen därav vitsorda.”

Av hustrun Edelas skrivelse till prost och kyrkoråd och hennes yrkanden framgår att våldsutsatta hustrur kunde uppfatta kyrkorådet som ett forum där de kunde föra fram sin talan och där de förväntade sig hjälp. Av övriga bevarade handlingar i fallet kan dock utläsas att kyrkorådet inte tillhandahållit annan hjälp i detta fall än den sedvanliga att förmana och varna den felande maken och att försöka förmå parterna att enas. Då detta misslyckades hade kyrkorådet till lagstadgad uppgift att föra ärendet vidare till domkapitlet.

De varnande och förmanande orden

Exakt vad kyrkorådet, och i främsta rummet dess ordförande, kyrkoherden, sa till de äkta makarna i samband med att de förmanades och varnades framgår sällan av de bevarade protokollen vilket självklart hade varit värdefullt att ta del av. Budskapet har också varierat med kyrkoherdens person och de särskilda omständigheterna i varje enskilt fall. Man bör också ställa frågan för vems skull protokollen har upprättats och om detta kan ha påverkat val av formuleringar. Ifall konflikten mellan parterna kvarstod skulle ärendet hänvisas vidare till domkapitlet för sista varningsgraden. Vi skall alltså föreställa oss att domkapitlets ledamöter är de eventuella läsare som kyrkoherden har i åtanke när protokollet upprättas. Och längre fram i tiden kunde även avskrifter och utdrag behövas i rättsliga instanser om fallet hänvisades vidare till allmän domstol. Även om de exakta orden inte finns återgivna i protokollen får man ibland en föreställning om stämningen vid mötet och om den vidare kontexten. Till exempel sägs i ett kyrkorådsprotokoll från 1840 att makarna: ”inför kyrkorådet erhållit de kraftigaste föreställningar till enighet och sämja i sitt äktenskap samt uppmaningar och förelägganden, att de samma på ett kristligt sätt fortsätta”. Uttrycket ”kraftigaste föreställningar” frammanar bilden av en stäng predikan om makarnas brister. Protokollen innehåller också ofta snabba penseldrag som naglar fast makarnas personligheter så att domkapitlet ska veta vilka de har framför sig: ”Upplysningsvis får jag meddela, att mannen Thulin är för ett liderligt och våldsamt sinnelag känd, varemot hustrun har alltid framställt sig såsom av ett beskedligt och fromt sinnelag.” Om man kopplar samman beskriv-

ningen av mannens karaktärsdrag ”liderligt och våldsamt sinnelag” med kyrkoherdens ord om ”kraftfullaste föreställningar” förmedlas bilden av ett allvarsamt och strängt förmaningstal som i första hand riktats mot mannen i detta fall.

Ett kyrkorådsprotokoll från Onslunda 1854 innehåller en förhållandevis utförligt notering kring förmaningstalet till makarna. I detta fall riktades förmaningen kanske främst till hustrun som lämnat hemmet med sitt lilla barn sedan maken, enligt hustruns berättelse, misshandlat både henne och barnet:

de båda [makarna] inkallas för Kyrkorådet, där de ock nu hade inställt sig, för att mottaga tjänliga föreställningar och förmaningar motiverade av Guds ord och sakens förhållande blevo dem givna icke mindre att flytta tillsammans och sammanbo såsom kristna makar ägnar och anstår, än till att söka Guds nåd, varigenom allena de kunde övervinna den uppkomna vederviljan och misshälligheten. De borde betänka äktenskapets helgd, såsom en Guds stiftelse, som utesluter all självrådig egenmäktighet; påminna sig, vad de utlovat, då de ingingo det äkta förbundet, och lära att i kristlig självförsakelse fördraga och överse den ene med den andres fel, ävensom besinna, att under, icke över lagen och mänsklig ordning, den de vore skyldige att underkasta sig o.s.v.²⁷³

Förmaningen appellerade till makarnas pliktkänsla, att som goda kristna stå fast vid sina avlagda äktenskapslöften och att underordna sig lag och mänsklig ordning. I hustrun inskräptes det felaktiga i att överge sitt äktenskap och handlingen beskrevs som självrådig och egenmäktig. Prästens honnörsord var kristlig självförsakelse och fördragsamhet. I äktenskapet gällde det att överse med varandras fel och brister och att fullfölja det man åtagit sig. Äktenskapet som instiftat av Gud var det överordnade värdet och den personliga lyckan och trivseln av underordnad betydelse.

Sammanfattande diskussion – kyrkoråden i Lunds stift: Med tidens sätt att betrakta och omtala våld inom äktenskapet begripliggjordes händelsen i kyrkoråden som ”osämja”, ”oenighet” och ”kiv” – begrepp som osynliggjorde våld och som genom att vara relationella termer fördelade skulden

²⁷³ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:135 den 22 april 1857 §27, s. 250–259; Protokoll hållet vid kyrkorådssammanträde i Onslunda den 10 sept. 1854.

på båda makarna. Den hjälp som samhället tillhandahöll vid osämja vid denna tid, via kyrkans olika instanser, var varnande och förmanande ord, alltså en form av äktenskapsrådgivning där man slog fast hur den ideala relationen mellan äkta makar såg ut och klargjorde på vad sätt makarna bröt mot normen för det goda äktenskapet. Eventuellt hade varnings- och förmaningsförfarandets blotta existens en återhållande, disciplinerande och fostrande effekt i samhället och institutionen som sådan visar att det fanns en medvetenhet om att äktenskap kunde fungera illa. Samhället var, via kyrkan, engagerat i äktenskapens inre liv.

Men detta verbala förfarande, så som det återspeglas i Lunds stifts kyrkorådsprotokoll, var inte kopplat till andra hjälpåtgärder eller till ett rättsliggörande av våldet i de undersökta fallen. I 1817 års förordning om sockenstämma och kyrkoråd stadgades att kyrkoråden inte skulle befatta sig med sådant som låg under domstolarna. Detta kan läsas på två sätt – att misshandel inte skulle behandlas i kyrkoråden utan anmälas till världslig rätt eller att man skulle avhålla sig från att ta ställning till misshandeln och till att agera som en domstol. Tvärt emot vad Marklund och Östman funnit för andra stift under tidigare perioder så valde kyrkoråden i de fall som undersökts här att inte anmäla hustrumisshandeln till världslig rätt. Man har inte uppfattat det som sin skyldighet och antagligen inte heller sett att en anmälan gynnat äktenskapets fortbestånd. Medan Marklund betonar att de kyrkliga råden i sitt arbetssätt liknade de allmänna domstolarna så finner jag inget belägg för detta i Lunds stift runt mitten av 1800-talet. Man har inte heller skilt ut misshandel som en särskild brottslig gärning i förhållande till andra handlingar mellan makarna. Tvärt om har misshandel ställts emot handlingar av helt annat slag, till exempel hushållsekonomiska frågor. Om hustrumisshandlaren blev en särskild ”kriminaliserad karaktärstyp” på 1830-talet så lyser detta inte igenom i kyrkorådsprotokollen från Lunds stift på 1840-, 50- och 60-talet.

Ett sanktionsmedel som kyrkan förfogade över vid ”osämja” mellan makar var dock avstängning från nattvarden en åtgärd som kunde utnyttjas som ett effektivt hot i en tid då den individuella religiositeten fortfarande

var stark.²⁷⁴ Det ”lilla bannet” kunde utfärdas av domkapitlet på viss tid mot äkta makar som levde i osämja om förmaningarna visade sig verkningslösa, men det tillämpades ytterst sällan. Men den allmänna föreställningen att den som levde i konflikt och ovänskap med någon annan i församlingen inte borde gå fram till nattvarden fungerade som ett generellt hinder för nattvardsgång och Kyrkolagen gav prästen befogenhet att varna makarna för att begå nattvarden och även att avvisa dem.²⁷⁵ Källmaterialet synliggör att enskilda präster inte sällan förbjöd äkta makar som levde illa tillsammans att ta nattvarden.²⁷⁶ Även det egna samvetet kunde utgöra ett hinder för nattvardsgång utifrån samma tankar. Avstängningen gällde i regel båda makarna vid osämja och blev därmed inte bara en påtryckning mot den våldsamme maken att ändra sitt beteende utan också en påtryckning mot den våldsutsatta hustrun. Avstängning från nattvarden kunde exempelvis drabba den hustru som flytt från sitt hem och bidra till att hon återvände och fogade sig i sitt öde för att åter bli delaktig i nattvardsgången och en fullvärdig församlingsmedlem.

Kyrkorådets verksamhet, så som den synliggörs i Lunds stift decennierna runt mitten av 1800-talet, var inriktad på att förmana äkta makar som levde illa tillsammans och förmå dem att bilägga sina konflikter. Målsättningen tycks genomgående ha varit att förmå makarna att fortsätta sitt äktenskap och att övertala hustrun att återvända till maken om hon lämnat hemmet. Om hustrun uppgav att maken misshandlade henne eller att hon flytt från hemmet för att undkomma misshandel fick maken lova att i fortsättningen avhålla sig från att misshandla sin hustru. Men även i dessa fall skuldbelades ofta hustrun för att hon övergett hemmet och därmed sina plikter som hustru, mor och matmor. Dessutom är det troligt att hon sågs som medvällande till den äktenskapliga konflikten även vid fall av hustru-

²⁷⁴ Se t.ex. LLA Lunds domkapitels arkiv, AI:135 den 22/4 1857 §27, s. 250–259, där det står om maken ”men har under fortfarande misshälligheter i äktenskapet en följd av år avhållit sig ifrån Herrans Nattvard” och om hustrun att ”hon av samma orsak som mannen och under samma tid avhållit sig” från nattvarden. Om avhållandet skett frivilligt eller genom avstängning kan dock ej utläsas.

²⁷⁵ Se 1686 års Kyrkolag, 11:6, 11:9 och 10:2.

²⁷⁶ Se även Jan Sundin, 1992, s. 272, som i ett exempel från Härnösand 1771 visar att både mannen, en våldsam och försupen smed som misshandlade sin maka, och hustrun avstängdes från nattvarden, vilket hustrun berättade i rätten under tårar.

misshandel. Kyrkoråden tog, som sagt, alltid ställning emot hustrumisshandel i den meningen att maken fick lova att avhålla sig från vidare misshandel men något fördömande utöver detta löfte står inte att finna i protokol-
len. Hustrun uppmanades alltid att återvända till hemmet och därmed att ånyo ge sig i mannens våld. Några garantier för hennes framtida säkerhet uppställdes inte i de undersökta fallen och det inträffade att hustrun vägrade återvända eftersom hon inte vågade lita på mannens löften. Därvid vann hon inte kyrkorådets stöd eller sympatier utan utpekades som egensinnig och självsvåldig. Kyrkorådets ställningstagande framstår inte som förvånande eftersom kyrkans syn på det avgivna äktenskapslöftet och skilsmässa var klart formulerad. Dess mandat var att tillrättavisa makarna och implantera hur den äktenskapliga normen såg ut så att äktenskapet kunde fortsätta, förhoppningsvis på ett bättre sätt. Varför kyrkorådet så ofta tycks skuldbelägga båda makarna även vid hustrumisshandel kan ha flera förklaringar. Kanske fann man det psykologiskt fruktbart att betona att det inte var ens fel att två trätte och att äktenskapet hade bättre förutsättningar att fungera i framtiden om båda bjöd till och inte endera maken kände sig ensidigt utpekad. Men det är också möjligt att kyrkoråden vid denna tid uppfattade hustrun som medansvariga för den misshandel hon utsatts för. Om hustrun enligt tidens äktenskapsideal, så som detta tecknats i forskningen, sågs som huvudansvarig för sämjan i äktenskapet och som den som medelst vänlighet, ödmjukhet och kärlek skulle civilisera mannen och förmå honom att trivas hemma – så blev den misshandel hustrun utsattes för ett tecken på att hon misslyckats i sin uppgift.

Hustruns plats fixerades till att vara i hemmet och att finnas till hands för man och barn. Det är därmed troligt att hon uppfattades som viktig på sin post. Men om vi jämför den äktenskapsideologi som framträder i dessa kyrkorådsprotokoll från 1800-talets mitt med vad forskningen säger om hustruns roll i ortodoxins glansperiod, 1600-talet, och framåt – hur blir utfallet då? Marklund har för det sena 1700-talet och begynnande 1800-talet sett att nyckelsymboliken fortfarande var i bruk i Uppland. Husbondens makt balanserades, säger Marklund, mot matmoderns som vaktade tillgång-

arna och därmed förtjänade respekt och auktoritet.²⁷⁷ I föreliggande undersökning blir resultatet att hustruns maktsfär inom hemmet krympt, eller rent av utplånats, och ersatts av en ny, sträng och konsekvent genomförd patriarkal ideologi. Inte i något av fallen har kyrkorådet ställt sig bakom eller resonerat i termer av en nyckelmakt eller ett eget ansvarsområde för hustrun. Mannen och hustrun uppfattades inte längre som en arbetsgemenskap med skilda maktsfärer inom hushållet. Borta är hustruns ”nyckelmakt”, där nycklarna tidigare symboliserat hennes bestämmanderätt över den inre hushållningen. Istället har mannen i 1800-talets kyrkliga ideologi blivit hemmets härskare med högsta beslutanderätt på alla områden medan inget område längre skiljs ut som hustruns egen maktsfär. Denna undersökning av den kyrkliga ideologin kring man och hustru utifrån kyrkorådsprotokoll visar att Åsbrinks resultat, där 1850-talet uppvisar en strängare konservatism rörande den gifta kvinnans ställning i äktenskapet, bekräftas.²⁷⁸ Den ”feminiseringsvåg” som forskningen pekat på beträffande det begynnande 1800-talet, där hemmet fick kvinnliga förtecken istället för det maskulina husbondeväldets, tycks inte leda till en stärkt maktposition i äktenskapet för kvinnans del. Hon blev måhända en husets ängel, men en feminiserad ängel utan makt, som Kari Telste menar.

Man kan också av kyrkorådsprotokollen i äktenskapsmål se att kyrkan hade ett klart och entydigt budskap att förmedla till makarna. Mannens och kvinnans roller var klart fixerade och prästen kunde enkelt tillrättavisa makarna utifrån ett stereotyp schema för man och hustru.

Även i 1700-talets kyrkorådsprotokoll betonades hustruns underdånighet och det var, enligt Östman, i första hand hustruns ansvar att upprätthålla sämjan, vilket enligt denna undersökning fortfarande gällde vid 1800-talets mitt. En anmärkningsvärd och väsentlig skillnad är dock att flera av de våldsutsatta hustrur som återfinns i 1800-talets kyrkorådsprotokoll från Lunds stift framförde att de önskade skilsmässa. Östman omnämner däremot inte att skilsmässa framställdes som önskemål i de 1700-talsfall hon

²⁷⁷ Andreas Marklund, 2004, s. 149, 151.

²⁷⁸ Även Nils-Arvid Bringéus diskuterar i ”Barnen i hustavlan” en ökad patriarkalism i 1800-talet. Bringéus, 1998, s. 85.

undersökt. Visserligen kan kyrkoråden ha underlåtit att notera hustrurnas önskan att skiljas men det är också fullt möjligt att skilsmässa inte framställt som en realitet för dessa 1700-talsmänniskor. Oenighet och våld var inte lagstadgade skäl för skilsmässa och hela förfarandet har varit inriktat på att tvinga makarna att börja leva bättre tillsammans. Det har handlat om kyrklig tukt, inte om att tillmötesgå makarnas krav på frihet från varandra. En annan skillnad värd att uppmärksamma är att 1700-talets kyrkoråd i finska Österbotten anmälde hustrumisshandel direkt till världslig rätt om det fanns övertygande vittnesmål. Så skedde alltså inte i Lunds stift på 1800-talet i de fall som undersökts här.

Kyrkorådsprotokollen förmedlar en bild, eller snarare en idealbild, av hur äktenskapet borde vara utifrån kyrkans synsätt i 1800-talets Sverige. Den säger oss dock ingenting om hur verkliga äktenskap generellt såg ut vid denna tid eller hur människor levde tillsammans. De äkta makar som träder inför kyrkorådet för att varnas och förmanas har på något sätt överträtt absoluta gränser för samlevnaden som existerade i tiden. De hade genom sitt sätt att vara och förhålla sig mot varandra väckt negativ uppmärksamhet och fördömande från omgivningen så att prästen valt att ingripa eller så hade båda eller endera maken själv uppfattat den äktenskapliga samvaron som så svår eller outhärdlig att han eller hon sökte hjälp för förändring. Bland de äktenskapliga konflikter som återfinns i kyrkorådens protokoll har jag valt ut fall där just hustrumisshandel omnämns i protokollet. All "osämja" inom äktenskapet har inte inkluderat våld och en analys av andra konflikttyper hade eventuellt kunnat avslöja andra sidor av äktenskapspets verkningar för mannen och kvinnan.²⁷⁹ Men eftersom våldet i de äktenskapskonflikter som analyserats också sätts in i sitt sammanhang och kommenteras av mannen och kvinnan själva och av kyrkorådets medlemmar blir bilden av äktenskapet, vad det innebar för en man och en kvinna, deras skilda roller och förväntningar och krav på varandra artikulera- de. Genom protokollstexten, varningarna och förmaningarna, som i första hand formulerades av församlingsprästen såsom kyrkorådets ordförande,

²⁷⁹ Detta belyser Therese Arfvidsson, 2005 samt Anna-Lena Edlund, 1996 i sina respektive uppsatser framlagda vid Historiska institutionen i Lund.

förmedlas kyrkans äktenskapssyn i tiden. Bilden är kyrkans men det är samtidigt denna bild som äger företräde och som makarna jämförs emot.

I den historiska forskningen har det ofta framförts att ett borgerligt kvinnoideal utvecklades och slog igenom inte bara inom det borgerliga samhällsskiktet utan också fick en hegemonisk ställning i samhället i stort. Följden blev att kvinnor internaliserade ett kvinnoideal som blev svårt eller omöjligt att förverkliga och att detta ledde till omöjliga och orimliga förväntningar på kvinnor i tiden. Synnerligen hårt drabbades exempelvis kvinnor som blev gravida utanför äktenskapet och som ställdes inför både omgivningens avståndstagande och sitt eget självförakt. Det har samtidigt varit svårt att på ett övertygande sätt förklara varifrån dessa ”borgerliga” föreställningar kring kvinnan kom och hur de spreds till de lägre samhällsklasserna. Här menar jag att just kyrkans roll bör lyftas fram och att det i 1800-talets Sverige främst var kyrkan via församlingsprästerna som förmedlade en särskild kvinnosyn som i vissa delar sammanföll med ett borgerligt kvinnoideal men som fortfarande hade den lutherska hustavlan som inspirationskälla.

Det går svårigen att utläsa ur de relativt knapphändiga kyrkorådsprotokollen vilken effekt våldet fick för den äkta man som slog sin hustru i syfte att återupprätta en kränkt manlighet och stärka sin position i den äktenskapliga könshierarkin. Men genom kyrkorådens tendens att inte skilja ut misshandel som en särskilt fördömlig handling utan istället förmana båda makar att bättra sin relation till varandra framstår inte våldet som uppenbart diskvalificerande och stigmatiserande för läsaren. Dock tog kyrkoråden, som framgick, alltid avstånd från fysiskt våld och mannen fick lova att avhålla sig från att misshandla hustrun i framtiden. Våld mötte inte acceptans men tycks inte heller ha diskvalificerat mannen totalt sett som make och husbonde. I sin studie av skilsmässor i 1800-talets Norrland har Marja Taussi Sjöberg framhållit att det var en skam för mannen om hustrun övergav hemmet på grund av hans våld.²⁸⁰ Och så kan det mycket väl ha varit. Men av kyrkorådsprotokollen från denna tid framgår att den kvinna som övergav sin man på grund av misshandel inte omedelbart mötte sympati

²⁸⁰ Marja Taussi Sjöberg, 1988, s. 92.

och förståelse från omgivningen utan tvärtom åthutades av kyrkoråden för visat egensinne. I ett av fallen lyste det igenom att maken i allmänhetens ögon framstod som egen och omöjlig att umgås med. Här finns klara tecken på att mannen förde en marginaliserad tillvaro och stod utanför det sociala umgänget. I vilken grad det var hustrumisshandeln som ledde till utanförskap eller ett generellt avvikande beteende går dock inte att avgöra. Att misshandeln ledde till ingripande från präst och kyrkoråd har självklart inte stärkt någons ställning i lokalsamhället utan är i sig ett tecken på att paret drog till sig negativ uppmärksamhet och förminskat förtroende. Men den instans som tog sig an makarna har inte på ett tydligt sätt förmedlat att hustrumisshandel var en brottslig handling.

Domkapitlet

Om varken prästens förmanande samtal med makarna eller kyrkorådets varningar och förmaningar haft avsedd verkan hänsköts ärendet till domkapitlet.²⁸¹ I en skrivelse till domkapitlet sammanfattade församlingsprästen ärendet och detta brev blev sedan utgångspunkten i domkapitels varning. Ur ett sentida perspektiv kan vi uppfatta domkapitlets varning som nästa steg på vägen mot skilsmässa, men ur kyrkans perspektiv var varningsförfarandet snarare en allvarlig anmodan till man och hustru att bättra sin sammanlevnad och att realisera det goda kristna äktenskapet. Varningen var inte ämnad som ett steg i riktning mot äktenskapets upplösning utan var tillkommen som ett led i kyrkotukten. Hur framgångsrika domkapitlen var i strävan att ena makar som levde i osämja tycks förändras över tid. Ivar Nylanders hävdar utifrån sin undersökning som främst behandlar 1700-talets praxis att domkapitlet ”icke så sällan” lyckades förlika oeniga makar²⁸² medan man i riksdagen vid 1800-talets mitt argumenterade för förfarandets avskaffande med motiveringen att det sällan hade framgång. Makar som framhärdade i ovilja mot varandra skulle varnas inte bara för det missnöje man drog på sig i församlingen utan även och kanske främst för den gudsvrede man väckte och dess konsekvenser. För den enskilde mannen och

²⁸¹ I enlighet med 1686 års Kyrkolag 16:11.

²⁸² Ivar Nylander, 1961, s. 90.

kvinnan kan det ha framstått som en omskakande och skrämmande upplevelse att kallas till domkapitlet. Makarna levde nu sina liv på ett sätt som inte bara väckte den närmaste omgivningens och församlingens irritation och oro utan även högt uppsatta kyrkliga ämbetsmän och teologer upprördes över deras framfart med varandra. De ställdes inför domkapitlet i egenskap av dåliga makar och därmed också i egenskap av dåliga kristna. Detta är viktigt att beakta inte minst för den tillbakahållande effekt detta kan ha haft på våldsutsatta kvinnor och andra som levde i olyckliga äktenskapsrelationer. Samtidigt var prästens anmälan till domkapitlet ett obligatorisk steg om makarna åstundade skilsmässa med osämja som grund.²⁸³

Forskningen kring domkapitlets hantering av äktenskapskonflikter

Forskningen kring de svenska domkapitlens roll i äktenskapsmål är tämligen begränsad och merparten berör betydligt äldre perioder än denna undersökning.

Historikern Malin Lennartsson har undersökt Växjö domkapitels hantering av äktenskapsmål på 1600-talet. Undersökningen behandlar ytterst få fall som inkluderar hustrumisshandel. Av undersökningen framgår att Växjö domkapitel under perioden 1650–55 mottog 11 ansökningar om skilsmässa på grund av våld. Av dessa beviljade domkapitlet skilsmässa i 3 fall. I ytterligare 6 fall (av totalt 21) mottog domkapitlet klagomål om våldsam och elakt leverne som inte var länkade till en ansökan om skilsmässa. Lennartssons undersökning visar att domkapitlet vid 1600-talets mitt kunde döma till skilsmässa även vid andra skäl än de två lagstadgade och att man i sällsynta fall även dömde till skilsmässa vid våld. Någon närmare beskrivning av hur domkapitlet hanterade hustrumisshandel ges inte. Vid denna

²⁸³ Christine Bladh, 2002, som undersökt skilsmässor i Stockholm 1755, 1810 och 1860, menar att anmälan till domkapitlet uppfattades som ett första steg mot skilsmässa. Frågan är väl dock om kunskapen om vägen till skilsmässa vid osämja var allmänt spridd före 1810 års förordning. Se även Christine Bladh, 1993, s. 46–50, ang. de praktiska och ekonomiska konsekvenserna för kvinnan av att stå under makens målsmanskap enligt gällande lagar.

tid hade domkapitlet behörighet att döma till skilsmässa, en rätt som försvann genom 1734 års lag.²⁸⁴

Annika Sandén som bland annat undersökt äktenskapsmål vid domkapitlet i Linköping 1600–20 finner också exempel på hustrur som klagar över misshandel i sina äktenskap. I ett exempel visar Sandén att maken försvarade sig i domkapitlet med att åberopa att hustrun illa förestod sitt hus och sällan var hemma. Inför domkapitlet fick makarna lova att leva kristligt med varandra och mannen fick ”besynnerligen lova att när hon vänder om med sitt belöpande och där hon stillar sin mun, så skulle han stilla sina nävar”.²⁸⁵ Mannens våld vägdes således mot hustruns förmenta fel. Och domkapitlets förmaning kan även tolkas som att den kyrkliga instansen uppfattade mannens våld som befogat. Hans nävar skulle stillna när hustrun bättrade sig. Men trots att misshandel inte var en lagstadgad grund för skilsmässa hände det att människor ansökte om skilsmässa för misshandel hos domkapitlet i Linköping i det begynnande 1600-talet. Och i fyra av de sex fallen beviljade domkapitlet faktiskt skilsmässa.²⁸⁶

Även Anna Hansen har berört äktenskapsmål som kom inför domkapitlet på 1600-talet, i detta fall i Härnösands stift. Församlingspräster förde fall av osämja till domkapitlet när de misslyckats att ena makarna. Vari domkapitlets egen insats bestod framgår dock inte utan Hansen skriver att domkapitlets lösning var att föra parterna till tinget för att få saken utredd. Här kunde fängelsestraff utdömas och i sista hand dömdes till skillnad till säng och säte på viss tid. Här lyser ett växelspel mellan förmanande samtal i kyrklig regi och ett reellt straffhot fram.²⁸⁷

I sin undersökning om civilisering – och huruvida umgänget mellan människor blivit mer ”civiliserat” med tiden – har Johan Söderberg bland annat studerat domkapitlets verksamhet i Stockholm år 1681. Här återfinner Söderberg några fall som rör osämja, med inslag av hustrumisshandel, men konstaterar att osämja inte var en lagstadgad grund för äktenskapskillnad och att det därmed inte var lönt för kvinnorna att begära skilsmäs-

²⁸⁴ Malin Lennartsson, 1999, s. 214ff.

²⁸⁵ Annika Sandén, 2005, s. 148.

²⁸⁶ Annika Sandén, 2005, s. 186.

²⁸⁷ Anna Hansen, 2006, s. 93.

sa.²⁸⁸ I det längsta försökte domkapitlet förlika makarna, men om dessa försök var fruktlösa remitterades ärendet till världslig rätt. Söderberg drar slutsatsen att kvinnor som vände sig till domkapitlet inte önskade att maken skulle straffas i världslig rätt, eftersom hon då istället kunde ha vänt sig omedelbart dit. Kvinnornas målsättning ser Söderberg istället som att dra till sig domkapitlets uppmärksamhet på våldet så att maken skulle känna att han hade ögonen på sig och avskräckas från fortsatt svår misshandel. Vid denna tid kunde domkapitlet utdöma straff och hotade bland annat en våldsam make med ett års fängelse på vatten och bröd, vilket Söderberg konstaterar var ett rent fabulerande i avskräckande syfte. Vatten och brödfängelse avsåg alltid kortvariga strafftider. Domkapitlet dömde också ut viten och böter vid hustrumisshandel.

Sammantaget framgår att 1600-talets konsistorier handlagt äktenskapsmål med hustrumisshandel och att de i sällsynta fall även beviljat skilsmässa vid våld trots att våld inte var en lagstadgad grund för skilsmässa. Misshandeln tolkades även under 1600-talet inom en kontext om ”osämja” och skälet för att bevilja skilsmässa framstår inte i första hand som ett värnande om den misshandlade kvinnan utan snarare som en väg att återskapa lugn och ordning inom församlingen. De fall där skilsmässa beviljades var ofta sådana där makarna framhärdade och upprepade gånger vände sig till domkapitlet med förnyad önskan om skilsmässa. Vägen till skilsmässa kantades av reella hot om böter, stockstraff och fängelse – något som successivt försvinner under 1800-talet.

Historikern Christine Bladh har undersökt skilsmässor i Stockholm 1750–1860, med nerslag åren 1755, 1810 och 1860, med ett intresse för bland annat hur man hanterade hustrumisshandel. Bladh menar att anmälan till domkapitlet under denna tid sågs som ett första steg mot skilsmässa, även om kyrkan inte hade makt att döma till skilsmässa.²⁸⁹ Bladh finner att domkapitlet ibland sökte förhindra att ansökan kom vidare till den världsliga rätten. Hon menar också att domkapitlet noga granskade makarnas privatliv, gräl och osämja, och att anklagelser mot varandra skulle styrkas av

²⁸⁸ Arne Jarrick & Johan Söderberg, *Odygd och vanära*, kap. ”Domkapitlet” s. 106–109.

²⁸⁹ Christine Bladh, 2003, s. 18.

vittnen. Det sistnämnda är intressant och indikerar att domkapitlets verksamhet närmade sig förfarandet vid en rättegång i Stockholm vid denna tid. Bland de kvinnliga sökandena var misshandel det klart vanligast skälet för önskan om skilsmässa. När det gäller beviljade skilsmässor saknas dock misshandel som skilsmässogrund genom hela undersökningen med endast två undantag.²⁹⁰ Bladh finner vidare i sin kortfattade rapport att våldsamma män inte fick medhåll av prästerskapet. Bladh ser även en utveckling över tid i Stockholmsmaterialet – medan prästerskapet i de tidiga undersökningsperioderna försökte bistå kvinnorna och hjälpa dem att finna juridiskt godtagbara skäl för skilsmässa om hustruns situation framstod som outhärdlig, visar sig en attitydförändring i den sista undersökningsperioden. År 1860 framstår det övergripande målet för domkapitlet som att förmå makarna att försonas och fortsätta äktenskapet, vilket således speglar en förändrad syn på skilsmässa. När denna förändring inträder förblir dock oklar eftersom Bladh gör ett tidsmässigt hopp från 1810 till 1860.

Hustrumisshandel inför domkapitlet i Lund

Vid mitten av 1800-talet framträder en lundensisk högkyrklighet som var en del av den så kallade nylutheranismen med högsäte i Tyskland. Den lundensiska högkyrkligheten utgjordes av en grupp teologer och präster vid den teologiska fakulteten med företrädare som Ebbe Gustaf Bring, Anton Niklas Sundberg och Wilhelm Flensburg, samtliga professorer i Lund och aktiva inom politiken.²⁹¹ Teologerna i Lund hade en uttalat konservativ samhällsuppfattning och motarbetade exempelvis kvinnoemancipationen. De betonade även vikten av familjen som institution för sedligheten och moralen i samhället. Frågan yppar sig då hur domkapitlet i Lund hanterade

²⁹⁰ Christine Bladh, 2003, s. 23f.

²⁹¹ Alexander Maurits, 2008; Anders Jarlert, 2001, s. 179ff. Bring blev docent i dogmatik och moralfilosofi 1837 och 1848 prof. i pastoralteologi. 1861 blev han biskop i Linköpings stift. Bring var även aktiv i riksdagen fr.o.m. 1853 och konservativ politiker. Sundberg blev 1852 prof. i dogmatik och moralteologi vid Lunds universitet och 1857 prof. i kyrkohistoria och symbolik. 1864 blev han biskop i Karlstads stift och 1870 ärkebiskop. Flensburg blev 1847 docent i systematisk teologi och 1858 prof. i dogmatik och moralteologi vid Lunds universitet. 1865 blev han biskop i Lunds stift.

äktenskapsmål med inslag av hustrumisshandel. Lyser en lundensisk högkyrklighet igenom i domkapitlets varnings- och förmaningsverksamhet?

I det följande återges ett antal äktenskapsmål från Lunds domkapitel från 1840- och 1850-talen som innefattar hustrumisshandel. Ett par av fallen utgör fortsättning på äktenskapsmål som diskuterats i samband med kyrkoråden, andra tillkommer. Fallen får illustrera mötet mellan den våldsutsatta hustrun och hennes make å ena sidan och domkapitlet och den religiösa diskurs kring äktenskapet som domkapitlet representerade å den andra. Lunds domkapitel omfattade geografiskt Skåne och Blekinge. Biskopen var preses i domkapitlet och i äktenskapsmål, som dessa ärenden benämndes, närvarade en handfull lärda, teologiskt skolade män. Självfallet inkluderade inte alla äktenskapsmål fysiskt våld men det är uteslutande fall med våldshandlingar mot hustrun som analyseras här. Sannolikt har våld förekommit i fler fall än de där våldet protokollförts och någon statistisk analys blir därmed inte fruktbar att göra. Materialet lämpar sig däremot väl för en kvalitativ analys och ger värdefull information om hur domkapitlet bemötte kvinnor som levde i våldsamma äktenskap. Vad sa domkapitlet till den våldsbenägne mannen och den våldsutsatta hustrun? Vilka råd gav man makarna? Kort sagt – hur uppfattade och hanterade domkapitlet hustrumisshandel vid denna tid? Protokollen ger också en bild av vilka möjligheter till socialt stöd och skydd våldsutsatta hustrur hade i 1800-talets samhälle före den egentliga industrialiseringen och urbaniseringen. Undersökningsperioden utgör samtidigt de sista decennierna innan varningsförfarandet inför domkapitlet avskaffades år 1860.

Det inledande exemplet på hur hustrumisshandel hanterades i domkapitlet i Lund härrör från 1845.²⁹² I ingressen kan man läsa följande:

Till följd av pastorsämbetets i Hörby anmälan att avskedade dragonen Måns C. och dess hustru Sissa S. flera gånger undfått enskilda och inför kyrkorådet offentliga varningar, senast den 21 maj innevarande år, för osämja och elak sammanlevnad i äktenskapet vållade isynnerhet genom C:s hårda misshandlingar emot hustrun, som vore krympling, hade dessa oeniga makar blivit till idag instämnda till er-

²⁹² LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:123, protokoll, den 17 september 1845. Prästens brev till domkapitlet: Lunds domkapitels arkiv, FIIf:136, daterat den 30 juli 1845.

hållande av varningar och förmaningar att kristligen och i endräkt sammanleva och erhöilo nu företräde.

Varningsförfarandet i domkapitlet vidtog alltså först sedan församlingsprästs och kyrkoråds förmaningar visat sig fruktlösa och nu stundade sista varningsgraden, som inställelsen i domkapitlet benämndes. Skrivelsen från församlingsprästen lästes upp i domkapitlet varefter makarna kallades in. I domkapitlet förhöordes först hustrun och därefter mannen om de närmare omständigheterna och utifrån makarnas berättelser och vad församlingsprästen förmedlat utformade domkapitlet sina förmaningar till makarna. Att man och hustru inkallats till domkapitlet för ”osämja och elak sammanlevnad” återspeglar att händelsen betraktades som en konflikt mellan makarna, att de uppfattades som ovänner och att de ansågs leva illa tillsammans. Trots den ömsesidighet som dessa formuleringar ger uttryck för fogas upplysningen att det var mannens hårda misshandel av hustrun som utgjorde det främsta problemet. Domkapitlets uppgift fixeras med orden att makarna är kallade ”till erhållande av varningar och förmaningar att kristligen och i endräkt sammanleva”.

Makarna uppgav att de varit gifta i mellan 28 och 29 år, att mannen var 50 år gammal och hustrun 60 och att de hade två vuxna barn. Hustruns berättelse om äktenskapet sammanfattades på följande sätt i protokollet:

Hustrun anförde att henens mans uppförande emot henne alltid varit elakt och hårt, men under senaste tiden gått ända därhän att hon, som var krympling måst fly från hemmet och tillbringat natten dels ute på marken, dels i höstackar och varest hon kunnat emedan hon av fruktan för misshandlingar icke vågat sig hem; hon hade nu barnen med sig och önskade att även de blevo hörda, emedan hon, som både till kropp och förstånd [var] svag, icke kunde själv föra sin talan.

Detta korta referat av hustruns berättelse förmedlar bilden av en kvinna som är psykiskt och fysiskt svag, en krympling, som återkommande tvingas fly från hemmet för att undkomma mannens misshandel. Mannens skildring av äktenskapet gick i en helt annan riktning:

Mannen å sin sida förebar att han alltid strävar för de sinas uppehälle och uppfört sig ärligt, men hustrun hade förtryckt honom, beskyllat honom osannfärdigt för

hor och hetsat barnen emot honom, varigenom deras oeniga sammanlevnad uppkommit.

Mannen förnekade således inte direkt våldet men hävdade att det i själva verket var han som var förtryckt av hustrun och dessutom oskyldigt anklagad för hor, som vid denna tid uppfattades som ett allvarligt brott. Påståendet att hustrun hetsade barnen emot honom, innebar samtidigt ett miss-tänkliggörande av barnens kommande vittnesmål. Till sitt försvar åberopade mannen vad som kan uppfattas som en manlig kompetens, att han alltid strävat efter att försörja familjen och att han var ärlig. I hustruns rollförväntning låg ansvaret för den inre hushållningen och lydnad gentemot mannen medan mannens rollförväntning i hög grad bestod i försörjningsplikten. Målet fortsatte med att barnen kallades in för förhör:

Till följd av hustruns begäran inkallades barnen, sonen Nils Månsson 27 år gammal och dottern 24 år, vilka jämte bekräftande av deras faders elaka och hårda uppförande emot modern, varigenom hon blivit krympling, yrkade att hon av fadern måtte få sitt uppehälle. Dessa barnens anklagelser emot fadern förnekades av honom.

Barnens vittnesmål styrkte således hustruns berättelse om våldet och tillför dessutom uppgiften att fadern inte gift sig med en kvinna som var krympling, utan själv genom fysiskt våld som gett bestående skador, gjort henne till krympling. Av prästens skrivelse till domkapitlet framgår även att hustrun, som i brevet benämns krympling, varken kunde klä på eller av sig själv. Misshandeln hade därmed uppenbarligen varit mycket grov. Som ytterligare bevis om våldet överlämnade hustrun ett brev undertecknat av flera bönder på hemorten av följande innehåll:

I avseende på inbördes levnaden mellan gifta personerna, Måns C. och dess hustru Sissa S. i Söderto, få vi undertecknade åboar enligt hustruns begäran, härmed i ödmjukhet tillkännagiva och intyga, att hon Sissa S. av sin man, Måns C., åtskilliga gånger, mitt i nattetiden, av honom blivit utdriven samt ganska [mycket] illa misshandlad med hugg och slag, samt förövad varjehanda grymheter emot henne, så att hon icke någon tid är säker för honom, eller kan vistas i samhället, samt att hon är driven ifrån sitt bo, och att hon ej, till sitt livs uppehälle, får åtnjuta det all-

ra ringaste därav, samt är av samma misshandling, såväl till förståndet som kroppen ganska [mycket] svag.²⁹³

I detta fall från 1845 får vi således en god inblick i hur tillvaron kunde te sig för en hustru som utsattes för grov misshandel av sin make vid denna tid. Om hon önskade skilsmässa från mannen var hon tvungen att vända sig till församlingsprästen och upprepade gånger blir förmanad av honom tillsammans med gärningsmannen. Därefter skulle hon redogöra för sin situation inför kyrkorådet och tillsammans med gärningsmannen ta emot förnyade förmaningar. Om det visade sig att förmaningarna inte haft avsedd verkan, vilket kunde ta tid i anspråk, fick hon invänta tid för inställelse i domkapitlet tillsammans med gärningsmannen för nya förmaningar. I detta fall varnades makarna i kyrkorådet den 21 maj, prästen skrev sitt brev till domkapitlet den 30 juli och makarna kallades till domkapitlet till den 17 september. Det förflöt således fyra månader mellan varningen i kyrkorådet och varningen i domkapitlet, fyra månader då hustrun var utlämnad till gärningsmannen. Hur lång tid de inledande förmaningarna av församlingsprästen tagit i anspråk framgår inte, här ges bara upplysningen att makarna varnats flera gånger enskilt innan ärendet hänförts till kyrkorådet. Det var först efter varningen i domkapitlet som fallet kunde hänskjutas till världslig rätt och även där vidtog ett förfarande i flera steg, som redogjorts för tidigare. Så var lagen utformad fram till 1860 och genom detta äktenskapsmål kan vi också konstatera att lagen verkligen efterföljdes även i fall med mycket grov och livsfarlig misshandel. Tanken att äktenskapet i grunden var ouplösligt och att människor skulle förmans till bättring gjorde den våldsutsatta parten skyddslös. Alternativet att stämma mannen direkt till världslig rätt för misshandel fanns men var egentligen ingen väg till skilsmässa eftersom lagen krävde att samtliga varningsgrader skulle ha iakttagits innan man kunde ansöka om skilsmässa för ”våldsamt sinnelag” hos kungen. Endast vid stämpling mot den andra partens liv kunde allmän domstol döma direkt till äktenskapsskillnad. Detta äktenskapsmål från 1845 ger också en god inblick i hur det omgivande samhället reagerade på misshandeln.

²⁹³ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:123, den 17 september 1845, brev bifogat domkapitlets protokoll, Litt A.

Människor i hustruns närhet hade kännedom om att hon misshandlades och reagerade uppenbarligen på missförhållandena. Troligtvis tog de åbor som undertecknade brevet också ibland emot hustrun när hon fördrivits av maken eftersom de kunde intyga att sådant skedde nattetid. Uppgiften att hustrun inte någon tid gick säker för mannen och att hon inte kunde vistas i samhället visar dock att omgivningen saknade förmåga att skydda henne mot misshandeln, att hon var hjälplös och i ständig fara. Var hon vistades sedan maken fördrivit henne från hemmet framgår inte.

Fallet med Sissa S. är extraordinärt genom att misshandeln framstår som så grov och följderna allvarliga men det synliggör att lagen genom sin utformning inte ställde upp något egentligt skydd för kvinnor som misshandlades inom äktenskapet och att gärningsmannen kunde fortsätta att misshandla kvinnan under lång tid efter det att hon slagit larm om missförhållandena. Gärningsmannen gavs gång på gång chansen att ändra sitt beteende i samband med varningar och förmaningar medan hustrun under samma tid var förpliktigad att stanna kvar i hemmet och hoppas på bättring, vilket försatte henne i uppenbar fara.

Hur agerade då domkapitlet i detta fall? Vad sa man till den misshandlade hustrun och till den våldsamme mannen? I protokollet finns endast följande meningar nedtecknade till vägledning:

framställdes till de båda makarna de ömmaste förmaningar att emedan ännu tid vore bättra sin okristliga sammanlevnad vilken här vore så mycket beklagligare, som bägge vore redan långt i ålder framskridna, och sålunda borde kunna hava mera overseende med varandra.

Av formuleringarna att döma har domkapitlet riktat förmaningar till mannen såväl som hustrun att bättra sig och uppmanat både makar att visa overseende med varandra. Trots den uppenbara faran för förnyad misshandel som hustrun svävade i försökte domkapitlet verka för parets återförening. Detta var, som nämnts, också domkapitlets uppgift i sammanhanget. Samtidigt är det väsentligt att inte uppfatta domkapitlets handläggning enbart som kyrkans förhållningssätt till hustrumisshandel och separationer. Domkapitlet representerar, och utgör, härvidlag hela samhällets reaktion och förhållning till hustrumisshandel då domkapitlet var den lagstadgade

instans man hade att vända sig till. Därmed sammanfaller domkapitlets hållning även med samhällets hållning gentemot misshandlade hustrur. Uppmaningen till misshandlade kvinnor vid mitten av 1800-talet var: att bättra sig på olika områden som ibland preciserades, att visa överseende med maken och stanna kvar i äktenskapet. I detta fall förklarade dock hustrun för domkapitlet att hon inte vågade återvända till maken varpå ärendet förvisades till världslig rätt. Innan man skildes åt förmanade domkapitlet mannen att dämpa sitt hårda sinne.

Ett annat fall av hustrumisshandel behandlades i Lunds domkapitel år 1844:

Torparen, sadelmakargesällen Peter A. i Passvall och dess äkta hustru Gustafva Charlotta W., som för oenig sammanlevnad blivit till varningsgrads erhållande anmälda av deras själasörjare, prästen Engdahl i Riseberga, företrädde nu enligt erhållen stämning. Sammanvigda för 27 år sedan hade de tillbragt ett med nio barn välsignat äktenskap uti kiv osämja, som stigit till den höjd av våldsamhet å mannens sida, att han skoningslöst förvisat både hustrun och barnen hus och hem, därtill föranlett, enligt egen utsago, av hustruns envisa och gensträviga uppförande, men enligt hustruns försäkran, av starka dryckers omåttliga förtärande. I övrigt uppgiver mannen att försämrade affärer nedtyngt hans lynne, och sålunda haft stor andel i orsakerna till den hårda behandling, han tillskyndat hustrun och barnen, blott en gång säger han dessa hava saknat bröd och yttrar det hopp, att genom arbetsamhet kunna försätta sig själv och de sina i en lyckligare belägenhet. Hustruns klagomål emot mannen tyckas vittna om en hög grad av känslolöshet och obarmhärtighet hos denne senare.²⁹⁴

Makarna som varit gifta i 27 år och fått nio gemensamma barn tycks av formuleringarna i protokollet att döma ha levt i ”kiv och osämja” under hela den tid äktenskapet varat. Möjligen anger ordet ”stigit” att mannens våldsamhet tilltagit efter hand. Domkapitelsprotokollet beskriver ett våldsamt äktenskap där mannen ensidigt brukar våld mot hustrun. Att våldet är grovt ”nästan hedniskt” framhålls i protokollet och att mannen ”skoningslöst” har jagat hustrun och barnen ut ur huset. Det finns dock ingen saklig redogörelse för händelserna, och våldshandlingarna beskrivs

²⁹⁴ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:122, protokoll, den 5 juni 1844.

inte närmare. Därmed blir mannens våld svårt att bilda sig en uppfattning om. Inget sägs mer exakt om hur våldet utövats, om det varit av allvarligt eller rent av livshotande slag. Därmed osynliggörs våldet i protokollet. Mot mannens våld ställs makens påstående att hustrun varit ”envis och gensträvig” mot honom. Fysiskt våld ställs alltså i detta äktenskapsmål mot handlingar av helt annat slag eller mot en sinnesbeskaffenhet som innebär att hustrun inte underordnat sig maken på det sätt han förväntat. I mannens ögon hade hustrun satt sig upp mot hierarkin inom äktenskapet och därmed framkallat hans våld. Kolnars modell för hur mannen kan använda våld kreativt för att stärka sin position i genushierarkin och återupprätta sitt kränkta jag kan appliceras här som hjälp för att förstå vad som händer i relationen. Det finns förväntan i tiden på manlig dominans och kvinnlig underordning som mannen har problem med att infria i sitt äktenskap. Våld blir då lösningen på problemet men skapar samtidigt nya problem. Våldet driver hustrun ur huset och äventyrar båda makars position.

Mannen har även en annan förklaring till sitt våldsamma och hårda förfarande. Han har haft ekonomiska problem som tyngt honom. Viktigt i sammanhanget är också mannens påpekande att familjen endast vid ett tillfälle saknat bröd och att han har förhoppningar om att i framtiden genom arbetsamhet försätta dem i bättre omständigheter. Här markerar mannen att han fullgjort sin försörjningsplikt mot familjen efter förmåga och därmed infriat de krav och förväntningar man kunde ställa på honom som make och fader. Att han drev sin familj från hemmet var förstås ett allvarligt fel vilket markeras av att det explicit omnämns i protokollet. Hustruns berättelse tycks ha innehållit konkreta exempel på mannens behandling av henne och barnen som dock bara leder till den summariska konklusionen att hennes berättelse tyder på en ”känslolöshet och obarmhärtighet” hos mannen. Vad som döljer sig bakom orden förblir okänt.

Trots att äktenskapet varat i 27 år, att makarna uppges ha levat i osämja under lika lång tid, mannen är våldsam, känslolös och obarmhärtig och förefaller missbruka alkohol, hyser domkapitlet hopp om att makarna skall kunna förändra sin relation till det bättre:

Det sätt varpå dessa makar skildrade sin belägenhet ävensom de yttranden, vilka därunder växlades dem själva emellan, tycktes dock antyda, att ännu icke de band, som dem emellan ägt rum, blivit slitet därhän, att hopp om deras återförening i sämja och kristlig sammanlevnad vore övrigt. Detta gav konsistorium anledning att med de allvarliga förebråelser, som med rätta gåvos mannen för hans okristliga och nästan hedniska hårdhet, hustrun för hennes enträthenhet, förena uppmaningar till dem båda, att med ånger över det förflutna och glömska av lidna oförrätter, försöka att med kristlig endräkt och saktmod fortsätta sammanlevnaden, under bruket av Guds ord och åkallan av den Högsta, vilken visserligen skulle skänka dem kraft, att uppfylla det löfte, som de i Treenighetens namn givit varandra inför Herrens altare och uti närvaro av hans församling, om de med uppriktighet och ödmjukhet nalkades Honom. Dessa och dylika föreställningar rörde makarna så, att de tillkännagåvo sin avsikt, att ännu någon tid fortsätta sitt äktenskap under hopp om nåd och hjälp av den Högsta, vars ord icke tycktes vara dem alldeles främmande.²⁹⁵

Av domkapitlets protokoll framgår således att man bemödat sig om att rikta ”allvarliga förebråelser” till både mannen och hustrun, till mannen för hans ”nästan hedniska hårdhet” och till hustrun för hennes ”enträthenhet”. Det förefaller därmed inte som om domkapitlet skilt ut mannens våld från övriga handlingar och placerat skulden hos honom, utan hans hårdhet, som det benämns, lyfts fram och kritiseras på samma sätt som det man menade var kvinnans brister i äktenskapet. Med enträten avses enligt *Svenska akademis ordbok* en person som är egensinnig, halsstarrig och envis, eller genstridig och trätlysten. Exakt vad hustrun satte sig upp mot framgår inte av protokollet men att hon var en kvinna som svarade emot och höll fast vid sin ståndpunkt eller framförde kritik ligger i ordets uttydning. Det förefaller således som att domkapitlet jämställde mannens våld med handlingar som inneburit att hustrun inte underordnade sig maken på ett sätt som han förväntade sig av en hustru. En förväntan som domkapitlet tycks ha delat. Rådet från domkapitlet till båda makar blev att ångra det förflutna, glömma tidigare oförrätter och leva vidare tillsammans i endräkt och saktmod med Gud för ögonen. Domkapitlet förlitade sig dock inte på makarnas avgivna löften om att leva tillsammans i sämja utan bestämde en prøvotid på två

²⁹⁵ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:122, protokoll, den 5 juni 1844.

månader under vilken tid makarna skulle hållas under uppsikt av församlingsprästen:

Konsistorium bestämde då en provtid av tvenne månader, under vilken prosten Engdahl skulle anmodas med sorgfällig tillsyn följa deras förhållande, och till konsistorium efter förloppet därav inberätta, huruvida deras nu fattade beslut ledde till ett förbättrat uppförande å ömse sidor och en därav följande lyckligen sammanlevnad. De bägge makarna lyckönskades till fattade goda föresatser, uppmanades till ett uppfyllande av de plikter vartill de nu för andra gången förbundit sig och tillönskades den nåd, som ensam förmår giva människan krafter till utförandet av allt gott.²⁹⁶

Trots mannens ”våldsamhet” och ”skoningslöshet” såg domkapitlet det som sin uppgift att förmå makarna att fortsätta sammanlevnaden och lyckades också temporärt med detta. Ett drygt år senare ständes dock samma makar till domkapitlet igen efter ny anmälan från församlingsprästen.²⁹⁷ Mannen uteblev men hustrun Gustafva Charlotta W. infann sig och berättade då enligt protokollet:

[A]tt mannen i allmänhet misshandlar henne med hugg och slag, nyligen slagit henne i sidan så att hon därav ännu led, vilket förvärrats därav att hon nödgats gå hela vägen från hemmet för att inställa sig här, emedan mannen tagit ifrån henne de skjutspengar hon samlat och sagt sig därmed skola göra kalas; att han ofta om nätterna kört ut henne från sitt hem, vilket ensamt hon hade att tacka för att han icke redan misshandlat henne till döds.²⁹⁸

Den första varningen inför domkapitlet hade således lett till att äktenskapet fortlöpt under ytterligare ett år varunder mannen kontinuerligt misshandlat hustrun. Att våldet varit grovt och att mannens våldsamhet uppfattades som livshotande framskymtar i kvinnans berättelse. Att mannen körde ut henne ur hemmet nattetid hade räddat henne från att bli misshandlad till döds, menade hustrun. I detta läge gav domkapitlet upp hoppet om att ena

²⁹⁶ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:122, protokoll, den 5 juni 1844.

²⁹⁷ LLA, Lunds domkapitels arkiv, FIIf:136, äktenskapsmål, brev från prästen i Riseberga daterat den 4 augusti 1845.

²⁹⁸ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:123, protokoll, den 24 september 1845.

makarna till fortsatt sammanlevnad och vidtog istället mått och steg för att ge hustrun ett visst skydd mot fortsatta övergrepp, vilket är intressant:

Då A. icke nu inställt sig beslöts att ny stämning å honom till idag 8 dagar skulle utgå, samt pastor i Riseberga anmodas under tiden vidtaga de mått och steg, som kunde trygga hustrun för vidare misshandling intill dess efter mannens hörande målet kunna vid världslig rätt anhängiggöras.

Av domkapitlets protokoll framgår att församlingsprästen faktiskt engagerades för att trygga hustruns situation för den närmaste tiden. Exakt hur framgår inte av protokollet. Kanske kunde hustrun mot ekonomisk ersättning från församlingen inhysas någonstans så att hon kom bort från maken. Detta gällde dock endast tiden fram till rättegången. Någon uppmaning till hustrun att anmäla mannen för misshandel till världslig rätt framställdes inte. Äktenskapsmålet skulle visserligen hänskjutas till världslig rätt så snart mannen förhört av domkapitlet, men någon misshandelsrättegång åsyftades inte utan en anmälan om osämja i äktenskapet. Beträffande våldet som framträder i dessa äktenskapsmål kan man konstatera att de instanser som hade hand om äktenskapsmål, församlingsprästen, kyrkorådet respektive domkapitlet, inte hade till uppgift, och inte heller gjorde det till sin uppgift, att anmäla våld som kom till deras kännedom. Inte heller rådde man någon att anmäla misshandeln. Våld inom äktenskapet fördömdes men bestraffades inte.²⁹⁹

I ett annat äktenskapsmål i Lunds stifts domkapitel 1845 inställde sig makarna arbetskarlen Lars A. och hustrun Anna O.³⁰⁰ I ingressen får man veta att makarna:

av pastorsämbetet blivit anmälda till erhållande av varningar och förmaningar att i samdräkt fortsätta deras äktenskap. Enligt denna pastorsämbetets anmälan, vilken nu för dem upplästes, hade de för sin oenighets skull redan undergått tvenne varningsgrader, men det oaktat fortfarit i sin osämja, vilket nu gått ända dithän, att Lars A. enligt hustruns uppgift så misshandlat henne att hon måst övergiva hus och hem för att undkomma hans våldsamhet; jämte pastorsämbetet upplyser att

²⁹⁹ Jfr. dock Andreas Marklund 2004 och Ann-Catrin Östman 2001 som funnit att kyrkoråden i deras respektive undersökningar ibland anmälde hustrumisshandel till domstol.

³⁰⁰ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:123, protokoll, den 11 juni 1845, §3.

hustrun för någon tid sedan, sannolikt till följd av mannens misshandlingar varit svagsint och att fara för hennes förstånd även nu torde vara för handen, därest hon ålades att mot sin vilja till honom återflytta.

Domkapitlets uppgift uppges vara att förmana makarna att i endräkt fortsätta sitt äktenskap, ett mandat som således ligger fast och inte påverkas av uppgiften om mannens svåra misshandel av hustrun. Om sitt äktenskap berättade makarna att de varit gifta i 16 år och fått sex barn tillsammans varav det äldsta var 15 år och det yngsta 2 år. Till en början hade de levt tämligen väl tillsammans men efter hand hade "osämja uppstått". Enligt mannen berodde osämjan på att hustrun ansåg att hans tillgångar var för små och att hon därför hotat att lämna honom, vilket hon också gjort. Mot detta svarade hustrun att hon visserligen hotat att lämna mannen, vilket hon bekräftade att hon även gjort, men "av det skäl att mannen illa misshandlat henne och slagit henne, så att hon av fruktan att genom misshandlingarna bliva fördärvad och oförmögen till arbete måst övergiva sitt hem och sina barn." Hon hade dock återvänt hem till barnen efter den första varningen av prästen.

Om mannens våld sägs dessutom att det som "nu åter drivit henne ifrån sitt hem, vore hans våldsamhet, till följd av vilken han slagit henne med käppar och dylikt, till och med en gång under hennes svaga tillstånd emellan barnsäng och kyrktagningen." Kyrktagningen ägde normalt rum sex veckor efter förlossningen. I detta fall från 1845 finns våldet således tämligen väl beskrivet i domkapitlets protokoll utifrån hustruns berättelse om sina upplevelser och det brev som församlingsprästen insänt till domkapitlet.

Av det citerade brevet från församlingsprästen framgår att han såg allvarligt på våldet och att han indirekt tog ställning för en framtida skilsmässa genom påståendet att det var fara för hustruns förstånd om hon tvingades återvända till maken och därmed utsattes för fortsatt misshandel. Församlingsprästens brev antyder att man kunde tillgripa tvångsmedel för att

återföra hustrun till äktenskapet med mannen men att det inte var tillrådligt i detta fall.³⁰¹

Mannen förnekade dock misshandeln helt och hållet och hävdade att han ”aldrig på något våldsamt sätt misshandlat eller slagit henne”. Domkapitlet riktade då ”tillfrågan och föreställningar” till hustrun om hon inte kunde flytta tillbaka till mannen och försöka leva i sämja med honom. Den exakta ordalydelsen framgår inte men uttrycket ”föreställningar” anger att man försökt övertyga henne om hennes skyldighet att återvända till maken och fortsätta äktenskapet. Hustrun vägrade dock att återvända till mannen eftersom ”hennes fruktan för hans våldsamhet vore därtill för stor, och att där inte var något hopp att han skulle hädanefter uppföra sig bättre mot henne”. Hon önskade därför att målet skulle hänskjutas till världslig rätt, vilket domkapitlet också beslutade trots att mannen motsatte sig detta med motiveringen att kostnaderna översteg hans förmåga. I detta äktenskapsmål med till synes mycket grov och allvarlig misshandel med käppar och andra tillhyggen framgår att den misshandlade kvinnan lämnat sitt hem för att undkomma misshandeln men att hon övertalats att återvända till mannen av församlingsprästen. Trots att kvinnan uppgav att misshandeln därefter fortsatt anmodades hon även av domkapitlet att återvända till mannen. Den hustru som övergav sitt äktenskap lämnade oftast samtidigt sin försörjning och i detta fall även sina barn. Endast den som hade någon form av uppbackning och stöd från anhöriga eller vänner kunde bryta sig ur situationen. Att vägen till skilsmässa var lång och tog år i anspråk ökade samtidigt behovet av alternativ försörjning för att hustrun i realiteten skulle kunna bryta med våldsmannen. Den som saknade omgivningens stöd kan knappast ha brutit upp ur en våldsrelation vid denna tid så som lag och rättsprocedur var utformad.

³⁰¹ Cecilia Riving visar i sin avhandling om sinnessjukvården under 1800-talets andra hälft, att män som misshandlade sina hustrur ibland bedömdes som sinnessjuka och omhändertogs på hospital. Var samhällets åtskillnad mellan kriminell handling och sjuklig handling gått förblir dock svårt att fastställa, menar Riving. Enbart våldet i sig gav inte mannen stämpel som sinnessjuk, konstaterar Riving. Se Riving, 2008, 2. 149ff.

I ett annat äktenskapsmål som handlades 1855 inställde sig husmannen Pehr J. och hans hustru Hanna N. för domkapitlet. Församlingsprästens insända berättelse lästes upp i domkapitlet som därigenom fick vägledande kännedom om fallet. Prästens skrivelse till domkapitlet är intressant inte minst för att den faktiskt utmynnar i en förklaring om att skilsmässa var önskvärd:

Det synes som aldrig någon sänja och kärlek skulle återkomma i detta olyckliga äktenskap, och är en snar äktenskapsskillnad så mycket önskvärdare, som fadern är alldeles oskicklig att vårda och uppfostra barnen, och modern kommer att sakna alla tillgångar därtill, så vida ej deras gemensamma obetydliga egendom snart bliver delad. Stridighet i lynne och tänkesätt har hos dessa makar synbarligen övergått till avsky och hat.³⁰²

Av församlingsprästens brev framgår att det är hustrun som önskar skilsmässa från mannen på grund av hans ”hårda behandling” och att hon inte vågar återvända till honom. Den skilsmässogrund som församlingsprästen åberopar i sin skrivelse är dock inte ”våldsamt sinnelag”, vilket hade legat nära till hands utifrån en kännedom om lagen, utan istället hänför han fallet till ”stridighet i lynne och tänkesätt som övergått i avsky och hat”, det vill säga en grund där båda makar görs lika ansvariga för den uppkomna situationen. Därmed uttraderas våldet som grund för äktenskapsskillnaden och mannens hårda behandling, som får hustrun att i rädsla överge hemmet och därmed även sina två barn, reduceras till en äktenskaplig konflikt. Även i domkapitlets protokoll framstår mannens våldsamhet som den avgörande orsaken för hustruns önskan om skilsmässa, vilken mannen motsätter sig. Hustrun berättar i domkapitlet att hon hade ”önskat och bemödat sig att vara honom till nöjes, men han kunde inte lida henne utan bannade, svor och slog henne”. Hon tog fram och visade upp en bit av en käpp som mannen vid ett tillfälle ”avslagit på henne, då han alldeles fördärvat henne i sidan.” Vi kan således se att våldet var avgörande för kvinnan och att hon inför mötet med domkapitlet tagit med sig eget bevismaterial. Det var under dessa villkor hon levat och flytt från hemmet och den sönderslagna

³⁰² LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:133, protokoll, den 17 oktober 1855, s. 463-468. Närvarande i domkapitlet var bl.a. biskop Reuterdaahl (senare ärkebiskop), Melin, Sundberg och Flensburg.

käppen skulle hjälpa de lärda herrarna förstå att hennes situation var ohållbar. Hon yrkade på upplösning av äktenskapet.

Mannen såg däremot situationen på ett helt annat sätt. Han framförde att missämjan som varat i tre till fyra år berodde på att hustrun alltid ville råda och ha sin egen vilja fram. Även i detta fall intar mannen således ståndpunkten att han brukat våld mot sin hustru för att hon inte underordnat sig hans vilja i den utsträckning som han ansåg att en hustru borde. Mannen använde sig således aktivt av den samtida ideologin om mannens husbondemakt med åtföljande krav på hustruns underordning. Hustrun ville bestämma, vilket egentligen tillkom honom. Att tillgripa våld blev ett sätt att återupprätta hierarkin i äktenskapet och tvinga hustrun till lydnad. I den enskilde mannens ögon kunde våld med andra ord rättfärdigas med hänvisning till kvinnans bristande underordning, vilket dock aldrig accepterades av domkapitlet, även om man till synes delade uppfattningen att hustrur skulle verka för endräkt i äktenskapet. I detta äktenskapsmål förmanade domkapitlet mannen att ”icke hårt behandla hustrun, utan tåga och fördråga, och sköta sina göromål, om hustrun ville återflytta till honom och fortsätta äktenskapet”. Vi vet inte exakt hur den sönderslagna käpp som hustrun visade fram såg ut eller hur domkapitlet reagerat vid åsynen, men rådet till mannen att sköta sina sysslor, tåga och fördrå innebar en diskvalificering av honom som familjens överhuvud. Församlingsprästens skrivelse hjälpte också domkapitlet att tolka situationen. Domkapitlet markerade att mannens våld mot hustrun och hans krav på underordning var oacceptabelt och det var till honom man riktade sina förmaningar. Församlingsprästen uppgav även i sitt brev till domkapitlet att mannen skötte allting ”förvänt” vilket säkert också undergrävde hans krav på auktoritet i domkapitlets ögon. Domkapitlets förmaningar till trots framförde hustrun att hon ”icke våga eller kunna” flytta tillbaka hem, ”då hon allt för väl kände att han icke kunde hålla sina löften, eller undertrycka det hat, han till henne hyste”. Hustrun vidhöll att hon önskade skilsmässa varpå domkapitlet enligt lag skulle hänskjuta ärendet till världslig rätt.

Ett annat äktenskapsmål som behandlades i domkapitlet i Lunds stift 1857 belyser i all korthet hur domkapitlet resonerade vid, av hustruns berättelse att döma, tämligen grov misshandel.³⁰³ Hustrun Cecilia H. infann sig ensam i domkapitlet och berättade att hon sedan två år tillbaka var gift med en åtta år yngre man, husaren Jöns S., och att deras äktenskap var barnlöst. Hon uppgav att mannen inte ville fortsätta äktenskapet med henne och att han ”flera gånger misshandlat henne och slagit henne dels med handen för bröstet och dels med käpp, så att hon fruktat för sitt liv, och detta utan att hon kunde medgiva sig hava honom därtill retat.” Citatet är intressant eftersom hustrun beskriver en upprepad, grov misshandel som delvis utförts med tillhygge, en käpp, och att misshandeln varit av sådan art att hon fruktat för sitt liv. Av domkapitlets formulering ”utan hon kunde medgiva sig hava honom därtill retat” förefaller domkapitlet ha förhört sig om huruvida hon själv utlöst våldet genom att reta upp mannen, vilket hon sedan förnekar. Hustrun Cecilia ville inte heller påstå att mannen överlastade sig med starka drycker. Av protokollet framgår vidare att hustrun fick ta emot ”allvarliga förmaningar” av domkapitlets ordförande. De allvarliga förmaningarna till trots vidhöll Cecilia ”enträget” att hon inte kunde fortsätta sitt äktenskap med mannen. Det är uppenbart att hustrun infann sig i domkapitlet för att hon önskade skilsmässa och att detta var ett av de nödvändiga steg hon behövde ta för att komma vidare i sin avsikt. Att maken inte infann sig på kallelsen innebar en ytterligare fördröjning eftersom domkapitlet behövde höra hans version innan man kunde hänskjuta ärendet vidare till världslig rätt. En intressant iakttagelse i detta äktenskapsmål är att varken kyrkorådsprotokollet eller församlingsprästens brev till domkapitlet innehåller någon som helst antydning om att våld förekommit i äktenskapet. Det är först genom hustruns berättelse i domkapitlet som våldet synliggörs. I kyrkorådets protokoll som insänts till domkapitlet sammanfattas istället problemet med orden ”[d]eras hjärtan syntes vara hårda, och fel å ömse sidor läre visserligen förefinnas”.³⁰⁴

³⁰³ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:135, den 2 december 1857, s. 675f.

³⁰⁴ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:135, 1857, Litt B, s. 673, utdrag ur Kyrkorådsprotokollsdomboken för Ekeby församling, den 4 maj 1857.

Vad sa då domkapitlet till mannen om våldet och hans sätt att hantera sin hustru när han några veckor senare inställde sig för att varnas och förmanas i domkapitlet?³⁰⁵ I detta domkapitelprotokoll omnämns över huvud taget inte mannens våld mot hustrun, men det framgår att man läste upp protokollet från förhöret med hustrun för maken. Domkapitlets varning och förmaning till honom protokollfördes med orden att ”han skulle nogare akt giva uppå sitt förhållande och sina plikter”. Således sägs ingenting om hans våldsamhet, att han slagit hustrun med käpp och med händerna, i alla fall ingenting som sentida läsare kan ta del av, vilket i sin tur säger något väsentligt om den tidens syn på hustrumisshandel.

Mot hustruns beskrivning av äktenskapsrelationen anförde mannen att brytningen mellan makarna berodde på att hustrun övergett honom när han var svårt sjuk, men att han inte önskade skilsmässa utan istället ”yrkar” på att äktenskapet skall fortsätta och att hustrun skall ”äläggas” att flytta till honom. Det fanns en allmän uppfattning, med grund i lagen, att äkta makar saknade rätten att lämna sitt äktenskap och att den som blev övergiven därför kunde begära handräckning för att återföra maken eller maken till hemmet. Eftersom hustrun yrkat på skilsmässa hänsköts ärendet dock till världslig rätt.

I ett äktenskapsmål i domkapitlet år 1844 inställde sig makarna smeden Anders R. och hustrun Ann J. från Solberga.³⁰⁶ Makarna hade varit gifta i 19 år och fått sju barn varav fem ännu var i livet. Äktenskapet hade inledningsvis varit tämligen gott men de senaste åtta åren hade präglats av osämja och enligt församlingsprästens brev hade de erhållit varningar av honom och av kyrkorådet men detta oaktat hade missämjan övergått i ”överdrivna våldsamheter och hotelser å mannens sida” enligt prästen. Särskilt intressant i detta fall är att hustrun tagit med sig ett skriftligt anförande till domkapitlet som är bestyrkt av flera ”sockenmän”, vilket därmed framstår som ett bevismaterial mot mannen genom att hennes ord vitsordas av kringboende personer. I skriften skildras mannens våldsstyre:

³⁰⁵ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:136, protokoll, den 20 januari 1858, s. 49, § 3.

³⁰⁶ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:122, äktenskapsmål, 1844, s. 458, 463, §22.

Uti inlämnad skrift anförde hustrun flerfaldiga, av åtskilliga sockenmän bestyrkta, anklagelser mot mannen; att, då hon, såsom antagen barnmorska i Solberga, blivit nattetid efterskickad, han hade förbjudit henne hörsamma kallelsen, hotat mörda henne, om hon ej blevo hemma och gått så långt i sin ondska, att han tagit kläderna från henne, och hon måst halvklädd under strängaste köld fly ut på marken: att hon även vid andra tillfällen måst nattetid fly sitt hem; att han förföljt henne med sin våldsamhet och sina hotelser även till de hus hon såsom barnmorska haft förrättningar m.m. Orsaken till dessa våldsamheter vore dels hans dryckenskap, dels en ogrundad svartsjuka.

Som framgår av detta och flera andra äktenskapsmål i Lunds stifts domkapitel hände det att kvinnan själv försökte åstadkomma någon form av bevisning om mannens våld genom att ta med sig föremål som mannen miss-handlat henne med eller intyg från grannar och andra kringboende som kände till hennes belägenhet. I detta fall erkände mannen till en del anklagelserna och medgav att ”han väl vore hastig till sinnes”, men han lovade att om hustrun återvände hem skulle han behandla henne som sig borde.

Även i detta fall protokollförde domkapitlet att det utfört sitt uppdrag att genom ”allvarliga föreställningar och förmaningar om en kristlig sammanlevnad och endräkt” förmå makarna att bättra sig och fortsätta äktenskapet. Inställelsen i domkapitlet blev därmed en påtryckning mot hustrun att återvända till den våldsamme mannen och fortsätta äktenskapet med honom i hopp om att han skulle bättra sig. Mannen förefaller dock ha gjort ett riktigt dåligt intryck på domkapitlet som noterar att mannen sade sig vara benägen till detta ”dock som det tycktes hycklande”. Hustrun för sin del uppgav att hon inte kunde trygga sig vid makens löften eftersom de blev lika ofta brutna som givna. Hon yrkade därför på skilsmässa varpå ärendet hänvisades till världslig rätt.

I detta äktenskapsmål förmedlas ingen närmare kunskap om våldet, hur det förövats, om det skett med tillhyggen eller med händerna. Men det framkommer att mannen, som var svartsjuk och ibland dessutom drucken, hotade att mörda hustrun och att han tog kläderna ifrån henne och förföljde henne även utanför hemmet med hotelser och våldsamheter. Våldet blev därigenom synligt även för omgivningen som kunde intyga händelserna. Även om våldet således var välkänt för omgivningen tvingades hustrun,

liksom i de övriga fallen, ta sig igenom alla lagstadgade varningar, först utav församlingsprästen, sedan av kyrkorådet och därefter av domkapitlet i Lund. Först härfter kom äktenskapsmålet inför världslig rätt och då vidtog ännu ett långdraget förfarande i flera steg. Här sägs inget om vilket stöd hustrun fått från omgivningen men det framgår av protokollet att hustrun flyttat ifrån mannen och därmed antagligen försatt sig i säkerhet. Detta till trots var hon fortfarande hans hustru, med samhällets krav på sig att återvända till honom och fortsätta sitt äktenskap. Detta var krav som samhället framförde till henne via kyrkans ämbetsmän.

I ett annat äktenskapsmål i domkapitel i Lunds stift år 1843, instämde lantmätaren Lars A. och hans hustru Maria Catharina L. från Västra Spång.³⁰⁷ Till förhöret i domkapitlet infann sig endast hustrun medan mannen uteblev. Församlingsprästen uppgav i sin skrivelse till domkapitlet att makarna levde i osämja under flera år och att de erhållit varningar både enskilt av prästen och inför kyrkorådet. I domkapitlet berättade hustrun att de varit gifta i 19 år och att de hade tre barn tillsammans som alla var i livet. Om ”osämjan” berättade hustrun att de nästan från början av äktenskapet varit ”oeniga” på grund av ”en tidigt röjd och sedan fortsatt otrohet å mannens sida som i förening med hans hårda medfart med henne och barnen, och det svåra betryck i anseende på livsuppehälle, i vilket han försatt dem, förorsakat att hon och mannen nu på 4 å 5 år inte levat tillsammans.”.

Efter hustruns berättelse om mannens otrohet och hårda sätt mot henne och barnen frågade domkapitlet hustrun om hon ”noga eftersinnat huruvida hennes egna tänkesätt och förhållande i omsorgsfullhet, undseende, tålmod och Gudsfruktan må finnas rättsinniga inför hjärtats rannsakar”. Här ger domkapitlet indirekt en beskrivning av förväntningarna på en god kristen hustru. Hon skulle visa omsorg om maken ha tålmod med honom och visa överseende. På denna självrannsakande fråga gav hustrun ett vidlyftigt svar som visade att religiositeten låg henne särskilt varmt om hjärtat, vilket i sig vållade problem i hennes äktenskap:

³⁰⁷ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:121, protokoll, den 26 juli 1843, s. 420–422.

[Hon anförde] att nöden ökat livligheten av den känsla med vilken hon alltid uppfattat allas och synnerligen sitt behov att söka [oläsl. ord] och beskyddet hos Gud, att hon sökt tidigt inplantera samma tänkesätt hos sina barn, men att hon ej kunnat yppa för mannen någon känsla av gudfruktighet utan att hånas, eller röja sin längtan att få färdas till Guds hem utan att mötas av ett med grovaste uttryck omklätt förlöjligande och smädeligt avslag, och att hon som uppnått 60 års ålder nu på längre tid icke begått Herrans heliga Nattvard.

Även i detta äktenskapsmål hade hustrun förberett sig och överlämnade en skrift som hon själv författat där hon berättade om mannens hat mot henne och hans otrohet:

Strax efter vårt äktenskap märkte jag otrohet av honom som har jämt fortfarit. Det jag ämnar leda i bevis. Även har min man ett hemligt hat till mig som gjorde att jag ej torde vara ensam med honom ty han hade alltid någon käpp stående tillreds att slå mig med då ingen var närvarande. Detta hemliga hat bestod i det, att min man och jag levde i var sin övertygelse i en sak, som jag förut nämnt till pastorn i församlingen. Även vår nattvardsgång uppsköt han stundom i flera år, allt som det föll honom in. Då jag någon gång bad honom att få resa till kyrkan svarade han att han ingen smutsäcka ämnade göra. Att min man icke allenast är elak emot mig men han visar samma ohanterlighet emot våra barn, detta är en så tung börda så att den ej låter sig beskrivas, i synnerhet som han har störtat oss i den fatigaste belägenhet. Min anhållan är den att bliva skild vid honom, ty hans oböjliga och envisa sinne gör att ett fortfarande äktenskap ej kan äga rum.

I detta äktenskapsmål, liksom i flera av de övriga misshandelsfallen, är det käppen mannen använder som tillhygge när han misshandlar hustrun. Vad det är för käpp eller käppar som finns i hemmen och som männen tillgriper beskrivs inte närmare. Kanske är det promenadkäppar eller käppar som används i lantbruket för att fösa boskap, men just käppen framstår som det tillhygge männen använder när de brukar våld, som en form av manlig maktsymbol i berättelserna. I detta fall hade mannen käppar ”stående tillreds” för att slå hustrun med om de blev ensamma i rummet.

Grunden för mannens hat mot hustrun uppges handla om skilda uppfattningar kring religionen, där hustrun framställer sig själv som en god kristen och mannen möjligen som ateist. Till församlingskyrkan vägrade han att åka och han hindrade henne därmed från att komma till nattvarden.

Efter dessa argument för skilsmässa som hustrun framförde både muntligt och skriftligt fick hon ta emot ”förnyade föreställningar” av domkapitlet, vilka dock inte fick henne att ändra uppfattning. Mannen som uteblivit utan att ange något skäl för detta skulle kallas på nytt, men hustrun bad att få slippa inställa sig igen eftersom hon var fattig och måste göra en del av den långa resan mellan Örkellunga och Lund till fots, vilket domkapitlet lovade att ha i åtanke.

När mannen infann sig i domkapitlet läste man upp församlingsprästens brev och protokollet från förhöret med hustrun för honom.³⁰⁸ Mannen hävdade då att han framställts i en helt oriktig dager, att han mycket väl visste hur han skulle uppföra sig mot hustrun, att han inte heller hyste förakt för religionen, men att ett bland hustruns flera fel var att hon inte kunde tala sanning. På detta yttrade domkapitlet att vad hustrun anfört inte torde sakna allt innehåll av sanning varpå man förmanade honom, av protokollet att döma, ovanligt grundligt:

vilket föreställdes A. med de allvarsammaste anmaningar, att noggrannare rannsaka sitt eget hjärta, att såsom första steget till bättring, vidkännas sin egen felaktighet, att söka såväl nåd och förlåtelse hos denna, som kristliga och försonliga tänkesätt emot hustrun, med vilken han tillsades sammanleva med undanröjande av vad som kunde giva honom skäligen anledning till fredsstörande misstankar, oro eller missnöje, till vilka varningar fogades påminnelse om helgden av hans inför Gud och församlingen, med hustrun ingångna förbindelser, och om en förestående räkenskapsdag, till vilken han tidigt borde utbe sig nåd av Gud att genom ett rättskaffens tänke- och handlingssätt sig kristligen bereda; men alla dessa och ännu flera föreställningar hämtade ur Guds ord och samhällslagarnas föreskrifter kunde ej förmå honom till ett löfte att sammanleva med hustrun, vars lynnesfel han förklarade vara obotliga.

I detta äktenskapsmål önskade således varken mannen eller hustrun fortsätta äktenskapet och domkapitlets varningar och förmaningar ändrade inte detta förhållande. Att mannen helt nekade till anklagelserna om våld är framträdande i detta fall men också i många av de övriga målen där hustrun berättade om allvarlig och upprepad misshandel, hot och rädsla. Domkapitlet gjorde, av protokollet att döma, ett kraftfullt försök att förmå makarna

³⁰⁸ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:121, s. 448.

att fortsätta äktenskapet men båda parter vidhöll sin önskan om skilsmässa. Liksom många av de andra våldsdramade kvinnorna i materialet tycks hustrun leva i stor fattigdom. Om hon på eget bevåg lämnade äktenskapet för att undkomma mannens våld förblev hennes ekonomiska tillgångar i huvudsak kvar hos maken. Vilket stöd hustrun hade av omgivningen framgår inte i detta fall.

Ett annat äktenskapsmål i Lunds stifts domkapitel år 1840, är intressant eftersom det illustrerar att domkapitlets strävan att förmå makarna att fortsätta sitt äktenskap i fall med grov hustrumisshandel också kunde ha önskad effekt.³⁰⁹ Bonden Hans A. och hustrun Ingar A. från Grönby inställde sig för domkapitlet efter att ”längre tid ha levat i oenighet”. På sedvanligt sätt beskrivs problemet i äktenskapet, på en överordnad nivå, som relationellt, makarna är oeniga, men prosten i hemförsamlingen berättar samtidigt i sin skrivelse till domkapitlet att felet låg hos mannen. Prästen rapporterade att ”sedan han [maken] först flera gånger visat henne ur huset med svåra hotelser, hade han förlidna natten överfallit henne med hugg och slag, då hon fann honom sovande hos pigan i dess säng uti köket och drivit henne ut om gården, under den starka kölden och ovädret.” Hustrun var välfrejdad, enligt församlingsprästen, medan mannen tidvis var begiven på starka drycker. Makarna var båda 40 år gamla och hade 3 barn varav det äldsta var 9 år och det yngsta 4.

Hustruns berättelse i domkapitlet bekräftar församlingsprästens bild, konstaterade domkapitlet, dock utan att ta hennes berättelse till protokollet, vilket medför att våldet inte vidare beskrivs. Mannen fick upprepade frågor av domkapitlet om vad han egentligen hade att förebrå sin hustru, utan att han kunde lämna något svar, men till sist yttrade mannen ”att han icke uppfört sig utomordentligt illa som hustrun velat framställa.” I detta fall avkunnade domkapitlet en till synes ensidig varning och förmaning riktad mot mannen, vilket var ovanligt. För domkapitlet tycks upplysningen att mannen gick och la sig i pigans säng, vilket starkt indikerade horsbrott, i kombination med att han drev ut sin egen hustru ur huset med hugg och

³⁰⁹ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:118, protokoll, den 12 februari 1840, s. 69, §2.

slag förvandla målet från ett fall om oenighet och osämja till ett fall om ren last och synd å mannens sida:

På det allvarligaste tillrättavisades han i avseende på detta omdöme över sina egna fel vilka vore så mycket mera beklagansvärda och vådliga som de enligt hans själsörjares vitsord icke härröra av okunnighet om vad kristendomsbuden innebära och föreskriva. Efter åtskilliga påminnelser om det ansvar han genom sitt uppförande ådrager sig inför Gud och människor och uppmaningar även till hustrun att tillgiva mannen vad han hittills felat tillsades de att under bön till Gud förnya sin sammanlevnad i allvarligt uppsåt att kristeligen iakttaga sina skyldigheter inbördes och mot varandra.

Efter dessa förmaningar lovade mannen att vara vaksam på sin böjelse för dryckenskap och yttrade att han gärna tog emot hustrun i huset och efter dessa löften från mannen förklarade hustrun att hon var benägen att fortsätta äktenskapet ”i sämja”. Men domkapitlet anbefallde samtidigt församlingsprästen att hålla uppsikt över makarna och att rapportera till domkapitlet om ny osämja uppstod, varvid ärendet skulle hänvisas till världslig rätt.

I detta fall från 1840 framgår att domkapitlets varningar och förmaningar ibland kunde leda till att kvinnor som utsattes för misshandel och som stod i begrepp att söka skilsmässa från mannen övertygades om att fortsätta sammanlevnaden med maken. Förhoppningen var förstås att mannen skulle ändra sitt beteende men några garantier för hustruns säkerhet existerade inte. Våldet, som inte finns närmare beskrivet i protokollet, uppges ha handlat om hugg och slag och svåra hotelser. Våldet var således både fysiskt och verbalt och av sådan svårighetsgrad att kvinnan handgrip- ligen kastades ut ur huset i decemberkölden.

I ett äktenskapsmål i Lunds stifts domkapitel 1843 återfinns ett mer utförligt återgivande av förmaningarna till hustrun.³¹⁰ Torparen Åke N. och hustrun Anna A. från Rävatofta hade instämts till domkapitlet för att ta emot varningar och förmaningar men endast hustrun infann sig. Makarna hade erhållit varningar flera gånger av församlingsprästen och två gånger

³¹⁰ LLA, Lunds domkapitels arkiv, AI:121, den 18 oktober 1843, s. 553–555.

inför kyrkorådet utan framgång. Det förefaller med andra ord som om första och andra varningsgraden tagit lång tid i anspråk innan äktenskapsmålet nått domkapitlet. Hustrun var 41 år gammal och mannen 60. De hade varit gifta i 26 år och hade 4 barn. Om äktenskapet berättade hustrun:

[att de] varit någorlunda eniga intill dess svårigheten att med arbete förtjäna vad husets underhåll kostade alstrade hos mannen missnöje vilket utbröt i våldsam behandling, icke mot barnen, men desto mer emot hustrun den han förebrådde att hava dragit med sig vantrevnad i huset den han verkligen förmodat eller blott föreburit att mera lycka skulle funnits under någon annan matmoders omsorg och ledning, att han icke överlastar sig, men för skuldsättning varit insatt på Malmö fästning detta år.

Mannen anklagade således hustrun för att skapa vantrevnad i hemmet och han uppförde sig våldsamt mot henne. Någon mer ingående beskrivning av våldet, som när och på vilket sätt det förövades, innehåller inte protokollet, däremot återfinns ett tämligen omfattande referat av förmaningen till hustrun. Domkapitlet fann det sannolikt att det fanns ”märkbara felaktigheter” hos mannen och att sådana inte heller torde saknas hos hustrun. Därför förmanades hustrun:

att icke genom en vårdslös hushållning, sturskhet eller gensträvighet försämra mannens retliga lynne utan fastmer med undseende tålmod och flit under vårdandet av sina husmoderliga åligganden söka tillvinna sig hans förtroende och mildra hans sinnes oro, vilket hon sade sig gärna vilja iakttaga tvekande likväl om framgången därav emedan mannen även då hon icke besvarat hans förebråelser varav hon medgiva motsatsen hava någon gång inträffat, lika våldsamt slagit henne, som jämte alla andra oförrätter av honom måst vidkännas även den att, utan all anledning misstänkas för äktenskaps otrohet.

Förmaningen röjer hur domkapitlets ideologi kring äkta makar såg ut vid denna tid. Hustrun varnades för vårdslös hushållning och hon skulle varken vara stursk eller svara emot mannen utan tvärt om försöka vinna hans förtroende genom att sköta sina husliga plikter väl och mildra hans sinne. Mycket av ansvaret för den äktenskapliga sämjan tillkom således kvinnan. Hon skulle passa sig för att reta upp mannen och inte på något vis motsätta sig hans vilja utan mildra hans dåliga humör. Hon skulle kort sagt vara

mannen till lags. Hustrun förefaller ha tagit till sig förmaningen men ger uttryck för det hopplösa i företaget. Mannen brukade slå henne lika våldsamt oavsett om hon besvarade hans förebråelser eller inte. Det förefaller, av kvinnans yttrande, som om mannen anklagade henne för olika fel och brister och lät orden åtföljas av fysiskt våld, oavsett hur hon agerade. Efter detta inpass från hustrun noteras i protokollet att hon: ”Ånyo förmanades att genom all tålsamhet och eftertänksamt förhållande efter yttersta förmåga bidra till återställande av det husliga lugnet erinrades hon att detta även vore för henne utvägen till heliga nattvardens delaktighet”. På grund av ”osämjan” med mannen hade hustrun varit avstängd från nattvarden i två år, vilket förefaller ha tyngt henne. Domkapitlet utnyttjar detta faktum i sin förmaning till hustrun att anstränga sig hårdare för att åstadkomma sämja med mannen. Efter dessa förmaningar noteras att hustrun tycks ha ”ett redligt uppsåt”, det vill säga gett uttryck för viljan att fortsätta äktenskapet med mannen och att göra vad hon anmodats av domkapitlet. Trots att hustrun berättade om ett upprepat våld, att mannen slog henne våldsamt samt grundlöst anklagade henne för otrohet, det vill säga att han var notoriskt svartsjuk, uppmanades hon att på alla tänkbara sätt anpassa och underordna sig honom och vara honom till lags för att förhindra hans utbrott. Trots att hustrun anförde att detta inte brukade hjälpa vidhöll domkapitlet att detta var den väg hon skulle gå, vilket också hörsammades av kvinnan.

I ett äktenskapsmål i Lunds domkapitel år 1840 instämde makarna smeden Tufve O. T. och hans hustru Karna N.³¹¹ Fallet visar på ett ovanligt tydligt sätt att det fanns en kunskap om människor i församlingarna och att denna kunskap låg till grund för det vitsord som makarna förde med sig in i domkapitlet via församlingsprästens brev. Detta vitsord från församlingsprästen styrde i hög grad förhöret och förmaningens utformning i domkapitlet. I detta fall skriver församlingsprästen till domkapitlet att makarna fått de kraftigaste föreställningar till enighet och sämja men att makarna hyste en

³¹¹ LLA, Lunds domkapitels arkiv, FIIIf:131, äktenskapsmål, år 1840; Lunds domkapitel, AI:118, protokoll, den 13 maj 1840, s. 213 §28, samt s. 215, §31.

så inrotad fientlighet och bitterhet mot varandra att ingen återgång till sämja och inbördes aktning och förtroende var möjlig. Upplysningsvis får jag meddela, skriver församlingsprästen, ”att mannen T. är för ett liderligt och våldsamt sinnelag känd, varemot hustrun alltid framställt sig såsom av ett beskedligt och fromt sinnelag”. I protokollet får vi veta att hustrun ”flyktat från mannen” och nu vistades hos sina släktingar. Hon var 29 år gammal och mannen 40. Om äktenskapet berättade hustrun att de varit gifta i sex år men att hon endast uthärdat att sammanleva med maken hälften av denna tid ”den hon säger överlasta sig och med hugg och slag misshandla henne så att hon med sitt ännu levande barn måst söka räddning hos modern.”

Hustruns berättelse inför domkapitlet sammanfaller därmed med församlingsprästens upplysningar om maken. Han missbrukade alkohol och misshandlade hustrun. Vari bestod domkapitlets förmaningar till makarna i detta fall? Vilka råd gav man hustrun? Domkapitlet skriver om sitt eget förmaningsförfarande att ”hon uppmanades att med känsla av sina ingångna förbindelser återvända till mannen i hopp att Gud torde förläna honom nåd och hjälp till ånger och ett förändrat uppförande.” Domkapitlets mandat var, som framgått, att försöka förmå makarna att fortsätta äktenskapet och att verka för att makarna i framtiden skulle leva tillsammans i sämja, ett uppdrag som domkapitlet således fullgjorde. Hustrun skulle sätta sitt hopp till att mannen genom Guds nåd förändrade sitt uppförande, varemot hustrun svarade att hon för ingen del vågade försöket att återflytta till maken. I detta äktenskapsmål förhöordes mannen senare samma dag eftersom en benskada försenat honom. Domkapitlet bad mannen berätta vad han hade att anföra mot sin hustru och på denna uppmaning berättade mannen att hustrun var ”egensinnig, självrådig och försumlig i sina hushållsgöromål” och att han av dessa skäl en gång gett henne några rapp med en käpp för att hon vägrat att brygga. I övrigt nekade han till påståendena om misshandel. De skäl som mannen anförde mot hustrun bör ha varit sådana som han hoppats att domkapitlet skulle uppfatta som legitima skäl för en mans missnöje med en hustru mer generellt. De egenskaper han vänder sig mot, egensinne och självrådighet anger att hustrun satte sig upp mot hans husbondemakt, att hustrun ville råda, vilket tillkom honom, och att hon vägrat

hörsamma hans order om att brygga, det vill säga att utföra en kvinnosyssla inom hushållet. Detta var skälet till att han slagit henne med en käpp, vilket han tycks försöka framställa som legitim husaga. När det gällde sitt eget rykte anförde mannen att han arbetet med gott vitsord både tre år i Stockholm och tre år i Malmö. Under sitt stränga arbete hade han någon gång tagit sig en sup men överlastade sig inte. Här anförde mannen således sin husbonderätt, rätten att bli åtlydd i sitt hus, och rätten att bestraffa begångna fel, samtidigt som han åberopade att han själv fullgjorde sina plikter som i hans berättelse fixerades till hårt arbete med goda vitsord. Varken hustrun eller mannen önskade återuppta äktenskapet varför målet hänsköts till världslig rätt.

Sammanfattande diskussion – domkapitlets varningar: Till domkapitlet kallades makar som levde i ”oenighet” efter att ”varningar och förmaningar” från församlingspräst och kyrkoråd inte haft avsedd verkan. Och det var till domkapitlet hustrur med våldsamma män hänvisades när de inte önskade stanna kvar i äktenskapet. Domkapitlet, som visserligen utfärdade skiljebrev, såg det dock inte alls som sin uppgift att hjälpa människor till skilsmässa. Domkapitlets insats bestod i att allvarligt förmana man och hustru att bättra sitt uppförande mot varandra och stanna kvar i sina äktenskap. Domkapitlets varning var ursprungligen ett led i kyrkotukten men som utvecklats till ett steg på vägen mot skilsmässa genom att skilsmässlagstiftningen kopplades till detta kyrkliga förfarande. Domkapitlets praktik i äktenskapsmålen återspeglar detta förhållande. Domkapitlet var en kyrklig instans med en särskild religiöst grundad syn på äktenskapsbandet och makarna. Men denna syn kan inte uppfattas som enbart kyrkans. Det var det omgivande samhällets önskan att våld inom äktenskapet, liksom många andra problem i den äktenskapliga sammanlevnaden, skulle hanteras av kyrkliga instanser, vilket ska betraktas som ett val. Det var även den historiska följden av att domkapitlet fram till 1734 års lag handhaft skilsmässor och förvaltat kunskapen om när sådan borde beviljas respektive avslås ut-

ifrån religiösa ståndpunkter.³¹² Man bör också se det som meningsskapande att samhället valde att benämna och hantera hustrumisshandel som ”osämja”. Våldsamt sinnelag som enligt 1810 års lagstiftning kunde ligga till grund för skilsmässa av nåd, förutsatte att samtliga kyrkliga varningsgrader genomgåts och att den felande maken därmed fått chansen att rätta sitt beteende, inte en utan upprepade gånger.

Hur hanterade då domkapitlet i Lunds stift hustrumisshandel under 1800-talet?

Först och främst uppfattade och beskrev man nästan alltid äktenskapsmålet som en konflikt mellan två parter, som en ”osämja”, som uppstått mellan man och hustru. Detta förhållningssätt utgjorde själva utgångspunkten. Ordet osämja markerar att felet låg i relationen mellan makarna och inte endast eller primärt hos en av dem. I domkapitlet förhördes båda makarna om deras förhållande till varandra, vanligtvis kvinnan först och mannen därefter. Utifrån deras berättelser och församlingsprästens brev i ärendet ställdes även riktade frågor till man och hustru. Här efter följde domkapitlets förmaningar och varningar som varierades utifrån de specifika omständigheterna i fallet, men som mestadels innebar att både man och hustru tillrättavisades. Beträffande fysisk misshandel kan man se att domkapitlet alltid fördömde våld och uppmanade våldsamma män att i framtiden avhålla sig från att bruka våld. Men förmaningarna som riktade sig till den våldsutsatta hustrun innebar samtidigt en uppmaning till hustrun att inte genom

³¹² Arne Jarrick & Johan Söderberg undersöker i *Odygd och vanära*, 1998, s. 140–148, hur domkapitlets verksamhet i Stockholm förändras mellan åren 1735 och 1780 och finner att domkapitlet allt mer kom att hantera interna ärenden och i allt mindre grad avgjorde ärenden som kom utifrån. Äktenskapsmål (dvs. ärenden om äktenskapslöfte, äktenskapshinder, osämja, skilsmässor) minskade kraftigt i domkapitlet mellan åren. Slutsatsen blir att kyrkans krympande makt ”förmodligen följdes av en sinnesförändring hos menigheten”. Prästernas makt tycks ha minskat främst för att verkan av deras ord minskade, skriver Jarrick (s. 145). Avgörandet i skilsmäsoärenden gjordes i stor utsträckning i kämnärsrätten medan domkapitlet sällan längre avgjorde ärendena. Någon motsvarande jämförelse görs inte i föreliggande undersökning men utifrån lagstiftningen förblev domkapitlens förmanande verksamhet obligatorisk fram till 1860 och var inte möjlig för makarna att välja bort om någondera önskade skilsmässa. Om de kyrkliga instanserna dessförinnan använts mer aktivt av äkta makar som önskade hjälp av annat slag eller om kyrkotukten bedrivits hårdare och mer aktivt kan detta få till följd att ärendemängden minskar i domkapitlet. Dock var det i förhållandevis få fall som domkapitlets varning ledde till att makarna förlikades och att fallet därmed ”avgjordes” i domkapitlet utifrån vad denna undersökning utvisar.

sitt uppförande frammana mannens vrede utan istället anstränga sig bättre för att vara honom till lags, att inte svara emot utan agera underdånigt och konfliktundvikande. Därmed föll det främst på kvinnans lott att bevara sämjan i äktenskapet och det var hon som genom att underordna sig mannens vilja och genom omtänksamhet och vänlighet skulle skapa ett gott och trivsamt hem med endräkt. Om hennes tillvaro var svår och mannen som hon var länkad till genom äktenskapsbandet var hård och våldsam, försumlig och misskötsam så råddes hon ändå att minnas sitt äktenskapslöfte och stanna kvar hos mannen eller att återvända till honom om hon lämnat hemmet. Inte i något av de undersökta fallen uppmanade domkapitlet till skilsmässa. Domkapitlet har dock varken förhindrat eller motsatt sig att ärendet hänskjutits till världslig rätt om endera parten yrkade på detta. Det hände också i några fall att församlingsprästen i sin skrivelse till domkapitlet förordade äktenskapsskillnad utifrån sin kännedom om fallet. För församlingsprästen som levde i församlingen och som önskade återskapa lugn och ro kunde en skilsmässa ibland framstå som en lösning på ett hopplöst problem.

Ideologin kring det goda kristna äktenskapet, så som den kom till uttryck i domkapitlets förmaningar, där makarna uppmanades att stödja och hjälpa varandra, ha överseende med varandras fel och brister, glömma oförrätter, och älska varandra i med- och motgång innehåller givetvis många positiva drag som skulle kunna underlätta samlevnaden. För dem som verkligen levde i denna anda blev äktenskapet ljust. Samtidigt kan just den kristna ideologin kring äktenskapet ha inneburit en extra börda för kvinnor som levde i våldsamma relationer. Våldet hon utsattes för kunde uppfattas som ett tecken på att hon inte eftersträvat att förverkliga äktenskapets grundtanke och omgivningens reaktioner på mannens våld kunde vändas mot henne själv. Varför levde hon inte på ett sådant sätt att det rådde sämja och kärlek i äktenskapet? Hon uppfattades inte omedelbart som ett offer för straffbelagt våld utan som en part i ett äktenskapligt gräl. Eftersom äktenskapslöftena var givna för livstid så var även önskan om skilsmässa ett tecken på att den som ville lämna sitt äktenskap var en dålig människa, en dålig kristen. Domkapitlet som handlade ärendet hade inte

heller ambitionen att hjälpa kvinnan ut ur relationen utan strävade tvärt om efter att förmå henne att stanna kvar och underordna sig makens vilja.

Det kan förefalla anakronistiskt att plocka ut just fall med hustrumiss-handel och därigenom beskriva domkapitlets och samhällets insatser som i själva verket var avsedda att bemöta många olika former av äktenskapliga motsättningar. Fallen ingår i ett större sammanhang där kyrkan fått samhällets förtroende att hantera missförhållanden inom äktenskapet generellt och där äktenskapsbandet i sig uppfattades som religiöst. Detta är givetvis värt att beakta. De regler och det omhändertagande som makarna ställdes inför var inte i första hand avsedda för att hantera grov misshandel. Men samtidigt var detta det bemötande som samhället tillhandahöll. Detta gav en särställning åt händelser som utspelade sig inom familjen, som skyddade från insyn och som befriade från straff. Att det samtidigt fanns en lagstadgad hierarki mellan makarna där mannen var överordnad kvinnan gjorde hans eventuella maktnissbruk och våldsstyre svåråtkomligt. Något ovillkorligt förbud för mannen att bruka tillrättavisande våld mot hustrun fanns inte. Detta skapade en ogynnsam situation för hustrun där mannens våld mot henne indikerade att hon begått fel som hustru och matmor. Hon måste tillbakavisa sådana anklagelser för att påvisa att felet låg i mannens beteende. Någon acceptans för fysiskt våld visade dock inte domkapitlet vid denna tid, utan tvärt om fördömde man alltid våld. Men våldet skildes inte ut som mer förkastligt än andra handlingar som till exempel brist på underordning från kvinnans sida. I domkapitlets syn på man och kvinna uppfattades mannens våldsutövning som ett felaktigt beteende, det goda kristna äktenskapet var fritt från våldsinslag, men det framställdes inte som en kriminell handling som placerade skulden på mannen.

Man kan givetvis ställa frågan om Lunds domkapitel var representativt för svenska domkapitel vid denna tid. Eva Åsbrink beskriver i sin avhandling *Genom portar* en lundensisk, målmedveten, konfessionell högkyrklighet som uppträdde till försvar av familjens gudomliga ordning. Individerna uppfattades som inlemmad i en organisk helhet, ställd under en auktoritativ levnadsordning som man värnade mot alla upplösningstendenser vid 1800-

talets mitt.³¹³ Denna beskrivning tycks ligga i linje med den praktik domkapitlet i Lunds stift tillämpade i äktenskapsmålen vid samma tid. Man värnade om äktenskapets fortbestånd oavsett missförhållanden som inkluderade hustrumisshandel, och slog dessutom fast den hierarkiska ordningen mellan makarna där hustrun uppmanades att inordna sig under makens styre, inte svara emot, att inte driva sin egen vilja samt att försöka mildra makens dåliga humör. Ibland hörsammade kvinnorna domkapitlets råd och stannade kvar i äktenskapet åtminstone för en tid, i åtskilliga andra fall framhöll kvinnan att hon inte vågade återvända till maken eller att hon inte längre hyste hopp om förändring. Kvinnorna själva tycks inte ha accepterat det våld de utsattes för eller uppfattat det som befogat eller legitimt.

Existerade det en rätt för mannen att aga hustrun vid denna tid? De män som konfronterades med sin våldsutövning i domkapitlet skrev sällan under på hustruns eller omgivningens version – men åberopade allt som oftast fel och brister hos hustrun som kunde motivera handlingen. En vag eller otydligt formulerad föreställning om en rätt för mannen att fysiskt bestraffa hustruns fel skymtar fram. De fel männen framförde beskriver mannens rollförväntningar på hustrun, som i stort tycks sammanfalla med domkapitlets syn på den ideala hustrun som en mannen undergiven och lågmäld varelse.

Förfarandet i domkapitlet i Lunds stift runt mitten av 1800-talet framtonar inte som en dömande instans att likna vid världslig domstol. Domkapitlet hade vid denna tid i stort sett förlorat sina sanktionsmöjligheter. När domkapitlet längre tillbaka i tiden förvisat makarna vidare till världslig rätt hade det varit i syfte att genom straff i form av kännbara böter eller fängelsestraff sätta hårdare press på makarna att sämjas. Vid denna tid var det istället makarna själva, båda eller endera, som önskade att ärendet skulle hänskjutas till världslig domstol, med siktet inställt på skilsmässa.

³¹³ Eva Åsbrink, 1962, s. 369.

8. Världslig rätt

Forskning om rättsliggjord hustrumisshandel

I fransk rättspraxis hände det att domare vägrade befatta sig med hustrumisshandel under åberopande att kvinnan stod under sin mans auktoritet, eller avfärdade händelsen med att det endast handlade om ett äktenskapligt gräl.³¹⁴ Rättsliga reformer som såg lovande ut på pappret kunde följas av en misogyn tolkning i rättspraxis. Även i England berodde utgången i målen ofta på den enskilde domares inställning, menar Phillips. Exempelvis fanns det domare som hyste åsikten att hustrumisshandel var straffbart endast om den var oprovocerad. Hade hustrun på något sätt provocerat fram makens våld bedömdes våldet som befogat. Endast det rena offret förtjänade rättslig upprättelse. Spännvidden i domarnas hållning gav upphov till vitt skilda bedömningar, hävdar Phillips. En make som 1887 stod åtalad för att ha slagit ner sin hustru och därefter misshandlat henne med en eldgaffel så att blodet rann ur öronen slapp undan då våldet uppfattades som inom gränserna för rimlig tuktan. Hustruns ”fel” bestod i att hon deltagit i en förlustelse utanför hemmet utan makens tillstånd.³¹⁵ Domaren anförde att det var slöseri med tid att låta juryn ta ställning till fallet. Andra domare uppfattade hustrumisshandlare som monster och tyranner och såg våldet som både omanligt och fegt. Hur domaren bedömde hustrumisshandel berodde således mer på hans personliga inställning än till lag och bevisning, konkluderar Phillips.

Studier av rättspraxis i New England visar att rätten även där undersökte om hustrun provocerat fram makens våld till och med i fall med brutna lemmar eller krossad skalle.³¹⁶

För svenskt vidkommande har historikern Christine Bladh i sin undersökning av hustrumisshandel som kom inför domkapitlet i Stockholm och som remitterades vidare till världslig rätt inte funnit något fall där mannen

³¹⁴ Roderick Phillips, 1988, s. 333. Äktenskapsfrågor behandlades dock i katolska länder som Frankrike som en kyrklig angelägenhet och behandlades fram till 1792 till största delen av kyrkliga domstolar

³¹⁵ Roderick Phillips, 1988, s. 333.

³¹⁶ Roderick Phillips, 1988, s. 336.

dömdes till böter för misshandeln.³¹⁷ Björn Furuhagen har i sin undersökning av social kontroll vid sockenstämmor och ting på 1700-talet funnit att det visserligen förekom att tinget rannsakade makar som ”inte höll sams” men att det var ovanligt och att dessa fall alltid först hade behandlats på sockenstämman. Mot 19 fall av äktenskapskonflikter på sockennivå i Furuhagens undersökningsområde återfanns endast tre fall i den världsliga rätten – fall som alltså hänvisats vidare dit. Det framgår inte om ärendena hänsköts till tinget direkt av sockenstämman eller om målen först behandlats i domkapitlet.³¹⁸

Monika Edgren som undersökt könsrelationer i 1800-talets Norrköping har även uppmärksammat några rättsfall där hustrun anmält sin make för misshandel.³¹⁹ Edgren förvånas över att hon i domböckerna runt 1865, alltså i samband med den nya Strafflagens införande, finner flera mål där hustrur kände mot sina män angående misshandel. I undersökningen refereras fyra fall av rättsliggjord hustrumisshandel åren 1866–1873. Edgren får intrycket att hustrurna väntat på detta tillfälle. Slutsatsen blir att målen inte handlat om grov misshandel utan snarare om vardagliga förödmjukelser bestående i knuffningar och örfilar. Edgren anar en koppling mellan att hustrurna opponerade sig mot att vara underställda sina män och att männen saknade förmåga att underbygga sin auktoritet med ett faktiskt ekonomiskt ansvar.

Hur rättsväsendet historiskt sett hanterat hustrumisshandel i Sverige är bristfälligt undersökt och har aldrig varit huvudtemat i någon undersökning. De fåtaliga studier som inkluderar fall med hustrumisshandel i världsliga domstolar från 1600-talet och framåt indikerar dock samtliga samma förhållande – att mål med hustrumisshandel förekommer i alla tider som efterlämnat rättsligt praxismaterial men att målen fram till modern tid är anmärkningsvärt få. Detta kan tolkas på olika sätt. Först och främst krävs att människor tematiserar sina konflikter som rättsliga sådana. Konflikter kan i vid mening uppfattas som ett slags mänsklig kommunikation och för att vi skall återfinna dessa konflikter mellan man och hustru i det rättsliga

³¹⁷ Christine Bladh, 2003, s. 21.

³¹⁸ Björn Furuhagen, 1996, s. 65, 186.

³¹⁹ Monika Edgren, 1994, s. 120ff.

materialet krävs att konflikterna styrts in i rättssystemet och inte avgjorts inom andra system som familjen, grannskapet eller församlingen. Annat våld, som förövas ute i samhället, avhandlas och avleds genom domstolsförfarande men vid våld inom familjen, hindrar det sociala beroendet mellan parterna ofta kommunikation genom rätt, menar den tyske sociologen Niklas Luhmann.³²⁰ Förklaringar till att få kvinnor anmälde att de misshandlats inom äktenskapet kan vara att de inte trodde sig vinna något på att anmäla våldet. Kvinnan kan ha varit rädd att själv framstå i ofördelaktig dager eller känt skam över att hennes prekära situation i äktenskapet blev offentliggjord. Förklaringen kan även sökas i socioekonomiska förhållanden. Den misshandlade hustrun kanske inte kunde klara sin och eventuella barns försörjning utan maken om han dömdes till fängelse, och om han dömdes till bötesstraff drabbades även familjen indirekt, även om böterna skulle tas av gärningsmannens egen andel i boet. Självfallet kan den misshandlade kvinnan ha varit osäker på om det våld som övergått henne verkligen varit olagligt när maken hade en laglig rätt att utdela husaga. Och för att väcka åtal måste inte bara kvinnan själv vara övertygad om att mannens våld mot henne var olagligt utan också hysa tillit till att den dömande makten delade hennes tolkning och inte valde att se mellan fingrarna med mannens sätt att utöva sin husbondemakt på. Dessutom yppar sig frågan om det framstod som lönt för hustrun att anmäla maken för misshandel om en fällande dom inte gav henne rätt till skilsmässa. Fanns det skäl för hustrun att förmoda att maken skulle behandla henne bättre efter en fällande dom? Inom forskningen har Marja Taussi Sjöberg betonat att de rättsfall som rört misshandel av kvinnor i 1600-talets Sverige gällt misshandel av andra mäns hustrur, döttrar och pigor medan maken hade laglig rätt att aga sin egen hustru och piga.³²¹ Även historikern Åsa Karlsson Sjöberg, som undersökt kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle, finner få fall av hustrumisshandel i sitt material. I ett av de totalt tre fallen avslöjas hustrumisshandeln i samband med en rättegång om horsbrott och lämnas därvid av rätten, och ett annat fall, som gällde både hot och våld mot hustrun och

³²⁰ Niklas Luhmann, (1981) 1999; (1993) 1995.

³²¹ Marja Taussi Sjöberg, 1996, s. 140.

svärmodern, resulterade i att mannen blev allvarligt varnad för att uppträda hotande och våldsamt mot sin hustru.³²² Inte i något av de tre fallen blev mannen dömd enligt såråmålshänsynens regler, ”vilket inte heller tycks ha förespeglat rätten”, skriver Karlsson Sjögren.

Det är främst historikern Malin Lennartsson som öppnat för en annan tolkning beträffande den reella förekomsten av hustrumisshandel i det tidigmoderna Sverige och som menar att förekomsten inte behöver ha varit större då än idag. Hon pekar på tidens mansideal med dess betoning på behärskning och kontroll. Man slogs men inte urskillningslöst. Lennartsson betonar även att den tidens hushåll var öppnare för insyn än dagens och att detta underförstått verkat dämpande. För att bevara hierarkierna inom hushållet med matmodern som överordnad tjänstefolket måste maken akta sig så att inte hustruns auktoritet undergrävdes. Lennartssons slutsats bli att när mannen misshandlade sin hustru agerade han inte i linje med den kultur han levde i. Lennartsson menar att hustrumisshandel inte var något accepterat och självklart och att inget i domkapitelmaterialet från Växjö stift på 1600-talet tyder på att hustrumisshandel skulle ha varit utbrett eller att en kvinna behövde stilla acceptera misshandel inom sitt äktenskap.³²³

Även Jan Sundins omfattande undersökning av brottspanoramat i svenska domstolar 1600–1840 berör hustrumisshandel helt kort. Vid nedslagen utmed tidsaxeln finner Sundin endast ett fall av hustrumisshandel som underställts hovrätten, ett fall från 1804 där hustrumisshandeln lett till missfall och maken dömdes att böta 25 riksdaler från sin enskilda lott i boet.³²⁴ Genomgången av rättsfall i underrätterna, från Linköping, Härnösand, Gullbergs härad samt Östra Göinge, visar att antalet fall med ”otidigheter” och våld utövat mellan släktingar var ytterst få i samtliga undersökta domstolsdistrikt under hela perioden 1600–1840. Merparten av fallen härrör från senare delen av undersökningsperioden. ”I någon mån kan det hänga samman med en större anmälningsbenägenhet från kvinnors sida, att jämföras med ett ökat antal skilsmässor på kvinnans begäran under 1800-

³²² Åsa Karlsson Sjögren, 1998, s. 160–164.

³²³ Malin Lennartsson, 1998, s. 251f.

³²⁴ Jan Sundin, 1992, s. 235.

talet”, skriver Sundin.³²⁵ Tyvärr samredovisas hustrumisshandel här med annat våld och otidigheter mellan nära anhöriga. Sundin redogör ingående för ett fall av hustrumisshandel från Härnösand år 1771 och drar slutsatsen att ”å ena sidan fanns ett rättsligt skydd för förföljda äkta hustrur, å andra sidan var strävan att hålla samman äktenskapet stor.”³²⁶ Sundin konstaterar att de fall som kom till häradsrätter och rådstuvurätter endast var en bråkdel av de som kom till myndigheternas kännedom.

Det låg utanför de allmänna domstolarnas kompetens att döma till skilsmässa vid oenighet och våld men Marja Taussi Sjöberg har i sin bok *Skiljas*, om skilsmässor i Sverige på 1800-talet, bland annat refererat ett fall där den världslig rätten beviljade hustrun skilsmässa på grund av mannens hot och våld som således uppfattades som hot mot livet.³²⁷

”Osämja i äktenskapet” i 1800-talets rättspraxis

Som framgått hänsköt domkapitlen äktenskapsmål vidare till världslig rätt om makarna inte enades om att försöka leva tillsammans i sämja. Vad hände sedan när den äktenskapliga ”osämjan” eller ”oenigheten” blev föremål för rättegång? Hur hanterade och bedömde den världsliga rätten fall med hustrumisshandel som anhängiggjordes i rätten på detta sätt? Jämställde domstolen den misshandel som ägde rum inom äktenskapet med annan misshandel som förövades ute i samhället? Och vilken särskild betydelse tillmättes våldet jämfört med andra handlingar som låg till grund för ”osämjan”? Vi skall följa hur några av de mål som behandlades i Lunds stifts domkapitel fördes vidare in på den världsliga rättens arena. Härigenom kan vi jämföra de kyrkliga och rättsliga ämbetsmännens hållning till hustrumisshandel. Genomsyrades den världsliga rätten av samma synsätt som den kyrkliga institutionen eller kommer andra synsätt och överväganden in i bilden som härrör från straffrätten eller andra områden?

Hur gick det då för hustrun Sissa S. som var gift med före detta dragonen Måns C, från Södertou, som i september 1845 stått inför domkapitlet i

³²⁵ Jan Sundin, 1992, s. 271.

³²⁶ Jan Sundin, 1992, s. 273.

³²⁷ Marja Taussi Sjöberg, 1986, s. 91f.

Lund, när hon ett halvår senare, i januari 1846, infann sig i Frosta häradsrätt?³²⁸ Av domkapitlets protokoll framgick att hustrun Sissa genom mannens misshandel blivit ”krympling” och de kringboende intygade i brev till domkapitlet den våldssituation hon levde i. I ingressen till målet skriver häradsrätten att kronolänsmannen låtit instämma makarna ”att ådömas laga ansvar för oenig sammanlevnad i deras äktenskap”. Mannen var således inte alls stämd till rätten för misshandel av hustrun utan båda parter var tilltalade och misstänkta för vållande till brottet oenig sammanlevnad. Det gällde därmed för den misshandlade hustrun att i rätten prestera bevisning mot mannen som ledde till att han dömdes medan hon själv friades. Som laga bevisning gällde två samstämmiga vittnen till en bestämd händelse eller annan bevisning såsom läkareintyg på uppkomna skador. Förelåg endast ett vittnesmål om våldet hade mannen möjlighet att värja sig mot vittnesmålet genom edgång. Eftersom hustrumisshandel är en handling som vanligtvis äger rum i hemmet och i situationer då makarna ofta befinner sig på tu man hand kunde det vara svårt för hustrun att leda sina påståenden mot mannen om misshandel i bevis, då precis som idag. Hustrun blev hänvisad till att åberopa tillfällen då andra personer tagit del av händelserna – personer som kunde träda in som vittnen i rätten.

I häradsrätten inleddes målet dock med att protokollet från domkapitlet lästes upp och bildade bakgrund till den fortsatta handläggningen. Domkapitlets kunskaper i målet och dess protokoll kom därmed att utgöra en utgångspunkt för rättegången. I domkapitlets protokoll fanns mannens våld mot hustrun noterat dels genom hustruns egen berättelse, dels genom barnens vittnesmål och skrivelsen från kringboende. Men i häradsrätten ”förnekade mannen att han givit anledning till någon osämja i äktenskapet, eller visat någon hårdhet emot hustrun”. Istället var det han, maken, som blivit illa behandlad i äktenskapet, och under en sexårig sjukdomstid varit föremål för hustruns kallsinnighet och ovilja. Mannen sade sig också vara övertygad om att någon enighet inte var möjlig att uppnå och anhöll därför om att bli lagligen skild från hustrun.

³²⁸ LLA, Frosta häradsrätts arkiv, AIa:113, den 27 januari 1846, nr 170. Målet fortsätter i AIa:113, sommaringet den 12 maj 1846, nr 160.

Inte oväntat kom ord att stå mot ord och hustrun bestred fullkomligt mannens beskrivning av äktenskapsrelationen. Orsaken till deras oenighet, menade hustrun, låg helt hos mannen och hans våldsamhet mot henne som gått så långt att han fördrivit henne ur deras hem så att hon ”av hunger lidit svår medfart”. Även hustrun yrkade på skilsmässa. I detta skede begärde åklagaren uppskov för att skaffa fram bevisning om vem av makarna som bar ansvar för oenigheten i äktenskapet. Åklagarens roll framstår härmed som neutral i förhållande till makarna. Både mannen och hustrun kunde åberopa personer som de önskade att åklagaren skulle kalla som vittnen. Målet återupptogs i maj 1846 då sex vittnen infanns sig i rätten.³²⁹ Det visade sig då att samtliga sex vittnen stödde hustruns talan medan inget vittne infann sig i rätten på mannens sida. Dessutom upplästes ett skriftligt vittnesmål i rätten. Även detta visade sig vara ett vittnesmål på hustruns sida. Tre av vittnena utgjordes av de män i Södertou som undertecknat skrivelser till domkapitlet. I häradsrätten infann de sig nu för att under ed intyga vad de uppgett om makarna i den tidigare skrivelsen. En av männen redogjorde dessutom för en specifik händelse som utspelat sig en natt då hustrun Sissa, under ett häftigt åskväder kom till vittnets hus ”och varit illa slagen, samt berättat att mannen tillskyndat henne denna svåra medfart.” Hustrun Sissa hade då fått stanna kvar hos vittnet en hel vecka ”för att bli va återställd till hälsan”. Vittnets hustru uteblev från rättegången på grund av sjuklighet men hade inlämnat en skriftlig redogörelse för samma händelse. I brevet skriver grannkvinnan att:

då hon [Sissa] inkom i vår stuga jämrade hon sig mycket. Att hon var bliven illa misshandlad och utkastad av sin man och var hon naken utom blott lentyget och håret ned åt ryggen. Sedan såg jag hennes armar vara illa hanterade så att de voro både blå och gula. Flera gånger har Sissa kommit om nätterna och föregivit varit av sin man utkastad då vi nödsakas måste hysa henne.

Våldet blev därmed väl belagt genom vittnesmål i rätten. Mannen hade bevisligen misshandlat hustrun så att hon måst fly hemmet och därtill haft synliga skador. Men vittnena hade också annat att berätta om mannen som inte tidigare framkommit i de kyrkliga instansernas protokoll. Mannen tyck-

³²⁹ LLA, Frosta häradsrätts arkiv, AIa:113, sommartinget, den 12 maj 1846, nr 160.

tes leva ihop med en annan kvinna som var med och våldförde sig på hustrun. En piga i Södertou vittnade i häradsrätten om att maken Måns C. hyste en kvinna vid namn Bengta i sitt hus och att vittnet ”vid ett tillfälle förli- den sommar sett denna jämte C. driva svarande hustrun ut ur huset, och stänka smuts på henne.” Ett annat vittne, Jöns Olsson i Södertou, hade för ett år sedan sett denna Bengta misshandla hustrun Sissa utan att maken, som var närvarande, gjort något för att freda sin hustru. Ett annat vittne, som under några år bott inneboende hos makarna, intygade i rätten att hustrun Sissa alltid ”med saktmod och beskedlighet” bemött mannens ”hårda tilltal” och att mannen ofta misshandlat henne och vid ett tillfälle slagit ett håll i huvudet på henne med en träsko. Det förelåg sammantaget en omfattande bevisning genom vittnesmål där mannen pekades ut som ensamt ansvarig för ”oenigheten i äktenskapet” – en oenighet som bättre kunde beskrivas som misshandel och övergrepp, vilket dock aldrig blev fallet i den världsliga rätten.

Den enda som talade för mannens sak visade sig vara han själv. Han fortfor även efter vittnesförhören förneka att han ”våldfört sig på hustrun eller givit anledning till nu åtalade osämjan i deras äktenskap”. För att stärka sin ståndpunkt lämnade han in ett skriftligt anförande som lästes upp i rätten. Enligt mannen stod orsakerna till osämjan att finna i:

ett ständigt käbblande, svärjande, grälsaktigheter och obehöriga förebråelser av varjehanda, har under vår sammanvaro av henne alltid varit så kallad vardagsmat, då jag varit hemma eller i hennes åsyn, så att jag ansåg mig icke äga en enda glädjestund i mitt hus.

Mannen beskrev sitt äktenskap som ”ett dagligt jordiskt helvete”. Han framförde även kritik av annat slag mot hustrun och anförde att hon ”från- rövat” honom pengar och fört bort bröd, smör och sovel från hemmet, så att han drabbats av skuldsättning. När han under lång tid varit sjuk hade han blivit illa vårdad av henne och han hade inte tillåtits att lämna huset. Hustrun hade vidare eggat barnen att uppträda sturskt och med vanvördnad emot honom. Hustrun var en ”ond kvinna” menade mannen. Hans skrivelse avslutas med orden:

Slutsatsen av alltsammans tyckes vara den bästa och mest lyckliga för vår återstående levnad, att vara helt och hållet skilda från varandra lagligen, emedan om jag skulle av tvånget bekväma mig till ytterligare sammanlevnad ihop med henne, anser jag mig olyckligare än för livstiden dömd arbetsfånge.

Mannens och kvinnans berättelser om äktenskapsrelationen visade ingen som helst överensstämmelse. Dock hade hustrun åtskilliga vittnen som styrkte hennes version, att mannen misshandlade henne och att hon tvingades fly från hemmet nattetid och att mannen dessutom hyste en annan kvinna i sitt hem som tillsammans med maken fördrev henne från huset.

Åklagaren överlämnade härefter målet till domstolens prövning, och han yrkade på laga ansvar för mannen, Måns C. ”såsom den där till osämja bevisligen varit vållande”. Hustrun anhöll å sin sida om att bli skild från mannen.

I utslaget/domen sägs att mannen ”ensam föranlett den split och tve-dräkt som i svarandenas äktenskap varit rådande”, och då maken ”oansett så väl av kyrkorådet som domkapitlet erhållna varningar och föreställningar, ändock icke låtit sig till en enigare sammanlevnad förmå” dömdes han att böta åtta riksdaler 16 skillingar för ”missämjan”.³³⁰ Vad makarnas önskan om skilsmässa beträffade så ogillades dessa yrkanden av rätten, vilket var föga överraskande och en direkt följd av den gällande lagstiftningen. Häradsrätten saknade behörighet att döma till äktenskapsskillnad vid ”osämja” vilken endast kunde beviljas av Kungl. Maj:t. Men en skilsmässa med osämja som grund krävde att osämjan mellan makarna fortsatte och ledde till ytterligare ett bötfällande och därefter ännu en rättegång med dom om skillnad till säng och säte utan att makarna därefter enats. Även om hustrun Sissa tagit sig igenom fyra steg på vägen mot skilsmässa återstod således flera lagstadgade steg att ta vid den här tiden.

Ett annat äktenskapsmål som hänsköts från domkapitlet i Lund till världslig rätt, visar lagens implikationer på ett mycket tydligt sätt.³³¹ Det är fallet med smeden Anders R. och hustrun, barnmorskan Anna J. i Solberga. I

³³⁰ LLA, Frosta häradsrätts arkiv, AIa:113, utslag avkunnat den 5 juni infört i anslutning till mål nr 160. Maken döms enligt GB 14:18.

³³¹ LLA, Wemmenhögs häradsrätts arkiv, AIa:152, den 18 september 1844, mål nr. 56.

domkapitlet hade hustrun Anna intygat i en skrivelse, bestyrkt av flera sockenmän, att mannen hindrade henne när hon blev eftersänd nattetid, att han tog kläderna ifrån henne och att hon ibland om natten tvingades fly från hemmet medan maken förföljde henne med sina våldsamheter och hotelser. Makarna hade varit gifta i 19 år när de nu trädde inför häradsrätten i september 1844. Hur såg då den världsliga rätten på mannen och hustrun och på den misshandel, hotelser och andra övergrepp som hustrun hävdade att mannen utsatte henne för? Liksom i de övriga fallen stod både mannen och hustrun anklagade för ”oenighet i äktenskapet”.

Målet inleddes med att en avskrift av domkapitlets protokoll lästes upp i häradsrätten och man tog till protokollet att hustru Anna J. i domkapitlet hävdade att mannens ”fortfarande våldsamheter” vilka hon försökt styrka genom skriftliga intyg, ”nödgade henne att begära skilsmässa, alldenstund hon ej kunde trygga sig vid mannens hycklade försäkringar om bättre bemötande”. Det som förevarit i domkapitlet blev här, liksom i de övriga rättsfallen, en naturlig utgångspunkt för rättegången. Hustrun Anna åberopade fem vittnen som hon låtit kalla medan mannen för sin del istället inlämnade ett skriftligt anförande som han själv författat.

De vittnen som hustrun åberopade var två bönder från Solberga som berättade att mannen, Anders R., var ”mycket begiven på dryckenskap” och att hustrun för att undkomma misshandel ”ofta varit tvungen taga sin tillflykt till grannarna”. Här förefanns med andra ord två helt samstämmiga vittnesmål. En tredje bonde vittnade om att han vid ett tillfälle sett maken ”skuffa hustrun och tilldela henne skällsord”. Ett fjärde vittne berättade i rätten att maken anlagat sin hustru för att ha begått otrohet med det förra avhörda vittnet. Våldet och hotelserna förefaller därmed ha varit grundade i svartsjuka och misstankar hos mannen riktade mot hustrun. Rätten frågade därefter vittnena om det fanns fog för misstankar om otrohet, men kunde notera att ”samtliga vittnen uppgiva, på tillfrågan, att så vitt de hava sig bekant, hustru Anna J. alltid iakttagit ett anständigt uppförande och att hon aldrig givit anledning till den misstanke, att hon brutit den äktenskapliga trohet hon varit skyldig mannen.”

Hustrun Anna, överlämnade även ett skriftligt vittnesmål till rätten som bifogats protokollet. Greve Magnus Stenbock på Torsjö skrev att han, även om han inte var kallad att vittna, ansåg sig ”uppmanad av medfödd rättskänsla” att upplysa rätten om vad han kände till om Anna J:s och hennes mans Anders R:s inbördes förhållande. Greve Stenbock inledde med en generell teckning av makarnas divergerande personligheter och fortsatte sedan med en mer detaljerad skildring av mannens våld:

Mannen är av mig känd som en vildsint, bakslug och elak människa, starkt begiven på fylleri och lättja – sålunda även känd inom pastoratet. Anna J. är av mig känd som skicklig i sitt yrke, och öm i sin vård emot de sjuka – för övrigt trägen och anständig.

Som bevis på Anders R:s medfart mot sin hustru, får jag anföra det Anna J. blev natten mellan 30 april och 1 maj 1843 kallad och hämtad till förrättning vid min hustrus förlossning, då hon av mitt bud anträffades, ej hemma, utan i Solberga prästgård, dit hon i bara linnet flyktat undan mannens ursinnighet; sedan hon erhållit sina kläder och kommit under mitt folks skydd till gården anträffade jag henne i den förfärligaste sinnesskakning [...].

Stenbock hade senare fått veta att maken varit ”i full beråd att strypa henne” och hon hade haft blodmärken på halsen efter fingrar och naglar.

Sammantaget hade hustrun Anna således lyckats samla fem vittnen som inställt sig i rätten för att styrka hennes påståenden och vittna om mannens fysiska misshandel, verbala kränkningar och ogrundade anklagelser om otrohet. Dessutom hade hon inlämnat ett brev i rätten från greve Stenbock som innehöll uppgifter om att maken inte bara slagit och förföljt henne utan även gått så långt att han försökt strypa henne. Detta mål om ”oenighet i äktenskapet” innehöll således flera vittnesuppgifter om misshandel varav vissa händelser var intygade av två vittnen, det vill säga att laga bevisning förelåg. Mannen å sin sida saknade helt vittnen som kunde styrka att hustrun var medvållande till osämjan i äktenskapet. I en skrivelse till rätten gav han dock sin egen syn på äktenskapsrelationen:

Icke utan oro och ängslan kan jag tillkännagiva den stora förlust och ledsamhet jag haft genom hennes avvikande från sitt hem, och det att hon glömmer det dyra band som vi vid altarets fot ömsesidigt haver knutit, vilket gör att hon icke all-

enast lämnat mig uti sorg och ledsamhet utan även inpräglar uti våra barn den kallsinnighet för föräldrar vilken kan även för deras uppväxande framtid hava högst vådliga följder. Jag vet mig så mycket mindre ett sådant förvållande av henne hava förtjänt som jag aldrig oaktat hennes elaka sinnelag, vilket alla våra närboende har sig bekant, dock aldrig fast hon storligen aga därför kunnat förtjänt, likväl har hon den aldrig av mig erhållit.

Maken tillbakavisade därefter samtliga anklagelser som sanningslösa. Han hade aldrig brukat våld mot hustrun och aldrig beskyllt henne för otrohet. Åborna som vittnat emot honom bodde inte nära och saknade inblick i deras sammanlevnad och kände inte heller till ”hennes elakhet”. Maken yrkade därför på ”att min hustru måste åläggas att för vårt äktenskaps fortsättande åter till mig flytta samt återföra alla de varor som hon i min frånvaro från vårt gemensamma bo haver borttaget, samt för bodräkt stånda laga ansvar, även yrkas ansvar efter lag å de som henne varorna emottaget och under tiden hysat.”

Makens skrivelse till rätten är undertecknad av honom själv men förefaller vara upprättad av ett juridiskt ombud om man ser till formuleringarna i förhållande till gällande lag. Den bild mannen tecknade av äktenskapet gick stick i stäv mot hustruns version, men också mot samtliga vittnesmål. Påståendet att hustrun på grund av sitt elaka sinnelag storligen förtjänat aga, är intressant eftersom det avslöjar uppfattningen att mannen faktiskt ägde en sådan rätt att aga sin hustru om han uppfattade att hon gav honom anledning därtill. Denna föreställning måste ha varit starkt rotad om den kunde uttryckas i en skrivelse riktad till en domstol i ett mål om oenighet i äktenskapet, en skrivelse som dessutom förefaller vara upprättad av ett juridiskt biträde. Makens yrkande att rätten skulle ”ålägga” hustrun att flytta tillbaka till honom och fortsätta äktenskapet förmedlar dessutom en skrämmande bild av hustrun som rättslös och ofri.

I detta mål valde åklagaren att göra gemensam sak med hustrun och yrkade på att mannen skulle dömas ensamt ansvarig för oenigheten i äktenskapet och att hustrun dessutom skulle berättigas att leva åtskild från mannen. Åklagaren yrkade även på att hustrun skulle utfå de saker hon ”oundgängligen behövde” genom laga handräckning. Även om både man och hustru initialt stod anklagade för osämja i äktenskapet och båda benämndes

svarande i rättegången kunde, som framgår av detta fall, åklagaren välja att yrka ansvar endast för endera parten och betrakta den andra som oskyldig till brottet utifrån den bevisning som förekommit i målet.

Då återstår endast att se närmare på själva domen. Hur såg domstolen på mannen och hustrun och på det våld som hustrun och vittnena berättat om i rätten?³³²

Vad i målet förekommit har häradsrätten övervägt och som genom vittnens berättelser är fulltygat, att svaranden Anders R. genom sin begivenhet på dryckenskap och sin hustru Anna J:s ofredande med skällsord och smädelser varit orsaken till den osämja i äktenskapet som bemälte makar emellan ägt rum; alltså prövar häradsrätten jämlikt 14 kapitlet 18 giftermålsbalken, rättvist, döma Anders R., som för sådan förbrytelse förut ej varit sakfälld att böta åtta riksdaler 16 skilling [...] med åläggande därjämte för bemälte makar att till äktenskapets fortsättning åter sammanflytta; blivande Anders R:s mot hustruns väckta ansvarspåståenden såsom obestyrkta, utan avseende lämnade.

Mannen bötfälldes ensam för osämjan. Det var han som genom sin begivenhet på dryckenskap med skällsord och smädelser skapat osämjan i äktenskapet. Men det fysiska våldet nämns inte i domen. Att grannarna vittnade om att hustrun tvingades fly undan misshandel och greve Stenbocks ingående skildring av hur hustrun tvingades fly mitt i natten i bara underkläder med märken på halsen lämnade inga avtryck i domen. Våldet föll utanför domen, möjligen för att det saknats åsyna vittnen till själva våldshandlingarna, men mer troligt för att våldet inte intog en sådan särställning som straffbar handling mellan makar som det fått i en senare tid. Våldet som finns omvittnat leder inte heller till en fällande dom för misshandel utan blir ett inslag i ”osämjan”. Hustruns målsättning framstår primärt som att bli lagligen skild från maken, inte att få honom dömd för osämja. Något hopp om att maken skulle bättra sitt uppförande mot henne genom en fällande dom för osämja tycks hon inte ha hyst, även om tanken bakom lagstiftningen givetvis varit just denna. I domen skrevs dessutom in att hustrun var skyldig att flytta tillbaka till mannen och fortsätta äktenskapet med honom. Även om domstolen slagit fast att det var mannen som skapade

³³² LLA, Wemmenhögs häradsrätts arkiv, AIa:152, utslag nr 263.

osämja och förgrep sig på hustrun så slog man även fast att det härefter var hustruns lagstadgade plikt att återvända till samme man. När han bötfälts hade han fått sitt straff och förväntades bättra sig. Några garantier för detta hade hustrun givetvis inte. Rättsfallet visar att den man som misshandlade sin hustru flerfaldiga gånger gavs tillfälle att bättra sig medan hustruns säkerhet lämnades därhän. Frågan som yppar sig är vad som väntade hustrun om hon inte återflyttade till maken. Det förefaller sannolikt att maken i förlängningen kunde använda rättens utslag till att begära handräckning om hustrun vägrade att återvända till honom. Om mannen därefter fortsatte att hota och misshandla henne var hon hänvisad till att stämma honom för fortsatt osämja.

I ett annat äktenskapsmål som hänvisades från domkapitlet i Lund till världslig rätt återfinns smeden Tufve O. T. och hustrun Karna N. i Långaröd. Liksom i de föregående fallen stod både man och hustru åtalade för ”oenig sammanlevnad”.³³³ Makarna hade varit gifta i åtta år men hustrun hade flyttat ifrån mannen för tre år sedan och då tagit med sig det enda barn som ännu levde av de tre som fötts i äktenskapet. Rättegången sträckte sig över flera rättegångstillfällen och två gånger uteblev maken. Mannen Tufve hävdade att hustrun flyttat ifrån honom och därefter hade hon och hennes släktingar övertalat honom att sälja det hus han ägde i Sallerup för att flytta till Hufvaröd där hustrun vistades. Härefter hade hustrun och hennes bröder misshandlat honom varpå han flyttat vidare till Skärhus där han nu vistades. Enligt mannen var det således hustrun och hennes släkt som varit vållande till osämjan och separationen.

Hustrun Karna bestred makens påståenden och menade istället att makens ”begivenhet på dryckenskap och därmed förenat våldsamma sinnelag, vilket börjat visa sig redan under 1-sta året av deras äktenskap vore enda anledningen att detta blivit så olyckligt.” Hustrun åberopade fem vittnen, två bönder och två bondhustrur samt en smedsgesäll. Även maken, Tufve, önskade att dessa personer skulle bli hörda som vittnen. Vittnena kallades

³³³ LLA, Färs häradsrätts arkiv, AIa:119, sommartinget, 1840, mål nr. 161 samt i samma volym den 24 sept. 1840, nr. 130 och nr. 236; AIa:120, den 22 januari 1841 mål nr. 138, samt den 27 januari 1841, mål nr. 250; AIa:120, den 6 maj 1841, mål nr 134.

och inställde sig i rätten vid följande ting. Vid det tillfället uteblev maken Tufve. Det första vittnet var en nämndeman från Sallerup som berättade att makarnas osämja varit allmänt känd i Sallerup där de bott och att han en dag blivit hämtad av hustrun Karnas båda bröder och tillsammans med prästen följt med till makarnas bostad. Inför vittnet hade paret överenskommit att leva åtskilda. Det förefaller med andra ord som att vittnet hämtats just i egenskap av nämndeman för att bevittna makarnas överenskommelse om separation. På rättens fråga svarade vittnet att han inte kände anledningen till osämjan men att han förmodade att den var en följd av mannens begivenhet på starka drycker.

Det andra vittnet, en bondhustru, berättade att hustrun Karna en dag vid samma tid som det första vittnet berättade om, kommit hem till henne och haft en stor blånad som hon uppgett att maken förorsakat. Vittnet berättade även att maken allt som oftast ”överlastat sig med starka drycker”.

Det andra kvinnliga vittnet berättade om ett tillfälle då hustrun Karna kommit hem till henne och klagat över att maken misshandlat henne. Strax därefter hade maken anlant till vittnets stuga varpå han ”överföll hustrun med sparkningar” och körde hem henne.

Målet fortsatte vid nästa ting i början av maj och då infann sig även maken Tufve T. i rätten. Han fick ta del av vittnesberättelserna och förklarade att han inte hade något jäv att anföra mot vittnena men ”bestred likväl deras berättelser i så måtto att han nekade [till att] någonsin hava misshandlat sin hustru med vilken han nu yttrade sig gärna vilja sammanleva”.

Hur bedömde då häradsrätten ”osämjan” mellan makarna – och hur såg rätten på det våld som hustrun och några av vittnena berättade om? Och hur såg domstolen på hustruns rätt att lämna maken för att undkomma hans våldsamhet som tycktes förenad med alkoholmissbruk?

I domen skriver häradsrätten att den ansåg det ”vara tillförlitligen ådagalagt att den bitterhet, som uppkommit emellan Thuve O. T. och hans hustru Karna N. huvudsakligen av den förstnämnde varit vållande och en följd av T:s omilda handlingssätt emot hustrun, som därigenom nödsakats att lämna mannen och leva från honom skild.” Misshandeln benämndes alltså som ”omilda handlingssätt” i domen och ledde, liksom i övriga fall,

inte till någon påföljd för misshandel utan uppfattades som ett sätt varpå osämjan kom till uttryck. Straffet blev åtta riksdaler och 16 skilling i böter som mannen skulle ta från sin lott i boet. Sedan rätten konstaterat att det var mannen, smeden Tufve T., som skapat osämjan i äktenskapet slog häradsrätten fast att ”på det tillfälle må beredas svarandena att ånyo sämjas tillförbindas de härmed att skyndsammeligen åter sammanflytta.” Hustrun som lämnat maken för tre år sedan med deras lilla barn anbefalldes alltså av rätten att flytta tillbaka till den man som söp och misshandlat henne. Så sa lagen och så omsattes lagens bokstav i domstolarnas praktik.

Ett annat äktenskapsmål som fördes vidare från domkapitlet i Lund till världslig rätt var fallet med sadelmakaren Peter A. och hustrun Gustafa Charlotta W. i Passvall.³³⁴ Fallet väcker många tankar men framför allt frågor. I domkapitlets protokoll kunde man läsa om makarna att de under hela deras 27-åriga äktenskap levat ”uti kiv och osämja som stigit till den höjd av våldsamhet å mannens sida, att han skoningslöst förvisat både hustru och barnen hus och hem, därtill föranlett, enligt egen utsago, av hustruns envisa och gensträviga uppförande, men enligt hustruns försäkran, av starka dryckers omåttliga förtärande”. Domkapitlets omdöme var alltså att mannen blev våldsam i samband med alkoholförtäring och att han var missnöjd över hustruns envishet och brist på lydnad.

I häradsrätten kunde man förväntat, genom jämförelse med andra mål om osämja, att makarna skulle åberopa vittnen som styrkte deras påståenden om varandra och att rätten skulle fälla en dom baserad på dessa vittnesmål. Så skedde dock aldrig.

Rättegången dominerades helt av mannen som inledningsvis inlämnade ett skriftligt anförande till rätten, vilket även upplästes i domstolen. Därmed fick han tillfälle att göra sin ståndpunkt mycket tydlig medan hustrun inte hade någon motsvarande skrift att läsa upp eller lämna in till rätten. Muntligen tillade mannen i rätten, vilket fördes till protokollet, att hustrun varit ”svår att dragas med redan före vigseln och det har sedan icke blivit bättre”. Härmed anslog mannen tonen i rättsprocessen. Felet låg hos hust-

³³⁴ LLA, Norra Åsbo häradsrättsarkiv, AIa:265, den 8 november 1845.

run, inte hos honom, och sin egen olyckliga belägenhet beskrev han på följande sätt. De första åren av äktenskapet hade han bedrivit handel som gett honom lite inkomster men på senare tid hade han måst upphöra med denna handel och:

i mån som huset blivit fattigare, har hustruns lynne förbittrats. För det mesta är hon nästan odräglig; men för barnens skull vill han fortfara att leva tillsammans med henne; och han önskade, att hon härtill med bekväma sig.

Mannen ville således fortsätta äktenskapet och önskade att hustrun skulle stanna kvar hos honom. I ett långt och sentimentalt skriftligt anförande berättar han att hustrun genom att önska skilsmässa vållat en ”skandal” som var besvärande för honom, men hans önskan var trots detta att hålla ihop hemmet för barnens skull. Alltså samma barn som han enligt domkapitlets protokoll kört ut ur huset tillsammans med hustrun:

[...] dock som både jag och hela nejden känner det förhållande, som under hela tiden av äktenskapet, varit emellan mig och min hustru, kan jag ehuru ej lagligt stämd, ej neka att svara i detta mål nu, dels för mina barn och dels för den skandal, som jag därigenom lider.

Min hustru, som 2ne gånger genom kallelse till konsistorium utom andra kostnader vid hemmavarande auktoriteter så förskingrat vårt lilla bo, däri hon ingenting infört, att jag med mitt trägna arbete haft isynnerhet de senare årens svårighet att reda mig, lär nu hava för avsikt att beröva mig allt, ty utom vårt lilla lösbo äger jag ingenting utom mina barn och dessa, då jag är fader och försörjer dem, kan väl ingen utom Gud beröva mig.

Vill min hustru hava skillnad efter 14 kap. 18 § Giftermåls balken, så ehuru svårt det i en framtid må bli för mig och mina barn, må hon det gärna för mig när som helst erhålla och därifrån även medtaga sina gångkläder, men ingenting annat och jag skall med Guds hjälp söka försörja barnen och mig henne förutan, ty hon kan visserligen ej förtjäna uppehållet till fler än sig själv. Give Gud att ingen människa någonsin blir så förolämpad och utskämd för en argsint hustrus skull, som jag blivit och det som är ännu värre att jag som äkta man både efter borgerlig och gudomlig lag måste lida för hennes fel.

Det framstår inte som sannolikt att mannen själv författat denna skrivelse till rätten som uppenbarligen tar hänsyn till lagstiftningen på området. I

skrivelsen betonas hans egen stora omtanke om familj och barn och han framställer sig själv som en trägen försörjare även om han inte förnekar att hemmet är fattigt. Att hemmet är fattigt beror inte på att han nyttjar alkohol utan på att hustrun förlösar det lilla de äger på denna skilsmäso-process. Om hustrun erhöll skilsmässa från honom så anför han i skrivelsen, att de två barn som fortfarande var hemmaboende, 14 respektive nio år gamla, skulle stanna kvar hos honom och att hustrun inte skulle få ut något annat ur boet än sina gångkläder.

Hustruns muntliga redogörelse för äktenskapsrelationen förefaller ha lämnats efter mannens. Hustrun anförde att mannen beordrade henne att utföra svårare arbeten än hon förmådde, ”och när detta icke sker överfaller han henne med bannor och slag”. Hon gav som exempel att han nyligen ”befallt henne att rensa avträdeshuset” men när hon inte ville göra detta slog han henne så att hon föll omkull och slog sig i sidan. Härefter sägs i protokollet att hustrun ”förklarar sig därför icke vidare kunna härda ut med äktenskapet och nekar alldeles att fortsätta det.”

Som ovan nämnts varken efterfrågades eller åberopades några vittnen, även om sådana rimligtvis måste ha funnits då ”osämjan” pågått under närmare trettio år. Mannens dryckenskap, som hustrun åberopat så starkt i domkapitlet, har helt utelämnats i rättens protokoll liksom våldet med undantag för den korta noteringen om att hustrun uppgav att mannen överföll henne med ”bannor och slag”, när hon inte utförde de sysslor han ålagt henne samt att han slagit omkull henne vid det omnämnda tillfället. Att mannen missbrukade alkohol och att han kört ut hustru och barn ur hemmet förtogs således i den världsliga rättens protokoll. Frågan yppar sig då om hustrun teg om detta i häradsrätten eller om rätten valde att inte ta dessa upplysningar till protokollet. Eftersom en avskrift av domkapitlets protokoll inlämnats till häradsrätten var samma omständigheter som parterna tidigare åberopat i domkapitlet också kända i häradsrätten, men här ställdes inga frågor kring förjagandet från hemmet eller dryckenskapen – och våldet, som hustrun omnämner, följs inte heller upp med följdfrågor eller efterfrågande av vittnen efter vad som går att utläsa av protokollet. Istället är det mannens berättelse som dominerar genom den inlämnade skriften, som

lästes upp i rätten, och mannens inledande påstående att hustrun hade ett svårt lynne och var svår att tas med som förefaller få stort genomslag i rätten. Genom att hävda att han önskar fortsätta äktenskapet och att han önskar att hustrun skall stanna kvar hos honom, blir det också mannen som framstår som den som värnar om äktenskapet, medan hustrun med sin önskan om skilsmässa framstår som vållande till att äktenskapet nu går mot sin upplösning.

Protokollet avslutas före domen med orden att maken ”förnyar sin begäran att hustrun må tåla sig i deras fattigdom samt bliva när hoo [...] och härtill uppmanas hon även av domstolen, men hon bliver vid sin förra förklaring.” Domstolen ställde sig således uttryckligen på mannens sida och uppmanade hustrun att fortsätta äktenskapet. Följdriktigt kom man också att i domen i första hand skuldbelägga hustrun. Det var hon som inte kunde försmås att fortsätta äktenskapet och som därmed inte vara villig att sämjas med mannen. Domen löd som följer:

Häradsrätten måste antaga, att den fortfarande osämjan emellan svarandena huvudsakligen härleder sig från hustrun Gustafva Charlotta A., som påtagligen är av ett mindre medgörligt sinnelag än mannen; men att även denne i sin mån har därtill del; och jämlikt 14 kap. 18 § GB fäller häradsrätten dem således att böta, hon Gustafva Charlotta A. i Passwall, fulla böter med 8 riksdaler 16 sk och han, sadelmakaren P. A. hälften så mycket, 4 riksdaler 8 sk [...].

Hustrun var ”mindre medgörlig” än mannen och blev därmed huvudansvarig för ”osämjan”. Här tycks rätten ha utgått från vem av makarna som var mest obenägen att fortsätta sammanlevnaden i det läge de nu befann sig i, utan att utreda och beakta själva grunderna för osämjan genom regelrätta förhör med svarandena och inkallade vittnen. Härvidlag skiljer sig detta mål från övriga mål i undersökningen. Alternativt har domstolen helt enkelt tagit fasta på mannens framställning om hustruns sinnelag och låtit dessa ensidiga påståenden ligga till grund för domen. Detta representerar en annan tolkning av lagen och ett annat förfarande än den praxis som framträder i de övriga rättsfallen i denna undersökning. Äktenskapsmålen från domkapitlet i Lund hänsköts till ett stort antal häradsrätter och till städernas kämnärsrätter och rättspraxis tycks ha utvecklats olika. ”Osämja inom äkten-

skapet” var en liten brottskategori vilket kan ha medfört en okunskap i domstolarna om hur man skulle hantera fallen.

Om makarna i detta rättsfall saknade ekonomiska tillgångar till böterna, upplyste domstolen att deras straff skulle omvandlads till åtta dagars fängelse på vatten och bröd för hustruns del respektive fem dagars fängelse på vatten och bröd för mannens del. I detta äktenskapsmål bodde makarna fortfarande tillsammans, vilket framgår av protokollet, och domstolen behövde därmed inte uppmana makarna att återflytta till varandra.

Ett annat mål om osämja mellan makar som domkapitlet i Lund hänvisade till världslig rätt år 1838, är särskilt intressant just för att de åtalade, mannen och hustrun, själva uppehåller sig kring våldet i sina svarsskrifter till rätten. Härmed förmedlas de äkta makarnas egen förståelse av och tankar kring just våldet. Hustrun Sophia Margaretha W. hade varit gift med färgaren Petter B. i sju år när de nu ställdes inför kämnärsrätten i Lund.³³⁵ Båda makarna var missnöjda med varandra och framförde ett flertal klagomål mot varandra som skäl för ”osämjan”. Hustrun hade flyttat ifrån mannen och hemmet. Hon misstänkte maken för otrohet med tjänstepigorna och uppgav att han misshandlade henne med örfilar, sparkar och slag och att han tog parti för tjänstefolket emot henne. Mannen å sin sida anklagade hustrun för att inte sköta hushållet rätt och för att uppfostra barnen fel och han yrkade på att hustrun skulle fränkännas rätten att sköta hushållet, vilket annars ansågs som hustruns rätt och privilegium. I hustruns ställe lät han mamsell Petronella sköta hushållet, som egentligen var hans utomäktenskapliga dotter från ett tidigare förhållande. Hustrun å sin sida anklagade mannen och hans utomäktenskapliga dotter för att misshandla såväl hennes små barn som henne själv.

Vad sägs då om våldet i detta rättsfall? Hur såg mannen, hustrun och rätten på det våld mannen tillfogat sin hustru? Och hur såg rätten på de beskyllningar av annat slag som makarna framförde mot varandra?

³³⁵ LLA, Lunds stad, Kämnärsrättens arkiv, AIa:122. Målet förekommer under flera olika datum men inleds den 24 juli 1838 som mål nr 289.

Det förekom en rad vittnesmål i kämnärsrätten och vittnena var merendels personer som arbetat i makarnas hushåll. Ett par vittnen styrkte mannens påståenden om att hustrun inte skötte hushållet och barnen på ett fullgott sätt. Dessa vittnen intygade även var för sig att hustrun okvädade maken både i hans närvaro och när han var frånvarande. Hon hade exempelvis kallat maken för bov och skojare och tattare och ett vittne berättade att "barnen hade varit självsvåldiga". Exempelvis hade den ene gossen "slagit sand på en smörgås" utan att hustrun tillrättavisat honom. Barnen hade också enligt detta manliga vittne tagit av kläderna och sprungit ut på gården trots att det regnade. Enligt ett annat manligt vittne hade det varit bättre ordning i huset när inte hustrun var där och samma vittne menade också att det vanligen var hustrun som började gräla. En kvinna som varit anställd som amma i hushållet under nio månader vittnade om att hustrun ofta gett den äldste gossen socker och att frun "ofta slagit pigorna och ständigt hållit väsen med dem". Andra vittnen berättade istället om mannens hårda och våldsamma uppförande mot hustrun. Vittnet Anna berättade om ett tillfälle då katter gett sig på mat som stod framdukad i köket. Då maken fått se detta hade han sagt att "hustrun var en dålig matmoder och kallat henne latmärr, ehuru hon just då höll på att ge di åt ett av barnen". Ett annat kvinnligt vittne hade vid ett tillfälle kommit ut i köket och sett mannen "sparka sin hustru så att hon föll omkull på golvet, men orsaken därtill kände icke vittnet, emedan vittnet först då detta skedde kommit dit ut". Ett annat kvinnligt vittne, Louise de la Ros berättade att mannen "vid ett tillfälle slagit sin hustru med ett ris i huvudet, men orsaken därtill kände vittnet icke". Samma vittne berättade att mannen uppmanat barnen att okväda sin mor och "tjänstefolket att hålla henne, om hon ville slå dem, och ofta fick hon av honom knuffningar utan orsak". Hustruns misstankar mot maken om otrohet föreföll också ha en saklig grund. Vittnet Louise de la Ros berättade att hon "hört att han med pigan Ingrid Rosengren haft sådant tal som icke passade för en husbonde." Pigan Laura Andersson som haft tjänst hos makarna fyra år tidigare berättade i sitt vittnesmål att mannen "vid ett tillfälle bemött henne med mer förtrolighet än som anstod en husbonde, utan att likväl någon otukt kommit ifråga, emedan hans försök

därtill ej varit svåra att avvärja; dock hade därunder en stol blivit kullvält”. Även ett annat vittne, Elna Malmberg, vittnade om att maken gjort försök att begå otukt med henne, ”utan att likväl få sin vilja fram”. Av vittnesmålen framgår således att mannen gjorde sexuella närmanden mot hushållets pigor. Det sistnämnda vittnet, Elna, berättade också i rätten att hon vid flera tillfällen bevittnat hur mannen okvädat och misshandlat hustrun, bland annat på en långfredag, utan att vittnet kände till orsaken. Vittnet Sofi Eksten berättade i sitt vittnesmål att mannen ”ofta agat sina barn utan orsak, samt att dess i huset vistande dotter före äktenskapet Petronella även i B:s frånvaro gjort detsamma”. Vid ett tillfälle ”då den ene gossen av båda fått mycket stryk”, kom hustrun, som flyttat från hemmet dit och förebrådde Petronella sitt uppförande mot gossen. Hustrun hade då fått ett ohöveligt svar varpå hon gett Petronella en örfil. När maken blivit underrättad om denna händelse hade han ”blivit mycket ond och hotat att om hon [hustrun] kom dit skulle han piska henne från huvudet till fötterna, eller också gå till henne och göra det”. Genom vittnesmålen framträder ett äktenskap där mannen sexuellt ofredar det kvinnliga tjänstefolket, misshandlar hustrun och där mannen dessutom placerar hustrun lågt, inte bara under sig själv och sitt husbondevälde utan också under sin utomäktenskapliga dotter som han tilldelat ledningen över hushållet. Och maken tog vidare parti för pigorna framför hustrun när hon bestraffade dem. Hustrun å sin sida gav maken nedsättande tillmälen och bråkade med tjänstefolket. När det gäller våldet som framkommer i vittnesmålen kan man konstatera att husfadern misshandlade sin hustru, att han slog barnen både med och utan skäl, att hustrun och mannen vid skilda tillfällen slog på tjänstefolket och att tjänstefolket slog på barnen. Rättsfallet visar att våld ingick i hushållskulturen som bestraffning vid olydnad och för begångna fel. Alla slogs, men våldet behövde inte uppfattas som fel. Om våldet var legitimt eller illegitimt berodde på hierarkin mellan den som utövade våldet och den som utsattes för det och orsaken. Hustrun saknade rätten att slå sin make och legitimiteten i mannens våld mot hustrun framstår som tveksam. Såväl husbonden som matmodern ägde rätten att slå på tjänstefolket. Alla i hushållet, mannen, hustrun och tjänstefolket tycks ha haft rätt att slå på barnen utan rätts-

lig påföljd. Dock kunde barnens föräldrar välja att ta parti för barnet och straffa tjänstefolket för den upptuktelse de gett barnet. Vad sa då mannen själv om våldet mot hustrun som vittnena intygat, som inkluderade sparkar, omkullvältande på golvet, örfilar, knuffar och slag med ris i huvudet? Av svaromålet på stämningen framgår hans egen uppfattning:

att jag någon gång i senare åren, varit nödsakad skaffa mig lydnad, genom en och annan örfil är vad jag icke nekar till, men detta icke oftare än då hon oaktad min tillsägelse om tystnad och återhåll med sitt otidiga skällande likväl fortfarit. Och att jag mer än en gång måst tagit tjänarna i försvar för fruns oförnuftiga behandlingssätt är likaledes sanning; och efter fullkomlig kännedom över hennes våldsamma behandlingssätt, med skällande och piskande, på tjänarna nödsakats giva dem rättighet, i min frånvaro värja sig för sådant, då icke så att frun fick någon skada eller men därutav, men ofta har jag förnyat min tillsägelse att frun skulle hos mig klaga över tjänarnas felaktigheter, dem jag ville själv straffa, eller rätta, allt efter sin beskaffenhet. [...]

Kämnärsrätten må efter inhämtad upplysning yttra sig huruvida min hustru kan anses äga förnuft att delta i husets ombestyr och barnens uppfostran eller icke. Jag anhåller med inhämtad grundlig erfarenhet, att hon måtte från detta såsom mindre därtill skicklig frikännas.

Mannen nekade såldes inte till att ha slagit hustrun, att han gett henne en och annan örfil, men han anförde samtidigt att han gjort det för att skaffa sig lydnad och för att få henne att tiga. Hustrun hade alltså själv utlöst våldet genom att skälla på maken och genom att inte tystna när han sa åt henne att tiga. Uppenbarligen ansåg mannen att detta var en rätt som tillkom honom som husbonde. Han hade också gett tjänstefolket rätten att hålla fast hustrun om hon försökte utdela fysiska bestraffningar. Han hade därmed fråntagit henne den rätt att aga tjänstefolket som enligt legostadgan tillkom husbondefolket, det vill säga både husbonden och matmodern. Här angav han inget egentligt skäl men möjligen menade han att hustrun var mer våldsam mot tjänstefolket än lämpligt. Indirekt satte hon sig även upp mot sin make när hon bestraffade tjänstefolket eftersom han klargjort att det var han som skulle straffa eller rätta tjänstefolket, inte hon. Av mannens skrift framgår tydligt att han fråntagit henne alla befogenheter i hus-

hållet som tillkom henne som matmoder och att han nu dessutom sökte domstolens stöd för detta förfarande.

Hustrun inlämnade en svarsskrivelse i rätten där hon helt kort anförde följande:

Orsaken till oenigheten emellan mig och min man är synnerligast den att han sökt bedriva otukt med alla de pigor som kommit i vår tjänst, att han av våra små tillgångar använt ganska betydligt för att därmed understödja de två oäkta barn han har med jungfru Knaus i Kristianstad av vilka det ena, dottern Petronella nu vistas i huset, samt att hon vid flera tillfällen slagit och misshandlat mig, samt förebrått mig min fattigdom, ehuru jag fört i boet flera tusende riksdaler och med mitt arv räddat honom från konkurs och berett honom tillfälle, icke allenast utvidga färgeriet; utan även att anlägga bageri; till styrko för vilket allt jag ödmjukeligen anhåller att de vittnen jag inkallat måtte bli hörda.³³⁶

I en andra skrivelse till rätten, som maken Petter B., inlämnar i ett senare skede, utvecklar han sin syn ytterligare på det våld han utövat mot hustrun, till synes för att bemöta vad vittnena intygat i rätten:

Sedan utrett är att min hustru vållat och förorsakat oenighet, och att oväsande, som ägt rum emellan oss, barn och tjänare, genom sitt fortfarande, med att skälla och förolämpa, så väl mig som och mitt tjänstefolk, samt de senare oförsynligt och oförtjänt slagit och misshandlat, tillika fört ett i flera avseende tuktansvärt leverne. Och jag däremot som först i godo, sedan funnit mig nödsakad att tillgripa tvångsmedel, till befordrande av drägligt levnadssätt både för mig, barn och tjänstefolk. Och med detta icke hårdare förfarit än nöden påkallat och icke heller har hon kunnat företett att hon haft av denna min lindriga aga det minsta men eller åkomma varken till blodvite, blånad eller svulst, icke en enda röd strimma därå varit synlig, och således icke heller som brott kan anses, och alldenstund mig såsom husets rätte Husbonde åligger, att vaka över ordning och sedlighet och det så väl Helge som arbetsdagar upprätthålla, har jag som icke mer än människa ej heller mera kunnt hindra att freden på Långfredagen gjorde sig förtjänt av en mot sitt brott billig tuktan, fast hon obevisligt skällde och begabbade mig i det förut upplysta ordalag, och vittnesmålen dem vilka sagt att frun av mig tukt [fått] ej vid något tillfälle kunnat utrett orsaken, utan först vid det tillfället då jag varit nödsakad att begagna tvångsmedel kommit till städes. Icke heller kan således av vittnesmålen inhämtas om frun för tillfället förtjänt sådant eller icke, och vittne över tvenne

³³⁶ LLA, Lunds stads kämnärsrätts arkiv, AIa:122, år 1838, Litt AN infört vid mål nr 313.

äkta makars sammanlevnad merendels saknas. [understyrkning i källan] Men kan tydligen inhämtas av vad bevittnat är att frun flera gånger förtjänat tukt utan att sådant bekommit.”³³⁷

Hustrun hade fört ett tuktansvärt leverne, enligt mannen. Hon var således i behov av att bestraffas och han hade blivit nödsakad att tillgripa tvångsmedel. Agan hade varit lindrig och inte gett upphov till blånad eller blodvite och det ålåg honom som husets rätte husbonde att vaka över ordningen i huset. Hans våld mot hustrun hade alltså handlat om aga, inte om straffbart våld, och rätten att aga låg i hans befogenhet som husbonde. Han hade inte överskridit denna sin rätt i och med att agan inte gett upphov till de i lagen omtalade kriterierna ”blå eller blodig, lam eller lytt”. De personer som vittnat om hans våld mot hustrun i rätten hade inte heller haft kunskaper om vad som föregått agan och kunde därmed inte uttala sig om huruvida hustrun förtjänat aga. För denne make framstod således fysiskt våld mot hustrun som en rättighet och skyldighet som tillkom honom om han fann det befogat. Den rätt han beskriver att aga hustrun framstår som identisk med den lagstadgade rätt man vid tiden hade att aga sitt tjänstefolk och de egna barnen i straffande och fostrande syfte. Men som bland andra historikern Eva Bergenlöv framfört i sin undersökning om barnmisshandel skulle agan inte ske i upprört sinnestillstånd utan lugnt och genomtänkt utan vrede eller hämndkänslor.³³⁸ Mannens skrivelse förefaller vara uppsatt av ett juridiskt biträde med kännedom om lagen, varför den också säger någonting mer om samhällets syn på mannens rätt att aga hustrun vid denna tid, nämligen att den faktiskt ansågs föreligga fortfarande 1838. Det våld som vittnena redogjorde för i rätten var dock inte en disciplinerad behärskad aga utdelad utan vrede och aggressivitet utan beskrevs som slag och sparkar, omkullvräkande på köksgolvet och slag med ris i huvudet, alltså ett fysiskt våld utan den besinning som skulle utmärka aga. Någon kunskap om eller färdigheter i hur aga skulle utdelas tycks maken således inte ha besuttit, och för övrigt inte någon av de andra män som återfinns i denna undersökning. Det våld äkta makar utövade liknar istället på alla sätt det fysiska våld som

³³⁷ LLA, Lunds stads kämnärsrätts arkiv, AIa:122, den 7 september 1838, skrivelse införd vid mål nr 351.

³³⁸ Eva Bergenlöv, 2009.

förekommer i vår egen tid och som vi identifierar som just misshandel. Den bestraffande och välöverlagda agan utdelad utan vrede eller hämndlystnad lyser med sin frånvaro och kan antagligen förpassas till våra myter om det äldre samhället och mäns förhållning till våld.

Hustrun inlämnade något senare en svarsskrivelse till rätten. Denna var upprättad av hennes juridiska ombud, vice häradshövdingen Nilsson, och bemöter mannens framställning om det våld han utsatt hustrun för:

Av den nu avslutade rannsakingen torde vällovliga kämnärsrätten inhämta, att B. [maken], enl. vittnenas utsagor, haft sådant tal med vår förra piga Ingri Rosengren, som icke passade för en husbonde, att han bemött Laura Andersson med mera förtrolighet än som anstår en husfader, och att han velat med henne bedriva otukt, ehuru hon avvärjt hans försök därtill; att B. även med Elna Malmberg gjort försök bedriva hor, ehuru han som orden i prat lyda, ”icke fått sin vilja fram” – Om domstolen tager i behörigt övervägande av dylik vandel, av en äkta man, så må domstolen även finna en ganska tydlig förklaring över mitt missnöje, med en del av de pigor som voro i vår tjänst, och mot vilka jag hade en grundad anledning att de mindre än ovan uppräknade, satt sig emot min lättsinnige mans lustar och otuktiga begärelser – vill domstolen tillika granska, vad vittnen berättat, och vad B. även skrytsamt till en del erkänner uti sina ordrika skrifter, så upplyses därav att han tilldelat mig många örfilar och slag, att han sparkat och på flerfaldigt annat sätt misshandlat mig, så å helge- som söckendagar [...].

Skrytsamt säger B., att jag av de erhållna örfilarna och övriga misshandlingar fått varken blånad eller blodvite – Detta vore lätt att bevisa, om jag ville kalla läkaren, som säkert kan intyga, att jag under mina återstående dagar får röna följderna av B:s misshandling, eller besvara stadens vördade domprost med vittnesmål, då jag i hans hus räddade mitt liv undan B:s misshandling. – Men jag har undvikit all vidlyftighet uti rättegången, och icke heller velat öka min förvillade mans ansvar, mera än oundvikliga försvaret av min rätt fordrat.³³⁹

Hustruns svar på mannens påståenden mot henne vittnar om ett våld som gett skador och som möjligen föranlett henne att uppsöka läkare och liksom i flera av de andra målen beskriver hustrun hur hon tvingats fly undan mannens misshandel för att sätta sig i säkerhet. Liksom i fallet med barnmorskan Anna ovan tog hustrun i detta fall sin tillflykt till en präst. Om

³³⁹ LLA, Lunds stads kämnärsrätts arkiv, AIa:122, den 16 oktober 1838, mål nr 431, forts från nr 387 1/2, Litt M.

hon kände domprosten närmare eller om han var närmaste granne framgår inte, men det är inte osannolikt att han som kyrkans man uppfattades som rätt personer att uppsöka då han utgjorde första instans vid äktenskaplig osämja. I hustruns svar till rätten framstår det som angeläget att slå fast att mannens våld inte kunde betraktas som aga utan just som misshandel och att våldet uppfyllde lagens kriterier på ”blå eller blodig, lam eller lytt”. Misshandeln hade gett skador som krävt läkarbehandling eller gett bestående men.

Vi skall knappast uppfatta dessa båda skrivelser, från man och hustru, som texter producerade av parterna själva vilka ger uttryck för folkliga värderingar kring aga. Det framgår av domstolsprotokollet att hustruns skrivelse är författad av en vice häradshövding, som nämnts ovan, men även mannens skrivelse tycks vara formulerad av ett juridiskt ombud. I en rättslig dispyt som uppstod mellan maken och hustruns juridiska ombud, där maken över huvud taget motsatte sig att hustrun företrädde av ett ombud och erhöll juridisk hjälp, lämnar hustruns ombud vägledande information.³⁴⁰ Maken B. uppges vara vän med rättens ordförande och sistnämnde hade efter stämningen personligen besökt maken B. i bostaden och högljutt kallat honom broder och uppgett att han ville hjälpa honom. Sannolikt ligger en sådan juridisk hjälpande hand bakom makens skrivelse. Därmed bör både makens och hustruns utläggningar om aga kontra straffbar misshandel uppfattas som uttryck för en tidsbunden juridisk diskurs snarare än en folklig uppfattning.

Hur såg då Lunds kämnärsrätt på dessa äkta makar och på det våld mot hustrun som styrkts av vittnesmål i rätten? Formulerade rätten sig kring aga – och hur såg man på att mannen kringkurit hustruns befogenheter i hushållet?

Rätten sammanfattade skuldfördelningen mellan makarna utifrån vittnesmålen och förhören med parterna:

Av vittnesmålen, samt vad parterna var för sig andragit, upplyses att den gruvligaste bitterhet varit rådande makarna emellan, uppkommen såsom det synes därigenom, att sedan hustrun ständigt legat i delo med tjänstefolket, slagit dem, och

³⁴⁰ Ibid. Litt N.

enl. vittnena Per och Nils Jönssons utsago samma ordning i hushållet ej varit rå-
dande, sedan hustrun ditkommet, som förut.³⁴¹

Hustrun drog alltså på sig rättens ogillande för sina konflikter med tjänstefolket, som inkluderade våld. Dessutom hade ordningen i hushållet varit dålig under hennes ledning. Men i anslutning till konflikterna med tjänstefolket hade mannen agerat förkastligt:

mannen långt ifrån, att med en honom tillhörande överseende godhet försöka ställa till rätta, förebrått henne, och givit tjänstefolket tillåtelse, att i hans frånvaro värja sig emot henne, i händelse hon behandlade dem som orden lyda ”med skällande och piskande”, varav följden blivit en ytterligare likgiltighet hos hustrun vid hushållsbestyren, samt ett på goda skäl grundat misstroende till mannen, varav uppkommit ordväxlingar, som vuxit till träta, varunder B. ofta misshandlat sin hustru och å själva Långfredagen förlidet år burit hand å henne; varjämte han mot sin hustru varit intagen av en så hög grad hat och bitterhet att han enligt vittnet Ekstens berättelse ända därhän glömt sina plikter som människa och fader att han flera gånger befallt sina egna barn att okväda modern.

Rätten fördömde således inte hustruns våld mot tjänstefolket särskilt skarpt eller ställde sig på mannens och tjänstefolkets sida mot hustrun. Det var istället mannen som begick det riktigt stora felet då han gav tjänstefolket rätten att sätta sig upp mot sin matmor. Tjänstefolk som tilläts hålla fast sin matmor när hon ämnade utdela bestraffningar väckte inte kämnärsrättens sympatier, kanske snarare dess oro. Ett sådant tilltag underminerade de hierarkier som skulle råda inom hushållet och som var viktiga för städernas borgerlighet och näringsidkare. Beträffande mannens våld mot hustrun så benämndes det kort och gott ”misshandel” och inte aga i rättens utslag. Möjligheten att uppfatta våldet som aga, diskuterades över huvud taget inte i domen. Jämte ”misshandel” används uttrycket ”burit hand å” hustrun. Även om rätten således slog fast att mannen misshandlat hustrun så framstår inte denna omständighet som ensamt avgörande för domen. Istället framstår misshandeln som en av flera omständigheter som sammantaget leder till att maken ensam fälls för osämjan i äktenskapet. Att mannen tagit parti för tjänstefolket mot hustrun och att han uppmanat barnen att okväda

³⁴¹ LLA, Lunds stads kämnärsrätts arkiv, AIa:122, utslag nr 480.

sin moder omnämns särskilt. ”Vid övervägande av vad sålunda förekommit, anser kämnärsrätten fullkomligen ådagalagt, att B. ensam varit vållande till den makarna emellan rådande bitterheten”. Maken dömdes även särskilt för att på långfredagen ha slagit hustrun, till att böta för ett slag och för sabbatsbrott. Detta är intressant eftersom det är det enda fallet i undersökningen där rätten i samband med ”osämja i äktenskapet” dömt till straff för misshandel. I samband med makens överklagande fick kämnärsrätten dock bakläxa för denna del av domen. Den fällande domen för osämja kom till slut att inkludera misshandelsbrottet men ej sabbatsbrottet. När det gällde mannens yrkanden att hustrun inte skulle anförtros hushållets och barnens vård fastslog rätten att detta inte kunde blir föremål för rättens prövning.

Ett sista exempel på ”osämja i äktenskapet” i världslig rätt med inslag av hustrumisshandel som hänskjutits från domkapitlet i Lund, är fallet med hustrun Hanna N. i Sönnarlövs socken som önskade skilsmässa från sin make, husmannen Per J. – ett fall som vi kunnat följa först i kyrkorådet, därefter i domkapitlet och nu slutligen i häradsrätten.³⁴² I detta rättsfall från 1856 är hustrun målsägare och inte svarande, vilket alltså skiljer detta fall från de tidigare refererade. Hustrun Hanna stämde maken som vållade till kiv och osämja i äktenskapet och uppgav som grund för stämningen att han misshandlade henne så att hon inte längre vågade bo och leva ihop med honom. Församlingsprästens utlåtande om makarna har bifogats domstolsprotokollet. Enligt församlingsprästen fanns det inget att anföra mot makarna utöver att de levde illa tillsammans. Enligt prästen:

har mot deras uppförande aldrig något blivit anmärkt, förutom en synnerligen stor och länge fortsatt oenighet i äktenskapet, för vilken de mångfaldiga gånger blivit varnade och tillrättavisade av mig, och även inför kyrkorådet och nu senast inför domkapitlet i Lund. Ett ovanligt ömsesidigt hat synes vara inrotat hos dem. Hustrun har länge bott frånskild från maken och kan icke förmås att flytta till honom, emedan hon fruktar misshandling och icke kan göra något honom till nöje. Mannen, som har en stark övertygelse om sin egen ofelbarhet och om hustruns skyl-

³⁴² LLA, Gärds häradsrätts arkiv, AIa:171, vintertinget 1856, mål nr 82 samt utslag nr 304.

dighet att vara honom underdånig, anser henne alldeles oduglig i sina sysslor, vilka han själv på det förvändaste sätt utträttar.³⁴³

Församlingsprästen förordar skilsmässa i sitt brev till rätten eftersom han uppfattar det som otänkbart att någon enighet eller kärlek skulle kunna återkomma i äktenskapet. Att makarna beviljades skilsmässa var dessutom angeläget eftersom det lilla boet de hade behövde delas medan det fortfarande fanns någonting kvar att fördela. Mannen skötte sin lilla hushållning så bakvänt att de snart skulle blir fattighjon, menade prästen. Misshandeln omnämns således både av hustrun i stämningen mot mannen och i prästens skriftliga redogörelse. Att prästen framhåller mannens krav på underdånighet från hustrun väcker frågor. En make hade en lagstadgad överordnad position i hushållet och var den som ytterst stod för beslutsfattandet. Hustrun skulle stödja hans beslut och inte driva en egen linje gentemot sin make. Men det måste vara något annat som avses här. Eller var det det faktum att mannen var oduglig som hushållare och ”skötte allt förvänt” som gjorde att hans krav på underdånighet tedde sig orimligt. Om hustruns omdöme var gott medan mannens var uppseendeväckande dåligt blev kanske kravet på lydnad oskäligt i omgivningens ögon. En annan alternativ tolkning är att denne man helt enkelt gick längre i sina krav på underdånighet och lydnad än andra män. Att han dessutom brukade våld mot hustrun gjorde kanske situationen ohållbar.

I detta äktenskapsmål yrkade hustrun på skilsmässa trots att mannen i domkapitlet utlovat att inte i fortsättningen hårt behandla hustrun om hon ville återflytta till honom. I rätten berättade hustrun att de varit gifta i omkring elva år och att mannen för tre å fyra år sedan börjat fatta ”avsky och hat” till henne oaktat hon ”på allt sätt sökte göra honom till lags”. Om misshandeln säger hustrun i protokollet att mannen ”slagit henne så hårt att blånader uppkommit”. Han hade inte burit våldsam hand på henne efter att de varnats i kyrkorådet men han hade flera gånger därefter gjort försök att ofreda henne, som hon likväl lyckats undkomma.

³⁴³ Ibid, brev till rätten undertecknat Rodhe, Everlov den 30 jan. 1856.

I häradsrätten framträdde en rad vittnen som förhöordes angående våldet och vad de i övrigt visste om oenigheten mellan makarna. Ett manligt vittne berättade att hustrun en tidig morgon kommit in i hans husbondes hus och berättat att hon blivit misshandlad av sin make. Hon hade förevisat "en större blånad å ena axeln". När maken på kvällen kom dit för att söka sin hustru hade han tillstått att han slagit henne. Ett annat manligt vittne berättade att hustrun hemkommet till honom och berättat att maken "velat ofreda henne". Då hade vittnet och en annan man på hennes begäran följt henne hem. Vid ankomsten till makarnas bostad hade maken "i uppbragd sinnesstämning" sagt till hustrun "har du nu varit och skaffat män hit, du gör mig så mycket förargelse, gå din väg, jag får föda dig ändå". Hustrun hade bett vittnet att hämta hennes kista varpå maken förklarat att hustrun inte fick flytta från honom. På förfrågan uppgav vittnet att han ofta förmärkt att mannen och hustrun "trätat sinsemellan", men utan att han kände till vem av dem som varit vållande till osämjan. Ett annat manligt vittne hade varit med vid det omvittnade tillfället och avgav ett samstämmigt vittnesmål, men berättade dessutom att maken vid detta tillfälle yttrat "stryk har du fått och stryk skall du få".

En skogvaktmästare vittnade om ett tillfälle då han varit inne hos en man benämnd Nils Andersson i Toarp där hustrun vistades, då hennes make kommit dit och gått in i det rum som hustrun bebodde. Efter en stund hade vittnet hört att makarna slogs och gått in i rummet där mannen och hustrun "haft tag i varandra samt båda legat på golvet". Sedan mannen blivit utledd därifrån hade hustrun klagat över att hon av "den övergångna misshandlingen blivit behäftad med flera åkommor, dem hon likväl inte förevisat vittnet."

De ovan nämnda vittnena var kallade av hustrun men även mannen åberopade vittnen till sitt försvar. En dräng som varit anställd i deras hus håll vittnade om att han fått motstridiga befallningar av makarna och att både han och "andra tjänare fått uppbära bannor" av hustrun. Han vittnade även om att mannen vid flera tillfällen stått i begrepp att slå hustrun, och själv hade han en gång förhindrat detta, varpå maken sprungit ut efter en käpp, men vittnet hade aldrig sett att mannen verkligen bar hand på hustrun.

run. Detta vittne menade att osämjan i makarnas äktenskap härrörde av att hustrun ofta var stursk mot maken.

Vad sa då domstolen om våldet som intygats av vittnena? Och hur behandlade domstolen hustruns yrkande på skilsmässa? I utslaget slog domstolen fast att hat och bitterhet mellan parterna ”så fått råda att de icke efter varningar kunnat åsämjas”, vilket innebar att brottet ”osämja i äktenskapet” förelåg, men domstolen valde att placera skulden enbart på mannen för den ”misshandling” som vittnena intygat att hustrun ”måst undergå”. Här står det klart att domstolen såg allvarligt på mannens våld mot hustrun och att det inte fanns någon acceptans för våldet i detta mål från 1856.³⁴⁴ Beträffande hustruns yrkande på äktenskapsskillnad skrev domstolen att det ”tillkommer icke häradsrätten att till prövning uppta”. Precis som i målen ovan kom domen att gälla ”osämja”, vilket ju även stämningsansökan gjort, och själva misshandeln mot hustrun, som bevisats genom vittnesmål, ledde inte till någon fällande dom för misshandel. Hustrun som yrkade på att bli lagligen skild från maken hade med dåtidens lagstiftning en lång väg kvar att vandra. Hon behövde stämma mannen på nytt och bevisa att de fortfarande levde i osämja och detta kunde te sig vanskligt om hon fortsatte att leva åtskild från mannen. Då riskerade istället hon själv att framstå som den som var vållande till osämjan genom att mannen inte gavs möjlighet att bättra sitt uppförande efter häradsrättens dom. Dock anmodades inte hustrun att återflytta till mannen i rättens utslag i detta fall. Om hustrun önskade skilsmässa var hon hänvisad till att återkomma med en ny stämning om fortsatt osämja.

Sammanfattande diskussion – ”osämja” i världslig rätt: I detta kapitel har äktenskapsmål som behandlats i domkapitlet i Lund följts upp i nästa instans som var den världsliga rätten, det vill säga i häradsrätter på landsbygden och i städernas kämnärsrätter. När domkapitlet inte kunde förmå makar som levde i ”osämja” att fortsätta sina äktenskap i enighet remitterades ärendet vidare till världslig domstol. Samtliga fall innehöll påståenden om att mannen brukade våld mot hustrun, alltså vad vi idag skulle benämna

³⁴⁴ LLA, Gärds häradsrätts arkiv, AIa:171, vintertinget, utslag nr 304, den 31 mars 1856.

som hustrumisshandel. I den tidens anda och förståelse rubricerades handlingarna istället som ”osämja” eller ibland som ”oenighet” i äktenskapet. Härmed placerades misshandeln i ett helt annat sammanhang där våldet blev ett inslag i, eller ett uttryck för osämjan. Samtidigt uppfattades våldet bara som ett av en mångfald former ovänskapen kunde komma till uttryck på. Makarna stod åtalade för ”osämja i äktenskapet” och därmed aktualiserades Giftermålsbalkens regler, inte Missgärningsbalkens om våld mellan äkta makar.

Av brottsstatistiken framgår att osämja i äktenskapet var ett brott där både män och kvinnor dömdes som vållande. För ”kiv och missämja emellan makar” sakföllades i medeltal 124 personer årligen under perioden 1841–45, och 86 personer årligen under perioden 1846–50, alltså under tidsperioder som ingår i denna undersökning. År 1857 bötföllades exempelvis 57 män och 46 kvinnor och år 1860 bötföllades 35 män och 23 kvinnor. Även om fler män än kvinnor fälldes för ”kiv och missämja i äktenskapet” så är de fällande domarna förhållandevis jämnt fördelade mellan könen, som tidigare nämnts. I målen i denna undersökning, med inslag av fysiskt våld mot hustrun har dock mannen oftast ansetts som den vållande parten och dömts som ensamt vållande till ”osämjan”. Detta indikerar att rättsväsendet såg allvarligt på mannens våld mot hustrun. Initialt stod dock både man och hustru som svarande, åtalade för brott mot äktenskapet. För att undgå att själv bli dömd ålåg det hustrun att föra fram bevis mot maken. Det våld hon åberopade i rätten måste styrkas genom vittnesmål och/eller läkareintyg. I ett av rättsfallen avstod dock häradsrätten från att kalla och höra vittnen och istället baserades domen enbart på makarnas egna berättelser. I detta fall satte domstolen större tillit till mannens berättelse än till hustruns och dömde hustrun som i första hand ansvarig för osämjan, trots påståenden om misshandel. Eventuellt uppfattades hustrun som i första hand vållande eftersom hon enträget yrkade på skilsmässa och därmed inte var öppen för att fortsätta äktenskapet i sämja.

Våldet som finns belagt i dessa rättsfall genom vittnesmål framstår dock sällan som enda skälet för den fällande domen. Våldet har istället betraktats av rätten som ett av flera sätt osämjan kom till uttryck på. Domstolen har

också regelbundet förhört sig angående vem av parterna som varit vållande till osämjan trots att våld omvitnats. Rätten har även efterfrågat orsaken till mannens våld mot hustrun, varför han slagit, som om detta tillmätts relevans. Detta indikerar att mannens våld kunde anses som befogat eller begripligt genom omständigheter som kringgärdat våldet. Hustrun kunde vara medvållande genom sitt uppförande mot mannen. Alternativt ställde domstolen dessa frågor för att bättre kunna förstå och bedöma graden och arten av mannens våldsamhet. Det våld mannen utövade mot sin hustru godtog inte som laglig aga av domstolarna i denna undersökning med rättsfall från 1830- till 50-tal. Männen själva, och även deras juridiska biträden tycks dock ha argumenterat för en sådan rätt – eller att våldet i alla fall skulle uppfattas som befogat i förhållande till hustruns fel. Även Taussi Sjöberg har i sin studie av skilsmässor i 1800-talets Sverige funnit att män som missbrukade alkohol eller misshandlade sin hustru, vilket ofta hängde samman, förklarade sitt beteende med att hustrun inte var lydig eller att hon inte uträttade sitt arbete på rätt sätt.³⁴⁵ Det fanns med andra ord manliga förväntningar på kvinnlig underordning och också en uppfattning bland männen som appellerar till husbondens rätt att aga. Männen som brukade våld hämtade sina argument från tidens genusideologi, där mannen besatt auktoritet och hustrun hade lydnadsplikt. Mannen som brukade våld åberopade och använde således samma könstänkande som det omgivande samhället. Ändå tycks just våldet ha försatt mannen i en negativ situation – hustrun accepterade inte att bli utsatt för övervåld och domstolen fann inte heller våldet acceptabelt. De vittnen som infann sig i rätten stöttade i regel den våldsutsatta parten och i mer än ett fall stod mannen fullkomligt ensam i rätten. Våldet tycks i dessa fall ha diskvalificerat mannen och marginaliserat honom i det sociala livet.

Våldet tycks ha vägt tungt i domen och rätten resonerar inte kring en rätt att aga. Detta pekar mot att makens rätt att aga hustrun för begångna fel inte längre förelegat i rättspraxis. Samtidigt kan man konstatera att det våld mannen utövat mot sin hustru inte i något fall i denna undersökning levt upp till föreställningen om aga som en behärskad bestraffningsform

³⁴⁵ Marja Taussi Sjöberg, 1988, s. 94f.

utövad utan vrede eller hämndkänslor och utan uppsåt att skada. Istället är det våld som återfinns i rättsprotokollen förvånansvärt likt det våld vi möter i vår samtid; utövat i hastigt mod, brutalt, oöverlagt, i vrede, i svartsjuka och ofta under inverkan av alkoholmissbruk. Ett regelstyrkt, behärskat, bestraffande våld, äga, möter oss ingenstans och kan antagligen förpassas till historiens myter om det äldre samhället och dess husbondevälde. Även våld förövat mot tjänstefolk och barn framstår som affektstyrkt och okontrollerat i den mån det framskymtar i rättsfallen.

I dessa mål om ”osämja emellan makar” som inkluderade hustrumiss-handel fälldes maken, som framgick, inte för misshandel utan enbart för ”osämjan”. Han gick således fri från straff för misshandel. Den fällande domen för osämja förefaller ha konsumerat misshandeln. Att mannen inte dömdes för misshandel utan för osämja måste dock ses som en direkt följd av att hans våld riktade sig mot just hustrun och inte mot någon annan person. Mannens våld mot den egna hustrun uppfattades som någonting annat än det våld som förekom ute i samhället, vilket återspeglas i att man konstruerat särskilda brottsbenämningar för dessa våldshändelser. Det fanns en särskild kulturell dimension i vilken detta våld tolkades och fick sin mening.

Mannens böter uppgick vid denna tid till 8 riksdaler och 16 skilling om han ansågs vara huvudansvarig för osämjan. Jämfört med straffet för misshandel enligt Missgärningsbalken 36:1 motsvarade straffet sex blånader, blodviten eller mindre sår förövade mot den egna maken. Straffet skall således inte uppfattas som lindrigt jämfört med en misshandelsdom, men kontexten här var en helt annan än i misshandelsmål. Hustrun stod vanligtvis inte som målsägare vid osämja och därmed åtnjöt hon ingen del av böterna och åtalet gällde inte den oförrätt hon lidit.

Hur såg den rättspraxis ut som utvecklats kring ”osämja” som skilnadsgrund i domstolarna? En läsning av lagtexterna kring ”osämja i äktenskapet” och 1810 års förordning om skilsmässa beskrev en lång väg för den våldsutsatta hustrun att vandra genom olika instanser, som till synens skulle ta år i anspråk. En granskning av rättspraxis visar att domstolarna upprätthöll lagen och inte kringgick bestämmelserna. Även kvinnor som tycktes leva under ett mycket påtagligt fysiskt våld och en skrämmande hotbild

tvingades iakttä de i lagen uppställda stegen mot skilsmässa. Rättsfallen förmedlar en bitvis skrämmande bild av ofrihet och inhumant tvång där våldsutsatta hustrur, som flytt från sina män, beordrades att skyndsamt återflytta till mannen och återuppta äktenskapet. Den starka position som äktenskapet åtnjöt som institution drabbade dessa kvinnor hårt. Visserligen dömdes männen att böta för den ”osämja” de åstadkom genom misshandeln men sedan de erlagt sina böter hade de återigen hustrun i sitt våld och kunde fortsätta sitt våldsstyre över henne. Dock hade de kvinnor vi mött i rättsfallen ovan nu kommit ett steg längre på vägen mot skilsmässa, om det var detta de eftersträvade.

Världslig rätt

Åtal rubricerade som hustrumisshandel

I föregående kapitel analyserades rättsfall och domstolspraxis vid mål med inslag av hustrumisshandel som i åtalet rubricerats som osämja eller oenighet i äktenskapet och som anmälts av domkapitlet. Men hustrun kunde även själv stämma maken till domstol för misshandeln. Då aktualiserades Missgärningsbalkens regler eller efter 1861 den kungliga förordning om mord och misshandel som senare inflöt i 1864 års Strafflag, istället för Äktenskapsbalkens och Kyrkolagens paragrafer. I detta kapitel granskas rättsfall som rubricerades som misshandel i åtalet. Hur hanterade domstolarna kvinnors anmälan mot sina män? Hur såg rätten på våldet, gärningsmannen och våldsoffret när den tillämpade Missgärningsbalkens och senare Strafflagens rättsregler? Och vad kan man utläsa om våldet, dess form och innebörd ur parternas och vittnens berättelser? Hur tog det omgivande samhället sig an detta våld?

Ett första exempel är från 1869. Hustrun Nilla O. i Fageröd ansökte om stämning av sin make, åbon Sven T. för misshandel, varpå kronolänsmannen på orten utfärdade stämning och yrkade på laga ansvar för misshan-

del.³⁴⁶ Kronolänsmannen fungerade sedan som åklagare i rätten och drev målet å hustruns vägnar. Hustruns stämningsansökan finns fogad till rättsprotokollet och därmed har hennes egna ord om misshandeln bevarats.

Ehuru stridande mot min vilja och sårande för mitt hjärta är jag likväl nödsakad för att någon gång njuta husfrid härmed beklaga min mans Sven T:s fortfarande handlingssätt med mig, vilket allt som oftast inträffar med misshandlingar dels genom sparkningar på benen så att blodet därav utflödat, dels med hårdtag, kindpustar, kramningar, bröststötar, handtag i båda öronen, nypet och rivit mig, som spottat mig i ansiktet. Till följd av sådan misshandling är jag bliven mycket försvagad till hälsan helst som han illa behandlat mig, även kort före och efter bevistade barnsängar i synnerhet den sista, jag är nu verkligen nödsakad att för herr kronolänsmannen angiva denna min svåra belägenhet, och ödmjukast anhålla att han ville upptaga det till åtal mot min man Sven T. [...].³⁴⁷

Det var inte första gången Nilla O. stämde sin make till rätten. Hon representerar därmed kvinnor som kommit betydligt längre på vägen mot skilsmässa än kvinnorna i föregående kapitel. Nilla O. informerade rätten om att hon och maken tidigare varit skilda till säng och säte under ett års tid och att hennes man ”det oaktat fortfor med sina våldsamheter mot henne”. Genom riksdagsbeslut 1860 var varningen i domkapitlet, som framgått, slopad liksom bötfällandet i två omgångar i allmän domstol.³⁴⁸ Vägen mot skilsmässa var nu således påtagligt förkortad men Nilla O. hade en ovanligt stridbar make. Efter att ha tagit sig igenom församlingsprästens och kyrkorådets förmaningar hade ärendet avhandlats vid tinget. Rätten hade funnit att maken Sven T. var begiven på starka drycker och att han under flera år ”visat ondska och elakhet” mot sin hustru och utsatt henne för upprepad misshandel. Därför hade häradsrätten dömt till skillnad till säng och säte mellan makarna på ett år och därvid funnit det rättvist att hustrun satt ”med egendomen i boet kvar” och hade barnen hos sig. Maken Sven T., som önskade styrka att även hustrun varit vållande till osämjan, hade överklagat häradsrättens beslut först till hovrätten och därefter vidare till Kungl.

³⁴⁶ LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv, AIa:285, vintertinget, nr 151, den 4 mars 1869. Stämningsansökan daterad den 20 februari 1869.

³⁴⁷ Ibid. Bil. IV y.

³⁴⁸ Kungl. förordning den 20 nov. 1860.

Maj:t, som dock inte funnit skäl att ändra häradsrättens beslut. Maken Sven T. delade således inte rättens bedömning och drog sig inte för att överklaga upp till högsta instans. Sedan hemskillnadsåret löpt ut hade Nilla återförenats med maken, men funnit att han inte förändrats till det bättre. Sedan de tidigare turerna i äktenskapsmålet rekapitulerats i häradsrätten gavs maken tillfälle att uttala sig om stämningen och hustruns anklagelser mot honom om fortsatt våld. I protokollet sägs i all korthet att maken nekade till att ha ”begått några våldsamheter” mot hustrun och att han bestred hennes anhängan om äktenskapsskillnad. Han åberopade en svarsskrift undertecknad av honom själv, som han överlämnade till rätten. Därmed har även makens upplevelse och version av händelserna och våldet bevarats:

Till svar av den å min hustru mot mig till detta ting utverkade stämning, får jag meddela; Om jag mot min hustru uppfört mig strängt, har orsaken varit den, att hon jämt beskyllt mig för att hava tillhåll, eller intimare förhållande till andra fruntimmer, vilka beskyllningar hon helst då flera personer varit närvarande upprepat. Ett slikt förhållande kan aldrig annat än väcka förargelse äkta makar emellan; varför jag sökt dels i godo och i någon strängare mån, förmå henne bortlägga dylika dumma beskyllningar. Men några varningar har ingen nytta därigenom kunnat vinnas. Men på något handgripligt sätt har jag aldrig uppfört mig mot henne.³⁴⁹

Enligt maken hade hustrun genom grundlösa beskyllningar om otrohet väckt hans ”förargelse”, vilket fått till följd att han uppfört sig ”strängt”. Vari strängheten bestått preciserade han inte men hävdade att han aldrig gjort något ”handgripligt” mot sin hustru.

Hustrun hade i stämningsansökan uppgett en rad vittnen som hon önskade få hörda. Mot makens påstående att han aldrig blivit handgriplig mot sin hustru, intygade vittnena att han begått en rad fysiska övergrepp mot henne. Ett manligt vittne berättade att hustrun Nilla för fyra till sex veckor sedan skickat sin dotter för att be om vittnets ”skydd mot mannens våldsamheter”. Vittnet begav sig då hem till makarna där han fann mannen starkt berusad. Vittnet berättade att han vid detta tillfälle sett maken ge sin hustru en örfil och spotta åt henne. Ett kvinnligt vittne som året innan haft tjänst som piga hos makarna vittnade om att mannen ofta ”voro full och

³⁴⁹ LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv, AIa:285, nr 151, Bil. IV Z.

mycket vresig”. Hon hade en gång sett honom ”krama” hustrun hårt för bröstet och en annan gång tyckt sig höra mannen sparka hustrun som där-
efter jämrat sig. Vid ett annat tillfälle hade samma vittne sett mannen ösa
brännvin på hustrun. Makarnas före detta piga berättade även att hon
många nätter på hustruns önskan vistats hos henne ”för att skydda henne
mot mannens våldsamheter”. Ett manligt vittne berättade därefter att han
en morgon strax före jul sett maken ta sin hustru i båda öronen och på det-
ta sätt hålla fast henne. Mannen hade även ”kramat” sin hustru om höfter-
na så att hon jämrat sig mycket. Ett annat kvinnligt vittne berättade om ett
tillfälle under hösten då mannen dragit sin hustru i håret och kramat hen-
nes hand så hårt att hon jämrat sig. Vid ett annat tillfälle hade vittnet sett
mannen sparka sin hustru på benet och spotta henne i ansiktet. Vittnet
uppgav vidare, att så vitt hon kände till hade hustrun Nilla alltid uppfört sig
mycket väl mot sin man.

Vittnesförhören ger således en helt annan bild av äktenskapsrelationen
än den som framträder i makens svarsskrift. Medan maken hävdade att han
aldrig gjort något handgripligt mot hustrun, men möjligen reagerat med
stränghet på hennes ogrundade beskyllningar, berättade vittnena istället om
mannens alkoholmissbruk varunder han blev aggressiv och våldsam mot
sin hustru. Sparkar på benen, hårdtagningar, örfilar, hårda kramningar,
fasthållning i öronen och bespottningar var exempel på handlingar som
maken utsatt sin hustru för inför andra under senare tid. Att hustrun sände
dottern med bud om hjälp och att hon ofta bett pigan om beskydd nattetid
vittnar om att hon kontinuerligt levde under mannens våld. Hur ställde sig
då maken till vittnesberättelserna om hur han vid olika tillfällen misshandlat
sin hustru? Uppfattade han inte själv handlingarna som misshandel? Eller
mindes han dem inte? Kanske satte han helt enkelt sitt hopp till att bevis-
ningen skulle vara otillräcklig. Rättsprotokollet ger ingen vägledning om
hur maken resonerade. När rätten konfronterade honom med vittnesupp-
gifterna nekade han till anklagelserna, och sedan hustrun på nytt yrkat på
äktenskapsskillnad bestred han hennes yrkande. Han önskade uppenbarli-
gen ingen skilsmässa. Här stod således ord mot ord och även om det fanns
flera vittnen som intygade att maken misshandlat sin hustru på olika sätt så

gällde vittnesmålen inte ett och samma tillfälle. Häradsrätten dömde maken att värja sig mot vittnesmålen med ed.³⁵⁰ Det krävdes, som tidigare nämnts, två samstämmiga vittnen till en händelse för att anses som full bevisning mot gärningsmannens nekande. Mot ett vittne, så kallat halvt bevis, kunde den åtalade fria sig med värjemålsed.³⁵¹ Någon önskan att värja sig med ed hyste maken dock inte. Istället lämnade han senare in en längre skrivelse till rätten, som han anlitat juridisk hjälp för att upprätta, men som ändå i någon mån belyser hur gärningsmannen såg på sig själv, på hustrun och våldet:

Uti målet, som min k. hustru Nilla O. mot mig instämt och anhängiggjort rörande misshandel m.m. får jag, som [...] blivit ålagd, med värjemålseden mig från dikta-
de påståenden freda, härmed vördsamt erinra detta:

Att jag värjemålseden efter det av vällovliga domstolen stipulerade stränga eds-
formulär icke vill gå, helst det rätteligen, till följd av min hustrus bittra och förhär-
dade hjärta, kunnat vid något tillfälle hända, att jag i någon mån överskridit, vilket
jag fortfarande betvivlar, de gränser, som äro utstakade för tillrättavisningen av en
ondsint maka. Jag tillförser därför, att vällovliga domstolen vid slutliga avgörandet
av denna för mig sorgliga rättegång iakttaga den mesta grannligheten, och ej läg-
ger sten på den ty förutan allt för tung börda. Då jag ej kan bli annat än miss-
nöjd, enär den bittra smärtan av en makas saknade kärlek redan tillräckligen givit
mig anledning till sorg och bekymmer; Anseende jag min hustru i vida mera mån
än jag vara vållande till osämjan, vilket skönjes uppenbarligen, därigenom att hon
både till kropp och själ avlägsnar sig från mig varigenom hon ock hämnas min
kärlek och bereder själv det hat, varav hon gjort sig förtjänt. – Till följd av hust-
runs förfaringssätt uti ifrågavarande mål haver jag slutligen å min sida sett mig
föranlåten sätta mig till motvärn och därför å henne till detta ting tänkt utverka
mig stämning, sedan jag funnit att vällovliga domstolen ej förmått min hustru
återkalla sin för kronolänsmannen (troligen på uppmaning av sådana välvilliga
hantlangare, de där vilja och endast hava avsikten, att stifta split och oenighet
emellan makar) gjorda angivelse, en stämning lika, om än icke vida mera sårande
och kränkande för min k. Hustru, som den, varför jag nu underkastar mig vällov-
liga häradsrättens dom; tillförseende mig, att alla mildrande omständigheter vid

³⁵⁰ LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv, AIa:285, utslag den 23 april, infört under den 4 mars 1869.

³⁵¹ 1734 års lag, Rättegångsbalken 17:29.

målets prövning tillämpas; ty gamla ordspråket säger ju: Det är icke ens skuld att tvenne träta, och minst makar.³⁵²

Maken åberopar fortfarande 1869, trots 1861 års förordning i skärpande riktning, en rätt som han menar tillkom maken att bestraffa hustrun – och att det skulle existera utstakade gränser ”för tillrättavisningen av en ondsint maka”. En äldre tids föreställning om att mannen ägde rätt att bestraffa hustrun tycks ha dröjt kvar. Maken rubricerade även händelserna som ”osämja” mellan makar, fast åtalet här gällde misshandel, inte osämja. Det tycks således föreligga en kamp om definitionen där hustrun önskade rubricera händelsen som misshandel medan osämja framstod som gynnsammare för mannen. Straffet för osämja var böter, men fängelse vid misshandel. Dessutom var osämja ett brott där rätten prövade om hustrun kunde uppfattas som medvällande. I mannens ögon var hustrun den som främst vållade osämjan genom att hon ville avlägsna sig från honom både till kropp och själ, det vill säga att hon önskade skilsmässa. Och vittnesmålen mot honom om misshandel var diktade.

Hur gick det för hustrun Nilla O. och hennes make? Hur såg domstolen på det våld som vittnena intygat att maken på nytt utsatt henne för sedan de åter sammanflyttat efter den ettåriga skillnadstiden? Fick Nilla O. den skilsmässa hon yrkade på? I utslaget slog domstolen fast att maken brustit åt eden och därmed dömdes han för att under det senaste året vid fem särskilda tillfällen ha ”på åtskilliga sätt misshandlat sin hustru” dock utan att annat än ringare eller ingen skada bevisligen följt.³⁵³ För den omvittnade misshandeln samt ”i betraktande av vad övrigt i målet förekommit” fann domstolen det skäligt att döma maken till sex månaders fängelse.³⁵⁴ Straffet blev således tämligen hårt, sex månaders fängelse för ett våld som inte gett svårare skador. Jämfört med straffet för osämja, som ju även kunde inbegripa misshandel, hade straffet stannat vid böter. Dock uppger domstolen i detta rättsfall att den även beaktat övriga omständigheter i målet. Mannen

³⁵² LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv, AIa:285, den 14 juni 1869, nr 29, bilaga 12. Skriften är upprättad av J. E. Malmros.

³⁵³ LLA, Östra Göinge häradsrätts arkiv, AIa:285, utslag avsagt den 27 juli, infört under nr 29 den 14 juni 1869.

³⁵⁴ Maken dömdes enligt Strafflagen 14:13 och 36 jämfört med Strafflagen 4:3.

hade fortsatt med sitt våld mot hustrun trots tidigare domar. Han dömdes därmed för upprepad brottslighet och våldet som omvittnats var inte enstaka företeelser utan framtonade som ett kontinuerligt våldsstyre. Den rätt att bestraffa hustrun som maken åberopade diskuteras inte i domen eller någon annanstans i rättsprotokollet. Och domen formulerades utifrån misshandel inte osämja mellan makar. När fokus hamnade på misshandeln, våldet, tycks andra omständigheter ha fått förminskad betydelse. Det förefaller som att den strängare syn på våld mellan äkta makar som 1861 års förordning medförde, och senare 1864 års Strafflag, bidrog till att just våldshandlingar kom att skiljas ut och bli mer entydigt straffvärda jämfört med handlingar av annat slag.

Vad hustruns yrkande på skilsmässa beträffar så konstaterade domstolen att den inte hade befogenhet att avgöra detta, vilket ju inte förvånar eftersom de grunder för äktenskapsskillnad det kunde vara fråga om här – våldsamt sinne och alkoholmissbruk eller varaktig osämja – var skilnadsgrunder som endast Kungl. Maj:t hade befogenhet att granska och bedöma. Någon självklar rätt till skilsmässa från maken hade hustrun således inte och hon var fortfarande inte riktigt framme vid sitt mål. Vi lämnar dessa båda makar här, men en kontroll mot skiljebrevskoncepten i Lunds domkapitels arkiv visar att hustrun Nilla O. beviljades skilsmässa från maken av Kungl. Maj:t som ”funnit gott i nåder tillåta upplösningen av äktenskapet”. Till grund för beslutet låg den fällande misshandelsdomen.³⁵⁵

I ett annat rättsfall, från 1875, stämde hustrun Else A. i Katslösa sin man förre soldaten Per N. L. för misshandel.³⁵⁶ I rätten infann sig hustrun personligen men mannen uteblev. I den korta stämningsansökan anger hustrun vad stämningen gäller:

Till åtal hos kronolänsman L. Sjöström anges härmed att min man förre soldaten Per N. L. vid åtskilliga tillfällen slagit och misshandlat mig så att därav uppkommit sår och blodviten. Till vittnen åberopas de i bilagda förteckning upptagne fyra personer. Katslösa den 21 december 1874

³⁵⁵ LLA, Lunds domkapitels arkiv, BI:140, skiljebrev nr 1, daterat den 12 januari 1870. Kungl. Maj:ts utslag är daterat den 30 november 1869.

³⁵⁶ LLA, Luggude häradsrätts arkiv, AIa:273, år 1875, mål nr. 40 samt nr 127.

Enligt hustrun hade mannen misshandlat henne vid flera tillfällen och han hade slagit henne så att hon fått skador på kroppen, sår och blodviten. I en rättegång om misshandel var det viktigt att prestera bevisning som höll i domstolen som ju till skillnad från kyrkoråd och domkapitel inte baserade omdömet på parternas egna utsagor. Det var således viktigt att skaffa intyg på uppkomna skador och det kunde också vara avgörande att någon annan sett misshandeln eller hört gärningsmannen erkänna handlingen. Hustrun Else hade skaffat läkarintyg på en skada maken tillfogat henne:

Vid i dag företagen besiktning av hustrun Else L. ifrån Katlösa anmärktes på bakre delen av huvudet till höger, 8 cm från hårfästet, ett ytligt sår av 2 centimeters längd med ojämna kanter och avsöndrande ett tunt var, varjämte sårets omgivning företedde någon svullnad [...]³⁵⁷

Hustrun hade fått ett mindre sår i bakhuvudet som beskrevs som ytligt i läkarintyget. Frågan är om skadan var sådan att hustrun behövt söka läkarvård eller om läkarbesöket snarare handlat om att skaffa bevis mot maken till den kommande rättegången. Det sistnämnda förefaller troligast.

I rätten inleddes målet med att hustrun förhördes om äktenskapet och om misshandeln. Hon berättade att de varit gifta i 27 år och att de fått tre barn tillsammans varav två ännu levde och hade tjänst utanför hemmet. Om misshandeln berättade hustrun att mannen ”varit våldsam och ofta misshandlat henne” under hela deras äktenskap. Enligt hustrun berodde makens våldsamhet främst på hans ”begivenhet på starka drycker”. Misshandeln hade således en lång historik och hade eventuellt fortlöpt under 27 år. Men det var två särskilda tillfällen som hustrun åberopade i rätten. För det första var det den misshandel som läkarintyget gällde och som ägt rum den 16 december 1874, det vill säga fem dagar före stämningsanmälan. Det var således denna misshandel som utlöste rättsprocessen, men det var 27 år av upprepad misshandel som låg bakom hustruns beslut. Den andra händelse hustrun åberopade i rätten hade utspelat sig under sommaren 1873, det vill säga ett och ett halvt år tillbaka i tiden. Om sistnämnda händelse berättade hustrun, att sedan hon gått och lagt sig för natten, hade mannen kommit hem och ”velat slå henne med en käpp”. Hon hade dock lyckats

³⁵⁷ Ibid, Litt G, läkarintyg.

hindra honom från detta men istället blivit hårt nupen i armen. Hon hade då, oklädd som hon var, flytt till grannarna. Därigenom kunde grannarna fungera som vittnen i rätten.

Efter det inledande förhöret med hustrun, målsägaren, förhördes vittnena. Det första vittnet berättade om den senaste misshandeln, den som resulterat i ett sår i bakhuvudet. Vittnet berättade att när hustrun Else kom för att tala med henne på det ställe där vittnet hade tjänst, och där även Elses make utförde arbete, hade maken kommit in i rummet ”i hög grad uppretad och utfor i skällsord” mot sin hustru. Han hade kallat hustrun tjuvmärr och hormärr och sedan hustrun ”som värdigt hälsade” på sin make smugit ut ur rummet genom köket och ut på gården, hade maken sprungit efter henne med ett vedträ i handen. Kort därpå hördes hustrun skrika och jämra sig. Vittnet hade inte sett mannen slå sin hustru med vedträet men en kort stund senare kom han tillbaka in med vedträet i handen. Vittnet hade inte heller sett om hustrun därefter blödde och var skadad eftersom hustrun Else hade begett sig därifrån ut på vägen.

Ett annat kvinnligt vittne berättade om samma tillfälle. Vid middagstiden hade hustrun Else kommit springande hem till vittnet på bara strumpsockorna och bett vittnet att hjälpa henne tvätta bort blodet ”som strömmade ur ett i nacken befintligt djupt sår”, som Else uppgav att maken tillfogat henne. Enligt vittnet var hustruns hals- och huvudkläder mycket blodiga. Vittnet hade aldrig sett mannen misshandla hustrun men hon kände till att de ”levde illa tillsammans och ständigt voro i gräl, när mannen vore rusig, vilket allt som oftast inträffade.”

Hustrun Else hade således två vittnen som styrkte att hon sannolikt blivit misshandlad av sin make med ett vedträ, dock utan att vittnena sett själva misshandeln. Därtill hade hustrun läkarintyget som bekräftade att hon haft ett sår i bakhuvudet.

Ett tredje vittne berättade om den misshandel som ägt rum ett och ett halvt år tillbaka i tiden. Vittnet, som bodde i samma hus som makarna, hade blivit väckt efter klockan tolv på natten av ett ”häftigt och uthållande skrik” från makarnas bostad. Vittnet trodde att någon var i ”livsnöd” och steg upp, men i detsamma kom hustrun Else ut genom sin dörr, vilken

hennes make genast haspade från insidan. Hustrun stod då i ”blotta linyget, vilket var alldeles sönderrivet i ryggen från kragen och ända ned, så att hon baktill var alldeles naken; och visade hon huru svaranden nupit henne i armarna, så att skinnet där var avskrapat.” Hustrun hade sedan haspat av dörrkroken med en bit av en lie och gått in och hämtat sina kläder. Då hade maken kommit emot henne och velat slå henne med en käpp, vilket dock vittnet hade förhindrat. Maken hade då istället fattat en hacka men på tillsägelse från en annan tillskyndande person åter satt hackan ifrån sig. Hustrun hade sedan tillbringat resten av natten hos vittnet som också berättade att maken varit ”rusig”, vilket han allt som oftast var. Vittnet berättade vidare att hustrun många gånger tagit sin tillflykt till vittnet då hon inte fått vara ifred för mannen. Han hade dock inte sett mannen misshandla sin hustru vid något annat tillfälle.

När rättegången fortsatte, och även maken infann sig, berättade ett ytterligare vittne, som närvarat under den nattliga misshandeln, att han visserligen aldrig sett mannen slå sin hustru men att han ”ofta hört stöj och skrik från deras bostad varjämte vittnet intygade att hustrun ofta måst söka skydd hos grannarna, emedan hon icke fick vara ifred för mannen, som vore mycket begiven på starka drycker och ofta brukade komma rusig hem vid vilka tillfällen han alltid vore våldsam och oresonlig.”

Makens version av händelserna tedde sig dock helt annorlunda. Han hävdade att han aldrig slagit sin hustru och att den händelse som utspelat sig på natten för ett och ett halvt år sedan istället tillgätt så att han kommit hem, klätt av sig och gått och lagt sig varpå hustrun kommit hem och överfallit honom med en eldtång, där han låg i sängen. Han hade då gripit tag i hennes armar för att freda sig varpå hon, som var fullt påklädd, gått in till grannen. Vittnenas berättelser stödde dock inte denna version till exempel beträffande vem av makarna som var klädd respektive oklädd. I övrigt menade maken att han hade alla skäl att vara missnöjd med sin hustru ”medan hon icke gjorde någon nytta i huset utan drog bort all svarandens egendom”.

I detta fall av rättsliggjord hustrumisshandel från år 1875 är det uppenbart att själva våldet, misshandeln, stod i centrum för rättsprocessen och

domstolen prövade om det kunde ses som bevisat att mannen gjort sig skyldig till misshandel. Det var inte makarnas inbördes relation som stod i förgrunden, såsom den gjort i de kyrkliga instanserna, eller som den i viss mån tenderade att göra när rättsfallen istället rubricerades som ”osämja” i äktenskapet, utan våldet. Att väcka åtal för ”misshandel” istället för ”osämja” ledde dessutom till att misshandeln bestraffades. Dock förutsatte detta att kvinnan och åklagaren kunde åstadkomma en laga bevisning, vilket kunde vara svårt när det gällde händelser som utspelat sig i hemmet. I detta fall fann dock domstolen att bevisningen räckte för en fällande dom. Maken, Per N. L., dömdes till tre månaders fängelse för misshandel enligt Strafflagen.³⁵⁸ Domstolen ansåg det styrkt att mannen till följd av sin ”begivenhet på starka drycker och därunder ådagalagda våldsamma sinnelag under en längre tid levat illa tillsammans med hustrun”. I domen refererades de våldshändelser som ägt rum vid de två tillfällen som vittnena intygat i rätten. Genom formuleringen ”en längre tid levat illa med hustrun” tycks rätten ha vägt in att våldet utövats under lång tid. Dock framstår tre månaders fängelse, som domen blev, inte som ett särskilt strängt straff för 27 år av misshandel och brutalitet.

Ett fall med rättsliggjord hustrumisshandel, som behandlades i Ingelstads och Jerrestads häradsrätt 1875,³⁵⁹ framstår som intressant framför allt genom makens svarsbrev på hustruns stämningsansökan och den syn på äktenskapsrelationen som han representerar. Hustrun, Karna N., ansökte om stämning på sin man, Anders J., för misshandel och begivenhet på starka drycker. Hustrun hade redan lämnat maken, eller kanske snarare flytt från honom, och tagit med sig deras nio månader gamla dotter. Genom hustruns stämningsansökan finns hennes egen beskrivning av äktenskapsrelationen bevarad:

³⁵⁸ LLA, Luggude häradsrätts arkiv, AIa:146, nr 160, utslag den 15 mars 1875. Maken dömdes enligt Strafflagen 14 kap. 12§ samt 35 och 36 §§.

³⁵⁹ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, AIa:9, mål nr 306, den 15 april 1875, samt Litt E, Litt F, Litt G; dito AIa:10, mål nr 5, den 6 september 1875; dito AIa:11, utslag nr 231, den 1 november 1875.

Till Ingelstads och Jerrestads Rätt och instundande april månads sammanträde får jag härmed ödmjukast anhålla om laga kallelse och stämning på min man åboen Anders J. å no 9 Norra Kverrestad i påstående att som han flera gånger, mig överfallit och slagit det någon gång under mitt havande tillstånd [inträffat], varav följt att barnet efter dess födelse därav haft men. Men senast den 12 sistlidna februari på morgonen klockan 5 tiden, har han mig överfallit och slagit och från bostaden avvisat. Yrkas att han Anders J. för detta våld mot mig som är hans hustru, må dömas stånda laga bot och ansvar. [...].³⁶⁰

Hustrun beskriver ett upprepat våld som ägt rum även under hennes graviditet. Den senaste misshandeln har daterats till den 12 februari klockan fem på morgonen och i samband med denna misshandel uppger hustrun att hon ”avvisats” från bostaden. Stämningsansökningen är daterad ca en månad senare och det förefaller således vara denna händelse som lett fram till beslutet om stämning. Det finns även en andra stämningsansökan från hustrun där hon går ett steg vidare och yrkar på skillnad till säng och säte på ett år. I denna ansökan tillägger hustrun att mannen har alkoholproblem som får ekonomiska följder för deras egendom:

Som min man Anders J. på no 9 Norra Kverrestad i sitt ständiga fylleri för en slösande och våldsam vandel så att han icke allenast förstör och missvårdar våra egendomar, utan är han så fallen att jag icke med honom vågar sammanleva, därför han mig städse överfaller med slag och våldsamheter, samt hotar mig ännu värre, att oaktat vi erhållit varningar inför vederbörande pastor och kyrkoråd, jag ändå icke vågar med honom sammanleva förty jag har allt för stor erfarenhet av att han gärna sätter sin hotelse i verkställighet så får jag [...] anhålla om laga kallelse och stämning å bemålde min man Anders J. i påstående att i vårt äktenskap och oss emellan må varda dömt till skillnad på ett år till säng och säte, vid högsta laga bot för den som den andre under tiden vill besöka. Varjämte yrkas att svaranden nämnde min man Anders J. må varda ålagd till mig för mitt och vårt under äktenskapet sammanavlade nio månader gamla flickebarn, det jag må när mig hava, vård och uppehälle under skillnadsåret betala fyrahundra kronor, [...] och till mig genast avlämna mig enskilt tillhörige säng- och gångkläder, vilka såsom förstås för

³⁶⁰ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, AIa:9, mål nr 306, den 15 april 1875, Litt E daterad den 22 mars 1875.

mitt och barnets bärgning under skillnadsåret äro värdefulla oundgängliga nödvändighetsartiklar och varor.[...].³⁶¹

Hustrun Karna yrkade således både på att maken skulle dömas till straff för misshandel och att rätten skulle döma till skillnad till säng och säte på ett år. Därmed skulle Karna kunna stanna kvar med sin dotter i föräldrahemmet, dit hon redan begett sig. Det framstår som uppenbart att hustrun redan i detta skede planerade att gå vidare med en ansökan om skilsmässa – vilket vi också kan se att hon erhöll året därpå genom domkapitlets koncepter av utfärdade skillnadsbrev.³⁶² Det tycks också ha framstått som väsentligt för henne att få någon form av ekonomiskt underhåll för sig och barnet från maken. Han satt kvar i det gemensamma boet med deras bohag och jord medan hon och barnet vistades hos hennes far som var undantagsman.

Maken, Anders J., ”förnekade till alla delar kärandens i stämningen gjorda uppgifter”, står det i domboken. Mannen nekade således till att ha misshandlat och hotat hustrun såväl som till påståendet att han söp och missskötte deras egendom. Hans bild av sig själv som make och hushållsförståndare och av händelsen då hustrun lämnade honom är helt divergerande mot hustruns. I ett omfångsrikt skriftligt svar på hustruns stämningsansökan förmedlas mannens version av förhållandena:

Såsom änkling gifte jag om mig 1872 med min nuvarande hustru Karna N., som den 12 sistl. februari då jag var resande i Simrishamn rymde ifrån min bostad medtagande åtskilliga boets tillhörigheter vilka hon med tillhjälp av sina föräldrar och syskon inlogerade hos de förra samt vände upp och ned på boets saker; kastande somliga hit somliga dit i krokarna. De saker hon icke medtog låste hon ner dels i kistor dels i skåp vilka till på köpet förseglades i närvaro av en större folk-mängd hon ihopsamlat; gjorde det sålunda oåtkomligt för mig; medtagande även en tjänstegosse, 2ne mina barn i förra giftet, samt vårt barn hon är moder till, inhyste sig och dessa hos sina föräldrar.

³⁶¹ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, A1a:9, mål nr 306, den 15 april 1875, Litt F, daterat den 22 mars 1875.

³⁶² LLA, Lunds domkapitels arkiv, BI:147, skiljebrev nr 90 år 1876.

Då jag kom hem från Simrishamn i min bostad var allting upp och nedvänt, stugan full med folk som på hennes och föräldrarnas begäran hade suttit där hela dagen spelat kort druckit brännvin, ätit upp en stor del av mitt bröd och kött, vilka personer jag icke vågade att vara ibland utan måtte gå efter folk som kunde försvara min bostad.

[...] då måtte jag taga tjänstegossen och mina två 2ne barn i förra giftet ifrån henne eftersom det tydligen syntes att de led av vanskötsel sedan de förtärt de födesvaror som hon medtog då hon rymde, jag ville då även taga vårt barn som hon är moder till, eftersom hon icke stannade hos det och skyddade det, utan lämnade det bort i främmande händer. Det förnekades mig. [...]

Den stämning jag erhållit innebär uti sig icke ett enda sant ord utan stora, ja mycket stora osanningar, hon säger att jag missvårdar mina egendomar överfaller henne med hugg och slag vilket jag aldrig gjort. Påstår att det fortfarit dels sedan vi varit inför kyrkoherden, och dels sedan vi varit inför kyrkorådet oaktat hon icke varit eller bott hos mig under denna tiden. – Yrkar skillnad till säng och säte på ett år samt en större penningssumma. Detta är tvärt emot vad vi lovade varandra vid äktenskapets ingående. – Våra egendomar skulle härigenom bli totalt minerade. Det lilla lösboet vi äga skulle komma att säljas först, sedan en del av fastigheten för att åstadkomma en sådan summa. [...]

Jag yrkar således käromålets ogillande till alla delar, samt att min hustru måtte dömas skyldig att jämte barnet genast flytta till mig igen och då medhava de vårt bo tillhöriga saker hon medtog då hon rymde, vid äventyr att jag eljest genom kronobetjäningen må få rättighet att hämta min hustru Karna N. och vårt sammanavlade barn jämte de saker hon medtagit från vårt bo, till vår bostad i Lunnarps by där jag nu bor.³⁶³

Maken, Anders J., yrkanden på att domstolen skulle döma hustrun skyldig att genast med barnet återflytta till honom och att hon skulle återföra de saker hon medtagit då hon ”rymde”. Uttrycket rymde återkommer flera gången i svarsskriften. Skall maken Anders J. uppfattas som en rättshaverist som vägrade inse sina egna fel och som överdrev de krav han kunde ställa som man och make? Eftersom han står åtalad för brott är hans uppförande självklart ifrågasatt och det våld han anklagades för var kriminaliserat. Men även kriminaliserade handlingar som våld och övermakt utspelar sig inom

³⁶³ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, A1a:9, mål nr 306, den 15 april 1875, Litt G, daterad den 12 april 1875.

en kultur där handlingen får sin mening och tolkas. Vad maken kan ge uttryck för i en svarsskrift till en domstol hänger intimt samman med kulturen i övrigt, som tillhandahåller de gränser inom vilka han måste agera eller uttrycka sig. Han kan visserligen ha missförstått gränserna eller hysa en avvikande uppfattning om hur saker och ting bör vara, men för att hävda sin rätt måste han appellera till värderingar som han tror, eller hoppas, att domstolens ledamöter delar och uppfattar som rimliga. Han kan inte presentera en helt avvikande värdegrund om han samtidigt hoppas på att vinna gehör. Han och rätten måste tala ”samma språk”. Det är inte troligt att mannen i detta rättsfall skulle använda uttrycket ”rymde” upprepade gånger, om han inte befann sig i en kultur där en kvinna som lämnade hemmet ansågs ha varit skyldig att stanna kvar. Och det är inte sannolikt att hustruns äganderätt till föremålen i hemmet varit särdeles stark om hon ansågs sakna rätten att ta med sig vad hon och barnet behövde för sin existens. Sakerna tillhörde boet, inte henne, och det var maken som hade dispositionsrätten över boets tillgångar, själv hade hon endast nyttjanderätten. Det är också påfallande att mannen skriver ”mina egendomar” och ”min bostad” medan hustrun däremot skriver ”våra egendomar”, och den skillnad i synsätt som därigenom åskådliggörs. Hustruns andel i boet blev bara tillgänglig för henne vid en bodelning. Utan bodelning framstod hustrun som en tjuv som stal från boet. Att mannen yrkar på polishandräckning för att hämta tillbaka hustrun visar också att det existerade ett sådant tänkesätt, och eventuellt också en sådan möjlighet, i tiden. Hustrun hade rymt från sin man och sitt äktenskap och han kunde begära handräckning för att återföra henne till hennes rätta plats, liksom barnet och sängkläderna. Hur såg då häradsrätten på makarnas påståenden om varande, på hustruns ord om våld och hot, dryckenskap och slöseri respektive mannens yrkande på att äktenskapet skulle fortsätta och hustrun återföras till honom?

Eftersom maken nekade till anklagelserna förhördes de vittnen som hustrun åberopat. Förhöret gällde det senaste misshandelstillfället den 12 februari 1875 som hustrun åberopat i stämningsansökan. Det första vittnet, en husman, berättade att han och flera andra personer på aftonen den 11 februari kommit till makarnas bostad för en hästhandel. När de först

klockan fyra eller fem på morgonen gett sig därifrån och hunnit ett stycke på vägen hade maken ropat på dem varvid tre av männen återvänt till bostaden. Vittnet hade då utifrån hört hur maken yttrat till hustrun ”att om hon icke vore honom underdånig så skulle han fördärva henne” och sett genom fönstret hur maken samtidigt ”med ena handen höll käranden i nacken och med den andra tilldelade henne några slag, utan att vittnet kunnat iakttaga, huruvida svaranden därvid begagnat något tillhygge”. Vittnet hade då ropat till maken att ”upphöra med misshandeln” varpå maken släppt hustrun och öppnat för vittnet. Vittnet berättade också att maken under kvällen berättat för honom att hustrun tagit en revers på 1100 daler ifrån honom.

Ett annat vittne hade varit med vid samma tillfälle men befunnit sig längre ifrån och därför inte kunnat se vad som tilldrog sig inne i huset men hört att det föregående vittnet ropat till maken. När vittnet kom in i stugan hade han sett hustrun sitta och gråta och hört maken säga åt henne att lämna tillbaka en revers, vilket dock hustrun vägrat ”under uppgift att reversen vore hennes egen”.

I rätten hävdade maken, Anders J., när han konfronterades med vittnesmålet om misshandeln att vittnet begått mened. Maken påstod istället att han endast klappat hustrun och yttrat orden ”Lyd din man!”.

Eftersom det endast fanns ett vittne till själva misshandeln kom ord således att stå mot ord och rätten dömde därför maken att fria sig från vittnesmålet genom edgång.³⁶⁴ Detta medförde att maken skulle infinna sig hos prästen med en avskrift av domen för att undervisas om edens betydelse och menedens följder, så ofta som prästen fann anledning. Därefter skulle prästen utfärda ett intyg som klargjorde huruvida mannen hade tillräckliga kunskaper för att anförtras eden.

Den 6 september 1875 fortsatte målet och maken infann sig i rätten och förklarade sig beredd att avlägga eden.³⁶⁵ Dessutom inlämnade han en ny skrift till domstolen vari han reste nya krav mot hustrun om ekonomisk ersättning för de kostnader hennes stämning vållat honom. Han yrkade på

³⁶⁴ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, AIa:9, utslag nr 326 den 10 maj 1875.

³⁶⁵ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, AIa:10, mål nr 5 den 6 september 1875 samt AIa:11, utslag den 1 november 1875.

ersättning för rättegångskostnaderna och även för den arbetstid som gått förlorad i samband med prästens undervisning inför edgången med två riksdaler per dag, sammanlagt 60 riksdaler. Det innebär att han undervisats vid 30 tillfällen om edens betydelse. I skrivelsen hävdade maken att hustrun ”ej av obetänksamhet utan av arghet från hennes sida” anställt rättegången mot honom.³⁶⁶ I utslaget konstaterar domstolen att maken friat sig från åtalet genom edgång ”men hans i målet framställda ansvars och ersättningspåståenden kunna med avseende å vad som förekommit, icke bifallas.”³⁶⁷ Edgången medförde sålunda att han inte fälldes för misshandeln men det innebär inte att han vann målet eller fick upprättelse. Rätten ställde sig inte heller bakom mannens krav på att hustrun skulle förpliktigas återvända till honom och inte heller tillmötesgick domstolen hans krav på att hon skulle återlämna ägodelar till honom. Rättegången kom att gälla misshandeln. En fällande dom för hustrumisshandel framstår dock som helt beroende av huruvida hustrun lyckades åstadkomma laga bevisning mot mannen.

Hur gick det då för hustrun? En genomgång av Lunds domkapitels skiljebrevskoncepter visar att hustrun erhöll skilsmässa från maken året därpå.³⁶⁸ I detta fall stod maken även åtalad för hemfridsbrott på grund av att han tagit sig in i sin svärfaders hus och försökt återta sin lilla dotter med våld. I skiljebrevet, som baserades på Kungl. Maj:ts beslut, angavs grunden för skilsmässan vara våldsamt sinnelag och begivenhet på starka drycker.

I ett misshandelsmål som behandlades i Karlskrona rådhusrätt år 1866 hade hustrun Göthilda D. S. anmält sin make bryggaren Anders Petter D. för misshandel.³⁶⁹ Fallet är intressant av flera skäl och bland annat framskymtar möjligheten för parterna att ingå en förlikning, vilken dock aldrig kom till stånd.

Hustruns stämningsansökan har bifogats domstolsprotokollet och beskriver kortfattat det våld hustrun ville åberopa mot maken:

³⁶⁶ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, AIa:10, mål nr 5 den 6 september 1875, Litt D.

³⁶⁷ LLA, Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv, AIa:11, utslag den 1 november 1875.

³⁶⁸ LLA, Lunds domkapitels arkiv, BI:147, skiljebrev nr 90 år 1876.

³⁶⁹ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIC:21, nr 286, samt nr 296 beslut nr 324, år 1866.

Emot min man bryggaren A. P. [Anders Petter] D. får jag härmed ödmjukast [anhålla] om laga kallelse och stämning, med påstående om ansvar å honom, för att han, under loppet av förlidet år och i början av innevarande, flerfaldiga gånger i rusigt tillstånd på mångahanda sätt våldfört sig emot mig, att han slagit, sparkat och nupit mig, så att mångfaldiga svullnader och blånader uppkommit därav, samt sönderrivit mina påhavda kläder. – För dessa våldsamheter som tvingade mig att flykta från vårt gemensamma hus av fruktan för mitt liv, yrkar jag ansvar å honom efter lag.³⁷⁰

I rätten fick hustrun svara på frågor om äktenskapet. Hon berättade att hon gift sig med sin nuvarande make år 1862. Redan efter ett år och tre månaders äktenskap hade hon lämnat maken på grund av hans ”begivenhet på starka drycker och därav härledande ovänlighet mot henne”. Hon hade vistats hos sina föräldrar i tre månader varefter hon återvänt till maken. Efter nya upprepade våldsamheter från mannens sida återvände hon på nytt till föräldrarna hos vilka hon fortfarande vistades. Paret hade inga gemensamma barn. Om våldet berättade hustrun i rätten att det bestod av skuffningar, nypningar i bröst och armar och sparkar mot benen och att mannen blev våldsam då han var ”rusig” vilket hon uppgav att han merendels var. Enligt hustrun hade maken sällan varit riktigt nykter efter våren 1865. Hon redogjorde för första tillfället då mannen blivit våldsam mot henne, som var en lördag på våren 1865, och hon mindes även särskilt en dag i augusti samma år då han nöp henne i bröstet så att det började blöda. Mannen hade utsatt henne för våldsamheter ”flerfaldiga gånger” och på våren 1866 hade han dessutom kört ut henne ur huset, varpå hon begett sig hem till sina föräldrar. Hon hade även flera nätter sökt skydd undan makens våldsamheter hos fabrikör Svensson, som bodde mitt emot makarnas hus.

Sedan hustrun Göthilda förhörts av rätten vidtog vittnesförhören. Ett viktigt vittne var Johanna Sandell som tjänat hos makarna under ett års tid. Vittnet berättade att hon:

ofta såg bryggaren D. överlastad av starka drycker; att han vid flera tillfällen var ovänlig och snäsigg mot sin hustru och grälade på henne; för det han ej fått pengar som hennes fader skulle lovat D., då han gift sig med henne, varvid hustru

³⁷⁰ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, A1c:21, nr 286, litt. B, daterad den 12 november 1866 och undertecknad av hustrun.

D. invände, att hon ej rådde för, att [Anders Petter] D. ej bekommit penningarna; att en gång kort efter det vittnet tillträtt sin tjänst, [maken] D., som var rusig, fattade i sin hustru och satte ned henne i en soffa samt höll henne hårt i armarna och nöp henne, så att blå märken uppkommo, varefter han, på vittnets förebråelser för hans oskickliga beteende, släppte hustrun; att en afton på sommaren 1865, efter det vittnet gått till vila, hustru D. skrek och det föreföll vittnet, såsom om mannen misshandlade henne, vadan vittnet ingick i deras rum, varest i en soffa han fasthöll hustrun, sparkade henne å benen och nöp henne i armarna så att blånader uppkommo; att en afton i början av år 1866, hustru D. som visade för vittnet sitt påhävda lintyg som var sönderrivet, och bröstet behäftat med ett sår, under uppgift att mannen tillskyndat henne dessa skador och att hon var rädd att vara ensam med honom; att [maken] D. i rusigt tillstånd en dag i april 1866 inlåste sin hustru i ett rum, därifrån vittnet omsider skaffade sig utgång genom att utsparka dörrspegeln.

Även tjänstekvinnan hade drabbats av makens ilska. En kväll hade maken låst hustrun såväl som tjänstekvinnan ute och vägrat släppa in dem. Genom att det fanns tjänstefolk i huset hade den våldsutsatta hustrun ett visst skydd. Tjänstekvinnan kunde gripa in och försvara hustrun när maken överföll henne och hon kunde hjälpa henne ut när hon blivit inlåst. Förutom att i utsatta lägen komma hustrun till hjälp, var tjänstefolket också potentiella vittnen som kunde berätta om missförhållandena i hemmet. Hemmet blev mindre slutet genom att utomstående personer vistades där. Ett annat vittne vid namn Holmstad berättade att han ”innevarande års vår flyttade in i D:s hus. Han hade vid flera tillfällen hört gräl mellan makarna. Detta vittne hade dock inte sett maken ”bära våld” mot hustrun men kände till detta genom rykte. Vittnet berättade att hustrun en afton blivit utelåst av maken, som inte kunde förmås att öppna för henne, varpå hustrun sagt att hon skulle be att få tillbringa natten hos smidesfabrikör Svensson.

Hur reagerade då maken, bryggaren Anders Petter, på hustruns stämning och vad sa han om våldet som hon anklagade honom för? Maken svarade med en genstämning. Han anklagade hustrun för att ha slagit honom och för att ha förskingrat egendom från hemmet och han anklagade henne vidare för lättsinne och otrohet i äktenskapet. Hans egna ord finns bevarade i den stämningsansökan som infogats i domboken:

Då min hustru Göthilda S., sedan jag den 4 oktober 1862 med henne ingick äktenskap slagit mig vid flera tillfällen, fört en lättsinnig och slösaktig levnad och varit otrogen i äktenskapet samt flera gånger från boet dragit lassvis med linne och annan lös egendom varav jag var ägare långt förr än jag trädde i äktenskap med bemälda Göthilda S. och smedsfabrikören John Svensson medverkat till denna bortförskingring hyst det olovligen bort frändragna godset, nödsakas jag, som blivit stämd med ansvarsyrkande för flera oordentligheter jag skolat begått, å bemälda min hustru Göthilda S. och smedsfabrikören John Svensson anhålla om kallelse och stämning [...] för det hon slagit mig varit otrogen i äktenskapet och förskingrat delar av min lösegendom och å Svensson för det han befrämjat den bortförskingring; varande yrkat det min hustru må fränkännas sin giftorätt i boet och äktenskapsskillnad beviljas. Att hon och Svensson åläggas återställa den förskingrade egendomen eller vem av dem som bäst gälda gitter gottgöra det förskingrade godsets värde.³⁷¹

Det är en aggressivt formulerad genstämning som mannen inlämnade till rätten men som senare avskrevs då maken tillkännagav att hustrun inte blivit stämd och att han drog tillbaka sina yrkanden.³⁷² Män som anklagades för hustrumisshandel hade, som framgår av dessa rättsfall, ofta en helt annan bild av vad som förevarit och en divergerande uppfattning i skuldfrågan. Dock hade de åtalade männen svårt att prestera motbevisning i rätten. Deras versioner understöddes i dessa rättsfall inte av omgivningen.

Smidesfabrikör Svensson fungerade som hustruns ombud i rätten och bad om anstånd ”med förmälan att hustru D. säkerligen vore benägen att nedlägga sin talan mot mannen”.³⁷³ Hustrun befann sig inte längre i staden men hennes ombud antog att hon önskade ingå förlikning med maken. Det fanns således en möjlighet för parterna att förlikas, och antagligen förväntade hustrun sig ekonomisk ersättning av maken mot att han gick fri från åtalet och straff. Domstolen biföll ombudets önskan varpå målet sköts upp. Förhoppningen att makarna skulle förlikas kom dock på skam. Hur förhandlingen sett ut och på vilka grunder den stupade framgår inte, men det förs in i domboken ”att någon förlikning med mannen ej kunnat kom-

³⁷¹ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, A1c:21, nr 306, år 1866.

³⁷² LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, A1c:22, 1867, mål nr 30 forts. från 15 december 1866 nr 333.

³⁷³ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, A1c:22, mål nr 31 den 26 januari 1867.

ma till stånd” och att ombudet fått i uppdrag att fullfölja hustruns talan. Målet överlämnades därmed till domstolens avgörande.³⁷⁴

Liksom i det föregående rättsfallet nekade maken till att ha misshandlat hustrun och tillbakavisade därmed inte bara hustruns påståenden utan också de vittnesmål som avlagts i rätten. Trots att hustrun hade tre vittnen som styrkte att maken misshandlat henne saknades två samtida, samstämmiga vittnen till våldet. Därmed gavs maken möjlighet att fria sig från åtalet genom edgång.³⁷⁵

På edgångsdagen uteblev maken Anders Petter och domstolen slog fast att han ”åt eden brustit”.³⁷⁶ I domen fälldes han för att han ”en gång med våld satt ned henne i en soffa och nupit henne i armarna; en annan gång fasthållit henne i en soffa, sparkat henne på benen och nupit henne i armarna samt en tredje gång skuffat henne, utan att dessa våldsamheter, så vitt visat är, medfört andra åkommor än blånader”. Maken dömdes för misshandel av sin hustru till två månaders fängelse.³⁷⁷

Domstolen valde att explicit ange varje misshandelstillfälle som intygats genom vittnesmålen och som således kom att ligga till grund för domen. Något samlat grepp om den situation hustrun befunnit sig i tog domstolen således inte. Våldshandlingarna tagna en och en framstår inte som särskilt allvarliga men om man istället beaktar att hustrun tvingades dela sin tillvaro med en man som ständigt var berusad och som i berusningen uppträdde våldsam mot henne på ett sätt som gjorde att hon ständigt var utlämnad till hans aggressivitet, framstår straffet som lindrigt. I detta fall, liksom i flera av de andra fallen, hade hustrun även blivit tvungen att söka skydd hos omgivningen när maken blev våldsam eller när han kört ut henne ur hemmet. Några släktingar förefaller hon inte ha haft i staden utan det var kringboende som öppnade sina hem för henne. Det går som en röd tråd genom dessa fall med hustrumisshandel från 1800-talets Sverige att mannen i sin vrede körde ut hustrun ur hemmet. Man kan undra varför övergreppen tog sig denna form. Uppfattade mannen huset eller gården i grun-

³⁷⁴ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIC:22, mål nr 112, se även mål nr 64 och nr 97.

³⁷⁵ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIC:22, utslag nr 127.

³⁷⁶ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIC:22, nr 195 samt utslag nr 202.

³⁷⁷ Maken dömdes enligt Strafflagen 20 kap. 13§ och 36§.

den som sin egendom? Historiskt betraktat har kvinnor alltid haft en sämre rätt till fast egendom vid arv och arvskifte och kvinnor saknade generellt dispositionsrätten över fast egendom. Var den fasta egendomen i ekonomiskt hänseende så hårt knuten till män och manlighet att hustruns rätt till den gemensamma bostaden upplevdes som sekundär?³⁷⁸

Slutligen kan man ställa frågan om hustrun Göthilda hade någon nytta av att få maken fälld för misshandel, hon hade ju i själva verket redan separerat från honom. Eventuellt hade hon det. Parallellt med misshandelsmålet drev Göthilda S. en process mot maken om osämja och genom rådstugurättens beslut den 23 april 1867 dömdes makarna till ett års skillnad till säng och säte. Här efter ansökte Göthilda S. om äktenskapsskillnad hos Kungl. Maj:t och till denna ansökan fogades domen om misshandel. Skiljebrevet utställdes dock med ”oenighet i äktenskapet” som grund. Uppgiften att mannen dömts för misshandel har strukits över i Lunds domkapitels förlaga.³⁷⁹

Ett annat fall av rättsliggjord hustrumisshandel behandlades i Helsingborgs rådhusrätt 1875.³⁸⁰ Stadsfiskalen kom in i rätten och anhöll om att skomakaren Ola H. skulle rannsakas. Skomakaren hade dagen innan satts i häktet för att han ”slagit och blodvite tilldelat sin hustru Fredrika H.” som fortfarande var sängliggande sjuk efter misshandeln. Åklagaren överlämnade protokoll från polisförhören samt ett läkarintyg, vilka fogats till domstolens protokoll. Av polisens förhørsprotokoll framgår att hustrun Fredrika anmodat den läkare som behandlat henne att anmäla misshandeln till polisen. I polisens protokoll står det att maken Ola H. ”sistlidna natt så illa slagit hustrun i huvudet att fara för livet kunnat uppstå, om icke genom skyndsamt läkarhjälp blodflödet stannats”, vilket antagligen bygger på läkarens utlåtande. Vidare framgår att två polismän efter läkarens anmälan begett sig

³⁷⁸ Se exempelvis, Sofia Holmlund, 2003.

³⁷⁹ LLA, Lunds domkapitels arkiv, BI:140, år 1869, skiljebrev nr 44.

³⁸⁰ LLA, Helsingborgs rådhusrätts arkiv, AIb:26, domböcker i brottmål, mål nr. 389 den 21 september 1875, samt polisprotokoll E, A, E och läkarintyg Litt E, B.

till makarnas bostad och förhört hustrun om misshandeln. I rapporten skriver polisen att hustrun:

fanns sängliggande och ännu mycket matt i följd av blodförlusten. Hon berättade att mannen hemkommet som vanligt alldeles överlastad i går afton kl. 9; att han då blivit liggande i inre rummet till kl. 2 på natten, då han gått ut på gården och, åter inkommen i det rum där hustrun och hemmavarande dottern låg, hade H. utan något föregående samtal fattat en stol i ena foten och med stolen givit hustrun ett svårt slag i pannan; att blodet börjat flöda häftigt och ej kunnat stannas förrän läkaren ombundit såret, varjämte hustrun förmålde, att H. sedan många år tillbaka ofta misshandlat henne och begärde hon nu enträget, att mannen skulle för brottet åtalas.

Efter förhöret med hustrun förhörde polisen maken. Han fick lämna uppgifter om sig själv och enligt polisens protokoll erkände han händelsen, men hävdade att han slagit hustrun med stolen först ”sedan hon förfördelat honom.” Vad som menas med det sistnämnda framgår inte klart men maken tycks ha menat att hustrun retat upp honom och att hans våld utlösts av någonting hon sagt.

I domstolen tillfrågades den femtioårige maken på nytt om misshandeln. I det kortfattade rättegångsprotokollet uppges att maken vidhöll vad han yttrat under polisförhöret ”dock kunde han icke minnas huruvida hustrun innan hon blev slagen förfördelat honom, men trodde att hustrun eller dottern sagt något åt honom därför att han kommit drucken hem.” Vidare så nekade mannen till att tidigare ha slagit eller illa behandlat hustrun. Han visste inte heller vem som sänt bud efter doktorn.

Medan hustrun hävdade att maken sedan många år tillbaka ofta misshandlat henne påstod således maken att detta var första gången. Att hustrun enträget begärde att maken skulle åtalas vittnar om att hon nu var fast besluten att få en ändring till stånd, antingen genom att maken förmåddes bättra sig genom straffet eller så var hennes målsättning att ansöka om skilsmässa med misshandeln som grund.

Läkarintyget som hustrun fått utfärdat beskriver ett mindre, men djupt sår i pannan och ett starkt blodflöde från en åder. Någon annan bevisning finns inte i målet.

Hur bedömde då domstolen denna misshandel till vilken vittnen saknades förutom dottern som sovit i samma rum som modern. I detta mål hade gärningsmannen själv erkänt att våldet tillgätt på det sätt hustrun uppgett men med reservation för att hustrun kunde ha gett honom anledning att blir arg, vilket han likväl inte närmare kunde redogöra för. När det gällde mannens våldsamhet utöver denna händelse stod däremot ord mot ord. Medan hustrun menade att hon ofta och under lång tid utsatts för våld från mannen, menade han istället att detta var en engångsföreteelse. När målet avgjordes i rätten fanns åklagaren och hustrun på plats, och maken hämtades från häktet.³⁸¹ Inledningsvis fick hustrun intyga att hon vidhöll de uppgifter hon tidigare lämnat i polisförhöret och hon berättade att hon fortfarande var svag av blodförlusten och att hon alltjämt höll sig vid sängen och hade kvar förbindningen om huvudet. Hon försäkrade också att varken hon själv eller dottern sagt något till maken förrän hon blev slagen. Varför hon lämnar denna försäkran och varför den tas till protokollet kan man fundera över. Det förefaller sannolikt att det är hustruns svar på en direkt fråga från rätten. Vilken betydelse det hade för domen om våldet var provocerat eller om mannen slagit den sängliggande hustrun med en stol i huvudet först sedan hon yttrat något till honom förblir oklart. Men någon betydelse måste det ha tillmätts eftersom det tas till protokollet som i övrigt är ovanligt kortfattat. Då svaranden erkänt ”att han illa misshandlat sin hustru” yrkade åklagaren på ansvar för misshandel enligt 14 kapitlet Strafflagen.

I utslaget redogör domstolen kortfattat för själva misshandeln och de paragrafer maken döms efter:

Då den tilltalade, skomakaren O[la] B. H., erkänt att han den 20 i denna månad med en stol tilldelat sin hustru Fredrika, född B., ett slag i huvudet, vilket slag, enligt företett läkarintyg, vållat hustrun betydlig blodförlust, och nödgat henne att någon tid hålla sig vid sängen; alltså döms H., jämlikt 14 kap. 12 och 36§§ strafflagen, att för berörda misshandel hållas till straffarbete i två månader.

Som framgår av domen dömdes maken till ansvar för exakt den våldshandling han stod åtalad för. Att våldet, enligt hustrun, förövats ofta och under

³⁸¹ LLA, Helsingborgs rådhusrätts arkiv, AIb:26, utslag nr 408.

många år var ingenting som domstolen utredde eller beaktade i domen. Själva våldshandlingen, att fatta en stol och slå den i huvudet på sin sängliggande hustru i tron att hon sagt något, framstår knappast som en första eller enstaka våldshandling. Kanske saknade hustrun vittnen till tidigare våldshändelser eller så framstod den senaste misshandeln som så allvarlig att hustrun ansåg att det räckte att åberopa denna. Man kan också tänka sig att det var förenat med obehag att dra in andra personer i rättsprocessen som vittnen till ett våld som på många sätt framstod som både privat och personligen utlämnande.

Ett fall av hustrumisshandel från Karlshamns rådhusrätt år 1874 är intressant för att det så tydligt belyser det låga straffvärde man satte på hustrumisshandel i 1800-talets Sverige – och detta i en tid då samhället hade en generell tendens att straffa hårt jämfört med idag.³⁸² Fallet är fullkomligt oproblematiskt juridiskt sett eftersom maken, garveriarbetaren Otto E., väckte stort missnöje bland alla kringboende genom ett i hög grad störande och oregerligt uppförande i samband med alkoholmissbruk. Inte mindre än elva vittnen intygade i rätten en lång rad övergrepp mot hustrun, Sofia E., och barnen. Rätten hade redan tidigare dömt till boskillnad mellan makarna och gett hustrun rätten att sitta kvar i hemmet med barnen sedan maken fått en viss ekonomisk gottgörelse. Vittnena berättade att maken, som alltså inte hade rätt att vistas i hustruns bostad, brutit sig in i hennes hus, fördärvat kakelugnar, sönderslagit sex fönsterrutor, skadat brandredskapen och förstört hopsamlat kreatursfoder genom att ösa gödselvatten över det. På gatan hade han slagit sin hustru så att blodvite uppkommit och han hade även misshandlat henne inne i huset. Flera vittnen berättade dessutom att maken åtskilliga gånger kört ut sin hustru och sina barn, så att de nödgats låna hus om nätterna hos grannar och bekanta. Och på julafton hade han i uppretad sinnesstämning sprungit efter henne på gatan. Ett vittne berättade att maken suttit på hustruns tomt, klädd i bara skjortan och ryckt upp växande grönsaker. När vittnet bad honom sluta med detta hade han sprungit

³⁸² LLA, Rådhusrättens i Karlshamns arkiv, A1c:26, mål nr 65 den 24 augusti 1874, dito utslag nr 73 den 2 september 1874.

upp och hotat att hämta knivar för att skära halsen av vittnet. Även ett annat vittne intygade mannens skadegörelse. Vittnet hade sett mannen släppa lös hustruns ko, slå ut samlad svinmat, rycka upp växande lök och ligga rusig i en kålsäng. Vittnet hade också många gånger fått hysa hustrun och barnen ”emedan de icke för den vildsinnade fadern vågat gå till sitt hem”. Ett annat vittne berättade om ett tillfälle då maken med sin hand grep ett hårt tag om hustruns hals ”och vittnet hade mycket besvär och stor ansträngning för att rädda henne och få henne lös”. Samma vittne hade flera gånger sett maken ”tilldela sin hustru slag med händerna samt köra ut henne och barnen”. Ytterligare ett annat, manligt vittne, intygade i rätten att han hört maken säga ”att han borde taga livet av sin hustru” och han hade sett maken slå in fönster i hennes hus. Samma vittne intygade att grannarna de senaste fjorton dygnen inte fått någon nattro för den vildsinte och oregerlige maken. Ett annat vittnesmål kom från nattvaksrotmästaren som hade till uppgift att ingripa som en form av extra polis. Han hade flera gånger blivit efterskickad av hustrun för att ”styra” maken. Han hade då med lock och pock lyckats förmå maken att följa med till nattvaksrummet så att hustrun och barnen skulle få vara ifred. Vittnesmålen gällde endast händelser som ägt rum den senaste tiden och som alltså sammantaget vittnar om en fullkomligt kaotisk våldssituation för hustrun och barnen. Mannen som blev våldsam under ruset hade även satt sig till motvärn vid arresteringen och stod nu anklagad för en lång rad brott såsom misshandel mot hustrun, motstånd mot polistjänsteman, hemfridsbrott och skadegörelse. Vad fick han då för straff för det skräckvälde han utsatte sin hustru för, en hustru som genom dom om bodelning skulle få vara ifred för mannen? Rådhusrätten dömde maken, Otto E., för uppsåtlig misshandel å sin hustru på allmän plats till fängelse i fyra månader, för hemfridsbrott till en månads fängelse, för skadegörelse å hustruns enskilda egendom till fängelse i en månad, för våld å polisbetjänt i tjänsteärende till 20 riksdaler i böter. Dessutom skulle maken ersätta hustrun med 50 riksdaler för den egendom han förstört. I saknad av tillgångar omvandlades även böterna till fängelsestraff. Sammanlagt dömdes maken till nio månaders fängelse, varav således endast fyra månader var för våldet mot hustrun. Att straffet kunde bli så lågt i en

tid då straffen i regel brukar framstå som hårda för en nutida betraktare tycks bero på att domstolen valde att inte beakta den sammantagna svårighet som situation innebar för hustrun som levde under återkommande våld och hot, flykt från hemmet om nätterna, hemfridsbrott och skadegörelse. Och det lidande som fadern utsatte sina barn för omnämns över huvud taget inte i domen eller i form av kommentarer i rättsprotokollet.

Ett fall av rättsliggjord hustrumisshandel från år 1850 framstår som intressant ur flera aspekter.³⁸³ Dels för att det är ett fall som härrör från tiden före 1861 och som därmed visar hur domstolen kunde resonera före den skärpta lagstiftningen mot våld inom äktenskapet, och dels för att fallet avslöjar en obenägenhet att döma gärningsmannen till något straff över huvud taget. Fallet illustrerar samhällets oförmåga att hjälpa våldsutsatta hustrur via rätten vid denna tid. Gärningsmannens rättssäkerhet har satts i första rummet. Detta kan förstås vara ett generellt problem i ett rättssamhälle där den dömande makten sätter beviskraven högt och därmed tenderar att inte avkunna fällande domar mot gärningsmannens nekande. Men samtidigt visar rättsstatistiken att rättsväsendets förmåga att avkunna fällande domar vid åtalade brott generellt var mycket hög vid 1800-talets mitt.

I detta rättsfall åberopade hustrun Bengta H. att maken, undantagsmannen Ola Å. kastat en kniv mot henne så att hon fått ett djupt sår i ena bröstet. Hustrun står som målsägare men det var landsfiskalen som drev målet. Maken stod åtalad för att på söndagen den 22 september 1850 ha slagit och illa misshandlat, samt med livsfarligt vapen i bröstet sårat sin hustru. Inledningsvis förhöordes hustrun om händelsen, och hennes berättelse finns kortfattat återgiven i målets inledning:

att ovannämnda dag på aftonen, sedan hennes man uppmanat deras äldste son, bonden Åke Olsson, att gå ut och vattna hästarna samt sålunda lyckats avlägsna honom ur rummet, där endast svaranden, Bengta och deras yngre barn innevar, hade svaranden, som legat på sängen, utan veterlig anledning rusat upp och häftigt kastat en kniv emot henne, så att densamma inträngde i ena bröstet och Bengta avsvimmade.

³⁸³LLA, Bräcke häradsrätts arkiv, AIa:96, den 7 oktober 1850, mål nr. 187.

Hustrun hade sex dagar efter händelsen uppsökt läkare som utfärdat ett intyg som överlämnades till rätten. Av intyget framgår att hustrun uppgett för läkaren att hon blivit hårt misshandlad av sin make, och att hon hade ”ett med kniv tillvägabragt djupt sår i högra bröstet”. Såret var svullet och färgen var grön vid skadan, intygade läkaren, som också noterade att hustrun Bengta var ”i hög grad lidande, och utseendet sjukligt, och har hon tillika en ytterligt nedstämd sinnesförfattning”.³⁸⁴ Läkarintyget ger således en konkret bild av hustruns skada, men också av hur hustrun mådde psykiskt efter misshandeln. Även ett prästbevis har fogats till rättsprotokollet. På detta sätt kommer både en medicinsk och en religiös auktoritet till tals i målet. Församlingsprästen skriver att hustrun Bengta:

beklagar sig vara hårt misshandlad av sin man f.d. bonden Ola Å. därstädes, att hon icke vågar bo tillsammans med honom; är född år 1805 i Jemshög socken, äger antaglig kristendomskunskap, brukar nattvarden samt har gjort sig känd för en ärlig och stilla vandel. Hustrun uppgiver att äktenskapet varit för henne ett mångårigt lidande, men att hon för barnens skull, 9 till antalet, icke ansett sig böra söka äktenskapsskillnad, så länge hon utan fara för sitt liv kunde uthärda [...].³⁸⁵

I dessa korta rader förmedlar prästen bilden av en stillsam och lågmäld kvinna som under många år levt i ett äktenskap som varit en plåga för henne. Hon har stannat kvar i äktenskapet för de nio barnens skull. Om maken skriver prästen i samma intyg att han är utan anmärkning i kyrkoboken men att han är ”underlig” och ”oefterrättelig” i sitt uppförande och begiven på starka drycker. Både läkarens och prästens intyg talar således till hustruns fördel och makens nackdel.

Efter förhöret med hustrun anställde åklagaren förhör med maken. Hans version av det inträffade var dock en helt annan. Enligt maken saknade hustruns berättelse all grund. Istället hade sonen, efter att ha grälat med föräldrarna, gått ut och sedan återkommit med en spetsig krok och hustrun hade ”kommit att ränna emot kroken och fått spetsen därav i bröstet”. Rätten påpekade för mannen det osannolika i hans förklaring, men han vidhöll att det var så det hade gått till. Därpå förhördes sonen Åke

³⁸⁴ LLA, Bräkne häradsrätts arkiv, AIa:96, den 7 oktober 1850, mål nr. 187, Litt. B.

³⁸⁵ LLA, Bräkne häradsrätts arkiv, AIa:96, den 7 oktober 1850, mål nr. 187, Litt. A

Olsson som bestred faderns berättelse, ”såsom alldeles uppdiiktad”. Sonen berättade att han gått ut för att vattna hästarna och då han åter kommit in i rummet hade modern legat sårad och avsvimmad på soffan.

Flera vittnen var kallade till rättegången mot maken Ola Å. Vittnena, som samtliga var kringboende män, lämnar likartade uppgifter om de äkta makarna som tydligt utvisar att det förekom bråk och att maken var våldsam och hård mot sin hustru. Det första vittnet berättade om en händelse som ägt rum kvällen före knivincidenten. Parets 17-åriga son Ola hade kommit till vittnet och bett honom skynda sig hem till hans föräldrar för att fadern ”höllo på att taga livet av sin hustru”. När vittnet kom hem till makarna hade mannen legat på sängen och hustrun ”satt uppkrupen vid sängfoten, bittert gråtande”. Vittnet hade förebrått mannen för hans hårda uppförande mot hustrun, men bara fått ”otidigheter” till svar. Eftersom vittnet inte kunde påverka mannen i den sinnesstämning han befann sig i, hade vittnet därefter gått sin väg. När vittnet gick satt hustrun på gården och grät. Kvällen därpå hade en granne kommit in till vittnet, som redan gått och lagt sig, och bett honom följa med hem till den åtalade maken med uppgiften att denne stuckit sin hustru med en kniv. Vid framkomsten hade vittnet funnit hustrun Bengta liggande på en soffa, med ett sår i ena bröstet. Hon hade visat mannen skadan och berättat att mannen tillfogat henne skadan med en finbladig kniv. Maken, som också befann sig i rummet, hade nekat och istället hävdade att sonen Åke stuckit modern i bröstet med en krok, men flera av barnen som var närvarande vitsordade att fadern stuckit henne med en kniv. Vittnet berättade också för rätten att maken hade en böjelse för starka drycker och att han i berusat tillstånd var ”ytterst vildsint och nästan ursinnig”.

Ett annat vittne hade även han varit hemma hos makarna efter incidenten med kniven. Han berättade att när han kom gående förbi Åke O:s gård hade svarandens barn kommit springande mot vittnet och berättat att fadern stuckit modern med en kniv. Barnen hade bett vittnet att följa med in. Även detta vittne berättade att maken uppgett att hustrun skadat sig på en krok, men tillade att han inte sett till någon krok, men att maken varit blo-

dig i ansiktet. Maken hade förklarat blodet i ansiktet med att han och sonen Åke varit i ”handgemäng”.

Ett femte manligt vittne berättade om den lördagskväll då han och det förstnämnda vittnet kommit hem till svaranden som låg på sängen i en uppretad sinnesstämning medan ”hustrun suttit gråtande hopkrupen vid sängfoten”. Maken hade haft en repslinga i sängen, och yttrat med avseende på densamma, ”att han skulle lära hustrun att ligga hos honom”.

Efter vittnesförhören beslutade rätten att höra ett par av barnen för upplysnings skull och utan ed. Den tjugo år gamla dotterns berättelse överensstämde helt med moderns och hon tillade att fadern sedan han kastat kniven vankat fram och tillbaka i stugan och rivit sig själv så att det börjat blöda. Dessa blodviten hade han sedan beskyllt sonen Åke för. Sonen Ola som var 17 år hördes också i rätten. Han berättade om kvällen före knivincidenten att fadern hade varit mycket uppretad på modern och ”fattat uti och kastat omkull henne på golvet, där han försökt kväva henne”. Det var alltså vid detta tillfälle som sonen Ola sprang och hämtade hjälp. Om söndagskvällen berättade sonen att han varit ute med sin bror och vattnat hästarna och att modern hade varit skadad när de kom tillbaka.

Det fanns med andra ord flera utomstående vittnen som i rätten intygade att maken var hård och våldsam mot hustrun och att barnen hämtade hjälp i situationer då de uppfattade att moderns liv var i fara. Samma vittnen intygade att maken var begiven på dryckenskap och att han blev våldsam i samband med alkohol. Vittnena intygade också att både hustrun och barnen omedelbart efter händelsen uppgett att maken/fadern skadat hustrun med kniv. Läkarattesten styrkte att det var ett knivsår och även prästintyget indikerade att hustruns ord borde lämnas företräde framför makens. Rätten konstaterade även inledningsvis att makens berättelse framstod som osannolik. Det enda som talade emot en fällande dom var gärningsmannens nekande. Hur värderade då domstolen dessa berättelser – hustruns, vittnenas, barnens, och mannens? I utslaget som utfärdades den 29 november 1850 slog domstolen fast att trots att svaranden enständigt bestridit angivelsen fann rätten ”sådana omständigheter och liknelser till styrko för åtalet hava förekommit, att häradsrätten, då sanningen icke annorledes kan

utvinnas, [...] prövar rättvist ålägga svaranden att där han gitter med ed från åtalet sig värja och att således vita och betyga: att han icke ovan angivna söndag i vredesmod kastat en kniv mot sin hustru och dymedelst tillskyndat henne ett sår i bröstet”.³⁸⁶ Domstolen uppfattade således inte bevisningen som tillräcklig för en fällande dom, vilket fortfarande etthundrafemtio år senare framstår som överraskande. Gärningsmannen gavs möjlighet att fria sig från anklagelsen genom edgång. På den dag som rätten fastställt att maken skulle infinna sig i rätten och avlägga eden uteblev han.³⁸⁷ Detta uppfattades först som att maken brustit åt eden och därför avkunnade rätten en fällande dom som förts in i domboken. Enligt denna skulle maken böta 3 riksdaler för sabbatsbrott och 3 riksdaler 16 skillingar för ett sår. Dessutom skulle han för begagnande av livsfarligt vapen straffas med arbete på någon av kronans fästningar.³⁸⁸ Antalet månader straffarbetet skulle omfatta har utelämnats. Dock är denna dom överstruken. Rätten nåddes senare av beskedet att maken besvärat sig över häradsrättens dom till hovrätten. Han önskade att hovrätten skulle befria honom från edgången. Hovrätten valde dock att fastställa häradsrättens utslag och maken infann sig åter i rätten. Han uppgav nu att han var beredd att avlägga eden, och han överlämnade det prästbevis han var skyldig att uppvisa i rätten som intygade att han undervisats om edens vikt och vådan av mened av sin själasörjare. Dock innehöll prästbeviset i detta fall uppgiften att maken inte kunde anförtros edgång utan risk för mened. Därmed tog rätten beslutet att inte låta maken avlägga eden och i den dom som avkunnades kan man läsa: ”att edgång icke utan uppenbar själavåda kan svaranden anförtros; vadan häradsrätten förklarar, att svaranden icke kan till ansvar i målet fällas”.³⁸⁹

Det här rättsfallet väcker många tankar. Det livshotande våld som maken förefaller ha utsatt hustrun för, som intygats inte bara av henne själv utan också av barnen i familjen och som till vissa delar styrktes av närbo-

³⁸⁶ LLA, Bräkne häradsrätts arkiv, AIa:96, utslag den 29 november 1850, infört under mål nr 187, den 7 oktober 1850.

³⁸⁷ LLA, Bräkne häradsrätts arkiv, AIa:97, mål nr 28 den 5 maj 1851.

³⁸⁸ I domen hänvisas till Missgärningsbalken 35:1 och 3:6 samt Kungl. förordning den 19 augusti 1845.

³⁸⁹ LLA, Bräkne häradsrätts arkiv, AIa:98, mål nr 35.

ende vittnen och läkarintyg, ledde inte till straff. Domstolen fann det mer angeläget att värna om den misstänkte gärningsmannens rättssäkerhet och dessutom om hans salighet. Utan en fällande dom var det fritt fram för maken att återvända hem och fortsätta sitt våldsstyre över hustrun. Någon säkerhet ställde inte samhället upp för henne. Hennes intyg på en svår kroppsskada hade inte räckt som bevis mot maken och därmed hade hon inte heller erhållit en fällande dom att åberopa om hon önskade gå vidare och ansöka om skilsmässa. Något annat som slår en sentida läsare av rättsprotokollet är en förvåning över att hustrun och barnen inte gemensamt kunde freda sig mot mannens våld, trots att de var tio individer. Hur kom det sig att hustrun var så utlämnad till makens våld trots att hon hade nio barn, varav det äldsta förefaller redan ha övertagit gårdsbruket och alltså var en vuxen man, och en av döttrarna uppges vara tjugo år och en annan son var sjutton år. Dessutom fanns det ytterligare sex barn som troligtvis var yngre. Kunde inte hustrun och barnen gemensamt brutit mannens våldsstyre? Varför sprang barnen iväg för att hämta hjälp från grannarna istället för att ingripa själva? Frågan är viktig och berör de maktstrukturer som fanns inom familjen i det äldre samhället. Som fader och husbonde intog mannen en dubbel auktoritet över barnen. Dels tillkom honom den stränga föräldraauktoritet som inpräntades genom katekesen³⁹⁰ och som upprätthölls genom kyrklig och världslig lag. Det var barnens plikt att visa föräldrarna lydnad och både fysiskt och verbalt våld mot föräldrarna var belagt med hårda straff långt fram i tiden. Enligt den då gällande Missgärningsbalken straffades slag mot förälder med döden alternativt med 40 par spö eller 30 par ris eller en månads fängelse vid vatten och bröd, efter omständigheterna.³⁹¹ Fadern framstod också som hushållets föreståndare och hade en auktoritet som arbetsledare inom hushållet i vilken roll han kunde kräva och påräkna lydnad från samtliga medlemmar i hushållet. Det kan vara dessa osynliga lydnadsförhållanden och hierarkier som fick barnen att

³⁹⁰ Nils-Arvid Bringéus och Ingmar Brohed diskuterar utförligt föräldramaktens betydelse i den lutherska regementsläran i "Barnen i hustavlan" respektive "Barnet i hustavlan. Diskussionsinledning", 1998. Barnen skulle vörda sina föräldrar, tjäna dem, lyda dem, älska dem och hava dem för ögonen (Brohed, s. 94).

³⁹¹ Sveriges Rikes lag, gillad och antagen på Riksdagen år 1734, Missgärningsbalken 14:2.

låta bli att ingripa mot faderns våld och istället sätta sin tillit till utomstående personers hjälp. Hierarkierna inom hushållet gjorde det svårt för hustru och barn att sätta sig upp mot husfadern och gjorde familjemedlemmarna utlämnade åt hans välde. Sådana strukturer kan också ha bidragit till att forma makens föreställning om sin egen makt och överhet och sin rätt att bruka makt mot familjemedlemmarna på ett sätt som verkat förblindande på män med dåligt omdöme.

Sammanfattande diskussion – misshandelsmål i världslig rätt: I de sju rättsfallen ovan åskådliggörs hur domstolar i 1800-talets Sverige kunde hantera och bedöma hustrumisshandel som i åtalet rubricerats som just misshandel. Medan många fall av hustrumisshandel kom till domstolarna via domkapitlen och rubricerades som ”osämja i äktenskapet”, fanns alltså även möjligheten att hustrun själv stämde maken för misshandel till världslig rätt. Man kan uppfatta detta som två parallella synsätt; ett där våldet stod i centrum och ett annat där fokus hamnade på äktenskapsrelationen. Men genom 1861 års kungliga förordning om mord, dråp och misshandel förändrades synen på våldet och våldet skildes ut som en särskilt straffbar handling. Genom 1861 års förordning blev allt våld mellan äkta makar straffbart och även lindrigt våld skulle bestraffas med fängelse. Det är således genom 1861 års förordning som det moderna sättet att uppfatta våld inom äktenskapet sjösätts och hustrumisshandel blir en särskilt straffbar kriminell handling. Medan de kyrkliga instanserna, och även de världsliga domstolarna vid hantering av ”osämja” i äktenskapet, betraktat våld som ett av ett flertal sätt osämjan kunde komma till uttryck på framstod nu våld som något annat än ett uttryck för osämja. Utvecklingen kan samtidigt ses som en växling från en religiös diskurs där äktenskapsmålen handlat om att förmå äkta makar att leva bättre tillsammans utifrån kristna ideal och att fortsätta sammanlevnaden – över till en rättslig diskurs där våld inom äktenskapet definierades som misshandel och blev generellt straffbart. Detta framstår samtidigt som en följd av en fortgående sekularisering som under 1800-talet successivt medförde ett nytt sätt att se på äktenskapet som upplösligt och en sekulariserad syn på relationen mellan makarna där mannens

religiöst legitimerade överordning och hustruns lydnadsplikt framstod som obsolet.

Att målen rubricerades som misshandel istället för osämja medförde flera viktiga skillnader. En sådan var att hustrun i misshandelsmålen redan initialt stod som målsägare medan mannen intog rollen som svarande. Vid fällande dom hade hustrun samtidigt rätt till målsägandedelen av böterna.³⁹² Vid osämja stod däremot både man och hustru åtalade för brott. För hustruns del gällde det dock att prestera tillräcklig bevisning för att få mannen fälld för misshandeln. Två samstämmiga vittnen till misshandeln räknades som laga bevis medan mannen kunde fria sig genom edgång om det endast fanns ett vittne till misshandeln. Hustrun kunde även styrka sin talan genom att uppvisa läkarintyg på uppkomna skador. Våldshändelser som ägt rum inom hemmets väggar utan vittnen kunde svårligen ledas i bevis mot makens nekande. Liksom i vår egen tid tenderade ord att stå mot ord.

En nyhet i 1861 års förordning var dock att våld inom äktenskapet hamnade under enskilt åtal till skillnad mot tidigare. Händelser som utspelades inom hemmet blev därigenom på ett nytt och tydligare sätt privata. Ibland lyfts denna förändring fram som en negativ omständighet för kvinnans vidkommande. Men ingenting i denna undersökning tyder på att övergången från offentligt till privat åtal historiskt betraktat innebar en påtaglig försämring för den tidens kvinnor. Med tanke på hur ytterst få fall av hustrumisshandel som årligen rättsliggjordes före 1861 blir det uppenbart att de polisiära ämbetsmännen inte före 1861 sett det som sin angelägenhet att uppspana och åtala hustrumisshandlare. Möjligen kan kyrkoråden, i den mån dessa tidigare gjort anmälningar, genom lagändringen blivit förhindrade att härefter anmäla hustrumisshandel som kom till deras kännedom. Men de kyrkliga instansernas inblick och engagemang i församlingsbornas äktenskapliga liv tycks generellt ha minskat vid tiden. Istället ökade antalet anmälningar efter reformen, sannolikt som en följd av att hustrumisshandel, för första gången i historien, nu entydigt kriminaliserats. Genom att inomäktenskapligt våld placerades under enskilt åtal tycks även en möjlig-

³⁹² Sveriges rikes lag ...1734, Missgärningsbalken 36:1 jämförd med Rättegångsbalken 32:1.

het för parterna att ingå förlikning ha uppstått, såsom framskymtade i ett av rättsfallen.

Gärningsmannens egen förståelse av och berättelse om sin handling är relaterad till den kultur han lever i och agerar inom. Hur har då gärningsmännen själva uppfattat och förklarat det våld de anklagats för och i fem fall av sju även dömts för? Endast två av de sju männen i rättsfallen ovan erkände omedelbart att de brukat våld mot sina hustrur, medan fem av sju, åtminstone initialt, nekade till anklagelsen. Våld tycks följaktligen inte ha uppfattats som accepterat och gärningsmännen stod i regel inte upp för våldet de anklagades för. I ett av de sju fallen refererade gärningsmannen dock till att han trodde att han hållit sig inom de gränser som fanns utstakade för äkta män. Det existerade således en föreställning i samhället om att mannen hade rätt att använda ett visst mått av våld mot hustrun i tillrättavisande syfte. Anmärkningsvärt är att detta rättsfall härrör från tiden då lagen skärpts och allt våld mellan äkta makar kriminaliserats. Denna föreställning korresponderade med en motsvarande uppfattning i den juridiska litteraturen vid seklets mitt, som tidigare diskuterats. Samtidigt framstår synen på mannens våld mot sin hustru som ambivalent. Domstolarna gav inte i sin dömande verksamhet uttryck för att en sådan rätt skulle finnas och diskuterar inte i sådana termer. Det vanligaste scenariot var alltså ett förnekande av våldet från gärningsmannens sida även i fall med omfattande bevisning i form av vittnesmål. Intressant i sammanhanget är också att ingen av gärningsmännen uttrycker ånger över sina handlingar. Ingen bad om ursäkt för misshandeln och ingen beklagade sitt handlande i rätten. Istället framstår några av de sju männen som mycket stridiga i rättsprocessen med genstämningar mot hustrun. Dessa genstämningar åtföljdes dock inte av någon bevisning och kom inte heller att beaktas i domen. Några av männen reste krav på att hustrun skulle återbördas till hemmet ävensom persedlar hon tagit med sig från boet. När männen kom med motanklagelser mot hustrun av olika slag kan vi förutsätta att dessa tog sikte på att ställa hustrun i en ofördelaktig dager utifrån tidens hustruideal. Anklagelserna gällde i ett par av fallen att hustrun stulit av makens eller boets egendom i samband med

att hon lämnade hemmet, men också anklagelser om lättsinne och otrohet. Sammantaget framstår gärningsmännens berättelser om äktenskapsrelationen och våldet som starkt divergerande mot hustrurnas berättelser men också mot vittnesberättelserna.

I vilka situationer förekom våldet och hur förövades det? I rättsfallen finns våldet tydligt återgivet dels genom hustrurnas berättelser men också genom vittnesmål. Det handlade om sparkningar på benen, slag i ansiktet, hårdtagningar, rivningar och nypningar i armarna, hårda kramningar över bröst och höfter, bespottningar, nypningar i bröstet och bröststötningar och även livsfarligt våld som struptag och knivskärning förekom. I några fall användes tillhyggen i form av en stol, ett vedträ, en käpp och en kniv. I två av rättsfallen fick hustrun underkläderna sönderrivna och i flera fall omnämns att hustrun blev utkörd ur hemmet i samband med våldet. Käppen, som kan betraktas som en manlig symbol i det äldre samhället, omnämns endast i ett fall av sju, men framstod som ett vanligare tillhygge i domkapitel målen.³⁹³ Våldet som utövats visar inte några tecken på att vara en bestraffande, genomtänkt åga men ger otvetydigt uttryck för våld som maktutövning och förtryck. Kvinnorna har blivit fasthållna, nedtryckta i möbler, fått underkläderna sönderrivna, och våldet har riktats mot främst huvud/ansikte, bröst, armar och ben. I ett av fallen framställs explicit krav på underordning i samband med våldet. Inte i något av fallen framstår kvinnan som särskilt ”känslig” för våld så till vida att hon anmäler ett våld som snarare framstår som en förolämpande än en våldsamt handling. Det är inte en våldskänslighet som gränsar till det tidigmoderna samhällets äreskonflikter som återfinns i misshandelsmålen mellan äkta makar. Monika Edgren har i sin avhandling om 1800-talets Norrköping gjort iakttagelsen att målen i hennes undersökning inte handlat om grov misshandel utan snarare om vardagliga förödmjukelser som knuffningar och örfilar. Det är svårt att utifrån rättsprotokollen avgöra hur grovt våld hustrurna utsatts för. I två av fallen i föreliggande undersökning handlade det om uppenbart grovt våld med kniv och struptag. I andra fall berättas om slag i ansiktet, nypningar och sparkningar. Samtidigt har hustrurna varit hänvisade till att

³⁹³ Se även Marie Lindstedt Cronberg 2005, s. 23-48.

åberopa våldshändelser som det fanns vittnen till. Om hustrun skickade barnen efter hjälp framstår det inte som sannolikt att hon fruktade att maken skulle begränsa sig till att ge henne en örfil och spotta på henne, även om det är detta vittnet åsett och berättar om i rätten. Hotbilden kan ha sett helt annorlunda ut än det våld som låg till grund för domen.

Vad har mannens våld då haft för syfte, vad är det han velat uppnå med sitt våld? I flertalet fall framstår mannens våld som ett sätt att trycka ned hustrun på, förnedrande, förödmjukande. Det fysiska våldet har bekräftat hierarkin mellan makarna. Anita Göransson har påpekat att makten i könsrelationen även har en materiell grund och inte enbart en diskursiv.³⁹⁴ Denna materiella verklighet, eller maktbas, lyser fram i de enskilda fallen som levd realitet. Mannen ansåg sig sannolikt ha haft en starkare rätt till egendomen som fanns i det gemensamma hemmet eftersom han inte bara hade nyttjanderätten utan också dispositionsrätten över egendomen. En sådan åsikt framskymtar i männens formuleringar. Om hustrun lämnade hemmet förnekade maken henne rätten att ta med sig mat, linne och andra nödvändiga artiklar till sig själv och barnen. I två av rättsfallen hade våldet mot hustrun också ett samband med pengar. I det ena fallet vägrade hustrun överlämna en revers till maken, som hon menade var hennes egen. I det andra fallet hade maken inte erhållit pengar som utlovats i samband med giftermålet.

Hur framtonar då hustrun i dessa rättsfall? Ingenting i kvinnornas egna framställningar och beskrivning av situationen indikerar att kvinnorna skulle ha uppfattat mannens våld som legitimt och ingen av hustrurna resonerar utifrån en rätt för maken att straffa. Ibland korresponderar dock kvinnornas stämningsansökningar med lagens kriterier för straffbart våld enligt Missgärningsbalkens paragraf om blå eller blodig, lam eller lytt. Kanske skall detta uppfattas som att kvinnorna försöker häva sig över en gräns för straffbarhet. Kvinnorna åberopar istället generellt att maken överkonsumerar alkohol och blir våldsam. Detta är säkert en realistisk beskrivning av situationen men det framstår också, genom att det ständigt påtalas, som det legitima skälet att lyfta fram i rätten. Det vittnar kanske snarast om att bru-

³⁹⁴ Anita Göransson, 1998.

ket av alkohol var ifrågasatt och under debatt i tiden som orsak till sociala problem i samhället. Genom att åberopa alkoholmissbruk placeras felet hos maken, och hans våld mot henne ges en förklaring som inte hustrun kan lastas för. Hon blir ett rent offer för en man som inte går att tygla. Kvinnan, offret, står dock inte i förgrunden i dessa misshandelsmål utan fokus ligger på gärningsmannen och våldet. Offrets vandel eller äktenskapsrelationen i övrigt är svagt betonad. Vittnena tycks dock även få frågor om hur hustrun bemött maken, men dessa kommentarer intar inte en central plats i vittnesförhören utan brukar avsluta desamma som en sista kommentar.

En annan intressant aspekt av målen är hur omgivningens ingripande sett ut vid hustrumisshandel. Vilken grad av ”supportservice” hade kvinnor i det äldre samhället. Var kvinnor mindre utlämnade till sina makar i en tid då människor var mindre anonyma för varandra? I de undersökta rättsfallen framkommer att hustrun kunde erhålla ett visst skydd genom tjänstefolket som ingrep om maken blev våldsam. I det första rättsfallet sov andra kvinnor hos den utsatta hustrun för att skydda henne från maken och hustrun i det andra rättsfallet, som blev överfallen nattetid av maken som kom hem rusig, sprang in till grannarna, som ofta hyste henne om nätterna. I det tredje rättsfallet hade hustrun, som valde att lämna sin make efter misshandeln, sina föräldrar och syskon till hjälp när hon flyttade ut under makens frånvaro, och hon uppehöll sig sedan hos sin far. I det fjärde fallet hade hustrun en god bundsförvant i tjänstekvinnan som ingrep vid misshandel. I det femte rättsfallet nämns ingen hjälp från omgivningen utöver att hustrun bad läkaren som behandlade hennes skada i huvudet att anmäla misshandeln till polisen. Hustrun i det sjätte fallet tillbringade ofta nätterna hos närboende och fick dessutom hjälp av stadens nattvakt. Och i det sjunde och sista rättsfallet fick hustrun hjälp av grannar och kringboende som barnen sprang och hämtade när maken blev våldsam. Helt utlämnad till makens våld var hustrun därmed sällan. Människor i omgivningen ingrep på olika sätt. Det som framstår som allvarligt i hustruns situation är kanske därmed i första hand de krav som fanns på henne, genom lagstiftning och religionens påbud, att stanna kvar i äktenskapet, och den betydande svårighet hon hade att erhålla skilsmässa för att varaktigt komma ur misshandels-

situationen. Och även om hustrun fann stöd från omgivningen i flertalet av rättsfallen så var hon ändå i hög grad utlämnad åt maken i det vardagliga livet och löpte uppenbar risk att drabbas av upprepat våld.

Av rättsfallen framgår även att de våldsutsatta hustrurna kunde prestera vittnen som infann sig i rätten på kvinnans sida. Även männen hade möjlighet att åberopa vittnen som styrkte deras versioner. Några sådana vittnen infann sig dock inte i rättegångarna. Istället framstår männen som isolerade och de lämnade in skriftliga genmälen som inte understöddes av någon annan än dem själva. Med hänvisning till Kolnars modell om hur mannen kan tillgripa våld för att stärka sin position i genusrelationen och återupprätta sitt kränkta jag, förefaller våldet ha försatt mannen i en rörelse ut mot samhällets sociala periferi, en marginaliseringsprocess. Sympatierna har hamnat på hustrun och mannens våld förefaller ha lett till omgivningens avståndstagande från mannen. Detta indikerar att hustrumisshandel inte var accepterat i den rådande kulturen och att hustruns problem också uppfattades som omgivningens problem när våldet nått dessa proportioner.

Hur tillämpades då lagen i dessa mål som rubricerades som misshandel, utövad mellan äkta makar? Hur såg domstolarna på gärningsman och våldsoffer? De sju männen dömdes till följande straff i fallande skala: en till 6 månaders fängelse, en till 4 månaders fängelse, en till 3 månaders fängelse, en till 2 månaders straffarbete och en till 2 månaders fängelse. En man friade sig genom värjemålsed mot den omvittnade misshandeln och en annan make slapp att avlägga den ådömda eden på grund av risken för mened och gick därmed fri från straff. Således dömdes samtliga som fälldes för hustrumisshandeln till fängelsestraff eller straffarbete och inte i något fall dömdes gärningsmannen till böter. De ådömda straffen stämmer väl överens med lagstiftningen. Enligt 1861 års förordning om mord, dråp och misshandel samt 1864 års Strafflag skulle straffet vara fängelse vid våld mot maka, även vid lindrigt våld eftersom äktenskapsrelationen betraktades som en synnerligen försvårande omständighet. Mellan 2 och 6 månaders fängelse framstår dock inte som särskilt stränga straff för misshandel som i vissa fall uppgavs ha pågått under mycket lång tid och i andra fall förefaller ha

präglat hustruns hela tillvaro så att hon levte i en total otrygghet med våld som återkommande inslag i vardagen. I samma tid var straffet för flertalet brott betydligt strängare än i nutid. Därmed kan vi sluta oss till att 1861 års förordning aviserade en ny och strängare syn på hustrumisshandel men att mannens våld mot sin hustru trots detta inte straffades synnerligen hårt. Framför allt blev straffen låga på grund av att domstolarna dömde till straff för specifika omvittnade händelser som var för sig inte framstod som särskilt allvarliga. Den totala effekten av mannens våld i form av otrygghet, rädsla, förnedring och den utlämnade situation hustrun befann sig i i sitt eget hem, återspeglas inte i domarna.

Enligt den äldre lagstiftning som gällde före 1861, Missgärningsbalken 36:1, skulle våld som riktades mot den äkta maken/maken ge dubblade böter jämfört med om våldet drabbat annan person. Straffet var således böter fram till 1861, vilka dock kunde omvandlas till kroppsstraff eller fängelse om gärningsmannen saknade tillgångar. Missgärningsbalken 36:1 straffbelade dock endast grövre våld enligt kriterierna blå eller blodig, lam eller lytt. Lindrigare våld, som inte gav påtagliga skador bör därmed inte ha varit kriminaliserat. Bötesbeloppet varierade enligt Missgärningsbalken med våldets och skadornas omfattning. Om vi ställer straffet för misshandel mot straffet för osämja finner vi att straffet för osämja var ett fixerat bötesbelopp oavsett våldets omfattning medan Missgärningsbalken istället uppställde ett visst bötesbelopp för varje kränkning och skada – blånad, blodvite, kindpust, hårdragning och så vidare, vilka summerades.

Frågan yppar sig då om lag och rättspraxis vid hustrumisshandel var adekvat utformade och bidrog till att brott straffades. Så förefaller inte alls ha varit fallet. Även om antalet anmälningar om hustrumisshandel ökade efter att lagen skärptes förblev den rättsliggjorda hustrumisshandeln på en utomordentligt låg nivå. Under åren 1863–1878 åtalades i årsgenomsnitt 41 personer för misshandel inom äktenskapet och i genomsnitt dömdes 34 personer årligen (se kapitel 5). De mål som analyserats ovan, där hustrun lämnat in stämningsansökning mot sin man på grund av misshandel, skall alltså betraktas som sällsyntheter. Kvinnor som blev misshandlade i sina äktenskap gjorde ytterst sällan som kvinnorna i rättsfallen ovan. Flertalet

våldsutsatta hustrur valde sannolikt att inte rättsliggöra våldet. Detta val kan ha haft flera orsaker men en förklaring kan ha varit svårigheten att styrka misshandel som ägt rum i hemmet. Utan åsyna vittnen till våldet förefaller åtal ha varit utsiktslöst. Man kan fundera över om kvinnor som saknade adekvat bevisning i form av vittnen avråddes från att göra en stämningsanmälan. De mål som återfunnits i denna undersökning utmärks av att hustrun kunnat styrka sina påståenden med vittnen (i ett fall dock endast med läkarintyg) och åtalet har korresponderat med vad som gått att styrka med vittnen. Om en sådan sållningsmekanism förekommit kan även hustrurnas till synes starka support från omgivning vara mindre representativ.³⁹⁵

Slutligen, om vi jämför den rättspraxis vid hustrumisshandel som framkommer i dessa rättsfall från 1800-talets mitt med förhållandet i omvärlden vid samma tid framstår den svenska utvecklingen som jämförbar med utvecklingen i flera andra europeiska länder. Under 1800-talet uppmärksammades hustrumisshandel som ett socialt problem i en rad länder och rättsliga reformer i skärpande riktning var gängse. Dock framtonar de svenska domstolarnas praktik i denna undersökning som mindre godtycklig och som mer förutsägbar än vad som verkar ha varit fallet i England där den enskilde domarens personliga uppfattning om hustrumisshandel ofta blev avgörande för utgången i målet. Ingenting tyder heller på att hustrun behövde framstå som ett rent offer för att maken skulle fällas för misshandel så som andra forskare funnit vara fallet både i England och New England på 1800-talet. Istället verkar domstolarna i Sverige ha varit benägna att fälla mannen för misshandel om åtalet rubricerats som misshandel och adekvat bevisning förelegat.

³⁹⁵ Historikern Marie Eriksson betonar i en studie av hustrumisshandel i Växjö, 2005 s. 56–60, att hustrur som utsattes för våld på olika sätt drog ut händelsen i offentligheten. Med hjälp av grannar och vänner kunde hustrun dämpa effekterna av mannens våld och erhålla stöd i rätten, menar Eriksson. Frågan yppar sig om detta var gängse beteende vid misshandel eller det bara ser så ut genom att det är dessa händelser och strategier som kunnat rättsliggöras.

Världslig rätt

Mord och dödligt våld mot hustrun

Hustrumisshandel med dödlig utgång utgör extremfall där den dödliga utgången, oavsett om den var avsedd eller ej, riktade samhällets uppmärksamhet på problematiken kring mäns våld inom äktenskapet. Medan lindrigt och även grovt våld kunde uppfattas som framprovocerat och som ett led i en äktenskaplig osämja framtonar dödligt våld som något avgjort annat än en äktenskaplig konflikt. I alla tider tycks lagen ha skilt ut och uppmärksammat dödligt våld som ett särskilt svårt brott där just äktenskapsrelationen bidragit till att brottet bedömts som särskilt grovt jämfört med mord på individer utanför familjen. Det kan uppfattas som paradoxalt att man samtidigt som man hade en acceptans för straffande våld inom familjen intog en extra hård attityd till dödligt våld mellan äkta makar. 1861 års förordning om mord, dråp och annan misshandel, som senare inflöt i 1864 års Strafflag, stadgade stränga straff för hustrumord. Det som slår en nutida läsare är den brist på samsyn som fanns med avseende på hur man bedömde hustrumisshandel som både var grov och långvarig jämfört med hur man enligt lag skulle döma vid hustrumisshandel med dödlig utgång. Eva Lundgren har i sin forskning om kvinnomisshandel i vår egen tid, betonat ”våldets kontinuum” på ett sätt som erbjuder en annan förståelse än den som rättsväsendet uppvisar över tid.³⁹⁶ Våldets kontinuum innebär att allt våld uppfattas som uttryck för samma mönster utan skarpa gränser. Örfilar, knytnävsslag, sparkar, struhtag är handlingar av olika valör men inte åtskilda från varandra. Mannen som i föregående kapitel tog ett hårt struhtag på sin hustru som en grannkvinna med stor möda bände upp, fick fyra månaders fängelse för misshandel. Om mannen fullbordat sitt uppsåt att strypa hustrun hade straffet sett helt annorlunda ut. Den man som, enligt hustrun och barnen, kastade en kniv i bröstet på sin hustru fick inget straff alls i rättsfallet i föregående kapitel. Hur hade domstolen ställt sig om hustrun istället fått kniven i hjärtat och avlidit?

Eva Lundgren, se exempelvis *Slagen dam*, 2001.

Historisk forskningen kring hustrumord är sparsamt förekommande men den norska historikern Kari Telste har forskat om ett närliggande fenomen, fästmömord i Norge på 1800-talet. Även om fästmömord var sällsynta händelser menar Telste att de bara skenbart framstår som slumpartade och extrema handlingar, som utslag av den enskilde mannens sinnelag och frustration. Istället relaterar Telste fästmömorden till den subjektsskaping som skett i den västerländska kulturen sedan 1700-talet: ”Från och med upplysningstiden framhävdes manlig subjektivitet, medan kvinnans subjektstatus kulturellt definierades som en negation av det manliga”, skriver Telste.³⁹⁷ Mordet på kvinnan kan därmed ses som en överskridande handling där mannen bekräftade sig själv som man. Genom mordet uppnådde han en känsla av frihet och makt, skriver Telste. Detta resonemang finner jag intressant och fruktbart även beträffande hustrumord i Sverige vid samma tid. Telste relaterar även till antropologen Henrietta Moores teori där *fantasi* blir ett betydelsefullt begrepp. Enligt Moore innehåller fantasin idéer om vem man skulle vilja vara och hur man vill uppfattas av andra och dessa idéer är relaterade till socialt anseende.³⁹⁸ Telste konstaterar att våld och aggressioner ofta uppstår när män inte förmår leva upp till sina fantasier om sig själva eller omgivningens förväntningar. Här utspelar sig våldet således i spänningsfältet mellan den enskilde mannens fantasi om sitt liv och den bestämda historiska och kulturella kontexten. I hennes analys av fästmömorden i Norge under 1800-talet begripliggörs mordet genom den konflikt som uppstod hos mannen/fästmannen mellan hans fantasi om vem han ville vara – en blivande gårdsbrukare med en bestämd framtida maktposition vilken var beroende av hans föräldrars samtycke till ett framtida äktenskap – och den prekära situation/konflikt han hamnade i då den kvinna han inlett en relation med inte var socialt accepterad av hans familj. När fästmön åberopade att hon var gravid och krävde att han skulle fullgöra sitt löfte om äktenskap uppstod en olöslig konflikt mellan lojaliteten till föräldrarna och det goda ryktets krav å ena sidan, och kravet att som ärlig man stå vid sitt ord å den andra. Genom mordet på fästmön återtog man-

³⁹⁷ Kari Telste, 2001, s. 47 med hänvisning till Deborah Cameron & Elizabeth Frazer, 1994, s. 267–272.

³⁹⁸ Kari Telste, 2001, s. 47f. med hänvisning till Henrietta Moore, 1994.

nen kontrollen och makten över sitt liv. Och genom mordet bekräftade han sig själv som man. Han uppnådde en känsla av frihet och makt, menar Telste.³⁹⁹ Föreliggande undersökning gäller hustrumord och inte fästmörd och därmed handlar det inte om förväntningar och krav som mannen kunde uppleva från sina föräldrar i samband med hans val av maka. Istället handlar det här om den äkta makens förväntningar, hans fantasi, kring äktenskapet och sin roll och position, som kunde se diametralt annorlunda ut än den faktiska situationen. Genom den maktposition den äkta maken tillskrevs genom lag och religiösa normer i tiden som gav mannen en överordnad position i den dominerande kulturen, kunde äktenskapet upplevas som misslyckat eller hindrande för honom om han inte lyckades realisera en överordnad position gentemot hustrun. Det kunde väcka mannens frustration att vara bunden vid en hustru som inte motsvarade hans fantasier eller föreställningar om vem han själv var och skulle kunna vara om han blev fri från hustrun. Kanske uppfattade mannen hustrun som ett dåligt parti av sociala, ekonomiska eller känslomässiga skäl. Samtidigt kunde skilsmässa framstå som en onåbar lösning i en tid då skilsmässor var villkorade och dessutom inte socialt accepterade. Mannens fantasi om ett annat och bättre liv kunde generera en önskan om hustruns försvinnande och död. Om hustrun dog skulle hans makt och frihet öka och hans drömmar om ett annat och bättre liv realiseras. Mordet kan då ses som en frustrationshandling där mannen återtog makten över sitt liv och visade handlingskraft genom mordet.

Vad utmärker då fallen med dödligt våld mot hustru i 1800-talets Sverige? Hur hanterade omgivning och rättsväsende hustrumord vid denna tid? Synliggörs några bärande likheter och skillnader gentemot hur vi uppfattar dödligt våld mot närstående kvinnor idag? Och hur begripliggjorde gärningsmannen våldet för sig själv och för omvärlden? Bär handlingen spår av manliga fantasier och visioner om ett bättre liv, eller en förbättrad position, genom hustruns död? Och slutligen, kan vi utläsa om hustrun före sin död haft support, stöd och hjälp, från omgivningen?

³⁹⁹ Kari Telste, 2001, s. 47.

Vållande till hustruns död 1867

År 1867 stod borstbindaren Julius J. B. anklagad vid Karlskrona rådhusrätt för att ha vållat sin hustrus död.⁴⁰⁰ Julius J. hade förhörts av poliskammaren och hämtades från fängcellen till rättegången. Misstankarna mot honom förefaller således ha varit starka redan initialt. Hustruns kropp hade undergått rättsmedicinsk besiktning och protokollet finns inbundet i domboken.

Målet inleds med rannsaking av maken som på frågor berättade om sig själv att han var 33 år gammal och född i Nettraby. Han berättade även att han vistats hos sina föräldrar till tio års ålder och att han därefter i ett par års tid gått omkring på bygden och tiggat tills han intagits i fattigskola där han förblev till sitt 17:de år. Han hade lärt sig läsa men ej skriva. Julius J. hade senare antagits till kronobåtsman men efter rymning blivit avskedad. Efter att ha drivit omkring i Blekinge hade han 1854 slagit sig ned i Karlskrona där han alltjämt vistades och försörjde sig på borstbinderi och rödfärgning.

Om sitt äktenskap berättade han följande under rannsakingen: År 1858 hade han ingått äktenskap med fiskardottern Elin A. från Sturkö med vilken han hade fem barn varav endast tre var i livet. Ett av barnen hade dött för ungefär sex veckor sedan, endast halvåret gammalt. Han hade ”i allmänhet haft god förtjänst på sitt arbete så att han kunnat underhålla hushållet, vilket hans hustru skött i allmänhet till hans belåtenhet”.

Rannsakingen har sannolikt utgjorts av frågor från åklagare och eventuellt även från domaren men frågorna har utelämnats i protokollet där svaren flutit samman till en sammanhängande berättelse. På vad som uppenbarligen varit en fråga till maken om han utövat våld mot hustrun svarade Julius J.:

att det hänt att han varit oense med hustrun och grälat med henne, vilket dock sällan inträffat under de första åren av deras äktenskap; men under de 2ne senaste åren någon gång urartat därhän att han givit henne örfilar vid några tillfällen, då

⁴⁰⁰ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIc:21, mål nr 291 och 300 den 28 november 1866, nr 315 den 5 december 1866, nr 326 den 12 december 1866, nr 337 den 19 december 1866; AIc:22 nr 18 den 16 januari 1867 inkl. Litt. B och Litt. C, Kongl. Sundhets-Kollegium, samt utslag nr 32 den 30 januari 1867.

hon ej haft mat i ordning till honom, när han hemkommit från sitt arbete; samt att han som aldrig i nyktert tillstånd slagit sin hustru 3 eller 4 gånger pliktat för fylleri och två gånger straffats för slagsmål.

Denna korta redogörelse innehåller gärningsmannens egen berättelse om våldet, dess omfattning och form och hans skäl för att använda våld mot hustrun. Enligt gärningsmannen bestod våldet av örfilar utdelade vid några tillfällen under de senaste två åren. Hans skäl för att bruka våld mot sin hustru framställer han som en reaktion på hennes brister som matmor och som ansvarig för mathållningen. Maken såg det uppenbarligen som hustruns plikt att ha maten färdig när han återvände hem från arbetet. Hon hade brustit i sina plikter mot honom och han tillrättavisade henne med fysiska bestraffningar. Mannens och hustruns roller var olika, han ansvarade för familjens försörjning medan hon ansvarade för hushållsgöromålen, och tydligen uppfattade maken att det fanns en hierarki mellan dem som gav honom rätten att bestraffa henne om han inte var nöjd med hennes arbetsinsats. Någon sådan rätt för maken existerade definitivt inte efter 1861 års förordning om mord, dråp och misshandel men uppfattningen levde tydligen kvar. Genom att förvärvsarbeta och fullgöra sin försörjningsplikt uppfyllde mannen sin roll som make. Gärningsmannen betonar själv sin arbetsförmåga och försörjarrollen, ”att han i allmänhet haft god förtjänst på sitt arbete så att han kunnat underhålla hushållet”. Detta är samtidigt uppgifter som domstolen tar fasta på och noterar och antagligen även efterfrågat. Hur man och hustru levt upp till sina respektive rollförväntningar, han som försörjare och hon som ansvarig för hushållets skötsel bildade en förståelseram till om äktenskapet varit funktionellt och välfungerande.

En månad före hustruns död hade familjen flyttat in i ett hyresrum. Rummet var ett genomgångsrum till det rum husägaren själv bebodde. Även om Julius J. uppgav att han försörjt sin familj utan större problem framtonar bilden av en familj i samhällets marginal, inhyst i ett genomgångsrum, hustrun sjuklig, sängliggande och med endast tre av fem barn i livet. Det var händelserna under denna månad, som inneboende hos makarna Carlsson, som stod i fokus under rannsakingen.

Vid detta inledande förhör fick Julius J. svara på frågan om han brukat våld mot hustrun i samband med dödsfallet, vilket han förnekade. Gärningsmannen framtonar i sin egen berättelse istället som ansvarsfull och omvårdande under hustruns sista dygn i livet:

Två dagar efter det hustrun insjuknat tillkallade Julius J. läkare och drog under hennes sjukdom försorg att bröd och sovel fanns i huset liksom potatis som Ola Carlssons hustru kokt. Under hustruns sjukdom har Julius J. ofta varit borta om dagarna och hemkommit mot aftonen i skymningen. Den 30 oktober bortgick han vid 8-tiden på förmiddagen [...] och ankom hem tämligen rusig, men satte sig det oaktat att arbeta och förtärde jämväl 1/8 kanna brännvin som han medfört hem. Sedan han varit hemma en stund [...] klockan vid pass sju, lade han sig att sova å golvet bredvid de 2ne äldsta barnen varemot hustrun låg i sängen med det yngsta 2-åriga barnet vid sina fötter. Sistnämnda dag utan att han kan säga om det var på morgonen eller aftonen, var han, på hustruns begäran, henne behjälplig, då hon tillfredställde ett naturbehov. Hustrun jämrade sig ej då han bestod henne. Ungefär vid 4-tiden på morgonen den 31 oktober vaknade Julius J. men hörde ej av hustrun förrän hon vid 6-tiden begärde vatten, vilket han även gav henne [...] Efter det han varit ute och köpt ett stycke smör samt avlämnat det i hemmet, avlägsnade han sig vid 8-tiden och hemkom mot aftonen då hustrun redan var död. Han blev ledsen över hennes död och önskade att hon måtte fått leva kvar hos barnen.

Julius J. och hans familj flyttade således in hos makarna Carlsson ungefär en månad före hustruns död. Därmed blev makarna Carlsson viktiga som vittnen till händelserna i samband med hustruns död. I vittnesförhöret berättade Ola Carlsson att Julius J:s hustru var uppegående när de flyttade in men inte frisk. Redan efter ett par dagar blev hon sängliggande sjuk. Medan gärningsmannen betonat sin omvårdande roll under hustruns sjukdom förmedlar vittnet en annan bild:

I början av hennes sjukdom anskaffade Julius J. mat till henne, men de sista dagarna av hustruns levnad brydde han sig icke därom utan gick ut tidigt på morgonen och återkom först på aftonen och då alltid drucken, så att övriga folket i huset måste förse såväl hans hustru som barnen med det nödvändiga till deras uppehälle och tillse dem.

Utöver den likgiltighet för familjens omvårdnad som maken visade under hustruns sjukdom ger vittnet en skrämmande skildring av mannens skräckvälde. Några dagar före hustruns död hade Julius J. kommit hem drucken, och enligt hyresvärdens berättelse ”misshandlade han på det grymmaste en sjuk omkring 3 år gammal son”, vilken han trots sjukdomen slog ”hållandes för barnets mun för att dess skrik ej skulle höras, samt därefter då barnet låg framstupa å golvet med handen mot dess nacke tryckte till dess huvud mot golvet och i fyllan stupade själv över detsamma”. Vittnet hade sett misshandeln från sitt rum genom att dörren stått på glänt. När vittnet gick ut i rummet fann han barnet stående på golvet i bara linnet, nästan svart i ansiktet av prövningen.

Vittnesmålet innehåller också en ingående skildring av hustruns sista dygn i livet och det våld och dödshot som maken Julius J. utövat mot henne. Tisdagen den 30 oktober hade maken Julius J. lämnat hemmet på morgonen. Han återvände hem på kvällen när mörkret fallit, och var då som vanligt drucken. När han varit hemma en stund hördes ett rosslande från hans hustru samtidigt som deras åttaårige son bultade på dörren till hyresvärdens och bad fru Carlsson att komma ut. Vittnets hustru skyndade då ut, och genom den öppnade dörren såg husvärden hur maken Julius J. i en högst uppretad stämning stod lutad över sin hustrus säng som var placerad mitt emot dörren. Med högra handen höll han om hennes strupe så att tummen var på ena och de övriga fingrarna på den andra sidan av halsen. När vittnets hustru trädde in i rummet drog maken Julius hastigt tillbaka sin hand. Sedan slog dörren igen och husvärden såg inget mer. Efter ungefär en kvart kom fru Carlsson till dörren och ropade åt sin man att komma till hjälp för Julius J. ”ville förgöra sin hustru”. När han kom ut i makarnas rum stod fru Carlsson vid sängen medan Julius J. gick fram och tillbaka på golvet ”mer lik ett djur än en människa” och efter sin vana, när han var drucken, läste han ömsom böner, ömsom svor. Hans hustru låg förskräckt i sängen och bad med svag röst att få komma in i värdens, Ola Carlssons, rum under natten, eftersom ”hennes man ville förgöra henne”. Hustrun darrade varje gång maken Julius närmade sig sängen och hon bad honom att inte göra henne illa. Hon försökte också ta sig upp ur sängen, men för-

mådde inte. Utan förvarning lyfte Julius J. upp sin hustru ur sängen och släppte henne ovarsamt innan kroppen hunnit nå golvet. Hennes linne var så kort att det knappt täckte halva kroppen. Hon fattade tag i husvärdens kläder och bad att få komma in i hans rum. Både vittnet och hans hustru bad förgäves Julius J. att låta sin hustru vara och efter att fru Carlsson bäddat om sängen ville de försiktigt lyfta upp henne i sängen igen. Men Julius J. förvägrade dem detta och lyfte själv sin hustru från golvet och slängde henne i sängen så att hon slog huvudet mot sänggaveln med ett starkt buller, medan han själv i fyllan stupade över henne. Julius hustru som vid makens hemkomst syntts något bättre, var nu mycket svagare än förut. Sedan Julius J. lyft upp henne från golvet ”var hon så svag att hon ej förmådde jämra sig”.

I vittnesmålet skildras Julius J. som en livsfarlig, brutal make och far som i onyktert tillstånd blev besinningslöst våldsam. Men varför riktades hans vrede mot den sjuka hustrun? Av något skäl tillmötesgick inte grannarna den livrädda hustruns bön om att få tillbringa natten i deras rum, men de stannade kvar tills de uppfattade att Julius J. nyktrat till och blivit ”redig” vid elvatiden på kvällen.

Av förhörsprotokollet framgår att Ola Carlsson även tillfrågats om sämjan mellan makarna och vem av dem som varit vållande till osämjan:

Vittnet har ej vid flera än det nämnda tillfället bemärkt, att Julius J. burit våldsam hand mot sin hustru men åtskilliga gånger hört gräl dem emellan ävensom att hustrun trätt och skällt på mannen vid ett par tillfällen, då han varit nykter; dock kan vittnet ej påstå, att hustrun varit vållande till osämjan.

Det är värt att lägga märke till att även dödligt våld mot hustru tolkades inom en diskurs kring osämja, som en relationell konflikt, och att domstolen bemödade sig om att utreda vem som vållat osämjan.

Även Ola Carlssons hustru var kallad som vittne i rätten. Hon berättade om samma tillfälle att då hon kom in i rummet och gick fram till sängen fattade hustrun Elin tag i hennes kläder och höll fast dem hårt och under synbar ångest berättade viskande att hennes man försökt strypa henne och hotat att ta livet av henne under natten. I nästa ögonblick hade maken Juli-

us sträckt sin hand bakom vittnets rygg och med handen kramat sin hustru om nacken så hårt att hon gapat stort utan att kunna skrika. Hustrun hade gett ifrån sig ett rosslande läte och darrat i hela kroppen. Vittnet hade då skyndat sig in efter sin make.

Nästa dags morgon då husägaren Ola Carlsson var på väg till sitt arbete, och gick genom makarna J:s rum, såg han hustrun J., ”som tycktes mycket svag och ej kunde tala men tecknade för vittnet åt halsen, vilket vittnet uppfattade såsom hon velat klaga över den henne ågångna våldsamheten av mannen”. Julius J:s hustru avled samma eftermiddag.

Julius J. var berusad under den ödesdigra kvällen då våldet mot hustrun eskalerade, men enligt vittnet och hyresvärden Ola Carlsson hyste Julius J. en verklig önskan att bli kvitt hustrun. Denna önskan hade han flera gånger uttryckt för hyresvärden ”med tillägg att han då skulle bliva bättre karl och ville göra det största gravöl någon sett.” Julius hade även uppgett att han sedan länge var bekant med en annan kvinna som han tänkte ta till hustru, utan att ange hennes namn. Det som vid första anblicken ser ut som en vansinneshandling utförd i höggradig berusning visade sig alltså i grunden vara en planerad handling eller i vart fall en önskad utgång. Maken Julius J. var inte nöjd med sin lott. Hans hustru var sjuklig och dessutom framgår det att hon ”trätt och skällt” på honom. Om vad vet vi inte. Men i sin fattiga belägenhet, som inhyst i ett genomgångsrum, med hustrun sängliggande sjuk och försörjningsplikt för tre barn, hade Julius J. visioner om ett annat och bättre liv med en ny kvinna vid sin sida. Om hustrun dog skulle han i sin egen föreställningsvärld ”bli bättre karl”. Hustruns död framstod i makens fantasi inte som en sorglig händelse, utan som värd att fira. Han skulle ställa till det största kalas någon sett. Makens subjektsposition skulle förbättras i framtiden men först genom hustruns död. Med de gränser som fanns i denna specifika historiska kontext blev äktenskapet en fångboja. Genom mordet på hustrun skulle han återvinna sin frihet och återta makten över sitt liv.

Några dagar senare kom vaktmästaren från Cellfängelset till rätten och berättade att Julius J. önskade avlägga en sanningsenlig bekännelse, varpå han hämtades från fängcellen.⁴⁰¹

Julius J. vilken tycktes sjuk och svag, erkände nu att han, som vid flera tillfällen varit hård mot sin hustru och mot henne uppfört sig annorlunda än han bort, den 30 sistl. oktober på aftonen, av ledsnad vid hustrun, emedan hon ofta under sjukdom varit 'kinkig och tjatig' på honom, i fyllan fattat henne vid strupen i avsikt att kväva henne men snart släppt sitt tag då han tyckte sig höra en viskning: släpp henne, hon kommer sig ej ändå.

Maken erkände således att han haft en önskan att bringa hustrun om livet, att han fattat struptag på henne i avsikt att döda, men att han ändrat sig. Han behövde inte döda henne, hon skulle antagligen inte repa sig ändå. Fallet åskådliggör att skilsmässa inte var ett alternativ som föreföll inom räckhåll. Hur såg då domstolen på mannens dödliga eller livshotande våld mot sin hustru?

Det blev en huvudfråga för domstolen att ta ställning till huruvida makens våld mot hustrun verkligen orsakat hennes död, och om inte, i vilken mån hans våld bidragit till den dödliga utgången.⁴⁰² Här åberopade sig domstolen dels på ett utlåtande från den stadsläkare som gjort den rättsmedicinska undersökningen av kroppen dels på ett utlåtande som man begärt in från Kungliga Sundhetskollegiet⁴⁰³ som även tagit del av rannsakningsprotokollet. Domen som är mycket utförlig och sträcker sig över flera sidor innehåller en uppsummering av alla kända omständigheter i målet som framkommit genom vittnesförhören och genom eget erkännande. I domen omnämns att "oenighet och gräl förefallit" mellan makarna och att maken gett hustrun örfilar i samband med att hon inte haft maten i ordning åt honom. Man omnämner även att maken under hustruns sista åtta dagar i livet uraktlåtit att skaffa mat till henne och att maken yttrat önskan att bli av med hustrun. Man tar även till domen att hustrun vid ett par tillfällen hörts "träta och skälla" på maken, och att han tagit struptag på hustrun i avsikt "att kväva henne av ledsnad vid henne". Dock konstaterar rätten att den

⁴⁰¹ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIc:21, mål nr 315 den 5 december 1866.

⁴⁰² LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIc:22, utslag nr 32 den 30 januari 1867.

⁴⁰³ LLA, Karlskrona rådhusrätts arkiv, AIc:22, mål nr 18 den 16 november 1867, Litt C.

rättsmedicinska besiktningen gett vid handen att hustruns dödsorsak var en ”typhoid feber jämte blodträngning och inflammation i högra lungan” och att det yttre våld hon varit utsatt för på halsen, och som efterlämnat spår, inte i sig varit av livsfarlig beskaffenhet. Det har inte bestämt kunnat avgöras om sjukdomen i sig skulle ha lett till döden förutan våldet, men våldet hade förvärrat hustruns sjukdom och sannolikt medverkat till den dödliga utgången. Våldet kom därmed att anses som av livsfarlig beskaffenhet och sådan skada var också åsyftad av gärningsmannen. Straffet blev följaktligen strängt, tio års straffarbete enligt Strafflagen 14:10 och 36.

Målet betraktat i dess helhet visar att domstolen även i detta mål om våld med dödlig utgång förhörde sig om ”osämjan” mellan makarna. Våldets kontext förefaller ha intresserat domstolen. Vad hade hustrun gjort för att framkalla våldet och makens aggressivitet. Dock är detta perspektiv tämligen nedtonat här och det är våldet och uppsåtet som står i förgrunden.

Gärningsmannens egen tolkning och förståelse av sitt våld uttrycks i domstolsprotokollet med orden ledsnad vid hustrun, att hon varit kinkig och tjatig mot honom och att hon inte alltid haft maten i ordning åt honom. Den 33-årige maken var missnöjd med sitt äktenskap och hade en stark önskan att ta sig ur relationen. Detta missnöje och denna önskan ledde vidare till mordförsök. Samhällets starka värnande om äktenskapsrelationen och villkorade rätt till skilsmässa, ledde i detta fall till en frustration hos maken som blev livshotande för hustrun. Den subjektsposition maken eftertraktade var inte möjlig att nå så länge han var länkad till hustrun och samhället sanktionerade inte hans dröm om att bli fri från henne. Maken hade andra förväntningar på livet där han såg sig själv i lyckligare omständigheter med en ny kvinna vid sin sida och som en bättre karl. Genom mordet tog han tillbaka makten över sitt liv, som handlande subjekt. I mannens fantasi blev mordet utgångspunkten och förutsättningen för detta bättre liv. Den andra kvinnan, som maken Julius berättat om, som skulle bli hans nya hustru, tycks i detta fall inte ha varit annat än just en fantasi. I rätten tillstod han att hon inte existerade.

Även om domstolen inte med säkerhet kunde fastställa att makens våld förorsakat hustruns död blev straffet således tio års straffarbete. Jämfört med straffen vid misshandel, i föregående kapitel, framstår straffet här som synnerligen hårt. När våldet sammankopplades med offrets död blev attityden till våldet en helt annan än i misshandelsmålen.

Dödligt våld mot hustrun 1858

Kjerstina A. dödades av sin man 1858.⁴⁰⁴ När man läser målet slås man av hur lätt maken skulle ha kunnat undkomma upptäckt. Strax före sin död formulerade dock hustrun sitt muntliga testamente då hon berättade att maken misshandlat henne och yttrade att ”därest hon avled så var det en följd av den misshandling han tillfogat henne”. När hon kort tid därefter verkligen avled anmälades händelsen av kyrkoherden till kronolänsmannen. Kroppen besiktigades därefter av en provinsialläkare.

I rätten förhördes maken Sven N. om sitt äktenskap och om vad som egentligen utspelat sig i samband med hustruns död. Maken berättade att han var 64 år gammal och att han varit gift med hustrun Kjerstina i 22 år. De hade två gemensamma barn, en dotter på 21 år som hade tjänst i Köpenhamn och en son som var 20 år och hade tjänst på annan ort. Under de senaste åren hade ingen förutom mannen och hans hustru bott i huset som var ensligt beläget på Veberöds fälad och som bestod av stuga med kök i ett rum, kammare, stall och loge. Till huset hörde ett par tunnland jord som han skötte med hjälp att ett par hästar. Jorden var dock inte tillräcklig för deras uppehälle och han biträdde ofta andra med arbete vilket även hustrun gjorde någon gång. Maken berättade också i rätten att hustrun sällan var frisk ”och behäftad med sjukdomen slag”. Gärningsmannens egen beskrivning av äktenskapsrelationen finns återgiven i domboken: ”likväl hade N. aldrig haft anledning att med henne vara missnöjd i följd varav de och städse levat i sämja och ville han ej anse såsom osämja att de den 4 denna månad vid 7 på morgonen yttrat olika tankar i avseende på sättet att från åbon Hans Pålsson i Weberöd ungefär 300 famnar därifrån belägna gård avhäm-

⁴⁰⁴ LLA, Torna häradsrätts arkiv, A1b:30, urtima ting den 17 november 1858 mål nr. 2 samt den 8 december 1858 och dom den 16 december 1858.

ta en säck med mjöl”. Enligt maken hade de således levt i sämja och han hade aldrig varit missnöjd med hustrun. Dock hade de haft olika uppfattningar om hur en specifik syssla skulle utföras kort före hustruns död. Hustrun hade ansett att mannen kunde ta säcken på skottkärran medan han istället ansåg att säcken borde transporteras med häst och vagn. Därför hade han begett sig ut på markerna för att hämta hästarna. När han kom tillbaka la han märke till att hustrun gett sig av, men fäste inte vidare uppmärksamhet på detta utan hämtade säcken och gick till sina vanliga sysslor. Först på eftermiddagen följande dag fick han genom änkan Elna Persdotter veta att hans hustru Kjerstina vistades i bonden Hans Pålssons gård. Änkan Elna hade kommit för att hämta en medikamentflaska och lite kummin som hustrun önskade sig. Elna tog själv medicinen i ett skåp och avlägsnade sig. Dagen därpå kom Hans Pålsson, som hustrun vistades hos, och bad maken att hämta hem sin hustru. Med häst och vagn begav han sig då till Pålssons gård och med hjälp av Hans Pålsson, dennes hustru och änkan Elna Persdotter la de hustrun, som tycktes vara sjuk, i vagnen. Därefter följdes de alla hem till makarna N:s hus, varpå hustrun gick till sängs. De främmande lämnade huset och mannen begav sig ut på markerna med sina hästar. Hustrun kräktes en gång innan han lämnade huset och när han återkom en timme senare satt hon klädd i tröja men i övrigt endast i lentyget.

Så såg makens berättelse ut om äktenskapet och om vad som utspelat sig mellan honom och hustrun de sista dagarna hon var i livet.

Den förmiddag som maken berättade om, då han och hustrun haft en meningsskiljaktighet, som han dock inte ville betrakta som osämja, ter sig helt annorlunda i vittnesberättelserna. Enligt dessa, som går tillbaka på hustruns egen berättelse, hade maken misshandlat henne med ett kvastskäft så att hon knappt kunnat ta sig ifrån hemmet. Bonden och grannen Hans Pålsson, som hustrun Kjerstina begett sig till, var ett av huvudvittnena. Han berättade att Kjerstina kommit gående till hans gård omkring klockan sju på morgonen gråtande, och uppgett att mannen tilldelat henne många slag med ett kvastskäft samt sparkat och även på annat sätt misshandlat henne, varför hon flytt ifrån hemmet, ”emedan hon befarat att annars bliva slagen

till döds”. Hon hade bett att få stanna kvar, vilket beviljats, och hon hade visat en blånad i pannan, och blånader på skuldrorna, på ena armen och på ena benet, vilka hon uppgav var följden av mannens slag och sparkar. Det förefaller som att hustrun visade upp sina skador i något syfte, antingen för att grannarna skulle inse det berättigade i att låta henne stanna kvar eller för att skaffa vittnen till misshandeln. När maken senare anlände till gården med en säck säd blev hustrun Kjerstina förskräckt och bad att få gömma sig. Hon hade därefter gått till sängs och berättat att mannen ofta slagit henne och uppgett att om hon nu dog, var detta ”en följd av den medfart hon av mannen fått vederfara”. Efter två dagar till sängs, den sjätte november, hade Kjerstina bett att få komma hem igen eftersom hon ville dö hemma. Hans Pålsson hade då uppsökt maken Sven N. och bett honom hämta hem sin hustru med vagn. Maken hade då svarat ”du kunde sparkat bort henne när hon kom eller tagit käpp och pryglat henne”. Varpå Pålsson genmält ”Jag tyckte hon fått nog förut”.⁴⁰⁵

Det är en ordknapp berättelse om våld. Trots misshandeln som ägt rum och som Pålsson kände väl till, samt makens uppenbart fortsatta aggressiva attityd till hustrun tycks inte grannen ha motsatt sig att överlämna hustrun i makens våld. Inte heller anmälde grannarna misshandeln. Det är svårt att avläsa vilken attityd omgivningen egentligen haft till hustrumisshandeln. Grannarna tycks ha stått på hustruns sida och tagit emot henne när hon bad om det, men egentligen inte agerat för att skydda henne från fortsatt misshandel. Det förefaller dock som om grannarna efter hustruns död omedelbart fört informationen om misshandeln vidare till prästen, som i sin tur förde ärendet vidare till länsmannen. En eventuell dödsmisshandel var grannarna angelägna om att få utredd, men så länge misshandeln inte fått denna konsekvens förde de inte informationen vidare.

Ett annat vittne, Metta Larsdotter, som samtalat med hustrun medan hon vistades i Hans Pålssons gård, återgav händelsen ur hustruns perspektiv. Vittnesmålet innehåller även återgivande av ordväxlingar som skulle ha förekommit på morgonen mellan mannen och hustrun och är därmed intressant. Hustrun Kjerstina hade, enligt vittnet, kommit till Hans Pålssons

⁴⁰⁵ LLA, Torna häradsrätts arkiv, A1b:30, den 17 november 1858, mål nr 2.

gård på morgonen den 4 november och varit ”illa medfaren”. Hon hade då berättat att maken slagit henne med ett kvastskäft och dessutom sparkat henne. Hustrun hade även uppgett för vittnet att maken ”hotat slå henne till döden” varpå hustrun uppgav sig ha svarat ”så gör det snart” varpå maken genmält ”nej din djävul, du skall först lida något”. Efter detta hade mannen ”fördrivit henne från hemmet”, men ”hämtat och burit henne åter innan hon hunnit fram till något främmande hus”.⁴⁰⁶

Den 4 november var således, enligt dessa berättelser, en våldsam morgon då hustrun och mannen inte bara kommit ihop sig om hur en säck bäst skulle transporteras, utan där mannen tillika misshandlat sin hustru svårt med ett kvastskäft och dessutom med sparkar. Hustrun hade blivit utkörd ur huset och därpå försökt ta sig till granngården. På vägen dit hade dock maken hunnit ifatt henne och burit hem henne igen. Trots detta hade hon sedan lyckats ta sig hemifrån och sökt skydd hos grannarna där hon uppvisat sina skador. På kroppen hade hon haft blåmärken på skuldrorna, på armen samt på benet och blånader i pannan, skador som vittnade om det våld mannen utsatt henne för. Hon hade dessutom känt sig sjuk. Den ordväxling hustrun återgav för vittnet tyder på att maken hyste ett starkt hat till sin hustru och att han hyste önskan och eventuellt uppsåtet att döda henne.

Av vittnesmålen framgår även att misshandeln den 4 november inte var en engångsföreteelse utan att mannen var upprepat våldsam. Ett kvinnligt vittne berättade att hustrun uppgett att maken ofta misshandlat henne och att han en gång slagit henne så att ett revben knäckts. Ett annat kvinnligt vittne berättade att det ofta varit omtalat att Sven N. brukade slå sin hustru. Ett ytterligare vittne berättade i rätten att hustrun Kjerstina inte bara berättat för henne om misshandel utan också att maken skulle ha sanningslöst spritt ut ett rykte om att hon ”led av sjukdomen slag”. Det fanns således en omfattande kunskap om mannens våld hos omgivningen. Man kände till att han var våldsam mot sin hustru och hon förefaller inte ha saknat vänner att anförtro sig åt. Ändå tycks ingen egentligen ha lagt sig i saken och ingenting som sägs i rätten tyder på att någon skulle ha tagit upp saken med maken, än mindre anmält missförhållandena.

⁴⁰⁶ LLA, Torna häradsrätts arkiv, A1b:30, protokoll den 8 december 1858.

Domstolen förefaller också ha förhört sig om mannens och hustruns karaktärer och efterfrågat vem som burit skulden till osämjan mellan makarna. Några sådana frågor finns visserligen inte nedtecknade i protokollet men flera av vittnena uttalar sig om detta. Ett vittne som framstår som en närboende vän till hustrun intygade i rätten att Kjerstina varit ”from, stilla och tjänstaktig”, mannen ”däremot sträv och föga meddelsam”. Egenskaperna from, stilla och tjänstaktig är samtidigt egenskaper som indikerar att felet till osämjan omöjligt kunde ligga hos hustrun. Eftersom hon var from borde hon också vara medveten om hur en hustru skulle bete sig enligt den religiösa normen och att hon var stilla antyder att hon inte sökte gräl eller gjorde väsen av sig och slutligen att hon var tjänstvillig indikerar att hon var beredd att utföra det man önskade sig av henne.

Den bild som framträder i rättsfallet, genom vittnesmålen, är att hustrun, trots att hon inte saknat vänner, ändå förefaller ha varit synnerligen utlämnad åt maken där de levde ensamma tillsammans lite avsidet på fäladan. Medan hustrun var omtyckt av omgivningen och uppfattades som from och stillsam framtonade maken som tyst och tvär. Han förefaller ha haft ett explosivt humör eftersom han blev ursinnig när hustrun sa emot honom eller hyste en annan uppfattning om en bagatellartad sak. Något alkoholmissbruk omnämns inte i rättsfallet. Hustrun förefaller också ha varit medveten om att hon svävade i en uppenbar livsfara.

Maken häktades misstänkt för mord. Den avlidna hustrun hade skador på kroppen som motsvarade vittnesberättelserna men läkaren som besiktigade kroppen kunde konstatera att blånen i pannan möjligen kunde ha gett upphov till hjärnskakning och att de övriga skadorna på kroppen var av mindre allvarligt slag. Det våld mannen utsatt sin hustru för hade inte förorsakat hennes död. Vad som väckt misstanken framgår inte, men man gick vidare och obducerade kroppen. Maginnehållet skickades till Apoteket Lejonet i Malmö som analyserade detsamma. Det var då man uppmärksammade att hustrun blivit förgiftad och att dödsorsaken var arsenikförgiftning. En liten medikamentflaska som hustrun låtit hämta omnämndes av vittnena och det framgick också att hustrun mått illa och kräkts under sin sista tid i livet. Illamående, svaghet och död indikerade möjligtvis för-

giftning. Den 16 december togs målet upp igen sedan maken ”kommit till besinning och erkänt sin missgärning”. I protokollet återfinns gärningsmannens egen berättelse om äktenskapet och våldet:

Förståndigad att närmare redogöra för omständigheterna härvid och i övrigt för sitt förhållande till hustrun, tycktes detta till en början förefalla honom något besvärligt, men underlättad av framställda frågor fortfor han utan betänkande, till utseendet ångerfull, att han ingalunda varit god emot sin hustru, som å sin sida ej varit nog eftergivande, vilket föranlett städse återkommande osämja och att han slagit henne tre gånger vid särskilda tillfällen samt fjärde och sista gången på morgonen den 4 sistlidna november.

Gärningsmannens egen förklaring till våldet, eller i alla fall den berättelse han fann möjlig och önskvärd att föra fram i rätten, handlade om hustruns bristande underordning. Hon hade inte gett efter för hans vilja vilket vållat osämja mellan dem och föranlett honom att bruka våld mot henne. Med denna beskrivning överför maken skulden på hustrun. Han hade haft skäl för att bruka våld mot henne och för att fatta misstypke gentemot henne och motiveringen förefaller härledd ur tidens religiöst grundade norm kring man och hustru. Han hade, som man, förväntningar på lydnad från hustrun som inte infriades. Sammanlagt var det vid fyra tillfällen som han själv medgav att han brukat våld mot hustrun. Vid den ödesdigra morgonen den 4 november hade hustrun varit sysselsatt med att sopa golvet i stugan då de haft en ordväxling om hur säcken med säd skulle transporteras till granngården. Maken hade då tagit kvasten ifrån hustrun och slagit henne några slag med den ”likgiltigt var de träffade”. Huruvida han sparkat henne kom han inte ihåg men ville inte heller bestrida det. Då grannen Hans Pålsson kommit till gården och bett honom hämta hem sin hustru hade han tänkt på hur ”vedervärdigt det bleve honom att fortsätta sammanlevnaden med hustrun” och det var först då han fattat beslutet att avhända henne livet. Arsenik fanns hemma i ett skåp, inköpt tre år tidigare för att användas mot råttor. Han hade gett hustrun giftet i en mugg med varm dryck och sedan gått ut och hållit sig borta i tre timmar. När han åter kom in i stugan satt hustrun på kakelugnsbänken och mådde illa och kräktes. Han hade hjälpte henne i säng och lagt sig själv bredvid men han hade inte fått någon nattro

på grund av hustruns illamående. Han hade under nattenbett hustrun om förlåtelse för att han slagit henne och fått hennes tillgift men han hade inte nämnt för henne att han gett henne arsenik. Framåt morgonen hade hustrun varit ytterst svag och han hade då hämtat dit kringboende kvinnor, egentligen för att få vittnen till dödsbädden så att misstankarna inte skulle falla på honom.

I detta rättsfall framkommer inte gärningsmannens skäl för mordet med samma tydlighet som i det föregående. Mannen var före detta soldat och småtorpare. Han ägde endast två tunnland jord och arbetshästar och var tvungen att utföra arbeten även hos andra för sin försörjning. Han och hustrun levde utanför bygemenskapen lite avskides på fäladen och han förefaller ha uppfattats som tyst och tvär. Men i ensamheten med hustrun tycks han ha varit dominant och med ett stort behov av att härska. Hans uppfattning om sin position som make var hög. Att hustrun gav uttryck för en annan uppfattning i en trivial fråga utlöste ett besinningslöst raseri där han slog hustrun med en kvast över kroppen. När hon försökte fly hemifrån släpade han henne tillbaka. I hans föreställningsvärld hade han rätten att sparka och piska sin hustru och han gav även uttryck för denna uppfattning till andra. Och när hustrun vistats borta hade det slagit honom hur vedervärdigt det skulle bli för honom att fortsätta leva tillsammans med henne. Men i den specifika historiska situation han befann sig i tycks han inte ha funnit något sätt att förändra sin subjektposition som var sanktionerat av samhället. Skilsmässa tycks inte heller i detta fall ha föresvävat mannen som en framkomlig väg. Kanske för att han inte uppfyllde de lagstadgade kriterierna för att erhålla skilsmässa från en hustru som uppfattades som foglig och hjälpsam av omgivningen, eller för att skilsmässa inte var socialt accepterat av honom själv eller hans omgivning. Kanske såg han sig inte heller i stånd att bygga upp ett nytt hushåll sedan det oansenliga boet fördelats mellan honom och hustrun. Hustruns död kan då ha framstått som en lösning på problemet. Att han långt i förväg spritt ut ett falskt rykte om hustruns hälsa indikerar att mordet egentligen funnits i hans fantasi under en längre tid än vad han erkände i rätten. När hustrun var död skulle hans liv i hans fantasi bli angenämare. Genom hustruns död återvann han sin frihet

och makten över sitt liv. Han behövde inte finna sig i att leva tillsammans med en hustru som kritiserade hans beslut och hade synpunkter på det han gjorde.

I domen som avkunnades samma dag skriver rätten att det genom makens eget erkännande, vittnesmål och andra omständigheter var ådagalagt att Sven N. och hans hustru Kjerstina A. ”längre tid levat i osämja, huvudsakligen föranledd enligt hans uppgift av deras stridiga lynnen”. I domen påpekas samtidigt att vittnen intygat att hustrun var av ett fromt och gott sinnelag. I domen omnämns och fixeras mannens våld mot hustrun. Maken uppges ha slagit hustrun med ett kvastskäft och sparkat henne så att hon fått fem blånader. Han döms därför att böta tio riksdaler för fem blånader i enlighet med Missgärningsbalken 35:2 och 36:1, men, konstaterar rätten, eftersom maken ”tillika dräpt denna sin hustru prövar häradsrätten jämlikt 14 kap. 1§ samma balk samt Kungl. förordningen den 10 juni 1841 rättvist döma honom Sven N. att i en bot mista liv genom halshuggning”.

Av domen framgår att det var inom en osämjekontext domstolen betraktade och beskrev brottet. Makarna hade länge levt i osämja, skriver man, fast det mesta i fallet tyder på att det var mannen ensidigt som uppträdde aggressivt och våldsamt. Av domen framgår även att om åtalet endast gällt misshandeln med kvasten, den episod som utspelade sig på morgonen den 4 november, hade straffet endast blivit böter, tio riksdaler för fem blånader. Rätten adderade helt enkelt blåmärkena utan att beakta situationen i övrigt. Nu var mannen dock dömd till döden för hustrumord. Dödsdomen fastställdes senare av Hovrätten över Skåne och Blekinge. Enligt lag skulle samtliga dödsdomar även underställas Kungl. Maj:t, som ofta omvandlade dödsstraffet till annan påföljd vid den här tiden. Dock valde Kungl. Maj:t att fastställa dödsdomen i ett utslag daterat den 20 maj 1859. Maken, Sven N., avrättades några månader senare.

Vållande till hustruns död 1872

Söndagen den 24 november vid sjutiden på morgonen knackade undantagsmannen Anders J. i Dörröd på hos gårdsfolket och bad om ett ljus. Han misstänkte att hans hustru Elna F. hade avlidit under natten och behövde lyse för att se efter. Bonden och hans hustru och dräng tog en lykta och följde med till undantagsstugan. I makarnas gemensamma säng fann de hustrun död med blodigt ansikte, överdynan i sängen var nedsölad av blod och trästolen som stod bredvid sängen var blodbestänkt. Följande dag arresterades maken misstänkt för mord på sin hustru.⁴⁰⁷

Vad får vi då veta i detta rättsfall – om gärningsmannens motiv till handlingen och om rättens syn på våldet? Uppfattades våldet som ett led i en ”osämja” mellan makarna eller förändras hållningen till våldet genom den dödliga utgången?

Det urtima tinget hölls på Länsfängelset i Malmö där mannen satt häktad sedan ett par veckor tillbaka. Ett prästbevis hade infordrats och församlingsprästen Brock, som tycks ha haft personlig kännedom om makarna, uppgav att undantagsmannen Anders J. hade svaga kristendomskunskaper men årligen begick nattvarden och var i åtnjutande av medborgerligt förtroende. Prästen tillade dock att maken under de senaste åren ofta varit rusig ”och vid de samtal, jag med honom haft, yttrat stort missnöje med sin hustrus begivenhet på starka drycker”. Anders J. hade också ”ådagalagt en sinnesförvirring, som betecknat, att han icke varit vid sunt förnuft”, skrev prästen. Prästens utlåtande föranledde domstolen att besluta om en sinnesundersökning av maken, även om rätten direkt noterar i protokollet att Anders J. i sina svar och sitt sätt i övrigt inte visade ringaste spår av att vara sinnesrubbad. Vad sa då maken om sig själv och om hustrun och om det våld som han utövat mot henne? Hur såg hans förståelse av våldet ut?

Maken berättade utförligt om sig själv, sin uppväxt och levnadsförhållanden. Han hade gift sig vid 23 års ålder med den nu avlidna hustrun och året därpå inköpt ett hemman i Dörröd. De hade fått sju barn tillsammans

⁴⁰⁷ LLA, Torna häradsrätts arkiv, A1b:33, urtima tingsprotokoll, den 7 december 1872, Litt. A, polisprotokoll, Litt. B, provinsialläkarens obduktionsprotokoll; samt samma volym, mål nr. 1 den 21 december 1872; samt samma volym, utslag den 11 januari 1873.

varav fyra ännu var i livet. 1850, vid 47 års ålder, hade han överlåtit hemmanet till sin dotter och svärson mot undantagsförmåner. Hemmanet hade sedan sålts vidare. Bland undantagsförmånerna ingick trettio kannor brännvin. Mannen berättade vidare att både han själv och hans hustru hade varit begivna på dryckenskap. De hade båda druckit av undantagsbrännvinet som dock inte på långt när räckte till, varför de även köpte brännvin. Om våldet och osämjan berättade mannen att ”någon oenighet icke förefallit” mellan honom och hustrun ”utom vid tillfällen då de varit rusiga samt att de vid sådana tillfällen ofta varit i träta och ordväxling men var någon av dem nykter, så var denna alltid överseende.” Om hustruns sista natt i livet berättade maken att på lördagsaftonen hade de båda gått och lagt sig tillsammans i sängen ”i överlastat tillstånd”, och som vanligt med kläderna på. Fram på natten hade hustrun stigit upp och begett sig ut i köket och efter en stund återkommit och lagt sig i sängen. Eftersom mannen, Anders J., tidigare funnit att hustrun gömt undan brännvin för honom fattade han nu misstankar. Han steg upp och gick ut i köket och där fann han undagömt i skorstenen en halvbutelj som så när som på två eller tre supar var full av brännvin. Han drack upp brännvinet och med flaskan i handen gick han tillbaka till stugan och la sig i sängen bredvid hustrun. Han berättade för henne vad han funnit i skorstenen varefter hustrun ”visat ondska samt utfarit i skällsord och smädelser” mot honom för att han inte låtit henne behålla sitt brännvin. Härav blev han uppretad och med flaskan slog han hustrun ”efter vad han tyckte i huvudet utan uppsåt att göra henne vidare skada”. Han kunde på grund av sin rusighet inte avgöra om han slagit henne fler än två slag. Något ljus hade inte varit tänd utan allt hade skett i mörker. Han hade somnat in och på morgonen hade han flera gånger ropat hustrun vid namn utan att få något svar. Han misstänkte då att hon avlidit under natten och begav sig till gården för att hämta ljus så att han kunde få klarhet i saken. Maken kunde dock inte tro att hustrun dött av de slag han tilldelat henne utan förmodade att hon avlidit av bröstsjukdom eftersom hon hostat mycket.

Mannen medgav således direkt att han brukat våld mot hustrun och att han misshandlat henne med tillhygge i form av en butelj, i huvudet. Hans

skäl för att använda våld mot henne var att hon gömt undan sprit för honom och att hon retat upp honom genom att svara honom med skällsord och smädelser när han druckit upp hennes brännvin. Han förnekade att våldet mot hustrun skulle ha varit dödande.

Hur såg då omgivningens berättelser ut om mannens våld och om makarnas äktenskapsrelation? Vad hade de att vittna om som anmält händelsen till länsmannen?

Bonden på den gård till vilken undantagsstugan hörde, och som inte var släkt med makarna, berättade att mannen och hustrun ”nästan alltid levat i kiv och osämja med varandra” och i synnerhet under hösten då de fick sitt undantag som alltså inkluderade brännvin. Både mannen och hustrun var begivna på dryckenskap. Vittnet hade vid ett par tillfällen sett hustrun Elna i nyktert tillstånd tvätta av sig blod vid gårdens brunn och flerfaldiga gånger hade han hört Elna inne i undantagsstugan skrika och jämra sig. Vittnet tycks inte ha förhört sig om hur Elna blivit skadad i samband med att hon tvättade bort blod och inte heller ha blandat sig i eller informerat sig om varför hon skrek och jämrade sig inne i stugan trots att detta skett vid flera tillfällen. Trots närhet i rummet, tycks bonden inte ha uppfattat det som sin angelägenhet. På morgonen då gårdsbrukaren följt med undantagsmannen in i undantagsstugan med lykta och funnit hustrun liggande död i sängen berättade vittnet att hustrun Elna varit blodig vid vänstra tinningen och att han sett blod på dynan i sängen men att han ”av häpnad över vad han såg icke kommit sig för” att fråga mannen om orsaken till blodet. Det var dock detta vittne, gårdsbrukaren, som informerat andra personer om att Elna F. dött under misstänkta omständigheter, vilket lett vidare till polisundersökningen följande dag och makens häktande.

Konfronterad med detta vittnesmål medgav maken att han väl i rusigt tillstånd någon gång slagit sin hustru men att hustrun i överlastat tillstånd ibland uppgav jämmerrop utan att något våld vederfors henne. Ett annat vittne berättade om en händelse som utspelat sig på torsdagen, tre dagar före hustruns död. Vittnet hade kommit till parets stuga för att hämta 12 skilling i ersättning för att han kört säd till kvarnen. Hustrun Elna hade då varit nykter och utan ringaste yttre åkomma medan maken legat överlastad

i sängen och ”velat slå Elna F., då hon avfordrade honom penningar till vittnet”. När vittnet kommenterade att maken ville slå sin hustru hade Elna yttrat ”att därvid var hon van”.

Ett tredje vittne var drängen som arbetade på gården och som berättade att han på torsdagen eller fredagen före hustrun Elnas död, hört henne säga till maken ”du håller på att slakta mig”, varpå maken svarat ”ja, så kan du vånna [lyda/hedra, skånskt dialektalt]” varpå hustrun replikerat ”jag har ingenting att vånna för”. Det är ett kort men intressant replikskifte mellan mannen och hustrun ett par dagar före den brutala misshandeln i samband med hennes död. Inget sägs om situationen orden uttalats i och inte heller om rösterna indikerade livsfara. Men drängen vittnar om denna ordväxling redan under polisförhöret. Möjligen indikerar orden ”du håller på att slakta mig” att mannen utövat ett livshotande våld mot hustrun även ett par dagar före dödsfallet och att mannens våld hängde samman med vad han uppfattade som brist på lydnad från hustruns sida.

Genom det bevarade polisprotokollet förmedlas en mer objektiv beskrivning av det yttre våld mannen tillfogat sin hustru under den sista natten i hennes liv. Kroppen befanns ha ett omkring 1/2 tum långt sår vid vänstra tinningen, vilket ”syntes tämligen djupt inträngt, ett sår omkring ett tums längd bak vänster örat, å vilkets innersida var en större sårnad, en större blånad å nedre delen av nacken samt vänstra handen blodsprängd; varjämte en i sängen liggande ylledyna och 2:ne huvuddynor befundes bestänkta med blod och på väggen över sängen syntes tydliga blodmärken, antagligen utsatta efter 5 fingrar.” Till de yttre skadorna kommenterade provinsialläkaren i den medicinska besiktningen att skadorna på högra överarmen och bröstet sannolikt hade uppkommit genom våld med fingrarna och inget motsa att skadorna på huvudet och vänstra handryggen uppkommit som maken erkänt, genom slag med en halvbutelj. Dock konstaterade läkaren att hustrun Elna F:s död orsakats av en några dagar lång sjukdom i högra lungan, men att misshandeln och de yttre skadorna hon fått påskyndat den dödliga utgången. Till makens berättelse om våld med en butelj kunde genom läkarens intyg således fogas att maken även miss-

handlat hustrun med händerna. Våldet hade riktats mot huvud, armar och bröst.

I detta rättsfall förnekade maken således inte våldet, men han förnekade att våldet skulle ha förorsakat hustruns död och dessutom gjorde han ett uppenbart försök att fria sig från ansvar för en del av skadorna genom att lämna den till synes oriktiga uppgiften att hustrun ett par dagar före sin död fallit ned från loftet och slagit sig så att hon under fredagen varit sängliggande. Vittnesmål dementerade att så skulle ha varit fallet.

Hur bedömde då domstolen mannens våld? I utslaget återgavs de händelser som föregått dödsfallet utifrån vad maken själv berättat, vittnena intygat och vad som i övrigt framkommit i undersökningen. Sedan mannen och hustrun, båda i "överlastat" tillstånd gått och lagt sig på kvällen i en gemensam säng hade maken, "uppretad av skällsord och smädelser, som Elna F. mot honom fällt, med en flaska tilldelat Elna F. flera slag och dy-medelst tillskyndat henne de i obduktionsprotokollet upptagna yttre åkommor varefter Elna F. påföljande morgon funnits död i sängen." Mannens våld mot hustrun hade således enligt utslaget utlösts av våldsoffret självt genom ord riktade mot gärningsmannen av skymflig karaktär. Därefter åberopar rätten läkarattesten som uppger att hustruns död förorsakats av lunginflammation, vilken "likväl påskyndats" av makens våld. Anders J. hade "således genom uppsåtlig misshandel men utan avsikt att dräpa, dödat Elna F." Då misshandeln skett av hastigt mod dömde häradsrätten maken enligt Strafflagen 14:4, 5 och 35§§ till fyra års straffarbete. Denna brutala misshandel, som bidragit till hustruns död, dock utan att i sig självt ha varit direkt dödlig, gav ett förhållandevis kort straff. Det som verkade i mildrande riktning var uppenbart att våldet endast i samverkan med den lunginflammation hustrun led av, varit dödande, men också att maken inte haft uppsåtet att döda hustrun och att misshandeln hade skett i hastigt mod. I "hastigt mod" innebar att hustruns påstådda provokation, till vilken vittnen saknades, förutsattes ha väckt makens ilska så att hans självbehärskning satts ur spel. Det framgår inte exakt vad hustrun skulle ha sagt till maken denna ödesdigra natt, mer än att det handlat om skällsord och smädelser,

men att maken blivit uppretad och att handlingen inte var överlagd bidrog till ett lindrigare straff.

Vad framkommer då om mannens egen syn på våldet mot hustrun och hur försökte han legitimera sin handling inför rätten? Han tycks ha använt sin alkoholpåverkan som en ursäkt och förklaring till att han handlat som han gjort men han framhåller också att hustrun på olika sätt väckt hans missnöje och drivit honom till våldsamhet genom att hon, enligt hans mening, drack för mycket brännvin och att hon gömt undan brännvin för honom för att ha för sig själv. Hustrun förefaller därmed inte ha haft rätt till eget brännvin även om båda makarna uppenbarligen konsumerade stora mängder. Vidare åberopade maken att hustrun retat upp honom med skällsord och smädelser. Tyvärr lämnas inga ledtrådar till vad hustrun sagt och därmed ingen möjlighet att ringa in vad som uppfattades som så föroläpande ord från en hustru till sin man. Av drängens vittnesmål framgick att maken varit aggressiv och våldsam mot sin hustru även några dagar före hennes död varvid hon yttrat till mannen att han slaktade henne. Makens svar ”Ja så kan du vanna [lyda]” indikerar att han med våld försökt förmå hustrun till lydnad eller undergivenhet. Det finns således klara inslag av ett hierarkiskt tänkesätt hos mannen, där hustrun skulle inta en lydande position gentemot honom och där brist på lydnad möttes med våld. Omgivningens reaktioner på våldet finns bara vagt antydda. Flera personer uppgav i rätten att makarna levde i osämja med varandra och av vittnesmålen framgår att det fanns en kunskap om att hustrun Elna både skrek och jämrade sig inne i stugan och att hon tvättade bort blod vid gårdsbrunnen, men ingen förefaller ha blandat sig i vad som förevar mellan makarna. Hustrun var, trots närheten till andra i omgivningen, utlämnad till maken där de levde ensamma tillsammans i sin undantagsstuga. När dödsfallet blev känt och gårdsbrukaren och hans hustru och dräng varseblev den avlidna hustruns skador slog man dock omedelbart larm och länsmannen infann sig relativt omgående. Dödligt våld visste alla hur man skulle förhålla sig till och alla tycks ha varit angelägna om att vittna om det våld man kände till under rättegången.

Misstänkt dödligt våld mot hustrun år 1851

I ett rättsfall från Bara häradsrätt år 1851 stod en 46-årig arbetare, Per L. i Hyby, misstänkt för att ha vållat sin hustrus död.⁴⁰⁸ Av rättsprotokollet framgår att det var pastorn i församlingen som begärt att hustrun Bengta S:s kropp skulle besiktigas. Det förefaller som att församlingsprästen på landsbygden fortfarande vid mitten av 1800-talet fungerade som en förmedlande länk mellan församlingsborna och rättsväsendet. Den som fattade misstankar i samband med ett dödsfall eller andra missförhållanden inom familjen vände sig gärna till prästen med sina misstankar, vilken sedan tog vidare kontakter. Prästen framtonar som en offentlig person, liksom länsmannen, och båda förväntades ha sådana kunskaper att de visste hur man skulle agera.

Vad var det då som väckte omgivningens misstankar om att allt inte stått rätt till i samband med den 45-åriga hustrun Bengtas död? Det visar sig vara hustrun själv som förorsakat misstankarna genom att några dagar före sin död beklaga sig för den läkare som undersökte henne i samband med sjukdom, över ”den hårda medfart, hugg och slag, som hon flerfaldiga gånger av sin man, Per L. lidit”. Det fanns alltså en kunskap hos omgivningen strax före dödsfallet om att maken varit våldsam mot hustrun. När hon så några dagar senare avled uppstod misstankar om att maken på något sätt vållat hennes död. Det stod dock redan initialt klart att hustrun också varit sjuk, att hon lidit av ett bräck och att hon fjorton dagar före sin död insjuknat i bräckskadan i sitt hem. Genom godsägarens försorg blev hon förflyttad till en husman i Hyby för att bli bättre vårdad och de sista åtta dagarna i livet vistades hustrun Bengta som inackorderad hos denne husman. Varför hennes make inte ansågs lämplig eller hade möjlighet att vårda henne framgår inte, men möjligtvis behövde hustrun skötas om även under den tid på dagen då maken var på arbete. I samband med grövre brott gick det rättsliga maskineriet mycket fort i äldre tid. Hustrun Bengta avled den 6 juli varpå den rättsmedicinska undersökningen gjordes den 11 juli och rät-

LLA, Bara häradsrätts arkiv, AIb:13, Extra förrättningar, den 19 juli 1851, mål nr. 5, med läkarbesiktning Lit Y; AIa:119, den 16 oktober 1851, mål nr. 104; samma volym, utslag nr 164 den 3 november 1851; AIa:120, den 8 mars 1852 mål nr 120.

tegången inleddes den 19 juli, alltså tretton dagar efter dödsfallet. Det dröjde dock betydligt längre innan domen föll, den 8 mars 1852.

Genom läkarens attest informerades domstolen om att hustrun Bengta avlidit av ett lårbräck som varit inklämt, inflammerat och som fallit i kallbrand och brustit vilket orsakat hennes död. Men, fortsätter läkaren i attesten, om maken, Per L., kunde övertygas om att ha behandlat hustrun våldsamt med hugg och slag, strax innan hennes insjuknande så ”har denna misshandel otvivelaktigt vållat inflammationen” med följder för bräckskadan och åtföljande död. Om mannen behandlat sin hustru våldsamt i samband med insjuknandet kunde våldet alltså ha förorsakat hennes död. För domstolen blev uppgiften att utreda om ett sådant våld från makens sida gick att belägga.

Vad fick då domstolen, och vi sentida läsare, för upplysningar om mannens våld mot sin hustru? Utgångspunkten var, som nämnts, att hustrun själv beklagat sig för läkaren och för andra närvarande över makens hårda medfart med hugg och slag vid upprepade tillfällen. Hustrun berättade alltså om ett, vad det tycks, grovt våld mot henne och man kan fundera över varför hon valde att upplysa om våldet vid läkarens besök. De alternativ som förefaller rimligast är att hustrun antingen försökte skaffa vittnen på att hon levde i en våldsrelation eller att hon berättade om våldet för att hon själv gjorde en koppling mellan sin sjukdom och makens misshandel. Åklagaren kallade vittnen som kunde förväntas ha några upplysningar om våldet.

Ett vittnesmål kom från barnmorskan Johanna Söderström som sett om hustrun Bengta under hennes sista sjukdomstid. Enligt barnmorskan hade Bengta ”yttrat att hon hade en farlig man, men tillika, att han icke förorsakat den åkomma, varav hon led”. Varför uppgav hustrun för barnmorskan att hon hade en farlig man? Kanske var uttalandet ett svar på en direkt fråga om maken misshandlat henne, föranledd av de kunskaper som doktorn kan ha fört vidare till barnmorskan. Alternativt har det varit känt i socknen att mannen var våldsam mot sin hustru så att samtalet förts in på det spåret. Men vad menade hustrun med att hon hade en farlig man? Var hon rädd för honom och utgjorde han en fara för henne? De sista dagarna

av sin levnad tog hustrun tillbaka sina påståenden mot maken och intygade istället för flera personer att maken inte vållat den sjukdom hon nu led av. Varför hon uppgav detta framgår inte. Kanske var det svar på direkta frågor från omgivningen, men hustruns uttalanden visar tydligt att mannens eventuella skuld till hennes sjukdom diskuterats före hennes död antingen på hennes eget initiativ eller andras. Det framgår även av vittnesmålen att maken kom och hälsade på henne under de sista dagarnas sjukdom då hon var inackorderad och möjligheten finns att mannen anmodade eller bad henne att frita honom från skuld.

Vad sa då maken själv om misstankarna mot honom och det våld han påstods ha utövat mot sin hustru? I rätten berättade mannen att de varit gifta i elva år och att deras äktenskap var barnlöst. Han medgav att det någon gång under äktenskapet "förevarit osämja" mellan honom och hustrun men "han trodde att de bägge varit lika vållande". Dock bestred han att han skulle ha misshandlat henne "åtminstone så att hon därigenom tagit skada till liv eller hälsa". Han berättade också att hustrun varit sjuklig under flera år och att hon varit sängliggande de sista fjorton dagarna före sin död. Det går inte att avgöra om maken själv använde ordet osämja, eller om uttrycket är domstolens omskrivning för en mer detaljerad skildring från mannens sida. Kanske täcker ordet osämja här bråk och stridigheter som urartade i våldsscener.

Ett kvinnligt vittne hade bott i makarnas stuga (boningsrum) under sommaren. Hon hade därmed en direkt inblick i makarnas äktenskap och vad som utspelades mellan dem under de sista månaderna hustrun var i livet. Vittnet berättade att hon hört "dem städse vara oense", vilket tyder på att förhållandet mellan makarna varit dåligt under hustruns sista tid. Vid dessa tillfällen hade mannen flera gånger "tagit uti och skuffat" hustrun, men inte så att hustrun, vad vittnet märkt, kommit till skada. När hustrun omkring sista juni kom hem från dagsverksarbete vid Hyby gård, hade hon klagat över illamående och gått och lagt sig. Därefter hade hustrun börjat gräla på maken, som "blev ond" tog en käpp och slog ett par slag över sängdynan där vittnet trodde att hustrun Bengta hade sina fötter. Hustrun hade inte beklagat sig över detta och vittnet trodde inte att slagen kunnat

skada henne. En stund senare hade maken gått och lagt sig i samma säng, varpå de åter börjat gräla. Hustrun Bengta hade då satt sig upp i sängen och lutat huvudet mot ovandynan, ”varpå Per L., under det han förblev liggande, lade sin ena hand på hustruns huvud och tryckte det närmare mot dynan eller mot hennes knän”. Hustrun hade inte jämrat sig, men sagt att hon hade en knuta som stramade, ”samt mannen hade snart fullbordat sin önskan”, står det i rättsprotokollet. Det sistnämnda brukar vara en omskrivning för samlag i äldre tid. Det som vittnet redogjorde för i rätten var således gräl mellan makarna där mannen fattade tag i hustrun och gav henne knuffar. Det våld vittnet åsåg var inte sådant att hustrun kom till fysisk skada och när han fattade en käpp och slog mot sängen där hon låg träffade han inte några vitala delar av hustruns kropp. När de låg tillsammans i sängen och hustrun satt framåtlutad tryckte han ned hennes huvud mot täcket. Trots att hustrun mådde dåligt och de var ovänner utförde han, efter vad det förefaller, ett samlag med henne. Den bild som framträder av relationen mellan makarna från hustruns sista tid i livet är präglad av ovänskap med våldsinslag men det finns ingenting i vittnesberättelsen som indikerar att makens våld varit av det slag att det bidragit till hustruns död.

Andra vittnen berättade i rätten om våldshändelser som låg längre tillbaka i tiden. Ett manligt vittne berättade att han sett maken slå sin hustru med en käpp ett par slag över ryggen sedan de grälat en stund. Men denna händelse låg tre år tillbaka i tiden. Ett annat manligt vittne intygade att han ofta hört makarna gräla men att han inte sett maken slå sin hustru. Ett kvinnligt vittne hade hört hustrun jämra sig i stugan, men visste inte orsaken till detta. Hustruns syster var också kallad att vittna och berättade att hon för två eller tre år sedan sett maken slå sin hustru, men hon hade sällan besökt systemen.

I utslaget konstaterar domstolen att ”därest Bengta S. med hugg och slag blivit våldsamt behandlad vid eller kort tid före hennes 14 dagar innan hon dog, inträffade insjuknande, hade sådant otvivelaktigt vållat inflammationen med dess följder och villkorligen förorsakat döden”. I utslaget upprepas sedan vad som framkommit om makens våld genom vittnesmålen och utifrån vad han själv tillstått, men eftersom det inte gick att avgöra om

hans våld mot hustrun påverkat sjukdomsförloppet fann häradsrätten att maken inte kunde fällas för brott. Utslaget underställdes hovrättens prövning.

I detta rättsfall beskrev mannen det våld som han utsatt sin hustru för som en osämja, till vilken han menade att hustrun varit lika vållande som han själv. Mannen själv har inte skilt ut sina våldshandlingar som mer fördömliga eller straffvärda än verbala handlingar, utan jämfört hustruns ord, som vi inte har någon vidare kunskap om, med det fysiska våld han själv utövat. I de fall våldet närmare beskrivs av vittnena omtalas knuffningar, att han fattat tag i hustrun och att han vid mer än ett tillfälle, osäkert hur många, slagit hustrun med käpp. Även i detta rättsfall framtonar käppen som det tillhygge män var utrustade med och som de kunde använda för att markera sin uppfattning eller överordning med. Inte i något av vittnesmålen framkommer att omgivningen på något sätt ingripit för att hindra mannen eller skydda hustrun även om detta kan ha skett utan att det omnämns i domstolsprotokollet. Den dömande makten rannsakade efter ett våld som kunde ha bidragit till hustruns död och fann att ett sådant våld inte kunde ledas i bevis och inte heller behövde ha förekommit – sjukdomen kunde ha varit dödande i sig själv. Det våld som trots allt kom till rättsens kännedom varken fördöms uttryckligen i rättsprotokollet eller bestraffades.

Sammanfattande diskussion – mord och dödligt våld mot hustrun:

Dödligt våld mot den egna hustrun eller maken var en liten brottskategori i 1800-talets Sverige. Uppskattningsvis fälldes exempelvis en handfull personer per år under perioden 1841–55 för dråp på sin äktenskapspartner. Denna, till omfånget ytterst begränsade undersökning, visar att männen i två av de fyra fallen fattat ett klart beslut att avhända hustrun livet. Det ena fallet härrörde från 1850-talet och det andra från 1870-talet.⁴⁰⁹ Även om

⁴⁰⁹ När det gäller dödligt våld inom familjen angavs (anmälades) i årsmedeltal 9 dråp med vilja under perioden 1841–55. Denna siffra inkluderar dråp på anhörig i rätt uppstigande led såsom förälder och far- och morförälder, maka/make, samt barn. Samtidigt sakfälldes 6 personer i årsmedeltal för samma brott. Hur många av dessa dråp som innebar mord på make/maka går alltså inte att utläsa av statistiken men vi kan dra slutsatsen att mord på den

frågan inte alls berörs i källmaterialet är det tydligt att makarna inte såg sig i stånd att ansöka om, eller resonerade i termer av, skilsmässa som en alternativ lösning. Skilsmässor var fortfarande sparsamt förekommande och var endast en möjlig utväg vid särskilda i lagen angivna omständigheter. Den småbrukare i sextioårsåldern som giftmördade sin hustru med arsenik hade knappast någon laglig möjlighet att erhålla skilsmässa från sin hustru som av allmänheten uppfattades som from och stillsam. Den betydligt yngre man som försökte strypa sin sjuka hustru som han ledsnat vid tycktes inte heller ha uppfattat skilsmässa som ett nåbart eller godtagbart alternativ även om skilsmässorna ökat i omfattning på 1870-talet. De satt fast i en äktenskapssituation som de av olika skäl tycks ha uppfattat som tröttsam, hindrande och motbjudande. Männen föreställde sig, eller fantiserade om ett annat och bättre liv utan hustrun. Som änklingar kunde de leva ett friare liv eller ingå nytt gifte. Allmänt missnöje med den befintliga livssituationen och tillvaron kunde projiceras på hustrun och drömmen om ett bättre liv kopplas till hennes försvinnande. När alternativet att överge äktenskapet vid denna tid och i denna specifika historiska kontext inte framstod som sanktionerade subjektspositioner blev hustrumordet den väg maken valde för att återta kontrollen och makten över sitt liv.

Det är dock endast i de två första fallen som gärningsmannen uppenbart umgåtts med planer på att döda hustrun. I de andra två fallen är hustruns död endast en möjlig och indirekt följd av makens våld.

Hur begripliggjorde dessa män sitt våld för sig själva och för omgivningen? Här och var framskymtar deras argument i rättsprotokollen.

Mannen som försökte strypa sin sjuka sängliggande hustru framställde initialt äktenskapet som i stort sett gott och framhöll sin egen insats som försörjare. Han tillstod att han någon gång gett sin hustru örfilar men åberopade som förklaring att hustrun inte haft maten färdig åt honom när han kom hem från arbetet. Maken knöt således an till rätten att aga i tillrättavissande syfte som tidigare tillkommit den äkta mannen. Initialt förnekade mannen våld i samband med hustruns död men till sist erkände han sitt

egna hustrun var sällsynt och det förekom inte mer än högst en handfull fall per år i 1800-talets Sverige.

brott och uppgav att han ”ledsnat vid hustrun” eftersom hon under sin sjukdom varit ”kinkig och tjatig” på honom.

I det andra rättsfallet i undersökningen hade mannen både misshandlat sin hustru och giftmördat henne med arsenik. Initialt hävdade denne make, precis som maken i det första rättsfallet, att han levt i sämja med sin hustru och i hans egen berättelse eliminerades alla spår av våld. Först i slutet av rättegången tillstod maken att han dödat hustrun och att han inte varit ”god mot sin hustru”. Som skäl uppgav maken att hustrun inte varit ”nog eftergivande” vilket lett till återkommande osämja och att han slagit henne. Det finns således en koppling i mannens berättelse och erkännande mellan en manlig förväntan på lydnad och eftergivenhet från hustruns sida och hans bruk av våld då hustruns eftergivenhet uteblev. Maken hämtade legitimitet för sitt våld i den ideologi som fanns i tiden om kvinnans underordning och mannen som hemmets främste beslutsfattare. För den våldsutövande mannen var denna ideologi en levande föreställning som han använde sig av.

I det tredje rättsfallet i denna undersökning hade en undantagsman misshandlat sin hustru med en butelj i den gemensamma sängen, vilket medverkat till hennes död. Misshandeln hade utlösts av att hustrun retat upp honom genom skällsord och smädelser. Mannen tycks ha hyst uppfattningen att hustrun inte hade rätt att ha eget brännvin och hans våld hade dessutom utlösts av hennes verbala kränkningar. Mannen förklarade våldet med, eller försökte legitimera det med, att våldet var ett svar på förölämpningar. Även den omvittnade repliken i detta rättsfall, där mannen sagt ”ja, så kan du vånna [lyda]”, indikerade att maken hade en förväntan på att hustrun skulle lyda honom och att han brukade våld mot hustrun när hon brast i lydnad. Att hustrun gömde undan brännvin för maken var ett brott mot hans husbondemakt, där hushållets resurser, undantagsförmånerna i form av penningar och brännvin, och de varor som undantagsförmånerna kunde bytas emot, ytterst tillkom och förvaltades av honom.

I det fjärde rättsfallet i undersökningen uppgav mannen att det hade förevarit osämja mellan honom och hustrun men att han trodde att de varit lika vållande. Denna åsikt hyste han trots att han ensidigt brukat våld mot

sin hustru. Det framgår därmed att mannen inte skilde ut sitt våld som mer fördömligt eller straffvärt än andra handlingar i en konflikt. Ett synsätt som han långt fram i tiden delat med de kyrkliga och rättsliga instanser som hanterade "osämja" i äktenskapet. Han kan också ha omfattat åsikten att han som man hade en rätt att återföra hustrun till ordningen genom våld och att markera sin åsikt och ståndpunkt med käppen. Han förnekade inte att han brukat våld mot hustrun men att våldet skulle ha kunnat skada henne till liv eller hälsa.

Sammantaget kan man se att männen själva använde den rådande ideologin kring mannens och kvinnans olika positioner i äktenskapet och den religiöst grundade tanken om hustruns underordning under mannen, till att förklara och legitimera sina våldshandlingar. Även om vållande till hustruns död och hustrumord var handlingar som helt bröt mot religiösa och rättsliga normer var männens förståelse av den egna våldshandlingen baserad på element i den rådande ideologin. Även extrema handlingar som dessa återspeglar aspekter av den kultur de ägt rum inom och gärningsmannen och hans handlingar tolkades inom den rådande kulturen både av honom själv och av omgivningen.

Hur ingrep och reagerade omgivningen i samband med dessa mäns våld mot sina hustrur? Vad hade hustrun för stöd, eller support, från sin omgivning före dödsfallet?

I det första rättsfallet försökte parets hyresvärdar uppenbarligen skydda hustrun mot mannens våld. Vid den sista ödesdigra kvällen i hustruns liv närvarade det par som makarna var inneboende hos och inväntade att mannen skulle sansa sig och nyktra till. Dock tillmötesgick de inte hustruns enträgna önskan om att få tillbringa natten i deras rum och de polisanmälde inte heller våldet förrän efter hustruns död. Trots närheten i rum saknade hustrun skydd i den avgörande stunden.

I det andra rättsfallet, där maken giftmördade hustrun med arsenik, tog grannarna emot hustrun och lät henne stanna några dagar sedan hon flytt undan makens misshandel. Dock anmälde de inte våldet vare sig till församlingsprästen eller till länsmannen och grannarna förhindrade inte att den sjuka hustrun återfördes till maken trots att han var uppenbart verbalt

aggressiv inför hennes återkomst till hemmet. Ingen förefaller heller på allvar ha konfronterat maken med hans våld mot hustrun. Först då hustrun var död slog man larm om missförhållandena.

I det tredje rättsfallet, där undantagsmannen misshandlat sin hustru i den gemensamma sängen med en butelj, visade det sig att den nära omgivningen valde att se bort från vad som utspelades i undantagsstugan. Ingen ingrep när hustrun skrek och jämrade sig i undantagsstugan och man ställde inte frågor till henne när hon tvättade bort blod vid brunnen. Först när hustrun låg död och blodig i sängen slog man larm till kronolänsmannen. Hustrun levde nära andra människor men var i själva verket helt utlämnad till maken.

I det fjärde och sista fallet, där hustrun avled av ett inflammerat bräck, berättade flera vittnen om att mannen slagit hustrun med käpp och för läkaren berättade hustrun att maken bemötte henne med hugg och slag. Den inneboende kvinnan berättade även att mannen knuffade och fattade tag i hustrun, men inte i något av vittnesmålen framgår att omgivningen ingrep mot mannen. Om sådant skett har det utelämnats ur domstolsprotokollet.

Sammantaget kan man konstatera att omgivningen inte anmälde misshandeln i dessa fall förrän hustrun avlidit. Omgivningen har inte heller på ett kraftfullt sätt agerat mot mannens våld och man ser även spår av direkt avståndstagande. Våldet, som varit tydligt iakttagbart för omgivningen, förefaller detta till trots ha varit lokaliserat till en privat sfär som omgivningen väjt inför. För att omgivningen skall anmäla våld till polismakten krävs att våldet omedelbart identifieras som en kriminaliserad handling, och inte enbart som en omoralisk, och att omgivningen ser det som legitimt att ingripa, det vill säga att man inte uppfattar ingripande som att man överträder privatlivets gränser.

Hur förhöll sig rättsväsendet till detta våld? Uppfattade domstolen vållande till hustruns död och mord som ett led i en äktenskaplig konflikt och osämja där offret kunde vara medskyldigt till sin egen död?

I det första rättsfallet förefaller det uppenbart att domstolen förhörde sig med vittnena om vem av makarna som varit vållande till osämjan, efter-

som svaret på en sådan fråga finns noterad i rättsprotokollet. Det råa mordförsöket på hustrun utreddes i viss mån inom en kontext om osämja mellan makar, alltså som en relationell konflikt.

I det andra rättsfallet, där mannen förgiftade hustrun med arsenik, förefaller domstolen ha förhört sig om makarnas karaktärer eftersom vittnena kommenterar detta sist i sina vittnesberättelser. Också i själva domen beskrivs händelsen inom en kontext om osämja. Mannen och hustrun hade ”en längre tid levat i osämja”, konstaterar rätten, men tillägger att hustrun enligt vittnen varit av fromt och gott sinne. Detta påpekande syftar möjligen till att eliminera hustruns skuld till osämjan. I domen anges omständigheter som kan verka i förmildrande eller försvårande riktning och därmed påverka domen. Ändå är det uppenbart tidsbundna och kontextbundna omständigheter som tillmäts denna betydelse. Förutom att ligga till grund för bedömningen av gärningen, behöver domstolen också ”förstå” gärningen för att fälla rätt dom. Gärningen måste sättas in i ett sammanhang, en kontext, där den bildar mening utifrån tidens föreställningar. I detta fall placeras hustrumordet i en kontext där våldet är ett led i en osämja mellan makarna med de tidsbundna föreställningar som denna kontext aktualiserade, bland annat om tidens rollförväntningar på man och hustru.

Det tredje rättsfallet, där maken misshandlade sin hustru med en butelj i sängen den natt då hon avled, visar allra tydligast att domstolen uppfattade våldet, trots att det bidrog till hustruns död, som ett led i en konflikt mellan makarna, där hustrun/offret själv uppfattades som medvällande. Hustrun hade retat upp maken genom skällsord och smädelser vilket hade utlöst misshandeln där mannen med kraft slagit hustrun med en tombutelj bland annat i huvudet. Genom att betona konflikten mellan makarna, vilken vi inte får veta något närmare om i rättsprotokollet, kom mannens ensidiga påstående om att hustrun retat upp honom att reducera hans skuld. Hustrun hade fått honom att handla i hastigt mod. Uppgifter som tydde på att han varit upprepat våldsam mot hustrun och att han hotat slå henne några dagar före hennes död utan annat skäl än att hon bad honom betala en skuld på 12 skilling som de var skyldiga en besökare, inverkade inte på domen. Den verbala kränkning som han påstod att hustrun riktat mot honom

saknade vittnesstöd, men föreföll accepteras av domstolen som sannolik eftersom den passar in i en tanke om en ömsesidig konflikt, en pågående osämja.

I det fjärde rättsfallet om dödligt våld kunde domstolen inte binda maken till brottet. Det fanns inga vittnesuppgifter som styrkte att maken utsatt hustrun för ett våld som förorsakat att hennes bräck inflammerat och brustit. Det våld som trots allt omvittnades av omgivningen väckte inte domstolens intresse och ledde inte till något straff. Visserligen omfattade åtalet inte detta våld men det framgår av andra samtida rättsfall att domstolarna dömde till straff för sådant som låg utanför åtalet, som sabbatsbrott om det framkom att misshandeln förövats på en helgdag. Rättsväsendet förefaller ha varit ambivalent till att bestraffa mäns våld mot sina hustrur och att utfärda domar för misshandel när våldet var riktat mot den egna hustrun eller mot barn inom familjen.

Kari Telste, som undersökt fästmömord i Norge under 1800-talet, har i en jämförelse med rättsfall från slutet av 1700-talet funnit en klar skillnad över tid. I det sena 1700-talet fanns inga spår av att våldet skulle ha varit sanktionerat. Snarare var rättens reaktion präglad av ”skräck och vantro”, skriver Telste.⁴¹⁰ Fästmömordet sågs som fasansfullt och avskyvärt och ledde till dödsstraff. Rätten fann det angeläget att fälla gärningsmannen även då indiciekedjan var tunn. En förändring inträdde dock under 1800-talet där man kom att beakta förmildrande omständigheter och dessutom inte uppfattade gärningsmannen som särdeles farlig för andra. Under 1800-talet syntes en större tolerans bland domstolens män. Detta kan ha varit ett led i en allmän utveckling där avskräckningsprincipen i slutet av 1700-talet ersattes av ett sökande efter subjektiva motiv för handlingen. Men Telste menar att förändringen inte enbart kan förklaras med en förändring i straffrättstänkandet. Missgärningen förflyttades även från samhällsnivå till ett individuellt och subjektivt plan där man fann att mordet var situationsbetingat och inte utgjorde någon fara för samhället. Rättens män visade också förståelse för de frestelser män utsattes för i det dagliga livet i umgänget

⁴¹⁰ Kari Telste, 2001, s. 60–61.

med det andra könet. Härvidlag kunde en del av skulden falla på den döda kvinnan och hon kunde anses själv vara bidragande till sitt olyckliga slut – även om hon själv aldrig kunde berätta sin version av händelsen. Denna undersökning av hustrumord i 1800-talets Sverige uppvisar därmed samma mönster som Telste finner beträffande fästmömorden i 1800-talets Norge. Rättens män rannsakade gärningsmannen och förhörde eventuella vittnen för att rekonstruera händelseförloppet men rätten var samtidigt öppen för att finna förmildrande omständigheter och visade förståelse för gärningsmannen genom att se handlingen med hans ögon och utifrån hans situation. Genom att tolka även mord i grunden som en osämja mellan makarna drogs den avlidna hustrun in i rättsprocessen, men utan möjlighet att lämna sin egen version om relationen till mannen. Mordet blev samtidigt en följd av konflikten mellan makarna.

Synen på grova brott förändrades under 1800-talet. I det tidigmoderna ortodoxa samhället hade grova brott uppfattats som handlingar riktade mot Guds bud och mot hela samhället, där individens missgärning, om den förblev ostraffad, kunde dra Guds straff över folket. När straffrätten inte längre relaterades till vikten av att upprätthålla Guds lag kunde brotten istället länkas till allmän moralitet och andra skyddsvärden. Medan 1734 års missgärningsbalk präglats av avskräcknings- och vedergällningstanken kom 1800-talets reformarbete på straffrättsens område att betona förbättringstanken och den medelbara avskräckningstanken. Den sistnämnda innebar att det inte var straffets exekverande som medförde avskräckning utan lagens straffhot.⁴¹¹ Därmed blev det inte nödvändigt att omsätta straffet i praktiken. Latitudsystemet, som lanserades i 1864 års Strafflag, möjliggjorde en diversifiering av straffet utifrån de specifika omständigheterna i målet. Därmed blev det väsentligt att närmare utreda den situation som gärningsmannen agerat inom, hans drivkrafter och uppfattning liksom offrets agerande. Dödsstraffets avskaffande diskuterades även under hela 1800-talet. Genom 1864 års Strafflag begränsades dödsstraffet till att i huvudsak gälla just mord och vissa brott mot staten, och livstids straffarbete upp-

⁴¹¹ Gösta Hasselberg, 1977, s. 148. Dessa tankar var hämtade från den tyske straffrättsläraren Anselm von Feuerbach.

ställdes även som alternativ. Genom straffrättens utveckling hamnade gärningsmannen mer i centrum och att fastställa rätt straff blev en grannlags uppgift för domstolarna. Tidsbundna föreställningar om kön, man och hustru, vävdes in i rannsakingen och i bedömningen av den brottsliga handlingen. Men fortfarande 1859 kunde planlagt hustrumord, som vi sett, leda till dödsdom.

9. Hustrumisshandel i 1800-talets kyrkliga, politiska och rättsliga diskurser och praktiker

Sammanfattande diskussion

Fall med hustrumisshandel är sällsynta i domstolarna i Sverige under 1800-talet. Detsamma gäller i än högre grad för tidigare perioder. Motivet till denna undersökning har dock varit övertygelsen att de fåtaliga fallen representerar ett inte alls lika sällsynt fenomen i 1800-talets samhälle, och att dessa äktenskapsmål tangerar generella diskurser kring äktenskap och sammanlevnad som därmed synliggörs. Domstolarnas och de kyrkliga instansernas hållning till våldet vilar på auktoritativa föreställningar om man och hustru och kring maktrelationen i äktenskapet. I samhällsinstitutionernas sätt att hantera det extraordinära blir de ideologiska ramarna tydliga.

Våldet som framträder i dessa äktenskapsmål skall inte uppfattas som varje kvinnas lott och vardag under 1800-talet, men våldet utgör en betydelsebärande komponent i föreställningsvärlden kring äktenskapet – kring mannens och hustruns rättigheter och skyldigheter, roller och ideal. Därmed säger dessa relativt sällsynta fall också något om det allmängiltiga i tiden. Medan det vanliga och förväntade sällan lämnar avtryck i historien gäller det omvända vid extremfall som exempelvis hustrumord. Det är våldets plats i kulturen som undersökts men också genushistoriska, politiska och rättshistoriska förhållanden.

Mannens våld inom äktenskapet har i den västerländska historien tolkats inom ramen för hans husbondevälde, som initialt var synnerligen omfattande men som inskränktes under medeltiden. Mannens husbonderätt inkluderade rätten att bestraffa hustrun för begångna fel och vid bristande lydnad. Inom hushållet, som var strängt hierarkiskt, stod husbonden högst med yttersta ansvar och bestämmanderätt och en korresponderande skyldighet att upprätthålla lag och ordning inom hushållet. För detta ändamål hade han en av samhället delegerad bestraffningsrätt inom sitt hushåll. Det våld mannen som husbonde utövade inom sin domän, hushållet, var där-

med legitimt och sanktionerat av samhället (Phillips; Faye Jacobsen). I reformationens tidevarv riktades en ny sorts uppmärksamhet från kyrkligt håll mot män som missbrukade sin maktställning inom äktenskapet. Detta bottnade i att äktenskapet, ideologin kring man och hustru, deras roller och plikter, utgjorde ett centralt led i reformationens program. Som en följd blev makar som bröt mot äktenskapsidealet föremål för kyrkliga räfster och agitation under 1500- och 1600-talen. "Hustyrannen" som styrde med övervåld blev symbol för den onda mannen medan hustrun som brast i underordning och lydnad på motsvarande sätt fick representera den onda maken. Detta kyrkliga projekt ledde dock inte vidare till rättsliga reformer kring hustrumisshandel men kan ses som ett kyrkligt disciplineringsprojekt på olika håll i Västευropa och även i Sverige (Phillips; för svenskt vidkommande Österberg; Liliequist). Mannens våld inom hushållet förblev intakt i Sverige fram till mitten av 1800-talet.

Genom inflytande från den yngre naturrätten, influerad av upplysningens radikala idéer och dess kritik mot kyrkans inflytande i samhället, blev det möjligt att ifrågasätta det religiösa äktenskapsideal som varit förhärskande under sekler. Nya synsätt lanserades med 1800-talets liberala politiska strömningar som syftade till att eliminera det gamla ståndssamhället och dess hierarkiska organisering. Med liberalismens inträde kom individens frihet att betonas och patriarkala relationer på alla plan att ifrågasättas. Runt om i Europa och även i USA började hustrumisshandel identifieras som ett socialt problem under 1800-talet. I Storbritannien och USA länkades hustrumisshandel till manligt alkoholmissbruk och våldsbenvågenhet i de lägre samhällsskikten (Lambertz; Phillips; Pleck; Hammerton). Hustrumisshandlaren framställdes som en manlig stereotyp, en obildad och brutal suput som regerade sitt hus med våld. I det nya borgerliga manlighetsideal som växte fram under 1800-talet och som betonade självbehårskning och personlig auktoritet, kom hustrumisshandlaren att uppfattas som omanlig och feg (Gordon; Tjeder). Under 1800-talets lopp stiftades lagar runt om i Europa med sikte på att förbättra skyddet för gifta kvinnor mot våld inom äktenskapet. Även om rätten till skilsmåssa överallt var begrånsad och villkorad under 1800-talet, erkåndes efter hand våld och grym behandling som

skillnadsskäl på allt fler håll. I Frankrike redan på 1790-talet, vilket i och för sig relativt snart ledde till motreaktioner.

1800-talets utveckling markerar ett skarpt brott mot den månghundraåriga historiska struktur där husbondens auktoritet uppfattats som ett samhälleligt skyddsintresse. Likaså medförde 1800-talet ett brott mot den religiösa samhällssyn där äkta makars löfte till Gud om en livslång förening setts som en väsentlig samhällsangelägenhet att bevaka. När dessa föreställningar ifrågasattes och började ge vika, synliggjordes den enskilda individen vars intressen dolts av dessa perspektiv. Husbondemakten kom att ifrågasättas både för den ojämlikhet den byggde på och vidmakthöll i samhället och för den rätt att bruka våld som samhället tillerkänt husbonden. Initialt gällde kritiken husbondens patriarkala maktställning gentemot tjänstefolket, men i förlängningen även mannens makt över hustrun.

Sekularisering: Medan hustrumisshandel under reformationen uppmärksammades av kyrkan och dess representanter i 1500- och 1600-talets Väst-europa och även bland puritanerna i USA, framträder 1800-talets reformarbete som ett sekulariserat projekt. I föreliggande undersökning av hustrumisshandel har jag hävdat att det var just samhällets fortlöpande sekularisering som banade vägen för en ny syn på mannens våld mot den egna hustrun i Sverige. Förändringen kan beskrivas med uttrycket ”från osämja till hustrumisshandel”. I reformationstidens religiösa kontext, vari äktenskapliga problem generellt tolkades och förstods, var mannens våld mot hustrun ett led i ett äktenskapligt gräl, ett kiv, en konflikt eller oenighet. Om osämjan eskalerade utgjorde den ett hot mot äktenskapet, men också mot ordningen i hushållet och församlingen. Osämjan hotade på sikt hushållets fortbestånd och ekonomiska bärkraft och den var av ondo och väckte Guds vrede. Det skyddsvärda objektet var äktenskapet och den goda hushållsordningen, inte hustrun. Inom osämjans kontext uppfattades våldet som ett av en mångfald uttryck osämjan kunde ta sig. Inom den rådande äktenskapsideologin där mannen uppfattades som huvudet, kvinnan som lem, mannen som den rådande och hustrun som den lydnadspliktiga, tenderade mannens våld att uppfattas som ett genmäle. Mannens våld kun-

de ha utlösts av brist på lydnad och underordning från hustruns sida och det var i första hand på hustrun som ansvaret för den äktenskapliga sämjan vilade. Hennes vilja var underordnad makens. Inom denna kontext var kyrkan den självklara auktoriteten i äktenskapsfrågor och kyrkans lära utgjorde grunden för samhällets äktenskapsideologi.

”Från osämja till misshandel” innefattar en övergång där våldet successivt skiljs ut och ges en särställning, som mer straffbart än andra handlingar som ägde rum mellan äkta makar i konflikt. När samhällets sekularisering nått den nivå där politiska beslut och reformer inte längre behövde ske på religionens premisser kunde andra värden synliggöras såsom individens rätt till frihet och till drägliga levnadsomständigheter. Äktenskapsbandet kunde ses som något annat än ett livslångt löfte till Gud, och skilsmässa framstod inte längre som i första hand oönskad utifrån religiösa överväganden. Under 1800-talets lopp kunde ett sekulariserat tänkande kring äktenskapet tillföra nya möjligheter för människor att ta sig ur icke-fungerande äktenskap. Bland annat blev det möjligt att ta politisk ställning för hustruns rätt till skilsmässa från en våldsam make. Men denna tanke tog tid att infinna sig och även om enstaka röster redan vid 1809 års riksdag deklarerade en sekulariserad äktenskapsuppfattning – att äktenskapet borde betraktas som ett frivilligt ingånget kontrakt och därmed kunna upplösas om makarna önskade det – var frågan fortfarande kontroversiell vid mitten av 1800-talet. Våld blev aldrig en lagstadgad skillnadsgrund i svensk lag, utan en omständighet som ansågs kräva grannliga bedömning av rikets högsta rättsliga instans ända in på 1900-talet. ”Från osämja till misshandel” beskriver vidare den utveckling där hustrumisshandel från att ha varit föremål för kyrkliga instansers ingripande och tukt övergick till att bli i första hand allmänna domstolars domän. 1861 års förordning om mord, dråp och annan misshandel inte bara skilde ut våldet som särskilt straffvärt beteende i en äktenskaplig konflikt utan signalerade att våld inom äktenskapet var ett straffrättsligt problem, inte ett kyrkligt religiöst. För första gången i svensk historia kriminaliserades allt våld mellan äkta makar, även lindrigt. Därmed var mannens månghundraåriga rätt att fysiskt bestraffa, aga, sin hustru definitivt upphävd. Våldet placerades dock under enskilt åtal om det inte för-

övats på allmän plats och detta förhållande har vid flera tillfällen lyfts fram i forskningen som anmärkningsvärt och negativt för kvinnor. Jag vill dock här betona att samhället aldrig tycks ha sett det som angeläget att föra straffrättsliga processer mot hustrumisshandlare, även om det ibland inträffat. Åtal mot våldsamma äkta män, initierade av det allmänna, har varit ytterst sällsynta även för tiden före 1861. Däremot tycks kyrkans sexmän, inom ramarna för kyrkotukten, ha utövat en aktiv kontroll inom församlingen.

I modern tid har kvinnomisshandel blivit ett sprängfyllt begrepp som betecknar att vi är medvetna om, och uppmärksamma på, den ojämna könsmakten mellan man och kvinna som råder i samhället och som kommer till uttryck på individnivå. Begreppen "hustrumisshandel" och "kvinnomisshandel" anger även att det är en individ av kvinnokön som står i centrum för uppmärksamheten och att alla våldshandlingar som kan riktas mot henne är kriminaliserade. Historiskt betraktat växer detta perspektiv fram under 1800-talets lopp där hustruns utsatta position uppmärksammas vid seklets mitt och fixeras 1861 – även om lagtexten blev könsneutralt formulerad. Våldet mot kvinnans kropp uppmärksammas genomgående på ett tidsbundet sätt och får sin mening och innebörd genom tidens diskurs kring man och hustru, eller man och kvinna. I 1600-talets Sverige inflätades mannens våld mot sin hustru således i en diskurs om osämja, där osämjan uppfattades som samhällsfarlig och som ett steg bort från Guds ordning. Diskursen kring osämja dolde mannens våld både för dåtidens iakttagare av händelsen och för oss som studerar dokumenten nu. Människan upplever händelser, analyserar händelseförlopp och strukturerar sitt tänkande genom att inordna det som sker i berättelser. Den berättelse som stod till buds då var berättelsen om osämja, som skrev in handlingen i en religiös kamp mellan Gud och Djävulen, ont och gott, manlig husbonderätt och kvinnlig lydnadsplikt och individens frälsning. Berättelsen har fortlöpande förändrats.

I 1800-talets Sverige, när skilsmässa var svår att erhålla och tog lång tid i anspråk, har människor även separerat helt informellt, lämnat sina äktenskap och tagit tjänst. Detta förfarande har inte undersökts i denna studie.

Att människor informellt övergett sina äktenskap tycks ha förekommit i synnerhet i städerna (Bladh). Även detta fenomen kan skrivas på sekulariseringens konto. I takt med kyrkans minskade inflytande i samhället, slappnade den kyrkliga kontrollen och kyrkans ambition och förmåga att via kyrkotukten återföra makar som separerat, till fortsatt äktenskap.

Knut Kolnars teoretiserande tankar kring kreativt våld, har applicerats på undersökningen. Enligt dessa kan mannen tillgripa våld när han upplever sin position i könshierarkin som hotad eller reducerad, för att återupprätta det kränkta jaget och reducera förlusten av manlighet. En sådan tanke har framstått som fruktbar att tillföra denna undersökning av hustrumisshandel i 1800-talet för att den placerar mannen i centrum och bidrar till att synliggöra gärningsmannens situation. Därmed uppstår en koppling mellan kulturen, bland annat i form av religiös ideologi och rättsliga föreställningar, och mannens handlande. I en tid då mannen förväntades inta en överordnad position inom äktenskapet gentemot hustrun och stå för myndighet och auktoritet följde en kulturellt betingad press på mannen att uppfylla kulturens förväntningar. I situationer där mannen uppfattade att han inte hade kontrollen eller herraväldet över hustrun och sitt hushåll, och hans könsposition därmed var hotad, kunde fysiskt våld och hotelser om våldshandlingar framstå som en lösning. Genom våldet återupprättade mannen sitt kränkta jag och hävde sig över hustrun. Våld utgör en omedelbar väg till makt och dominans över en annan människa och uttrycker och upprätthåller hierarkier. Men mannens våld tolkades och värderades även av omgivningen – av hustrun inte minst, men också av kringboende och anhöriga och i sista hand av myndighetspersoner. Tidens inställning till våldet framstår som ambivalent. Fram till 1861 kriminaliserade lagen sannolikt inte lindrigare och tillrättavisande våld inom äktenskapet men detta medförde inte omedelbart att sådant våld uppfattades som legitimt. Det utgjorde istället en gråzon där hustrun sannolikt saknade möjlighet att rättsliggöra våld som inte var grovt. Men i alla offentliga sammanhang där våldet kommenterades – av församlingspräster, av kyrkoråd, domkapitel och i världsliga domstolar – fördömdes mannens våld mot den egna hustrun,

och mannen fick i de kyrkliga instanserna avge löfte att avhålla sig från våld framöver. Dock straffades inte mannens våld mot hustrun explicit före 1861, mer än i de sällsynta fall där han stod åtalad för misshandeln. Våldet fördömdes men likställdes oftast inte med annat våld förövat ute i samhället. Enligt Kolnars modell kan våldet förutom att inverka på mannens relation till hustrun även fungera peripetalt eller centripetalt. Våldet försätter mannen i rörelse. Det centripetala våldet bekräftar mannens maskulinitet och tillför nytt manlighetskapital. Det peripetala våldet slungar däremot mannen ut i samhällets sociala periferi och leder till marginalisering. Om våldet uppfattades som legitimt i kulturen och som uttryck för handlingskraft och manlighet skulle våldet ha tillfört mannen ett ökat manlighetskapital och förhöjd status. Genom detta perspektiv, som synliggör gärningsmannen och de effekter våldet får för honom, framträder en ny dimension av hustrumisshandeln. I de undersökta äktenskapsmålen och rättsfallen synliggörs att omgivningen tar avstånd från mannens våld mot hustrun och att våldet försätter honom i en situation där hans våldshandling inte bara fördöms utan också fråntar honom manlighetskapital. Tydligast framträder detta i den världsliga rätten där vittnesmål från den nära omgivningen visar hur denna grupperats kring makarna. Medan den våldsutsatta hustrun har vittnena på sin sida och där hennes talan bekräftas och understöds av vittnesmålen står mannen i flertalet fall ensam, understödd av ingen mer än sig själv via sin svarsskrift, till synes isolerad. Våldet har försatt honom i en peripetal rörelse ut mot samhällets sociala periferi. Under 1800-talets lopp skedde en successiv omvärdering av mannens rätt att tillgripa våld inom sitt hushåll och hans våld kom därmed efter hand att framstå som allt mer förkastligt och slutligen som fullständigt illegitimt genom fullständig kriminalisering. Undersökningen stöder därmed exempelvis Martin Wieners uppfattning för engelskt vidkommande, att mäns våld mot kvinnor under 1800-talet uppmärksammades och fördömdes starkare än någonsin tidigare. I Sverige förefaller en förändring äga rum under seklet, som bland annat framskymtar i det politiska samtalet i ståndsriksdagen. Vid 1800-talets ingång bagatelliserades mäns våld inom äktenskapet i den politiska debatten, men vid seklets mitt lanserades en annan bild av hustrumisshandlaren ge-

nom den motion som förordade att misshandel skulle bli en lagstadgad skillnadsgrund. Motionens exempel (*exemplum*) visualiserade en bild som ligger nära den engelska schablonbilden av hustrumisshandlaren. På omslaget till denna volym finns en korresponderande illustration som härrör från samma år, 1859. Hustrumisshandlaren framställs även i Sverige i vissa sammanhang på ett stereotyp och odelat negativt sätt, som förråd, försupen och brutal på 1850-talet (jmf. Tjeder). Men jämsides med denna bild och förståelse av mannens våld, förekommer även uppfattningen att det ofta var kvinnan själv som provocerade fram våldet genom brist på underordning och retsamhet, och att mannens våld var ett led i en ömsesidig konflikt. Samhället kunde även visa förståelse för mannen som tillgrep våld. Tydligast blir detta perspektiv i de kyrkliga instanserna. Denna ambivalens inför våldet utgör en viktig komponent i den samtida förståelsen.

Beträffande våldet ger flera av männen i undersökningen uttryck för en stark övertygelse om sin egen överordning över hustrun och hennes skyldighet att stanna kvar hos honom oavsett hur han behandlar henne. Krav på att hustrun skulle återföras till honom restes av flera män och vann ett visst stöd i rätten liksom i de kyrkliga instanserna. Våldet framtonar ofta som en följd av krav på underordning och en föreställning och förväntan om lydnad och underdånighet. Den kulturella förväntan på manlig auktoritet och kvinnlig lydnad har gjort mannen benägen att använda våld för att hävda sig mot hustrun.

Inledningsvis ställdes frågan om lagen inneburit ett reellt skydd för gifta kvinnor mot makens våld under 1800-talet då den gifta kvinnan stod under makens målsmanskap. I internationell jämförelse bör man lyfta fram att kvinnor haft möjlighet att väcka åtal mot maken vid misshandel och att skilsmässa var en möjlighet vid misshandel även om en sådan endast kunde vinnas genom kunglig dispens. Dock är det också befogat att återknyta till Sylvia Walbys påpekande att lagstiftningen i sig oftast varit ett hinder vid hustrumisshandel. Det är uppenbart att 1800-talets lagstiftning kring skilsmässa inneburit en oerhörd komplikation i sammanhanget och ett reellt hinder för den som önskade undkomma våld. Även om här ägnats stort

utrymme åt att beskriva vägen ut ur ett våldsamt äktenskap vill jag betona att vägen till skilsmässa, så omständlig som den utformats och så sällan som den togs i bruk, inte i realiteten fungerat som en generell utväg för våldsdrabbade kvinnor. Istället kan man konstatera att kvinnor för hundra-femtio år sedan i regel varit hänvisade till att stannat kvar i våldsamma äktenskap. De har inte haft den reella möjligheten att resonera i termer av skilsmässa eller straffrättsliga processer mot maken. Fram till 1860 tog skilsmässa med misshandel som grund flera år i anspråk, varunder hustrun var förpliktad att stanna kvar hos maken förutom under hemskillnadstiden. Detta återspeglar att misshandel uppfattades som osämja och att samhällets ambition var att förmå makarna att bättra sin sammanlevnad och stanna kvar i sina äktenskap. Att väcka straffrättslig process för misshandel ledde till att mannen bötfälldes och efter 1861 dömdes till fängelsestraff. Men en sådan dom berättigade inte i sig till skilsmässa vilken förutsatte att samtliga kyrkliga varningsgrader iakttagits. Denna syn upprätthölls strängt i denna undersökning fram till 1860.

Undersökningen, som gäller synen på våld inom äktenskapet under 1800-talet, visar att kvinnor hade ett minimalt skydd av lag och rätt vid denna tid. Dessutom betonades kravet på kvinnors underordning starkt i de kyrkliga instanserna. Sannolikt har 1800-talet, och framför allt tidigare delen av 1800-talet, varit en ovanligt ogynnsam tid för kvinnor. Forskare som undersökt tidigmodern tid har visat att kvinnor under 1500- och 1600-talet i många avseenden snarare var sidoordnade sina män än direkt underordnade. Denna undersökning stöder istället uppfattningen att det tidiga 1800-talet och seklets mitt var en tid som betonade hustruns underordning, snarare än sidoordning. Tidens religiösa nyortodoxi, som var framträdande bland annat i Lunds stift, verkade i denna riktning.

Rättspraxis: Internationellt har forskningen synliggjort att hustrumisshandel uppfattats och bedömts på ett annat sätt än våld som ägde rum utanför familjen. I Frankrike kunde böterna för hustrumisshandel uppgå till en fjärdedel jämfört med om misshandeln drabbat annan kvinna än den egna hustrun. Och enskilda domare avvisade hustrurs misshandelsanmälan mot

maken med hänvisning till att hon stod under makens auktoritet eller med motiveringen att anklagelsen endast gällde gräl. För Englands vidkommande har forskningen visat att utgången i dessa mål var beroende av den enskilde domarens syn på hustrumisshandel och i Tyska riket uppfattades hustrumisshandel som ett brott mot äktenskapet, inte mot kvinnan, och kunde därmed inte drivas av hustrun som en straffrättslig process. En jämförelse med svenska förhållanden synliggör några väsentliga skillnader. Förevarande undersökning visar att den enskilde domarens inställning till hustrumisshandel varit av mindre betydelse för hur målet hanterats och bedömts i rätten på 1800-talet. Redan tidigt, under 1600-talet, genom den så kallade judiciella revolutionen, kom de allmänna underrätterna under hovrätternas kontroll och överinseende, varigenom rättspraxis likriktades. Detta utgör en viktig skillnad. En annan aspekt värd att lyfta fram är att hustrumisshandel som uppfyllde de i lagen uppställda kriterierna, blå eller blodig, lam eller lytt, kunde rättsliggöras i en straffrättsprocess av hustrun. Även om händelsen tolkades som ett brott mot äktenskapet enligt kyrkolag och giftermålsbalk har det parallellt ända sedan medeltiden funnits möjlighet att väcka straffrättsligt åtal för hustrumisshandel. Dock var sådana straffrättsliga processer sällsynta i praktiken, men förefaller öka under 1800-talet.

En viktig fråga att utreda har varit huruvida mannens rätt att aga sin hustru fortfarande existerat i 1800-talets Sverige eftersom detta framstått som oklart. Männen åberopar i flera av rättsfallen en sådan manlig rätt att bestraffa hustrun vid brist på lydnad eller för begångna fel, och en sådan rätt har också framställts som existerande i tidens juridiska litteratur. Resultatet var dock att domstolarna inte i något fall tillerkände maken en sådan rätt vid denna tid och inte heller resonerade kring att en sådan rätt skulle finnas. Mannens våld har uppfattats som misshandel, inte som aga.

Rättsliggjord hustrumisshandel har varit sällsynt förekommande och det framgår tydligt av undersökningen att våld som kom till myndigheternas kännedom sällan ledde till anmälan om hustrumisshandel. Våldet fördömdes men bestraffades sällan. I de fall som rubricerades som "osämja" dömdes mannen för just osämja och inte för misshandel även om sådan var

styrkt av vittnen och grov. Det han då straffades för var ett brott mot äktenskapet, inte mot hustrun, och ingen del av böterna tillföll henne. Straffet för osämja, som utgjordes av böter, var dock inte lågt satt i förhållande till misshandel.

Även om det inte går att visa i samtliga fall, tycks ett rättsliggörande av våldet vara ett led i kvinnans intention att skiljas från mannen. Att hustrun enbart åsyftat att maken skulle straffas eller att hon hoppades att en fällande dom för misshandel skulle få honom att upphöra med våldet, framstår inte som sannolikt. Flertalet kvinnor gav redan i rättsprocessen uttryck för en önskan om skilsmässa eller ansökte senare om sådan. Det är således i första hand när hustrun bestämt sig för att bryta upp och lämna äktenskapet som privata händelser innanför hemmets dörrar blir tillgängliga som rättsliga berättelser (Jämför dock Hammerton och Eriksson som även framför det motsatta förhållandet, att kvinnorna hoppades att maken skulle bättra sig genom straffet).

Inledningsvis ställdes även frågan hur den religiösa kontexten kring äktenskapet inverkat på bedömningen av hustrumisshandel under den del av 1800-talet då de kyrkliga instanserna fortfarande ansvarade för frågor som berörde äktenskapets inre liv, det vill säga i huvudsak fram till 1860. I protokoll från kyrkoråd och konsistorier har mäns våld i äktenskapet ofta osynliggjorts genom begrepp som osämja, missämja och oenighet. Samma instanser har beskrivit kvinnor som gensträviga, egensinniga, trätsjuka och så vidare, ord som uttrycker brist på underordning. Våld och brist på underordning har vägts mot vartannat vid bedömningen av det onda äktenskapet. Det goda kristna äktenskapet har stått för motsatsen – fogliga, lydiga, stillsamma kvinnor som strävat i hushållet med omsorger om hem, barn och make – och män som tagit sitt försörjaransvar på allvar, inte missbrukat alkohol och inte varit uppenbart våldsamma. Idealet var gudfruktiga makar som levde i kärlek och sämja och som visade overseende med varandras fel och brister.

I 1800-talets protokoll från kyrkoråd och domkapitlet i Lunds stift är den kvinnliga sidoordningen och husfrudömet med dess värdighetssymbo-

ler lås och nycklar, inte längre synligt. Istället betonas kvinnans plikt att underordna sig mannens vilja och beslut på alla områden, att inte svara emot och inte klandra hans beteende oavsett om maken missbrukade alkohol och blev oregerlig. Hustyrannen syns i 1800-talets konsistorieprotokoll, men osynliggörs i bedömningen. Våldet uppfattas sällan som det stora eller enda problemet utan som en del i konflikten mellan parterna. Skulden för våldet hamnar därigenom även på den kvinna som är gift med en våldsam man, om hon försvarar sig mot våldet eller kommenterar mannens handlingar. Eller så konstrueras hennes delaktighet utifrån mannens berättelse om varför han känt behov att bruka våld. De kyrkliga instanserna har starkt värnat om äktenskapets fortbestånd och anmodat våldsutsatta hustrur att stanna kvar i sina äktenskap och att återvända till maken om hon lämnat honom.

Hur uppfattades våldet av parterna själva? Hustrurna i de undersökta äktenskapsmålen förefaller varken ha funnit sig i makens våld eller uppfattat det som legitimt. Det var männen som resonerar utifrån en manlig rätt att aga, inte hustrurna. Kvinnorna har dessutom på olika sätt förmedlat sin utsatta situation till omgivningen; till grannar, vänner och anhöriga. Men det har inte varit målsättningen i denna studie att undersöka eller särskilt betona dessa kvinnor som handlande subjekt eller aktörer, såsom för svenskt vidkommande Marie Eriksson gjort och som även varit ett omfattande kvinnohistoriskt tema internationellt. Uppenbart visade dessa hustrur handlingskraft på olika sätt, genom att föra missförhållandena till lokala kyrkliga instanser, och inte minst de som på egen hand anmälde maken till domstol. Ambitionen har istället varit att synliggöra de kulturella och rättsliga ramar som omgav våldet och därmed de betingelser som rått och som påverkat kvinnornas möjligheter att agera. De fåtaliga rättsfallen rubricerade som hustrumisshandel under 1800-talet, indikerar istället att hustrur sällan var i stånd att anmäla misshandel inom äktenskapet. Att betona aktörs-perspektivet innebär i viss mån att man osynliggör detta förhållande och därmed de kvinnor som såg sig förhindrade att rättsliggöra mannens våld på grund av bristande rättsligt stöd, av ekonomiska och sociala skäl eller för

att kulturella normer verkade i motsatt riktning. Den omfattande support från omgivningen som framtonar i rättsfallen, där kringboende på olika sätt avstyrt makens våldsamheter och bistått hustrun kan också vara missvisande. Kvinnor som reagerade på annat sätt, som teg om misshandeln och som värnade om sin egen och familjens integritet återfinns av naturliga skäl inte i materialet. Det finns också ett samband mellan rättsliga beviskrav, att hustruns påståenden skulle styrkas av vittnen, som medför att endast kvinnor som kunde åberopa vittnen hade en rättssak. Av rättsfallen framgår att domstolarna endast dömde mannen till straff om det fanns vittnen till våldet, och att hustrurna anpassade stämningsansökan till vad de kunde styrka med vittnen. Denna korrespondens mellan käromål och vittnesmål indikerar att kvinnor kan ha avråtts från att göra en stämningsanmälan om vittnen saknades. I förlängningen kan den starka support från omgivningen som framtonar i rättsfallen vara konsekvensen av en sållningsmekanism.

Det finns skäl att uppehålla sig kring den nära omgivningens reaktioner på våldet. I de berättelser om våldet som återfinns i rättsprotokoll och kyrkliga protokoll har hustrurna i många fall tagit sin tillflykt till kringboende eller funnit stöd och skydd hos tjänstefolket. Här framträder bilden av ett tätt samhälle där människor inte varit anonyma för varandra utan utgjort en trygghet i nödsituationer. Vi kan dock inte veta hur gärna grannarna öppnade sina hem för nödställda hustrur eller på vilka premisser man ingrep. Men när våldet nått dessa proportioner blev det en angelägenhet och belastning inte bara för hustrun utan också för omgivningen som fick ett intresse i att problemet fick en lösning.

Moderna sociologiska teorier applicerade på undersökningen – och förekomsten av hustrumisshandel i 1800-talets Sverige: Så till sist några ord om förekomsten av kvinnomisshandel förr. Är det befogat att tro att kvinnomisshandel inom äktenskapet varit vanligare förr än idag? I dagens omfattande forskning om våld mot kvinnor i vår egen tid uppmärksammas en rad faktorer som forskare menar har betydelse för förekomsten av våld mot kvinnor i nära relationer. Till dessa faktorer räknas brister i rättssystemet, ekonomiskt beroende av mannen, avsaknad av supportsystem för

kvinnan, mannens äganderättskänslor, svartsjuka, krav på och kritik mot kvinnans hushållsarbete, krav på manlig dominans och kvinnlig underordning, mannens känsla av att ha rätt att straffa sin hustru, samt vikten för mannen av att upprätthålla mäns auktoritet (Walby, Johnson, Dobash & Dobash). Det finns inget sätt att mäta eller uppskatta förekomsten av hustrumisshandel i äldre tid. I föreliggande undersökning kan dock konstateras att flertalet av dessa faktorer som forskare i vår egen tid, runt om i världen, framhåller som riskfaktorer för våld, var rådande omständigheter i 1800-talets samhälle. Kvinnans ekonomiska beroende av mannen var en direkt följd av lagstiftningen. Detsamma gäller mannens position som överordnad hustrun som både kom till uttryck i lagen och i den religiösa läran. Män som levde i föreställningen att hustrun skulle lyda och foga sig i alla hans beslut hade uppbackning av den rådande kulturen. Mannen var även skyldig att upprätthålla sin auktoritet inom sitt hushåll och våld som inte var allt för grovt eller gav bestående skador kunde rymmas inom makens husbondemakt möjligen ända fram till 1861, även om rättspraxis i denna undersökning visat att domstolarna aldrig resonerat kring en sådan rätt. Män som misshandlade sina hustrur kunde utifrån en kulturell och rättslig oklarhet med visst fog hävda, eller i alla fall själva tro, att de hade den rätten. Svartsjuka syns dock inte som ett strakt perspektiv i denna undersökning. Så länge hustruns möjlighet att skilja sig från maken var liten och otrohet bestraffades hårt enligt allmän lag, blev svartsjuka inte ett centralt tema, även om det omnämns i några av fallen. Mäns krav på underordning och lydnad framträder desto tydligare som motiv för misshandeln liksom en manlig föreställning om en rätt att bestraffa hustrun.

När det gäller supportsystem runt kvinnan i 1800-talets samhälle vill jag lyfta fram en omständighet kring familjen förr, som framträder tydligt. Medan den moderna urbana familjen utmärks av slutenhet och hemmet som en privat sfär, synliggörs att 1800-talets rurala hem varken varit slutet eller privat i samma utsträckning. Man kan mycket väl urskilja ett supportsystem runt den misshandlade kvinnan och hennes barn, för att anknyta till sociologen Sylvia Walby. Samma iakttagelse har Marja Taussi Sjöberg gjort i sin studie om skilsmässor i Norrland på 1800-talet. Det har funnits en grann-

samverkan och en närhet mellan människorna som sedan gått förlorad. Det ”privata våldet” var därmed varken särskilt privat eller osynligt utan många kände till vad som utspelade sig i hemmet. Istället för kvinnohus, jourtelefoner och andra moderna säkerhetsinrättningar för våldsdrabbade kvinnor i ett anonymt urbant samhälle, fanns hjälp på nära håll. Omgivningen kunde ingripa och avvärja akut våld – samtidigt som det fanns små möjligheter att varaktigt undkomma ett liv i förtryck.

Jag menar att det fanns flera omständigheter i familjesituationen förr, som kan ha bidragit till en högre våldsbenägenheten hos män inom äktenskapet: För det första utgjorde ideologin om kvinnans underordning i äktenskapet en gynnsam grogrund för våld. Det har funnits en manlig förväntan på lydnad som kan ha utlöst våld om hustrun inte underordnat sig mannens vilja. För det andra har den generellt större acceptansen för fysiska bestraffningar utgjort en bristande spärr mot utlöst våld. Och för det tredje och sista har mannens våld mot hustrun i praktiken framstått som straffritt på grund av hustruns beroendeställning, lagens utformning, och för att våldet så sällan bestraffades att lagens avskräckande effekt kan ha gått förlorad. Mycket talar således för en hög förekomst av hustrumisshandel i 1800-talets samhälle. Dock har religionens aversion mot osämja mellan äkta makar och den tillsyn kyrkan bedrivit i församlingarna fungerat som en motvikt och medfört att våldsamma äktenskap i viss mån uppmärksammas och utretts. Det förefaller dock inte sannolikt att de faktorer som verkat för en hög förekomst av våld uppvägs av dessa insatser som i praktiken var få.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Landsarkivet i Lund (LLA)

Lunds domkapitels arkiv:

Protokoll: AI:118; AI:121; AI:122; AI:123; AI:124; AI:133; AI:134; AI:136

Skiljebrev: BI:132–141 för åren 1861–1870 samt BI:147

Äktenskapsmål: FIIf:131; FIIf:136

Rättsliga arkiv:

Bara häradsrätts arkiv: AIb:13; AIa:119; AIa:120

Bräkne häradsrätts arkiv: AIa:96; AIa:97; AIa:98

Frosta häradsrätts arkiv: AIa:113

Färs häradsrätts arkiv: AIa:119; AIa:120

Gärds häradsrätts arkiv: AIa:171

Helsingborgs rådhusrätts arkiv: AIb:26

Ingelstads och Jerrestads domsagas arkiv: AIa:9; AIa:10; AIa:11

Karlshamns rådhusrätts arkiv: AIc:26

Karlskrona rådhusrätts arkiv: AIc:21; AIc:22

Luggude häradsrätts arkiv: AIa:146; AIa:273

Lunds domkyrkoförsamlings arkiv: KIIIa:1

Lunds stadsförsamlings arkiv: KIIIa:1

Lunds stads kämnärsrätts arkiv: AIa:122

Norra Åsbo häradsrätts arkiv: AIa:256

Torna häradsrätts arkiv: AIb:30; AIb:33

Wemmenhögs häradsrätts arkiv: AIa:152

Östra Göinge häradsrätts arkiv: AIa:285

Tryckta källor och litteratur

1686 års kyrkolag, utg. av Samfundet Pro fide et Christianismo, med inledning av Gabriel Thulin. Svenska kyrkans diakonistyrelse, Stockholm 1936

Abrams, Lynn, "Crime against marriage? Wife-beating, the law and divorce in nineteenth-century Hamburg", i (eds.) Margaret Arnot & Cornelia Osborne, *Gender and Crime in Modern Europe*, UCL Press, London 1999

Andersson, Gudrun, *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*. Studia Historica Upsaliensia 187, Uppsala 1998

Arfvidsson, Therese, *Kyrkans syn på äktenskapet 1854–1857 – som den framkommer i Konsistoriets, Kyrkoråds och Sockenprästers medlande verksamhet*. C-uppsats framlagd vid Historiska institutionen vid Lunds universitet, 2005, handledare Marie Lindstedt Cronberg

Aronsson, Peter, "Hustavlans värld – folklig mentalitet eller överhetens utopi?" i (red.) Christer Ahlberger & Göran Malmstedt, *Västsvensk fromhet. Jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler*. Göteborg 1993

Bergenlöv, Eva, *Drabbade barn. Åga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*, Nordic Academic Press, Lund 2009

Bergner, Barbro, "Dygden som levnadskonst. Kvinnliga dygdeideal under stormaktstiden, i (red.) Eva Österberg, *Jämmerdal och fröjdesal*, Atlantis, Stockholm 1997

Bidrag till Sveriges officiella statistik, A, Befolkningsstatistik, för åren 1851–1855; Stockholm 1857

Bidrag till Sveriges officiella statistik, A, Befolkning, Statistiska Central-byråns underdåniga berättelse för åren 1856–1860, samt dito åren 1861–1870, Stockholm 1863 resp. 1864–1874

Bidrag till Sveriges officiella statistik, B, Rättsväsendet, för år 1830–1856 samt särskilda volymer för åren 1857–1878, Stockholm 1860–1880

Bihang till samtliga riks-ståndens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1859 och 1860, 7:de samlingen 1:avd. Lag-utskottets memorial, utlåtanden, betänkanden, Stockholm 1860

Bladh, Christine, "Att överleva i en stad i kris – den gifta stockholmskan och försörjningen", i (red.) Lise Sjöstedt, *Kvinnornas historia*, Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1993

Bladh, Chistine, "Skilsmässor i Stockholm 1750–1860. Klasstillhörighet och skilsmäsosgrund" i (red.) Eva Helen Ulvros, *Kön, makt, våld. Konferensrapport från det sjunde nordiska kvinnohistorikermötet 8–11 augusti 2002 i Göteborg*, Göteborg 2003

Blok, Anton, "The Meaning of 'Senseless' Violence", I *Honor and Violence*, Cambridge 2001

Bringéus, Nils-Arvid, "Barnen i hustavlan" i (red.) Anders Jarlert, *Barnet i kyrkohistorien*, Lund University Press, Lund 1998

Brohed, Ingmar, "Barnet i hustavlan. Diskussionsinledning", i (red.) Anders Jarlert, *Barnet i kyrkohistorien*, Lund University Press, Lund 1998

Cameron, Deborah & Elizabeth Frazer, "Masculinity, Violence and Sexual Murder" i *The Polity Reader in Gender Studies*, Polity Press, Cambridge 1994

Carlsson, Lizzie, "Nyckeln som rättslig symbol" art. i RIG, 25:te årg. Stockholm 1942

Carlsson, Sten, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*, Uppsala universitet, Stockholm 1977

Carlsson, Åsa, *Kön, kropp och konstruktion. En undersökning av den filosofiska grunden för distinktionen mellan kön och genus*, Symposion, Stockholm/Stehag 2001

Casanova, José, *Public Religions in the Modern World*, The University of Chicago Press, Chicago 1994

Clark, Anna, "Humanity or Justice? Wife-beating and the Law in the Eighteenth and Nineteenth Centuries," i ed. Carol Smart, *Regulating Womanhood*, London 1992

Collstedt, Christopher, *Duellanten och rättvisan. Duellbrott och synen på manlighet i stormaktstidens slutskede*. Sekel bokförlag, Lund 2007

Dobash, Rebecka, & Dobash, Russell, *Violence Against Wives*, Open books, London, 1980

Dübeck, Inger, *Kvinder, familie og formue. Studier i dansk og europæisk retshistorie*, Museum Tusculanums Forlag, Köpenhamn 2003

Edgren, Monika, *Tradition och förändring. Könrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet*. Lund University Press 2004

Edlund, Anna-Lena, "Vad nu Gud har sammanfogat, det må människan icke åtskilja." *Äktenskap och skilsmässa i 1700- och 1800-talens Sverige*, C-uppsats framlagd vid Historiska institutionen vid Lunds universitet, 1996, handledare Marie Lindstedt Cronberg

Ericsson, Christina, "Den beklagliga frekvensen. Problem och äktenskapssyn i svensk skilsmässostatistik." Ingår i *Statens beroende av familjen. Publikationer av projektet Kvinnan i rätten – kvinnans rätt*. Publikationer av institutionen för privaträtt vid Helsingfors universitet 50, Helsingfors 1996

Eriksson, Marie, "'Att giva sig i mannens våld.' Genuskonstruktion och våldets villkorliga legitimitet genom fallstudier av mäns våld mot kvinnor inom äktenskapet." i (red.) Eva Helen Ulvros, *Kön Makt Våld. Konferensrapport från det sjunde nordiska kvinnohistorikermötet 8-11 augusti 2002*, Göteborg, Historiska inst. Göteborg

- Eriksson, Marie, "Fly, fäktas förlikas eller förbliva i mannens våld? Några fallstudier av mäns våld mot hustrur, 1874–1920", i (red.) Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*, Nordic Academic Press, Lund 2005
- Eriksson, Marie, "Scener ur några äktenskap, Hustrumisshandel inför kyrklig rätt 1850–1860" i (red.) Klas-Göran Karlsson, Eva Helen Ulvros, Ulf Zander, *Historieforskning på nya vägar*, Nordic Academic Press, Lund 2006
- Fiebranz, Rosemarie, *Jord, linne eller träkol, Genusordning och hushållsstrategier. Bjuråker 1750–1850*, Studier Historica Upsaliensia 203, Uppsala 2002
- Foucault, Michel, *Vetandets arkeologi*, Bo Kavefors bokförlag AB, Staffanstorps 1972
- Foucault, Michel, *Sexualitetens historia 1. Viljan att veta*, Gidlunds, Hedemora 1980
- Foyster, Elizabeth, *Marital Violence. An English Family History, 1660–1857*. Cambridge University Press, Cambridge 2005
- Friedman, Lawrence M, "Legal Culture and Social Development" i *Law and Society Review* 1969:6
- Frängsmyr, Tore, *Svensk idéhistoria. Bildning och vetenskap under tusen år. Del II 1809–2000*, Natur och kultur, Stockholm, 2000
- Furuhagen, Björn, *Berusade bönder och bråkiga båtsmän. Social kontroll vid sockenstämmor och ting under 1700-talet*, Symposium, Stockholm/Stehag, 1996
- Gaunt, David, *Familjeliv i Norden*, Gidlund, Stockholm 1996
- Gavenata, John, "Makt och deltagande" i (red.) Olof Pettersson, *Maktbegreppet*, Carlsons, Stockholm 1997
- Gordon, Linda, *Heroes of Their Own Lives. The Politics and History of Family Violence. Boston 1880–1960*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, (1988) 2002
- Göransson, Anita, "Mening, makt och materialitet. Ett försök att förena realistiska och poststrukturalistiska positioner", *Häften för kritiska studier*, 1998:4
- Hafström, Gerhard, *Den svenska familjerättens historia*. Lund 1964
- Hammar, Inger, *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900*, Carlssons Bokförlag, Stockholm 1999
- Hammar, Inger, "Kvinnokall och kvinnosak: Några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet, i (red.) Christina Florin & Lars Kvarnström, *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Atlas Akademi, Stockholm 2001
- Hammerton, A. James, *Cruelty and Companionship. Conflict in Nineteenth-Century Married Life*, Routledge, London 1995

Hansen, Anna, *Ordnade hushåll. Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 2006

Hasselberg, Gösta, *Kompendium i svensk rättshistoria, Samhällsutveckling och rättskällor från medeltid till nutid*, Juridiska institutionens bibliotek, Lund 1977

Hederwärda Bonde-Ståndets protocoller wid Riksdagen i Stockholm 1809–1810, band 8, Stockholm, 1875

Hellsten, Stig, *Kyrkelig och radikal äktenskapsuppfattning. I striden kring C.J.L. Almqvists 'Det går an'*, Almqvist & Wiksell, Uppsala 1951

Helmus, Agneta, "Om kön och äktenskap i 1700-talets Sverige." i (red.) Kari Melby, Anu Pylkkänen, Bente Rosenbeck, *Ægteskab i Norden fra Saxo til i dag*, Nord 1999:14, Köpenhamn 1999

Historisk statistik för Sverige, Del I. Befolkning. Stockholm 1955

Holmlund, Sofia, "Arvejord och äktenskap på den uppländska landsbygden under 1800-talet" i red. Maria Ågren, *Hans och hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Uppsala 2003

Hydén, Margareta, "Kvinnomisshandel. Aktuella frågor i Sverige", i *Våld mot kvinnor, BRÅ-rapport 1997:2*

Högvördiga preteståndets protocoll vid lagtima riksdagen i Stockholm åren 1859–1860, band 3, Stockholm 1860

Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, Lund 1980

Ingesman, Per, "Kirke, stat og samfund i historisk perspektiv", i (red.) Tim Knudsen, *Den nordiske protestantisme og velfærdsstaten*, Aarhus Universitetsforlag, Aarhus 2000

Jacobsen, Anette Faye, *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750–1920*, Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet, København 2008

Jansson, Karin, "Kvinnofrid ur olika perspektiv – våldtäkt, kvinnorov och andra sexuella övergrepp cirka 1600–1900." i (red.) Granström, Görel & Andersson, Gudrun & Jansson, Karin & Oja, Linda, *Kvinnorna och rätten. Från stormaktstid till rösträttstid*. Uppsala 1996

Jarlert, Anders, "Fostran till man. Positionsförändringar i svensk katekesundervisning från 1600-tal till 1800-tal i möte med verkligheten: ett forskningsuppslag", i (red.) Anne Marie Berggren, *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Stockholm 1999

Jarlert, Anders, *Sveriges kyrkohistoria. Band 6. Romantikens och liberalismens tid. Verbum, Stockholm, 2001*

Jarrick Arne & Söderberg Johan, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm*, Rabén Prisma, Stockholm 1998

- Javette Koefoed, Nina, *Besovede kvindfolk og ukærlige barnefædre. Køn, ret og sædelighed i 1700-tallets Danmark*, Museum Tusculanums Forlag, Köpenhamn 2008
- Johansen, Hanne Marie, *Separasjon og skilsmisse i Norge 1536–1909. En familie- og rettshistorisk studie*, Den Norske Historiske Forening, 2001
- Johansson, K. H., *Svensk sockensjälvstyrelse 1686–1862. Studier särskilt med hänsyn till Linköpings stift*, Lund 1937
- Johansson, Kenneth, "Mannen och kvinnan, lusten och äktenskapet. Några tidstypiska tankegångar kring gåtfulla ting", i (red.) Eva Österberg *Jämmerdal och fröjdesal*. Atlantis 1997
- Johansson, Kenneth, "Makt, våld och besinning", i (red.) Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, *Våldets mening. Makt, minne, myt*, Lund 2004
- Johnson, Holly, "Att forska om våld mot kvinnor. En kanadensisk offerundersökning", i *Våld mot kvinnor, BRÅ-rapport 1997:2*
- Jägerskiöld, Stig, "Den historiska skolan i Sverige" i *Den historiska skolan och Lund. Rättshistoriskt symposium i Lund, 6–7 maj 1980*, Skrifter utgivna av Juridiska Föreningen i Lund, nr 49, Lund 1982
- Karlsson Sjögren, Åsa, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle*. Umeå studies in the Humanities 144, Umeå 1998
- Kolnar, Knut, "Kreativ vold" i: (red.) Gerrard & Melby *Kultur og kjønn*, Høyskoleforlaget, Kristiansand 2004
- Kolnar, Knut, "Volden" i (red.) Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam, *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Gidlunds förlag, Stockholm 2006
- Larsson, Lars-Olof, "Sophia Drake högbedröfvad Enkia" i (red.) Kenneth Johansson m. fl. *Friendship across Borders. A Festschrift in honour of Eva Österberg*, Lund 2007
- Lambretz, Jan, "Feminists and the politics of wife-beating", i (ed.) Harold L. Smith, *British Feminism in the Twentieth Century*, Edward Elgar Publishing, Aldershot 1990
- Lehmann, Hartmut, "Religion, Säkularisierung und Kultur": i (red.) Lehmann, *Säkularisierung, Dechristianisierung, Rechristianisierung im neuzeitlichen Europa. Bilanz und Perspektiven der Forschung*, Göttingen 1997
- Lennartsson, Malin, *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland*, diss. Lund University Press, Lund 1999
- Lennartsson, Malin, "Att föregå med ett gott exempel. Våld och misshandel i den tidigmoderna prästfamiljen", i (red.) Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, *Våldets mening. Makt, minne, myt*. Lund 2004

Liliequist, Jonas, "Männens våld och välde inom äktenskapet. En studie av kulturella stereotyper från reformationstiden till 1800-talets början." i (red.) Inger Lövkrona, *Mord, misshandel och sexuella övergrepp*. Nordic Academic Press, Lund 2001

Lindmark, Daniel, *Uppfostran, undervisning, upplysning. Linjer i svensk folkundervisning före folkskolan*, Umeå universitet, Institutionen för religionsvetenskap, Umeå 1995

Lindstedt Cronberg, Marie, "Incest – från brott mot Gud till brott mot barn inom familjen." I Eva Bergenlöv & Marie Lindstedt Cronberg & Eva Österberg, *Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*, Lund 2002, Nordic Academic Press

Lindstedt Cronberg, Marie, "I husbondemaktens tid. Hustrumisshandel i 1800-talets Sverige", i (red.) Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, *Våldets mening. Makt, minne, myt*, Lund 2004

Lindstedt Cronberg, Marie, "Mäns våld mot kvinnor i 1800-talets Sverige. Hustrumisshandel som manlig ritual", i (red.) Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*, Lund 2005

Lindstedt Cronberg, Marie, "Husbondevåldets undergång. Retoriken och metaforiken i 1800-talets riksdagsdebatter" i (red.) Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg, *Våld. Representation och Verklighet*, Nordic Academic Press, Lund 2006

Losman, Beata, "Förtryck eller jämställdhet? Kvinnorna och äktenskapet i Västsverige omkring 1840." *Historisk tidskrift* 1982:3, s. 292-318

Luhmann, Niklas, *Die Ausdifferenzierung des Rechts. Beiträge zur Rechtssoziologie und Rechtstheorie*, Frankfurt am Main (1981) 1999

Luhmann, Niklas, *Das Recht der Gesellschaft*, Frankfurt am Main (1993) 1995

Lundgren, Eva, "Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier", i *Kvinnomisshandel. JÄMFO, Delegationen för jämställdhetsforskning. Rapport nr. 14*. Regeringskansliet, Stockholm 1989

Lundgren, Eva, Gun Heimer, Jenny Westerstrand, Ann-Marie Kalliokoski, *Slagen dam: mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige: en omfångsundersökning*, utg. av Brottsoffermynigheten i Umeå / Uppsala universitet, Fritze [distributör], Stockholm 2001

Lübbe, Hermann, *Säkularisierung. Geschichte eines ideenpolitischen Begriffs*, Freiburg 2003

Lövkrona, Inger, "Den våldsamme mannen" i (red.) Inger Lövkrona *Mord misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, Nordic Academic Press, Lund 2001

Lövkrona, Inger, "Kön och våld: Historiska och kulturella perspektiv" i (red.) Inger Lövkrona *Mord misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*, Nordic Academic Press, Lund 2001

- MacIntyre, Alasdair, "The Virtues, the Unity of a Human Life, and the Concept of a Tradition" i (eds.) Hinchman, Lewis P. & Hinchman, Sandra, K., *Memory, Identity, Community. The Idea of Narrative in the Human Sciences*, State University of New York Press, Albany 2001
- Marklund, Andreas, *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*, Boréa Bokförlag, Umeå 2004
- Matovic, Margareta, *Stockholmsäktenskap. Familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890*, Monografier utg. av Stockholms kommun 57, diss., Stockholm 1984
- Maurits, Alexander, "Treståndsläran och den lutherske prästmannen" i red. Yvonne Maria Werner, *Kristen manlighet. Ideal och verklighet 1830–1940*, Nordic Academic Press, Lund 2008
- McLeod, Hugh & Werner Ustorf (red.), *The Decline of Christendom in Western Europe, 1750–2000*, Cambridge 2003
- Melby Kari & Anu Pylkkänen & Bente Rosenbeck & Christina Carlsson Wetterberg, *Inte ett ord om kärlek. Äktenskap och politik i Norden ca 1850–1930*, Makadam Förlag, Göteborg/Stockholm 2006
- Mellberg, Nea, "Sexuella övergrepp mot barn ur ett feministiskt perspektiv", i (red.) Gudrun Nordborg, *Makt & kön. Tretton bidrag till feministisk kunskap*. Brutus Österlings Bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag 1997
- Mill, John Stuart, *Förtrycket av kvinnorna & Harriet Taylor Mill, Kvinnornas befrielse*, Nya Doxa, Nora 1995
- Modéer, Kjell, Å., "Vad är rättskultur? Om vår tids historiska skolstrid vid juridisk fakultet." i (red.) Lars M Andersson m.fl. *Rätten: En festskrift till Bengt Ankarloo*, Nordic Academic Press, Lund 2000
- Moore, Henrietta, *A Passion for Difference. Essays in Anthropology and Gender*. Cambridge and Oxford, Polity Press, 1994
- Nehrman, David, *Föreläsningar öfwer Giftermåls Balken, hålne wid Kongl. Akademien i Lund af David Nehrman*, Stockholm 1747
- Nelson, Alvar, "Aga – ur rättspolitisk synpunkt", *Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, årsbok 1987/88*, Uppsala 1988
- Nordborg, Gudrun, "Barnfrid? Rättens möjligheter att skydda barn: straffrättsligt respektive vid vårdnad eller umgänge." I *Kön och våld i Norden: rapport från en konferens i Køge, Danmark, 23-24 nov. 2001*, Nordiska ministerrådet, Köpenhamn 2002
- Nylander, Ivar, *Studier rörande den svenska äktenskapsrättens historia*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Juridica Stockholmiensia 12, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1961

Odén, Birgitta, "Kyrkan och relationen mellan generationerna, i (red.) Anders Jarlert, *Sveriges kyrkohistoria, Band 6, Romantikens och liberalismens tid*. Verbum, Stockholm, 2001

Olsson, Monika, "Våld mot kvinnor. Brottsstatistik och offerundersökningar i Sverige", i (red.) Monika Olsson & Gunilla Wiklund, *Våld mot kvinnor*, Stockholm 1997

Olsson, Monika & Wiklund, Gunilla (red.) *Våld mot kvinnor, BRÅ-rapport 1997:2*

Petrén, Erik, *Kyrka och makt. Bilder ur svensk kyrkohistoria*, Signum, Lund 1994

Phillips, Roderick, *Putting Asunder. A History of Divorce in Western Society*. Cambridge University Press, Cambridge 1988

Pleijel, Hilding, "Tomtebissen och husagan. Idémotsättningar under 1800-talets sociala brytningstid." artikel i (red.) Sten Carlsson m.fl. *Festskrift till Arthur Thomson*, Stockholm 1961

Pleijel, Hilding, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*, Stockholm 1970

Pleck, Elizabeth, *Domestic Tyranny. The Making of American Social Policy against Family Violence from Colonial Times to the Present*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago, (1987) 2004

Protokoll hållna hos höglovliga ridderskapet och adeln vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1859–1860, band 4, Stockholm 1860

Pufendorf, Samuel, *Om de mänskliga och medborgerliga plikterna enligt naturrätten i två böcker*, utg. Stiftelsen City-universitetet, (1673) Lund 2001

Qvist, Gunnar, *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846: Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*, Göteborg 1960

Ricoeur, Paul, *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*. redigerad av Peter Kemp & Bengt Kristensson, 4 uppl. Symposion, (1988) 1993

Protokoller hållne hos högloflige Ridderskapet och adeln wid Riksdagen i Stockholm år 1809, band 1, Stockholm 1810

Protokoller hållne hos högloflige Ridderskapet och adeln wid Riksdagen i Stockholm år 1809, band 2. Stockholm 1810

Protokoller hållne hos högloflige Ridderskapet och adeln wid Riksdagen i Stockholm år 1809, band 3, Stockholm 1810

Protokoller hållne hos högloflige Ridderskapet och adeln wid Riksdagen i Stockholm år 1809, band 4:1, Stockholm 1810

Riving, Cecilia, *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatrin och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, Gidlund, Hedemora 2008

Roper, Lyndal, *The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg*, Oxford 1989.

Sandén, Annika, *Stadsgemenskapens resurser och villkor. Samhällssyn och välfärdsstrategier i Linköping 1600–1620*, Linköping studies in Art and Science No. 330, Linköping 2005

Sandén, Annika, ”En sedelärande historia från Kisa. Domkapitlet i östgötskt 1600-tal”, i (red.) Marie Lindstedt Cronberg & Catharina Stenkvis, *Omoderna livshållningar: Dygder, värden och kunskapsvägar från Antiken till Upplysningen*, Nordic Academic Press, Lund 2008

Sanders, Hanne, *Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820–1850*, Studier i stads- och kommunhistoria 12, Stockholm 1995

Sandmo, Erling, *Voldssamfunnets undergang*, Universitetsforlaget, Oslo 1999

Schrevelius, Fredrik, *Lärobok i Sveriges allmänna nu gällande civilrätt, Band III, familjerätten*, Lund 1849

SFS 1861, nr 11 (Svensk Författningssamling) Kongl. Maj:ts nådiga förordning, den 29 januari 1861, angående mord, dråp och annan misshandel

SOU 1995:60 Kvinnofrid

Statistisk årsbok för Sverige, Statistiska centralbyrån, Stockholm 2002

Stjernstedt, Georg, ”Äktenskapsskillnad”, i *Minnesskrift ägnad 1734 års lag*, II. Stockholm 1934

Stone, Lawrence, *Road to Divorce. England 1530–1987*, Oxford University Press, Oxford, New York 1992

Sturfelt, Lina, *Eldens återsken. Första världskriget i svensk föreställningsvärld*. Sekel Bokförlag, Lund 2008

Sundberg, Jacob, Fr. Eddan t. Ekelöf. *Repetitorium om rättskällor i Norden*, Studentlitteratur, Lund 1978

Sundin, Jan, ”Kontroll, straff och försoning. Kyrklig rättvisa på sockennivå före 1850” i (red.) Jan Sundin, *Kontroll och kontrollerade. Formell och informell kontroll i ett historiskt perspektiv*, Umeå 1982

Sundin Jan, *För Gud Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840*, Rättshistoriskt bibliotek, band 47, Lund 1992

Sveriges officiella statistik i sammandrag, resp. år 1870–1906, Stockholm åren 1870–1906

Sveriges rikets lag, gillad och antagen på riksdagen år 1734, Faksimilupplaga, Malmö 1981

Sveriges rikes landslag. Kristoffers. 1608. (2-a uppl.) Stockholm 1726

Taussi Sjöberg, Marja, Skiljas. Trolovning, äktenskap och skilsmässa i Norrland på 1800-talet, Stockholm 1988

Taussi Sjöberg, Marja, "Giftas och skiljas. Kvinnan, mannen och äktenskapet." Kvinnohistoria, Utbildningsradion, Stockholm 1993

Taussi Sjöberg, Marja, Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talen, Atlantis, Stockholm 1996

Telste, Kari, Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700–1900, Det Historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo, Oslo 1999

Telste, Kari, "Mordet på den försmådda kärestan. Kön, våld och sexualitet i Norge på 1800-talet" i (red.) Inger Lövkrona, Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld, Nordic Academic Press, Lund 2001

Thunander, Rudolf, "Förbjuden kärlek. Horsbrotten i Göta Hovrätt under 1600-talet", i (red.) Bengt Hjerd, Skurkar och vanligt folk. Sveriges släktforskarförbunds årsbok 1993, Stockholm 1992

Tjeder, David, The Power of Character. Middle-class Masculinities, 1800–1900, diss. Stockholms universitet, Stockholm 2003

Tjeder, David, "Passionerna som hotade manligheten och det borgerliga fundamentet", Tvärsnitt vol. 26, 2004

Tjeder, David, "Borgerlighetens sköra manlighet", i (red.) Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam, Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940, Gidlunds Förlag, Hedemora 2006

Tjeder, David, "Maskulinum som problem", i (red.) Christina Carlsson Wetterberg och Anna Jansdotter, Genushistoria. En historiografisk exposé, Studentlitteratur, Lund (2004) 2008

Tosh, John, A Mans Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England, Yale University Press, New Haven, Connecticut 1999

Wällofliga Borgar-ståndets protocolle vid Riksdagen i Stockholm åren 1809–1810, band 2, Stockholm

Wällofliga Borgar-ståndets protocolle vid Riksdagen i Stockholm åren 1809–1810, band 6, Stockholm

Wadstein, Margareta, "Internationellt arbete och internationella konventioner vad gäller våld mot kvinnor", i Våld mot kvinnor, BRÅ-rapport 1997:2

Walby, Sylvia, "Reducing gendered violence: Defining, measuring and interpreting interpersonal violence and responses to it. I Kön och våld i Norden: rapport från en

konferens i Køge, Danmark, 23-24 nov.2001. Köpenhamn 2002. Nordiska minister-rådet

Wallén, Per-Edwin, Art. "Husbonde" i Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, Band VII, 1962

Winberg, Christer, Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen, 2:a uppl., Lund 1977

Wiener, Martin J., Men of Blood. Violence, Manliness and Criminal Justice in Victorian England, Cambridge 2004

Winroth, Alfred, Svensk civilrätt I. Äktenskapets ingående och upplösning, Lund 1898

Årstrycket, Kongl. Maj:ts nådiga Förordning angående Ägtenskaps Skilnader; Gifwen Stockholms Slott på Riks-Salen den 27 April 1810

Åsbrink, Eva, Genom portar, II, Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809–1866. Diss., Almqvist & Wiksell, Uppsala 1962

Österberg, Eva & Dag Lindström, Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns, Uppsala 1988

Österberg, Eva, Folk förr. Historiska essäer, Atlantis, Stockholm 1995

Österberg, Eva, "Den förmoderna kvinnan – variationer och tvetydigheter, i (red.) Eva Österberg, Jämmerdal och fröjdesal. Kvinnor i stormaktstidens Sverige, Atlantis, Stockholm 1997

Östman, Ann-Catrin, "Oenighet och äkta kärlek. Behandling av äktenskapliga 'trätor' i ett agrarsamhälle på 1700-talet", i (red.) Inger Lövkrona, Mord misshandel och sexuella övergrep, Nordic Academic Press, Lund 2001

Bilaga: Personförteckning över äkta makar som förekommer i äktenskapsmålen

Kapitel: Kyrkorådens hantering av hustrumisshandel i Lunds stift

Ola Bengtsson, åbo, och hustru Karna Månsdotter, Ö. Torn/Lund, 1849/1867

Jonas Andersson, arbetskarl, och hustru Karna Larsdotter, Lunds domkyrkoförsamling, 1859

Niklas Svensson, slaktare, och hustru Bengta Jönsdotter, Lunds domkyrkoförs. 1861

Per Jönsson, husman, och hustru Hanna Nilsson, Kungsohran, Sönnarslövs socken, 1855

Lars Andersson, arbetskarl, och hustru Anna Olsdotter, Lunds domkyrkoförsamling, 1845

Johan Andersson, smed, och hustru Edela Nilsson, Råsåkra i Blentarps socken, 1846

Henrik Jönsson, åbo, och hustru Sissela Pehrsson, Onslunda nr. 2, 1854

Kapitel: Hustrumisshandel inför domkapitlet i Lund

Måns Cato, f.d. dragon, och hustru Sissa Svensdotter, Södertou, Hörby pastorat, 1845

Peter Angelin, torparen, sadelmakargesäll och hustru Gustafa Charlotta Westman, Passvall, Riseberga, 1844

Lars Andersson, arbetskarl, och hustru Anna Olsdotter, Lund, 1845

Per Jönsson husman, och hustru Hanna Nilsson, Kungsohran, Sönnarslövs s. 1855

Jöns Ström, husar och hustru Cecilia Hansdotter, Landskrona, Ekeby, 1857

Anders Rasmusson, smed, och barnmorskan hustru Anna Jönsdotter, Solberga, Skurup, 1844

Lars Almroth, lantmätare, och hustru Maria Catharina Lönbom, Västra Spång, Örkelljunga pastorat, 1843

Hans Andersson, bonde, och hustru Ingar Andersdotter, Grönby, 1840

Åke Nilsson, torpare och hustru Anna Andersdotter, Rävatofta, Tonlösa förs. 1843

Tufve Olsson Thulin, smed, och hustru Karna Nilsson, Skärhus, Långaröds socken, Hörby, 1840

Kapitel: "Osämja i äktenskapet" i 1800-talets rättspraxis

Måns Cato, f.d. dragon, och hustru Sissa Svensdotter, Södertou, Hörby, Frosta härad

Anders Rasmusson, smed och hustru Anna Jönsdotter, barnmorska, Solberga, Wemmenhögs härad

Tufve Olsson Thulin, smed, och hustru Karna Nilsson, Långaröd.

Peter Angelin, sadelmakare, och hustru Gustafa Charlotta Westman, Passvall, Norra Åsbo härad

Petter Berghultz, färgare, och hustru Sophia Margaretha Westerdahl, Lunds stadsf., Lunds stads kämnärsrätt, 1838

Per Jönsson, husman, och hustru Hanna Nilsson, Kungsohran, Sönnarlövs socken, Gälds häradsrätt, 1856

Kapitel: Världslig rätt. Åtal rubricerade som hustrumisshandel

Sven Trulsson, åbo i Tågeröd och hustru Nilla Oredsdotter i Fageröd, Östra Göinge häradsrätt, 1869

Per Nilsson Lundgren, f.d. soldat, och hustru Else Andersdotter, i Katslösa, Luggude häradsrätt, 1875

Anders Jönsson, åbo, och hustru Karna Nilsson, nr. 9 Norra Kverrestad, Ingelstads och Jerrestads häradsrätt 1875

Anders Petter Danielsson, bryggare, och hustru Göthilda Danielsson, född Saus, Karlskrona, Karlskrona rådhusrätt, 1866-67

Ola Hallberg, skomakare, och hustru Fredrika Hallberg, född Björnberg, Helsingborg, Helsingborgs rådhusrätt 1875

Otto Eriksson, garveriarbetare, och hustru Sofia Eriksson, Karlshamn, Karlshamns rådhusrätt 1874

Ola Åkesson, undantagsman och hustru Bengta Håkansdotter, Bräkne häradsrätt 1850

Kapitel: Världslig rätt – mord och dödligt våld mot hustru

Julius Johansson Björk, borstbindare och hustru Elin Andersson, Karlskrona rådhusrätt, 1867

Sven Nordström, torpare och f.d. soldat, och hustru Kjerstina Andersdotter, Veberöd, Torna häradsrätt, 1858

Anders Jönsson, undantagsman, och hustru Elna Fredriksdotter, Dörröd, Torna häradsrätt, 1872

Per Larsson, arbetare, och hustru Bengta Svensdotter, Hyby, Bara häradsrätt, 1851